

AZƏRBAYCAN

9'2021

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ
Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA
Məsul katib: Vüsal NURU

REDAKSİYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Elçin, Vilayət Quliyev,
Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Əli Əmirli, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz,
Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Yaşar, Afaq Məsud, Paşa Əlioğlu,
Asim Yadigar, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu,
Əjdər Ol, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-2834
Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

06.09.2021
Sifariş 1451

Tiraj 500

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5
kağız vərəqi
12,5 çap vərəqi
18,2 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com
sudabe334@mail.ru

Qiyməti

1 manat 50 qəpik

Bakı şəhəri,
“Azərbaycan”
nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur

Dərc olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

Müəllifin fikirləri redaksiyanın mövqeyi ilə üst-üstə düşməyə bilər.

BU SAYIMIZDA:**POEZİYA**

XATİRƏ NURGÜL – Şeirlər	3
RAMİZ QUSARÇAYLI – VƏTƏN (poema - davamı)	58
FƏXRƏDDİN TEYYUB – Şeirlər	93
ELVİN İNTİQAMOĞLU – Şeirlər	101
QİSMƏT MƏSİM – Şeirlər	117
ARİF FƏRZƏLİ – Şeirlər	133
MÖVLUD TEYMUR – Şeirlər	137

YENİ TƏRCÜMƏLƏR

YUKİO MİSİMA – “Markiza de SAD” (pyes) (tərcümə: Azad Yaşarındır)	9
--	---

NƏSR

MÖVLUD SÜLEYMANLI – Ömürdən qıraqda (povest)	71
GÜNEL NATİQ – Darıxmaq ağrısı (hekayə)	156

NİZAMİ GƏNCƏVİ – 880

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sindəki türk sözləri	106
---	-----

ƏDƏBİ DÜŞÜNCƏLƏR

ANAR – İnkər yox, davam	140
-------------------------------	-----

PUBLİSİSTİKA

FUAD VƏLİYEV – İslam və elm	121
-----------------------------------	-----

TƏNQİD VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

VAQİF YUSİFLİ – Azərbaycan soneti	160
---	-----

NƏZƏR NÖQTƏSİ

SÜDABƏ AĞABALAYEVA – Həmişə təzə köhnə	170
--	-----

KİTAB RƏFİ 175

♦ P o e z i y a

Xatirə NURGÜL

BUĞDA DƏNƏSİ

Sözlərin ən gözəlini yazan adam,
dinlə çax-çaxların səsinə.
Bir şeir yaz səssiz, sözsüz...
Susmaq istəyirəm.

Eheyyy... sözlərin ən gözəlini yazan,
yuxuları yozan adam,
Mən köhnə dəyirməndə unudulmuş buğda dənəsiyəm.
Nə yolum var, nə izim.
Ancaq qaranlığım var.
Yuxularım da qaranlıqdır.
Tək qorxum yox olmaqdır.
Yoza bilərsənmi yox olmağın mənasını?

Bəlkə də həyat
unudulmaq yarışıdır.
Ümid var haa... quşların enişidir, uçuşudur.
Mən köhnə dəyirməndə unudulmuş buğda dənəsiyəm,
quşların da gözündən uzaq düşmüşəm.

Yuxuları yozan adam,
məni quşların yuxusuna apar.

EYFORİYA

İndi məndən soruşsan, deyərəm ki,
Qocalmış atların çürük dişləri qədər kədərli dir həyat.
Amma əvvəllər göyərçinlərə şeirlər yazırdım,
Qırmızı, yaşıl, bəyaz şeirlər...

Biz gəzdiyimiz şəhərlər,
oxuduğumuz kitablar boydayıq.
Sözləri bilmək hələ nağıl danışmaq deyil,
Nə də addım atmaq dağları aşmağa bənzəməz əslində...

Mənə elə gəlir göründüyümüz yerlər kimi
gördüyümüz yuxular da unutmur bizi.
Həyatı tanımaq üçün onunla eyni cıgırı getməlisən,
yeri gəlsə qaçmalısan,
uçmalısan...
Məsələn, parkda göyərçinləri yedirən qadın
quşların dilini bilir.

YABANÇI

*"Yol ən yaxşı dərmandır".
Y.Vodolazkinin "Lavr" əsərindən*

Düşüb yolların izinə gedək Şərqə tərəf, yabançı,
söz aparaq, səs aparaq,
Kitab aparaq özümüzlə.
Bir qab ümid aparaq yeməyi torpaqdan deyil,
göydən diləyənlərə...

Gedək, yabançı,
gedək üzə Şərqə.
Amma izn ver, əvvəlcə
bulaşmış əllərinin tozunu çırpım,
gözünün yaşını silim.
İzn ver yabançı,
sənə oğul deyim, qardaş deyim...
Bir də əvvəlcə
boynundakı xacı gizlə,
əlindəki Qurani da.
Biləyindəki təsbehi,
çiynindəki yaranı da.
Susmağı öyrən əvvəlcə, yabançı.
Yoxsa dirəklərə mismarlayar insanlar səni,

quyulara salar.
Sonra da... qərinələrə yoldaş olar
cavabsız suallar.

Gedək, gedək Şərqə tərəf, yabançı...
Aclara ümid aparaq,
təklərə səs,
unudulmuşlara Kitab.
Tələs, yabançı, tələs...
Tələs ki, zamana çataq.

14 MART 2014-ün ŞEİRİ

Görürsənmi, hamı getdi.
Dağıdıb şəhərimi,
kəsib ağaclarımı,
yandırır evlərimi,
öldürüb itlərimi, getdilər.

Bu boyda dərddən sonrakı sükutuma bağışla məni,
sən də getmə, nə olar,
əriyib qarışma onlara.
Yığb dənizlərini
çəkilmə uzaqlara.

Həm də...
Həm də baxma çarəsizliyimə –
savaş açmışam neçə kərə
səni yeyən xərçənglərə.

Getmə,
gözlərim göz olar sənə,
əllərim əl.
İstəsən, səsimi də götür,
nəfəsimi də.
Öldür, öldür məni.
Amma getmə,
çəkilmə uzaqlara.

Getmə.
Dağıtmağa şəhərim də yox artıq...

PESSİMİSTİN SƏHƏRİ

Ümid nimdaş libas kimi
daha yaraşmır heç kimə...

Açıb qollarını, yum gözlərini, dostum,
inan ki, daha böyüksən dağlardan,
daha güclüsən küləklərdən.
Və təksən, yəni yoxluğun başqa adını daşıyırsan özündə.

Ümid də döndü nimdaş libasa,
əvvəllərsə ağızdakı çürük dişlərin sızıltısına bənzəyirdi
çin olmayan arzular.

Tanrım, əgər mümkünsə,
təzədən yaz alın yazımı,
Xətt çək içimdə nəfəs alan tək-tük ümidin üstündən.

Yaz, təzədən yaz.
Məni təzədən yaz, Tanrım...

ROBINZON TƏNHALIĞI

Uzaq bir adada yorğun təbəssümlə gülümsəyən
Robinson kimiyəm,
Dərdli əllərimi qoymağa yer tapmıram.
Amma sivilizasiyanın da öz qanunları var,
Məsələn, günəşi söndür-yandır, düzələcək.

Hardan gəldi bu yağışlar?
Axı cüməyə hələ üç gün var...

Kölgəm yağışdan qorunmaq üçün
ağacların arxasında gizlənir.
Hərdən oxuyuram:
Tənhalıqın yiyəsi olmur.
Tənhasansa, deməli, təksən,
Hətta küçədəki itlər də bilir tək olduğunu.

Tənhasansa, deməli, unutmamalısan bunu,
Yoxsa küsər içindəki Robinson.

Yağışın altında əllərimi çətir edib qaçıram evə sarı,
Kölgəm də yanımcə gəlir tutaraq divarları.

REALİST

Robot əsrində yaşayırıq, cənablar.
Okeanların balığa,
Məşələrin ağaca həsrət qalacağı gün uzaqda deyil.
Bunu "google" da deyir...

Bu gün süni intellektlə söhbətləşmək
səhranı dolaşib yağışa rast gəlməməkdən daha realdı.
Bu gün qanı-canı, ruhu olmayan bilgisayar
şeir yazır həyatın faniliyinə dair.
Bunu da “google” deyir.

Hələ global istiləşmə var qarşıda,
sayılı zaman qalib dünyanı bürüyəcək su böhranına.

Sənsə mənə qoşma ilə gəraylının fərqindən danışırısan...

Unutma ki, insanın düşməni ancaq insandır.
Elə dünyanın da...

Dəyişən beyinlərdir.
Dünya da həmindir,
səma da,
Mars da həmin.
Daş üzərində ot bitirən,
daşa sevməyi öyrədən Tanrı
bizi radiasiyalı yağışlardan qorusun.
Amin!

SƏMRANIN SAÇLARI

Səhərdir,
qaranquşlar yem daşıyır
eyvandakı yuvasına.
Səmra saçlarını toplayır.
Qıvrım saçları dağılır üzünə, hirslənir yaman.
Mənsə gülürəm –
balaca qaranquşum günbəgün böyüyür.

Susub nəzər salıram otağa, özümə.
Güzgüdən yorğunluğun qırışmış əksi boylanır.
Həyatın tələsdiyini düşünürəm.

Sonra əllərimə baxıram,
Sonra Səmranın əllərinə.
Yumşaq, toppuş barmaqları bizi tək qoyma deyir.
Susuram.

Səhərdir
Durmadan doluşur evə qaranquşların səsi
Həyat həmişə tələsir...

TAQORUN ŞEİRİ

Ay işığının əlindən tutub qaçıram sahil boyu...
Kənara at kağız-qələmi, şeir adam,
Ondansa ayaq izlərini yu dənizin suyu ilə.

Yumuram gözlərimi.
Dumanların arasında heç kimin,
heç nəyin üzü tanış gəlmir.
Yadımda təkcə Pikassonun Göyərçinləri qalıb,
Bir də Van Qoqun Günəbxanları ilə pıçıldaşmağım.

Qaçıram, qaçıram sahil boyu...
Fikirlərim qarışır dalğaların səsinə
Sanki dəniz məni, mən dənizi bəzəyirəm.
Yaxına gəl, şeir adam, səni Taqora bənzədirəm.

Bir şeir de, cənab Taqor, içində dəniz olsun.
"Uzaqda bir qayıq var
qumsalı dalğalandırır avarlar.
Deyəsən, yuxuda dənizi görür yorğun balıqçı.
Dəniz aya tərəf qaçır...".

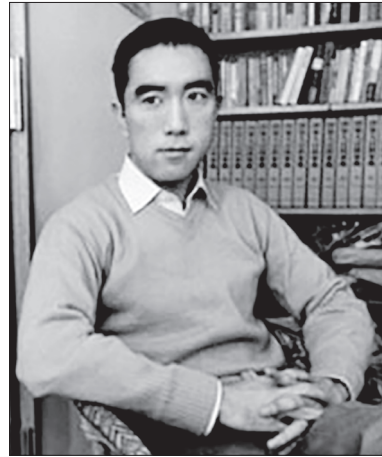
◆ Yeni tərcümələr

Yukio MISİMA

(1925 - 1970)

“Markiza de SAD”

◆ 3 pərdəli pyes

İştirakçılar:

Markiza Rene de SAD	– <i>Markiz de Sadın xanımı</i>
Xanım de Montröy	– <i>Markizanın anası</i>
Anna	– <i>Markizanın bacısı</i>
Baronessa de Simian	
Qrafinya de San Fon	
Şarlotta	– <i>xanım de Montröyün qulluqçusu</i>

Hadisələrin cərəyan etdiyi zaman:

- 1-ci pərdə – 1772-ci ilin payızı
- 2-ci pərdə – 1778-ci il yayın sonları
- 3-cü pərdə – 1790-cı ilin yazı

Hadisələrin cərəyan etdiyi yer:

Paris. Xanım de Montröyə məxsus evin zalı

BİRİNCİ PƏRDƏ

QRAFİNYA DE SAN FON (əynində at minicisi paltarı, əlində qamçı; əsəbi halda səhnədə var-gəl edir). Bəli də, əcəb dəvətmiş! “Əziz qrafinya, zəhmət olmasa, gəzintidən evə dönəndə, bizə bir təşrif buyurun”. Lap ilan kimi dil çıxartmışdı! Heç vaxt onun evinə qədəmimi basmamışdım. İndi isə fikirləşdim ki, yaxşı, qoy gedim. Amma gəlib nə görsəm, yaxşıdır? Sən demə, mən hələ qapıda onu gözləməyə də məcburmuşam!

BARONESSA DE SİMİAN. Siz Allah, xanım de Montröyü belə ağır suçlamayın. Kürəkəninin çıxartdığı hoqqalardan sonra o zavallı qadın onsuz da başını tamam itirib.

QRAFİNYA. Siz o üç ay bundan qabaq baş verən hadisəni nəzərdə tutursunuz?

BARONESSA. Aradan keçən müddətə baxmayaraq, onun əzabları hələ də səngimək bilmir. Bir də ki, həmin o... məsələ baş verəndən sonra biz xanım de Montröy ilə heç bircə dəfə də görüşməmişik.

QRAFİNYA. “O məsələ!” Adətən, belə sözləri söyləməzdən əvvəl biz baxışlarımızı yerə dikir, “o məsələ” deyərək mənalı şəkildə gülümsünürük. Çox böyük bir şey olubmuş kimi. *(Ustalıqla qamçısını şaqqıldadır).*

BARONESSA *(xəcalətdən əli ilə üzünü örtür).* Xanım, siz bunu necə dilinizə gətirirsiniz?! *(xaç vurur)*

QRAFİNYA. Hə, doğrudan da, bu yerdə mütləq xaç vurmaq zərurəti doğur. Hərçənd bu sözün mənasını hər kəs istədiyi kimi yozur. Qəlbinin dərin guşəsində hər kəs bu “o məsələ”dən təkcə özünün bildiyi həzzi alır. Yoxsa bu belə deyil? Yoxsa siz özünüz, xanım de Simian, belə işlərdə tamamilə naşısınız?

BARONESSA. Mən bu işlərdən heç nə anlamıram.

QRAFİNYA. Siz dediniz – mən də inandım.

BARONESSA. Mən Alfonsu lap uşaq yaşlarından tanıyıram. Son dərəcə gözəgəlimli, qızılı saçlı bir uşaq idi! O iyirənc şeylərə gələndə isə, mən onları nə görmək, nə də onlar barədə eşitmək istədim – sadəcə, gözlərimi qapayı, qulaqlarımı isə tıxayıram.

QRAFİNYA. Bu artıq sizin biləcəyiniz bir işdir. Mən isə bu üç ay içərisində hər şeyi yerli-yataqlı və olduğu kimi öyrənməyə cəhd göstərmişəm. Hə, qulaqlarınızı tıxayacaqsınız, yoxsa?

De Simian diksinir.

Niyə karıxırsınız ki? *(Qamçısını şaqqıldadır).* İstəyirsinizsə, qulaqlarınızı tıxayın. *(Qamçının ucu ilə baronessanın qulağını qıdıqlayır. Qadın tələsik qulaqlarını əlləri ilə örtür)* Bax, bu oldu başqa məsələ... Deməli, üç ay bundan əvvəl, daha dəqiq desək, iyunun iyirmi yeddisində, bizim sevimli Donasyen Alfons-Fransua markiz de Sad nökrəri Latur ilə Marsel şəhərinə yola düşür və gözəl sabahların birində Mariyetta Borelli adlı birisinin dördüncü mərtəbədəki mənzilində dörd gənc qızla eyş-işrət məclisi qurur. Bu məclisə ev sahibəsinin özü – iyirmi üç yaşlı Mariyetta, on səkkiz yaşlı Marianna və iyirmi yaşlarda daha iki qız – Marianetta və Roza da rəvnəq verirmiş... Əslinə qalanda isə, bunların hamısı... yava qadınlar imiş.

Bayaqdan bəri əlləri ilə qulaqlarını tutan de Simian yerindən dik atılır.

Hə, deyəsən axı siz də bizi dinləyirmişsiniz! Bəlkə gözlərinizlə, hə?.. Markiz de Sad həmin gün göy astarlı və kül rəngdə qısaqol kaftan, narıncı rəngli ipək jilet, elə həmin rəngdə də gen şalvar geyinibmiş. Markizin sizin o bayaq öydüyünüz qızılı saçları geyindiği lələkli şlyapa altından bərq vururmuş. Belindən qılınc asıbmış, əlində isə qızıldan toppuzu olan əsa tutubmuş. Yuxarıda adları çəkilən qızların onu səbrsizliklə gözlədiyi otağa girən markiz cibindən bir ovuc qızıl pul çıxararaq elan edib ki, ovcundakı

qızıl luidorların qədrini dəqiq söyləyən qız birincilik əldə edəcək. Mariannanın cavabı doğru çıxır. Markiz, nökeri Latur və qız otaqda qalır, yerdə qalanlar isə bir müddətə otağı tərk etməli olurlar. Sonra o, Marianna ilə nökerdən yatağa uzanmalarını rica edir. Qamçısını əlinə almaqla, bir tərəfdən qızı qamçılayır (*yenə də öz qamçısını şaqqıldadır*), digər tərəfdən isə o biri əli ilə... bax, belə, belə... nökerini cuşa gətirir. Təsəvvür edirsiniz də, bir əli ilə qamçı vurur (*öz qamçısını şaqqıldadır*), o birisi ilə nökerini...

BARONESSA. Aman Allah! (*Xaç vurub, dualar mızıldayır*).

QRAFİNYA. Hə, xaç vurmağın tam zamanıdır. Bu həm də daha rahat dinləmə imkanı yaradar.

De Simian çaşqınlıqla təkrar qulaqlarını tıxayır.

Digər tərəfdən isə, söhbətin bu yerində xaç vurmamaq hər halda günah işləməyə bərabər sayılardı.

Baronessa qorxu içində yenidən xaç vurur.

Yetər daha. Məncə, əhvalatın gerisinə qulaq asdığınız üçün artıq heç Allahın da sizə qəzəbi tutmaz.

Baronessa razılaşaraq onu dinləməyə başlayır.

Davam edək. Əhvalatın baş verdiyi bütün bu müddət ərzində Alfons nökerini “cənab markiz” çağırırdı kimi, nökerini də məcbur edir ki, ona “nöker” deyə müraciət etsin. Daha sonra o, nökerindən qapını o biri üzdən bağlamağı rica edir, cibindən qızılla işlənmiş büllur noğuldanı çıxarıb qızı ətirli noğullara qonaq edir. Qız bunlardan bir xeyli yeyəndən sonra markiz ona açıb deyir ki, bu noğullar bağırısaq qazlarını qovmağa yarayan dərmandır.

BARONESSA. Vay!

QRAFİNYA. Əslində isə bunlar ehtiras həbləri imiş. Bilirsiniz də, onları hazırlamaq üçün qurudulmuş qumböcəyi ilə üyüdülmüş ispan milçəyi bir arada qarışdırılır...

BARONESSA. Belə qəraib şeyləri mən haradan bilməliyəm axı?!

QRAFİNYA. Çox heyf, əslində, arabir bu cür türkəçarələrdən faydalanmanız heç də pis olmazdı. Məsələn, Marianna bir dəfəyə bunlardan yeddi, ya da səkkiz dənəsini yeyibmiş. Bunun ardınca markiz...

BARONESSA. Yəni daha hansı oyunlar çıxarıb ki?

QRAFİNYA. Bunun ardınca markiz deyib ki, mənim xətrimə ona da razı olsan, bir luidor da alacaqsan.

BARONESSA. Yəni nəyə?

QRAFİNYA. Yəni o məsələyə, sizin o bir elə xoşunuza gələn şeyə... Bax, həyətin ortasındakı o Venera heykəlini görürsünüz də? Günəş şüaları indi onun mərmər budlarında necə də bərq vurur! Ağacların arxasında batmazdan öncə günəşin son şüaları, yanılmıramsa, düşməlidir heykəlin... Hə, tapın görüm harasına?

BARONESSA (*düşüncəli halda*). Hə-ə! Bildim! Tapdım! Düppədüz məhrəm yerinə!.. Əcəb ayıb şeylərdir bunlar! Vaxtilə bu cür şeylərdən ötrü adamı tonqala atırmışlar...

QRAFİNYA. Hə, nə isə, gəlin, mətləbdən yayınmayaq. Bizim Alfons xüsusi tikanları olan və əvvəllər də işgəncələrdə işləndiyi üçün köhnə qan izlərindən qonur rəngə çalan qamçını qıza verməklə, onu qamçılmasını əmr edir.

BARONESSA. Hə, gördünüz?! Axır ki, onda da tövbə etməyə ehtiyac doğub! Yəqin ki, özünü cəzalandırmaqla o, içindəki şeytandan qurtulmaq istəyirmiş!

QRAFİNYA. Yox, canım, sadəcə olaraq, başqalarına əziyyət etməklə müqayisədə başqalarının ona verdiyi əzablar markizin canına yağ kimi yayılır, çünki bu əzabların gerçəkliyinə heç bir şübhə olmur. Alfons hər şeydə gerçəkliyə sadıq qalmağa həmişə böyük üstünlük verir... Sonra isə Mariyettanın növbəsi çatır. Markiz bu qızın soyunaraq çarpayının yanında dizləri və əlləri üstə durmasını əmr edir. Bu qızı döymək üçün o bildiyimiz adi süpürgəni seçir və onu döyüb-döyüb yorulandan sonra eyni süpürgə ilə Mariyettanın onu döyməsini tələb edir. Qız onu vurduqca, markiz də bıçağının ucuyla divarda rəqəmlər cızarmış: iki yüz on beş, daha sonra yüz yetmiş, daha sonra iki yüz qırx. Bu da eləyər cəmi...

BARONESSA. Səkkiz yüz əlli.

QRAFİNYA. Alfons həmişə riyaziyyata pərəstiş edib. Bu elmin gerçəkliyi olduğu kimi əks etdirdiyini, hətta xeyli yüksək saylardan sonra, yəni bəlli bir həddən sonra günahın dönüb, savaba çevriləcəyini sübut eləməyə çalışmış.

BARONESSA. Anlaya bilmirəm ki, günahın savaba dönməsi nə dərəcədə mümkündür?

QRAFİNYA. Markiz də Sada görə, yalnız gerçək olan bir şeyi sonsuz dəfə təkrarlamaqla savab qazanmaq mümkündür və savab sayılan şey insanın bütün hissiyyat orqanlarına təsir etməlidir. Bu heç də tənbel və avaragorların boşu-boşuna göylərdən umduğu savab deyil. Bax, elə özünün Marsel səfəri sırasında markiz bundan ötrü hər cür zəhmətə qatlaşıbmış. Nökəri ikinci dəfə otağa salandan sonra o, Mariyetta ilə şəhvət dəryasına misilsiz bir səfərə çıxıb. Onların üçünün yaratdığı fiqur üç göyertəli və çoxavarlı bir gəmini xatırladırmış və onların hər biri bu dəryada durmadan avar çəkirmiş. Həmin vaxt dan yeri qızılı şəfəqlərə boyanıbmış, yeni yeni bir gün başlanıbmış artıq.

BARONESSA. Hər halda, aldıqları həzzin dərinliyi onun həm çox böyük zəhmət bahasına başa gəlməsi, həm də onların sabahı qan-tər içində və iş başında açması ilə bağlı imiş.

QRAFİNYA. Heç də yox, əzizim, səhnd saatları ancaq dualar üçündür. Buna görə də markizin bu əziyyətlərini də, görünür, biz dini ayin kimi dəyərləndirməliyik.

BARONESSA. İlahi, sizin yeriniz – cəhənnəmin tən ortasıdır.

QRAFİNYA. Xoş arzularınız üçün çox minnətdaram. Mariyettadan sonra növbə Rozaya gəlib. Yenə də qamçı, yenə də nökr, yenə də səf-səf duran oyun kartlarını xatırladan üçlü variantlar. Bunun ardından Alfons sonuncu qızı – Mariyettanı içəri dəvət edib və hər şey yenidən təkrarlanıb: qamçı şaqqıltıları, qurudulmuş böcəkdən hazırlanan o şirin noğullar, iniltilər və sairə. Yeni bütün bu dua mərasimi ağır dolu çığırtılar və şəhvətli af-ufklar içində keçib. Mərasim bitəndən sonra markiz hər qıza altı gümüş pul verərək, onlarla xudahafizləşib.

BARONESSA. Axır ki!

QRAFİNYA. Yox, yox, bu hələ harasıdır?! Qızları yola salandan sonra markiz bir ara yatağa uzanıb. Axı o, həmin gün günortadan sonra başlanacaq əyləncələr üçün öz fiziki gümrahlığını bərpa eləməliymiş.

BARONESSA. Necə bəyəm, yoxsa o, günortadan sonra yenə hansısa hoqqalar durğuzubmuş?

QRAFİNYA. Həmin vaxt de Sad dənizə baxan pəncərələrin jalüzünü endirərək uşaq kimi, mışıl-mışıl uyuyur. Hər cür qorxunc xəyallardan uzaq olan, ürküsüz bir yuxuya dalır. Yuxuda ikən o, sanki sahilin narın qumlarına qərq olubmuş və yan-yörəsindəki, qəzaya uğramış gəmilərin qalıqları ilə, balıqqulağı tikələri, qurumuş yosunlar və dalğaların sahilə atdığı iylənmiş balıqlarla qonşu imiş... Yuxuya dalan markizin ağ sinəsi ahəstəcə qalxıb-enirmiş, iyun günəşinin jalüzün dilimləri arasında süzülən şüaları zolaqlar biçimində onun sinəsinə düşübmüş.

BARONESSA. Yaxşı, bəs günortadan sonra nə baş veribmiş axı?

QRAFİNYA. Səbrinizi cilovlayın. Qürub vaxtı markiz sadıq nökrü Laturla birlikdə yeni rəfiqə axtarışına çıxır. Bu dəfə o, iyirmi beş yaşlı küçə qadını Marqaritaya ürcəh olur. De Sad qadının yaşadığı evə qədər onun ardınca gedir, bu səfər nökrünü qapının o biri üzündə qoyaraq, öz büllur noğuldandakı şirniləri dadmağı Marqaritaya təklif edir.

BARONESSA. Həmə o zəqqum-zəhrimarları, eləmi?

QRAFİNYA. Şəhvət həblərinə "zəqqum" demək əsl insafsızlıq olardı, xanım. Qadın bunlardan beş-altısını udur, markiz isə bu ara öz suallarıyla onun başını qarışdırır. Elə hey qayğıkeşliklə xəbər alırmış: "Mədən-filan ağrımır ki?"

BARONESSA. Yəni onunla "həkim – xəstə" oyunu oynayırmış?

QRAFİNYA. Bunun ardından isə "o məsələ" baş verir. Yəni o bildiyiniz qamçılı əyləncələr... Sabahın gözü açılanda Alfons dörd at qoşulmuş karetağa əyləşib, Marseldən öz qəsri Lakosta yollanır. Aradan iki gün keçir, onun bayaq adı keçən rəfiqələrindən ikisi hakimə şikayətə gedir. Aralarında olub-keçən hər şeyi necə var onun ovcuna qoyurlar. Bu sırada o zavallıların heç ağlına da gəlmir ki, belə səmimi etiraflar sonradan öz başlarına da cəncəl açacaq.

Qulluqçu Şarlotta daxil olur.

ŞARLOTTA. Sizləri gözlətdiyi üçün xanıma üzrxahlıq edir. İndicə özü də burada olacaq.

QRAFİNYA. Xanımına çatdır ki, mənimlə baronessa de Simiani bir araya gətirmək onun tərəfindən hədsiz uğurlu bir seçim imiş.

ŞARLOTTA. Nə baxımdan?

QRAFİNYA. Babilistan şortusu ilə Bakirə qız baxımından. Əslində bu, onun kürəkəninin zövqü ilə tamamilə səsleşir. Ustadına bərəkallah!

ŞARLOTTA. Necə yəni? (*çaşqınlıq içində duruxur və getmək istəyir*)

QRAFİNYA. Hara əkilirsən, Şarlotta? Əvvəllər bu yaramaz qız mənim qulluqçum idi. Sonra baş götürüb qaçdı, indi isə xanım de Montröyün evində çalışır. Sən, hər halda, mənim haqqımda hər şeyi, hər ciki-biki bilirsən, elə deyilmi? Ardımca orda-burda hansı qara-qura şayiələr gəzdiyini bir Allah bilir, hətta mənə "şeytanın qaravaşı" da deyirlər. Doğrudur, markizdən fərqli olaraq, mən əylənərkən qamçı və noğullara ehtiyac duymuram, amma Məhəbbət Adasında elə bir guşə yoxdur ki, mənim orada izim-ləpirim düşməsin.

Xanım de Montröy bizim ikimizi qarşı-qarşıya gətirməkdə əsla yanılmayıb. Çünki mən "o məsələ" ilə bağlı hər şeylə maraqlanıram və yalnız mənim kimi birisi markizin ruhunda baş verənləri sözlərə həcət duymadan anlaya bilərlər. Yəqin ki, sahibən də bunu bəri başdan bilirmiş, elə deyilmi? Bəlkə də əvvəllər o, məni heç qapıdan içəriyə buraxmazdı ki, birdən gəlib buraları murdarlayaram. İndi isə birdən-birə belə qonaqcanlılıqla, filanla...

BARONESSA. Xanım de Montröy haqqında belə naxoş düşünməni heç istəməzdim. O, indi elə bir həddə gəlib çatıb ki, yardım üçün hər kəsə, Tanrıya da, Şeytana da ağız açmağa hazırdır. Ona görə də gəlin, biz də – sizin təbirinizcə desək, Babilistan şortusu olaraq siz və Bakirə qız olaraq mən – ondan öz köməyimizi əsirgəməyək.

Xanım de Montröy otağa daxil olur.

XANIM de MONTRÖY. Sizləri belə uzun-uzadı gözlətdiyim üçün, Allah xatirinə, məni bağışlayın. Qrafinya de San-Fon, baronessa de Simian, xahişimi yerə salmadığınız üçün sizə hədsiz minnətdaram. *(Əlinin hərəkəti ilə Şarlottanı göndərir)* Qrafinya, anladığıma görə, siz atla gəzintiye çıxıbmissiniz?

QRAFİNYA. Bu gün atım yaman çılğın idi. Onda heç vaxt bənzər hallar müşahidə eləməmişəm. Qamçılıdım da, məhmızladım da, bir faydası olmadı, sanki heyvanın içinə bir od, bir yanğı düşmüşdü. Mehtərim də deyirdi ki, at belində bu gün mən ona qədim amazon qadınlarını xatırladıram. Yüyəndəki qızılı naxışlara günəşin ziyası çarpdığı anda atım qəfil şahə qalxdı...

XANIM de MONTRÖY. Sizin cəsaretinizə heyranam. Mənim də atlarımdan biri heç ələyatan deyil, onunla nəyi və necə edəcəyimi özüm də bilmirəm.

QRAFİNYA. Hansını deyirsiniz? O yorğa yerişlini, yoxsa ağ köhləni? Sizə heç təəccüblü gəlməsin, mən bu atlara dərinədən bələdəm. Əsl bəla bizim mehtərlərdən irəli gəlir. Bu başıboşlar tək-cə elə onu bilirlər ki, bütün günü qız-qadınla əylənsinlər, sonra isə bütün günü künc-bucaqda mürgüləsinlər. İnsan cəmiyyətdə nə qədər yüksək mövqedədirsə, əslində, onun zövqü də bir o qədər incə olur. Məsələn, elə sizin kürəkəninizi götürək. Onun əsil-nəcabəti o dərəcədə yüksəkdir ki, zövqünün incəliyi artıq öz başına bir bəla olub. Bəlkə də, daha obrazlı desək, bu yolla markiz öz kübar əcdadlarının köhnəlməyə başlayan qanına təzə qan, tərəvət qatır. Bu, bir növ, dedə-babada qalma qılıncın və ya zirehli geyimin pasını təmizləməyə bənzəyir. Amma görünür, köhnə qanı təzələmə işi çox da asan deyilmiş: bu səbəbdən o, şux qadın əndamını qanlı qamçı izləri ilə bəzəyərək seyr etməyi daha üstün tutub...

XANIM de MONTRÖY. Yoxsa bununla siz mehtərlərin zadəganlardan daha abırlı olduğunu söyləmək istəyirsiniz? Son zamanlar zadəganların işlədiyi günahlar dillərdən düşür. Bəlkə də bu, sadəcə xalqın əzəldən bəri öz ağalarını özünə bir ləyaqət örnəyi saymasından irəli gəlir.

QRAFİNYA. Məsələ heç də bununla bağlı deyil. Sadəcə olaraq, qara camaat xeyirxahlıqdan doyunub, bezib: artıq qara camaat da indiyədək sadəcə zadəganların imtiyazlarından sayılan günahı, bir azca da olsa, dadmaq istəyir.

BARONESSA. Nə isə, gəlin mübahisə etməyək, burada toplaşmağımızın səbəbi də bu deyil. Xanım de Montröy, hamı sizləri son dərəcə ciddi, hər

barədə yetkin bir xanım kimi tanıyır. Haqqınızda heç kəs və heç yerdə bir kəlmə də olsun, pis söz deyə bilməz. Ədəbsiz kürəkəninizin hərəkətlərindən necə əziyyət çəkdiyinizi çox gözəl anlayıram. Amma görünür, Allahın iradəsi beləymiş. Siz hər şeyi olduğu kimi bizə açıb danışın. Bəlkə də elə təkcə bunun özü qəlbinizə bir az toxtaqlıq gətirər. Qrafinya ilə mən isə, danışacaqlarınızın öz aramızda qalacağına söz verə bilərik.

XANIM de MONTRÖY. Çox gözəl sözlər söylədiniz, xanım de Simian. Buna inanıb-inanmamaq sizin biləcəyiniz işdir, amma qızım Rene ilə Alfonsun kəbini kəsildiyi vaxt mənim öz kürəkənimdən narazılıq etməyə heç bir əsasım yox idi. O zaman düşündüm ki, bir az yüngül adam təsiri bağışlamasına baxmayaraq, o, son dərəcə ağıllı və hazırcavabdır, Reneni də hədsiz dərəcədə sevir...

QRAFİNYA. Məhz elə bu qohumluq sayəsində ailəniz saraya yaxın ailələrdən birinə çevrildi.

XANIM de MONTRÖY. Əlbəttə, bu öz yerində, amma bunsuz belə, mən markizə həqiqi mənada heyran olmuşdum. Təsəvvür edirsinizmi, toydan sonra biz ailəlikcə Eşofur qəsridə yaşayanda Alfons öz pyeslərini orada səhnələşdirdi, biz isə Rene ilə bu pyeslərdəki rolları ifa edirdik.

BARONESSA. Sizi çox yaxşı anlayıram. Alfons hələ uşaq yaşlarından xeyli xeyirxah və inanılmaz dərəcədə orijinal birisi idi. Xatirimdədir ki, bir dəfə gül bağında əlimə qızılgül tikanı batanda, duyduğum ağrıdan məni ağlamaq tutmuşdu. O zaman Alfons tikanı çıxartdı və dərin bir səmimiyyətlə qanayan yaramdan öpdü.

QRAFİNYA. Görünür, artıq hələ o zaman qanın dadı onu özünə cəzb edirmiş.

BARONESSA (kənara). Elə bunun ucbatından o, əsl vampirə çevrilib də!

QRAFİNYA. Vampirin əslində çox mehriban və nəzakətli olduqdarı hamıya yaxşı bellidir.

XANIM de MONTRÖY. Yalvarıram sizə, dilləşməyin. Alfonsu istədiyiniz qədər mühakimə edə bilərsiniz, amma təəssüf ki, bu, artıq onu düz yola qaytaran deyil. Kürəkənim öz tamaşalarını hazırladığı o gözəl günlərdə tez-tez və gizli şəkildə Parisə gedərək, orada bəzi-bəzi qadınlarla... əylənirmiş... Doğrudur, mən bunu çox-çox sonralar öyrənə bildim...

QRAFİNYA. Hər halda “yava qadınlarla” demək istədiniz.

XANIM de MONTRÖY. Qrafinya, siz də heç nəyi dilinizə gətirməkdən çəkinmirsiniz ha. Bu sözü də elə rahatca dediniz ki... Bəli, Alfons orada məhz o cür qadınlarla pozğun işlər tutmuş. Bəlkə də hər şey bununla bir kərəlik bitsəydi, dərd yarıydı, çünki pozğun kürəkən – bir ailənin daxili dəridir və uzaqbaşı, xalq arasında dedi-qoduların yayılmasından başqa qorxulu heç nəyə yol açmaz. Toydan beş ay sonra isə, Alfons Vensen türməsinə salındı. Məhz o zaman mən bütün gerçəkləri öyrənmək fürsəti qazandım. Bu, məndən ötrü əsl dəhşət idi! Bu məsələ ilə bağlı mən bütün nüfuzumdan, əlaqələrimdən istifadə edir və eyni zamanda da Allaha yalvarırdım ki, nə olursa-olsun, yetər ki, Rene bunlardan xəbər tutmasın. Aradan on beş gün keçəndən sonra mən kürəkənimin həbsdən azad olunmasına nail ola bildim. Bunu da ancaq qızıma yazığım gəldiyi üçün etdim, həm də mən Alfonsun cavanlığı ucbatından yolunu azdığını zənn edirdim. Bir də, Rene onu elə sevirdi ki... Ancaq sonralar, çox-çox sonralar məlum oldu ki, bütün bu əməllər cavanlıqla bağlı və ötəri səhvlər deyilmiş, yox!

BARONESSA. Mən sizin nələr çəkdiyinizi xeyli yaxşı anlayıram.

XANIM de MONTRÖY. Bu son doqquz ildə mən elə ancaq de Sad nəslinin təmiz adını və zavallı qızımın şərəfini qorumağa çalışmışam, hər hansı bir nəticəyə ümidim qalmayıb, ancaq yenə də öz çətin mübarizəmi davam etdirirəm. Ötən illər ərzində həyatın nəşələrindən və qara gün üçün yığıb saxladığım sərvətdən də əl üzməli olmuşam. Bütün vaxtımı və olan-qalan gücümü Alfonsun çıxartdığı bu hoqqaları ört-basdır etməyə həsr edirəm. Soruşa bilərsiniz ki, bəs markizin ailəsinin bu işdə mənə hər hansı bir köməyi toxunub, ya yox? Qoca qraf olan atası oğlunun bu hərəkətlərindən cana yığıldığı üçün əlindən bircə o gəlirdi ki, markizi söyüb-lənətləsin. Artıq beş ildir ki, o da dünyasını dəyişib... Alfonsun mənə gətirdiyi iztirablar saya-hesaba gəlməz. Düzdür, ara-sıra onun qəlbinin hansısa bir gizli guşəsindəki çeşmədən səmimilik və xeyirxahlıq hissləri çağlayırdı. O ara mənim zülmətə bürünmüş həyatım da zəif bir ümid şüası ilə işıqlanırdı. Amma az keçməmiş bu çeşmənin də gözü quruyurdu, çünki onun növbəti ədəbsizliyi buna nöqtə qoyurdu və ümid ancaq həmin çeşmə gözüünün nə vaxtsa təkrar açılacağına qalırdı... Qudam – markizin anası sağ olsa da, nə ölüyə hay verir, nə də diriye pay... Son dərəcə soyuqqanlı, hissiyyatsız bir qadındır. Ömrünün bu son on iki ilini o, monastırda keçirib. Ovuc-ovuc brilyantları olsa da, dost-doğma oğlunun toyunu yola verməkdən ötrü onlardan bircə dənəsini də satmağa qıymadı... Görəsən mən niyə bu nəcib valideynlərin gülməşəkər oğullarına dayəlik eləməliymişəm?! O, Kolet adlı bir aktrisa ilə eşq macərasına atılacaqmış, mən isə bununla bağlı dediqoduları önləmək üçün dəridən-qabıqdan çıxacaqmışam. Dörd il əvvəl Arköy kəndində qaldırdığı o mərəkədən onu qurtarmaq xətrinə min bir əzaba qatlaşdım, krala əfv fərmanı imzalatmağa məcbur oldum. Son yeddi ay ərzində hələlik azadlıqdadır. Bütün bu nacinsliklərin üstünü örtmək qarşılığında mənim yeganə qazancım isə müflislik olub.

BARONESSA. Həmin o kənddə nə baş vermişdi ki?

Qrafinya yenə də qamçısını şaqqıldadır.

Hə-ə, anladım.

XANIM de MONTRÖY (*acı bir tərzdə*). Əzizim qrafinya, siz necə də hal əhlisiniz... Dörd il əvvəl Arköy kəndində bizim kürəkən dilənçi bir qızla qəddar rəftar edibmiş. Əvvəlki rüsvayçılıqla müqayisədə bu elə ciddi bir şey sayılmasa da, bu dəfəki məsələdən qızım da xəbər tutdu. Ərinin həqiqi və murdar siması ona da əyan oldu. Rene elə xeyirxah idi və Alfonsu elə sevirdi ki, aradan keçən müddət ərzində onun bu acı zərbədən sonra özünə necə gəldiyini hələ də kəsdirə bilmirəm. Budəfəki hadisəyə gələndə isə... Mən çoxdan hər şeyə tüpürərdim, amma tək cə qızımın xatirinə... Bəli, elə bu dəfə də mən hər şeyə rəğmə, Alfonsu sadəcə Renenin xətrinə xilas etməyə cəhd edəcəyəm... Amma budəfəki işləyində o lap həddini aşdı! (*ağlayır*) Artıq mənim imkanlarım da əvvəlki kimi deyil, günü-gündən heysizləşirəm, təqətim azalır...

QRAFİNYA. Səhv etmərsə, de Sad nəslinin gerbində ikibaşlı qartal təsvir olunub. Markiz də bu qartalın hər iki başını dik tutmaqdan ötrü həmişə qeyrət göstərüb. Başlardan biri – kökü on ikinci əsrə qədər gedib çıxan qədim bir nəslin rəmzidir. İkinci baş isə nəslin bu pozğun davamçısının simvoludur. Siz isə, xanım, son doqquz ildə özünüz də bilmədən bu başlardan birini öldürüb, digərini yaşatmaq üçün ciddi-cəhd göstərmişsiniz. Və göründüyü

kimi, heç nəyə də nail ola bilməmişsiniz. Elə isə qoyun hər iki baş öz varlığını sürdürsün də: axı, onlar ikisi də eyni bədəndə bitiblər.

XANIM de MONTRÖY. Alfons xəstədir! Əgər xalqın nifrətindən birtəhər yayınmaqla onun lazımı şəkildə müalicəsinə başlasaq, yəqin ki, Allah-təalanın da əvvəl-axır bizə bir rəhmi gələr və bizim də əvvəlki rahatlığımız geri döner. Rene də belə düşünür.

QRAFİNYA. Amma bir xəstəlik xəstəyə həzz verirsə, onu bu xəstəliyin müalicəsinə necə razı salmaq olar?! Bu xəstəlik markiz üçün bir həzz mənbəyidir və elə bütün məsələ də bundan qaynaqlanır. Bəlkə də ətrafdakı adamlara bu davranış iyrənc təsir bağışlayır, amma qızılgülə yetişmək üçün onun iti tikanlarına da dözmək lazım gəlir.

XANIM de MONTRÖY. Vallah, heç inanmırsınız, amma mən bütün işlərin bu həddə gəlib çıxacağını çoxdan təxmin eləmişdim. Bir vaxtlar bu dəyməmiş meyvənin günlərin bir günü belə zəqqum dadacağını mən elə o vaxt da görürdüm. Görəsən hələ o vaxt onu niyə ayaqlayıb, əzmədim axı?!

QRAFİNYA. Zənnimcə, o vaxt siz onu ayaqlasaydınız, yəqin ki, markiz də ölərdi. Gördüyünüz kimi, dediyiniz o meyvə bir portağaldırsa, onun şirəsini də Alfonsun al rəngli qanı təşkil edir. Xanım, bu günah işlər aləmində mənim də özümə görə adım-sanım var, ona görə də siz verəcəyim məsləhəti diqqətlə dinləyin... "Günah" dediyiniz o məmləkətdə hər şey mövcuddur: çoban daxmaları da, yel dəyirmanları da, bulaqlar da, göllər də. O diyarda atəş və kükürd püskürən dərin dərələr, vəhşi çöllər də var. Siz orada yırtıcı heyvanların məskəni sayılan dibsiz quyular və cəngəlliklər də görə bilərsiniz... Fikriniz məndədir, yoxsa? Bəli, o aləm – göylərin himayəsində bulunan və həqiqətən də ucsuz-bucaqsız bir ölkədir. İnsanın başına gələn bütün bəlalərin səbəbini də elə burada, bu aləmdə aramaq lazımdır... Bunu daha yaxşı anlatmaqdan ötrü sizlərə öz uşaqlığımla bağlı bir əhvalat danışmaq istərdim. Uşaq yaşlarımda, hətta sonralar, yeniyetməlik dövrümdə, mən də dünyaya sanki tərs tutulmuş bir durbindən baxırdım. Bunu mənə öz valideynlərim və çevrəmdəki insanlar aşılamaşdı. Bunu həm də cəmiyyətdəki əxlaq və tərbiyə normaları məndən tələb edirdi. Mən də bu tərs tutduğum durbindən baxanda, evimizin ətrafında gömgöy, gözoxşayan və xudmani çəmənliklər görürdüm. Seyrinə daldığım bu xoş, könüloxşayan mənzərədən mənim körpə könümə bir rahatlıq və məmnunluq hissi yayılırdı. Böyüdüyüm zaman bu çəmənliklərin və otların daha da böyüyəcəyinə, özümün də onların arasında son dərəcə xoşbəxt və ürküsüz yaşayacağıma inanırdım... Amma günlərin bir günü, xanım, başıma gələn bir iş həyatımı dəyişdirdi. Bu iş heç bir işarə və xəbərdarlıq etmədən, heç nə sormadan gəldi ömrümə. Başına məhz belə bir iş gələndə, bir anlığa anlayırsan ki, dünya-aləmə elə baxmamalıydın, o böyük pəncərədən yox, məhz kiçik pəncərədən baxmaq lazım imiş dünyaya. Mən deyə bilmərəm ki, cənab markiz özü üçün bu sirri nə vaxt kəşf edib, amma çox yəqin ki, onun da həyatında bəlli bir dönüş nöqtəsi olub. Bu dönüş, əvvəllər varlığını heç ağılına da gətirmədiyi bir çox şeylərə münasibətdə onun gözünü açıb. Həmin andan etibarən o da uzaqlardan özünə sarı uzanan sarı-qırmızı alovun dillərinə diqqət yetirib, həmin vaxt qanlı cəhəngi və qorxunc dişləri olan o yırtıcı məxluq markizin gözüne sataşıb. Onda anlayıb ki, həmin dünya sonsuzdur və orada da hər türlü şeyə rast gəlinir. Canın istəyən hər şeyə. Həmin andan etibarən həyatdakı hər şey markizin gözündə adıləşib... Marsel əhvalatını isə bu baxımdan çox məsum bir təfərrüat saymaq olar:

kəpənəklə oynayan oğlancığaz bilmədən onun qanadlarını qoparıb, vəssalam-şüdtamam.

XANIM de MONTRÖY. Bunu kifayət qədər bəlağətlə təsvir etməniyə rəğmən, dediklərinizdən bir şey anlamaqda acizlik çəkirəm. Son illər ərzində başımı tamam itirdiyim üçün mən gah ora, gah bura üz tuturam. Ətəyindən yapışdığım tək məfhum isə "şərəf"dir... Yəqin siz də bilirsiniz ki, Eks şəhərinin məhkəməsi mənim bütün o canfəşanlığıma baxmayaraq, Alfonsun edamı haqda hökm çıxarıb. Hökmlü şəxsin axtarışları hələlik davam etdirildiyindən, keçən ayın on ikisində Eks şəhərinin mərkəzi meydanında markizin portreti yandırılıb. O ara burada, Parisdə olsam da, sanki mən o qara camaatın meydanda qopardığı sevinc dolu hay-həşiri eşidir, alov dilimlərinin Alfonsun gülər gözlərinin, onun qızılı saçlarının kətandakı əksini necə yaladığını aşkar görürdüm...

BARONESSA. Onlar cəhənnəm atəşinin ani görünən dilimləriymiş.

QRAFİNYA. Yəqin ki, avam camaat orada: "Od vurun! Odlayın!" deyər bağırırmış. Bu aksiya boş bir şeydir. Qaladıqları bu tonqal da onların qısqanclığının rəmziymiş. Avam camaat heç vaxt markizin işlədiyi günahları dada bilməyəcəyi üçün ona aşkar paxıllıq duyurmuş!

XANIM de MONTRÖY. "Odlayın!" Birdən buna bənzər çağırışlar mənim evimin ətrafında səslənsə, necə olacaq? Qulağıma çatmışdı ki, qara camaat orada mənimlə qızımın adını da çəkirmiş.

BARONESSA. "Odlayın" çağırışından əsla qorxmayın. Əslində bu, atəşlə təmizlənməyə bir dəvətmış. Portreti yandırıldıqdan sonra markiz bəlkə də artıq köhnə günahlarından arınıb.

QRAFİNYA. "Odlayın"... Deyirsiniz ki, alov dilləri markizin o totuq, qanı qaçmış, ağ yanaqlarını, onun qızılı saçlarını yalaymış, eləmi? İki yüz on beş şallaq, ardınca da daha yüz yetmiş... Amma bunun qarşılığında portretdəkinin gülümseməsi heç də təəccüblü deyilmiş. Markizin aldığı həzzlər damarda axan qanı dondurduğundan, ona od vurmaları tamamilə yerinə düşübmüş ki.

XANIM de MONTRÖY. Özünüzü mənim yerimə qoyun. Parisdə bir-birindən iyrənc şayiələr dolaşır. Kürəkənimin haralarda gizləndiyi bəlli deyil. Lakostdakı qəsrə yaşayan qızımın göz yaşları qurumaq bilmir. Kiçik qızım Anna, Anna Prosper de Lone isə... əsl saflıq və tərəvət mücəssəməsidir. Bəlkə də bu ağır günlərdə kiçik qızım öz anasına həyan ola bilərdi. Ara-sıra onun zərif çöhrəsini görməmə bəlkə də mənə nəslimizin üzərindəki bu qara ləkəni unutmaq imkanı verərdi. Biz onunla sakit və gözəl ölkələrə üz tutar, bəlkə bir az səyahət edərdik... Elə yalqızam ki... Arxa sayacağım bir kimsəm qalmayıb. Bütün cəhdlərim boşa çıxır. Arabir göylərə üz tutub, yardım istəmək gəlir içimdən, amma artıq buna da təqətim qalmayıb. Boğazım quruyub (*Ağlayır*).

BARONESSA. Xanım, siz heç ruhdan düşməyin. Özünüzü ələ alın. Əməlisaleh bir xanım kimi baronessa de Simiana niyə üz tutduğunuzu artıq anlayıram. Günü sabah mən zat-aliləri kardinal Filippin qəbuluna gedərəm. Şükürlər olsun ki, o, indi Parisdədir. Ona yalvaracağam ki, Romaya, Müqəddəs Papaya məktub göndərsin. Papa, hər halda, markizin günahından keçər.

XANIM de MONTRÖY. Sizə necə də minnətdaram! Söz tapa bilmirəm... Əslində, mən özüm bunu sizdən rica edəcəkdim, amma, görünür, cürətim yetmirdi... Siz çox xeyirxahsınız, əziz Baronessa.

QRAFİNYA. Əlbəttə, xeyirxahlıq barədə mən baronessaya tay ola bilmərəm, həm də bildiyiniz kimi, şərəf, dindarlıq və xeyirxahlıq duyğuları mənə yad cəhətlərdir. Mən də sizdən öz köməyimi əsirgəməyəcəyəm – amma bunu sizin yox, markizin xətrinə edəcəyəm. Çünki mənim döyüş meydanım – yataqdır. Lap o Alfonsun rəfiqələri olan şortularını kimi. Baş hakim, dərin hörmət sahibi metr Mopu doğru yoldan çıxartmaq, azdırmaq məndən ötrü su içmək qədər asandır. Anladığıma görə, siz Eks şəhəri məhkəməsinin hökmünü dəyişdirmək istəyirsiniz? Yəqin elə buna görə məni buraya dəvət etmisiniz? İstəyirsiniz ki, mən də bu yolda öz əndamımı satım, deyilmi, xanım?

XANIM de MONTRÖY. O nə sözdür, xanım?! Bunu necə ağılınıza gətirirsiniz?

QRAFİNYA (*gülərək*). Yaxşı görün, özünüzü çox da saf göstərməyin. Savab iş xətrinə günahdan da yararlanmaq niyyətinizin özü, sözün əsl mənasında xeyli orijinal fikirdir, vallah. Günahın özü də nələrə isə qadirdir və siz bunu tam dəqiqliklə anlamısınız. Hətta kürəkəninizin durğuzduğu o hoqqalar...

XANIM de MONTRÖY. Deməli, siz də mənə əl tutacaqsınız?

QRAFİNYA. Əlbəttə.

XANIM de MONTRÖY. Minnətdaram. Mən hətta qarşınızda diz çöküb, bunu xahiş etməyə hazır idim. Heç bilmirəm ki, sizlərə təşəkkürümü necə bildirim.

QRAFİNYA. Təşəkkürə elə bir ehtiyac yoxdur.

Şarlotta gəlir.

ŞARLOTTA. Xanım... (*əzilib-büzülür*)

XANIM de MONTRÖY. De görün. Onsuz da mənim artıq bu xanımlardan gizli heç bir sirrim yoxdur... Həm də ki, bayıra çıxıb, kandarda səninlə pıçıldaşmağa heyim qalmayıb.

ŞARLOTTA. Baş üstə. E-e-e...

XANIM de MONTRÖY. Yenə nə olub axı?

ŞARLOTTA. Xanım markiza de Sad təşrif buyurub.

XANIM de MONTRÖY (*təəccüblə*). Necə?

Qonaqlar da baxışlırlar.

Görəsən niyə qəsri qoyub gəlib?.. Heç xəbər də verməyib... Bir də, bunu niyə uzadırdın ki?! De, tez içəri gəlsin!

ŞARLOTTA. Baş üstə (*Çıxır*).

Markiza de Sad gəlir.

XANIM de MONTRÖY. Rene!

RENE. Anacan!

Qucaqlaşırlar.

XANIM de MONTRÖY. Nə yaxşı gəldin, qızım. Sənsiz yamanca qərib-səmişdim.

RENE. Mən də. Odur ki, səni deyib gəldim. Daha mənim Lakostda can çürüdəcək halım yoxdur! Bu payız yağışlarını da ki day demirəm! Hələ bu kəndlilərə, markiza de Sadın arxasınca pıçıldaşan və gözlərini ondan ayırmayan kəndlilərə heç sözüm yoxdur! Tək-tənha qəsrde oturmağa isə, zərrəcə səbrim çatmır. Gecələr qırmızı məşəllərin işığı çılpaq divarlara düşür. Qarğaların qarılısı baş-beyin aparır... Bir an öncə sizi görmək, içimdəkiləri boşaltmaq gəldi ağıma. Odur ki, karetaya oturdum və Parisə qədər olan bütün yolu arabacıya atları durmadan qovmasını əmr elədim.

XANIM de MONTRÖY. Səni anlayıram, Rene. Anlayıram... Yaxşı eləyib gəlmişən. Bu tənhalıq və qüسسə tək-cə sənin rəfiqən deyildir. Sənin zavallı anan da əldən düşüb, gecə-gündüz ancaq sənin barəndə düşünür, ay mənim bəxtsiz qızım! Bəzən indiyədək ağılımı niyə itirmədiyimə özüm də heyrlənirəm... Üzr istəyirəm! Sizi tanış etmədim. Hər halda, sən qrafinya de San-Fonla tanış deyilsən Qızım Rene – Markiza de Sad.

RENE. Tanışlığımızdan çox məmnunam. Sizi də görməyimə çox şadam, xanım Simian. Nə vaxtdır görüşürük, xalacan.

BARONESSA. Zavallı qızım, başına gör nələr gəldi!

XANIM de MONTRÖY. Əziz qonaqlarım bizə əl tutacaqlarını vəd edirlər. Məncə, onların göstərəcəyi kömək misilsiz olacaq! Hər ikisinə təşəkkür elə, qızım.

RENE. Sizlərə çox minnətdaram. Sizlər – bizim sonuncu ümid yerimizsiniz.

BARONESSA. Elə deməyin, canım. Yaxın bir adama əl tutmaqdan mən həmişə məmnunluq duymuşam. Günü sabah, səhər o başdan bu işə girişəcəyəm.

QRAFİNYA. Yaxşı, mən gedim.

BARONESSA. Elə mən də getməyə hazırlaşırıdım.

XANIM de MONTRÖY. İnana bilməzsiniz ki, özümü sizə necə borclu sayıram. Həm də sizlərə əziyyət verdim.

RENE. Borcunuzdan necə çıxacağımı heç təsəvvürümə də gətirmirəm.

QRAFİNYA. Hər halda, vidalaşmazdan öncə, izninizlə, markiza, sizə bir sual verim. İlk tanışlıq əsnasında belə şeylərdən danışmaq bəlkə də yersizdir, amma mənə bu, çox maraqlı gəlir...

RENE. Soruşun.

QRAFİNYA. Xanım de Montröy bizə ərinizlə bağlı bir çox maraqlı məqamlar anlatdı. Etiraf etməliyəm ki, mən daha öncə də bu barədə yetərincə eşitmişdim. Belə bir bənzətmə yaratdığım üçün üzr istəyirəm, amma sizin ailə hazırda camaat içində şəffaf bir paltarda dolaşan varlıq kimidir. Hər halda bu, sizin üçün yeni xəbər deyil?

RENE. Yox.

QRAFİNYA. O halda, kübar salonlarında yersiz sayılacaq bir sual versəm, sizin şəninizə toxunmaz ki? Bəri başdan söz verin ki, sualı, üzüm bağlarınız və orada işlədilen gübrələr və bu kimi adi şeylər haqqındaymış kimi, sakit qarşılayacaqsınız.

RENE. Söz verirəm.

QRAFİNYA. Mənə elə gəlir ki, markiz – öz təbiəti etibarilə son dərəcə mülayim, nəvaziş dolu bir insandır. Sadəcə o, bu nəvazişlərinin ifadəsində qəribə də olsa, noğullara və qamçıya, yəni qəddarlığa üstünlük verir. (*Nisbətən ötkəm şəkildə*) Bəs sizə münasibətində necə, o mülayimdir, yoxsa qəddar?

RENE. Bağışlayın, necə dediniz?

BARONESSA. Qrafinya, buna nə gərək var?!

QRAFİNYA. Mən cavabınızın intizarındayam!

RENE. Əgər desəm ki, mülayimdir, o dəqiqə düşünəcəksiniz ki, ərim bunu öz qəddarlığını pərdələmək üçün edir. Yox, əgər desəm ki, o qəddardır...

QRAFİNYA. Sizin ağıllı bir qadın olduğunuzun mən fərqindəyəm.

RENE. Sizə belə cavab verərdim. Ərimin necə adam olduğunu bilmək istəyirsiniz? Bir kişi öz xanımını necə sevməlidirsə, o da mənə eləcə sevir. İnanıram ki, əgər bir gecə siz bizim yatağımızın həndəvərində olsaydınız, bu qara şayiələrə səbəb olacaq heç nə görə bilməzdiniz.

QRAFİNYA. Eləmi? (*Təəccüblə markiza de Sadı süzür*). Çox gözəl! Görünür, hamıya örnək olacaq bir ailənin nəvəzislərə də elə bir ehtiyacı yoxdur.

RENE. Eynilə qəddarlığa olduğu kimi.

BARONESSA. Qrafinya, durun gedək, onsuz da çox oturduq.

QRAFİNYA. Yaxşı. Salamat qalın, xanımlar.

XANIM de MONTRÖY. Bizlərə təşrif buyurduğunuz üçün sağ olun. Sizə bir daha öz səmimi minnətdarlığımı bildirirəm.

Baronessa və Qrafinya səhnəni tərk edirlər.

RENE. Off!

XANIM de MONTRÖY. Sən onun ağzını yaxşı yumdun. Sərrast cavab idi! Səninlə elə öyündüm ki... Həyasız ləçərə bax ha! Guya mən elə günə qalmışam ki, durub, bundan da yardım diləyəcəm.

RENE. Anacan, bundan ötrü heç kefini pozma. Başqa dərdlərimizin yanında bu elə boş şeydir ki... Deməli, bu xanımlar Alfonsdan öz yardımlarını əsirgəməyəcəklər, eləmi? Gören doğrudan?

XANIM de MONTRÖY. Dediklərindən elə çıxdı ki, hə, kömək edəcəklər.

RENE. Şükür sənə, İlahi. Təkcə elə bu xəbərin xətrinə Parisə gəlməyimə dəyərmiş... Yazıq, zavallı Alfons!

XANIM de MONTRÖY. Belə çıxır ki, sən buraya mənə görməyə gəlməyibsənmiş?... (*araya söz qataraq*). Hə, bəlkə sən bilərsən, Alfons indi haralardadır?

RENE (*məsum bir görkəmlə*). Gümanlar içində azıb qalmışam.

XANIM de MONTRÖY. Gerçəkdən? Əcəb işdir, yəni o, haraya yollanacağına dair planlarını öz arvadı ilə də bölüşmür?

RENE. Əgər harada olduğunu bilsəydim, onu axtaranlardan bu həqiqəti gizlətməyim daha çətin olardı. Bunu elə bilməməyim məsləhətdir. Axı bu, Alfons üçün də təhlükə yaratmır. Onun təhlükəsizliyi isə mənim üçün dünyada hər şeydən üstündür.

XANIM de MONTRÖY. Sən – xeyirxah xanımlar üçün ideal örnəksən. Sənə verdiyim o təhsil-tərbiyə bir çiçək misalı adamın könlünü oxşayır və sevindirir. Kaş o seçdiyin oğlan da bütün bunlara layiq olaydı...

RENE. Bəyəm vaxtilə sən özün mənə dönə-dönə demirdin ki: "Xeyirxahlıq real şəraitə bağlı olaraq öz məğzini dəyişməz?!"

XANIM de MONTRÖY. Elə olmağına elədir, amma hər şeyin də bir əndazəsi var axı.

RENE. Əgər ərimin işlədiyi günahlar hər əndazəni aşırırsa, deməli, mənim ona qarşı xeyirxahlığım da bir o qədər artıq olmalıdır.

XANIM de MONTRÖY. Sənin taleyin ağır zərbələrinə qarşı bu cür mətanətlə davam gətirdiyini görəndə, ürəyim qan ağlayır. Sənin o xoşbəxt və qorxusuz-ürküsz uşaqlığını xatırlayanda, görürəm ki, aradakı təzad xeyli dərinidir. Vergi palatasının sədri olan atan dərin hörmət-izzət sahibi idi! Bəlkə də nəslimiz bir elə də qədim deyil, amma bu markiz də Sadın nəslə ilə müqayisədə xeyli varlıdır. Atanla mən sənin gözəl, nəcib və şahzadələrə layiq bir qız kimi böyüməndən ötrü heç nəyi əsirgəməmişik. İrəlində də taledən səadət dolu günlər ummaq bizdən artıq kimə yaraşardı ki?! Amma gör, nələr olur! Görəsən mənim aqlım-gözüm haradaymış? İlahi, biz necə də dəhşətli bir seçimə qol qoymuşuq! Sən eynilə cəməndə çiçək toplayarkən şeytan tərəfindən qaçırılan Prozerpina kimi özünü cəhənnəmin ağışına atıbmişsan. Rəhmətlik atanla biz şərəfli ömür sürdük, camaatın yanında alnımız daima açıq oldu. Görəsən axı niyə, axı nə üçün bizim günahsız övladımız belə bir bəxtsizlik uçurumuna yuvarlanmalıydı?

RENE. Nə olub sənə, anacan, elə hey bədbəxtlikdən danışırısan? Bu sözdən lap zəhləm gedir. Məncə, sırf dilənçiliyə məhkum, kimsəsiz bir qarını bəlkə də bədbəxt saymaq olar...

XANIM de MONTRÖY. Ah, mən həmişə sənin istəyinlə oturub-durmuşam. Ərini həbsdən xilas etmək üçün də o vaxt mənə ağız açmışdın. Ona görə indi özümü bu dərəcədə alçaltmağa qıydım... Amma bütün bunlar bir yana... Bir halda ki, sən qəflətdən durub buraya gəlmisən, düşündüklərimi sənə açıb söyləyəcəyəm. Kral sarayı da, yüksək səviyyədə tanışlıqlar da qoy bir yana dursun. Sən gəl, mənə qulaq as və Alfonsdan ayrıl.

RENE. Amma Allah kəbinlərin pozulmasını yasaqlayıb axı.

XANIM de MONTRÖY. Kəbini pozmaq bir elə də vacib deyil. Alfonsla bütün münasibətlərini kəsmən də yetərli olar. Əslində elə Allah yaxşı ki, kəbinləri pozmağı yasaqlayıb – bu sayədə sən ərindən ayrı yaşamaqla öz markiza titulunu da qoruyub-saxlaya bilərsən.

RENE. *(pauzadan sonra)* Yox, anacan, mən Alfonsla nə Allahın, nə də bəndələrin xətrinə ayrılmaq istəməzdim.

XANIM de MONTRÖY. Axı niyə? Bu nə tərslikdir? Yoxsa qırılmış qürurunla artıq barışmısan?! Bəlkə şeyiələrdən qorxursan?.. Amma belə də məhəbbət olmaz axı!

RENE. Bilmirəm, buna məhəbbət demək olar, ya yox. Hər halda, şeyiələrə rəğmən, qorxu və qürurun bərpasının buraya heç bir dəxli yoxdur... Bunu sənin anlayacağın şəkildə izah etməkdə çətinlik çəkirəm. Sənin də bildiyin kimi, mən artıq hər şeydən xəbərdaram. Alfonsa hansı ehtirasların hakim olduğunu da, onun hansı əməlləri törətdiyini də, haqqında camaat arasında dolaşan söz-söhbətləri də bilirəm. Bir Allah bilir ki, toyumuzdan sonrakı o günləri xatırlayaraq mən Lakostda nə qədər yuxusuz gecələr keçirmişəm. Artıq mən hər şeyi anlamışam, anacan. Hər şeyi. Əvvəllər yaddaşımda dağınıq halda olanlar da indi dəqiq bir naxışa dönməklə düynü yox, bir zənciri xatırladır. Bəlkə də al qırmızı muncuqlardan ibarət bir boyunbağını. Hə, hə, qan qırmızısı muncuqlardan... Hələ biz bal ayında olarkən, Normandiya tərəflərdə, Alfons zanbaqlar bitən bir cəmənin ortasında karetanı saxlatdırdı. "Mən bu zanbaqları sərxoş edənə qədər içirmək istəyirəm" deyib, güllərin açılan piyalələrini al şərabla doldurdu. Sonra isə o qan rəngdəki damlaların ləçəklərin arasından necə süzöldüyünə tamaşa elədi... Ya da başqa bir məqam. Lakostda yaşadığımız ilk günlərdə qəsrin həyətinə birlikdə gəzişirdik. İplə sərt bağlanmış odun şələlərini görəndə, Alfons anbarın yanında ayaq

saxlayıb dedi: "Necə də iyrəncdir! Gözünün qabağına gətir ki, qar kimi ağap-paq tozağacıların belinə qızılı bir ip bağlanıb!" Bir dəfə, yenə də elə Lakost-da, ovdan döndüyümüz zaman Alfons ölmüş bir dovşanın ürəyini barmaqları ilə sinəsindən qoparıb gülərək dedi: "Görürsən, dovşanın da bu sevgi beşiyi səninki ilə mənimkinə bənzəyirmiş..." O zamanlar mən bütün bunları eks-sentrik və şux zarafatlar kimi dəyərləndirirdim və yalnız indi-indi bütün bu kiçik muncuqlar bir ipə düzülməyə başlayıb... Nəticədə könlümdə artıq ağılın hökmündən uzaq və hər şeyi sarıb-sarmalayan bir hiss yaranıb. Bu hiss deyir ki: "Əgər sən hafizənin müxtəlif guşələrinə səpələnmiş bu muncuqlardan bir boyunbağı düzəldə bildinsə, dəyərli bir şey kimi onu göz bəbəyin tək qoruma-lısan". Bəlkə də əslində nə vaxtsa, uzaq keçmişdə, hətta yaddaş şüala-rının da işıqlandırma bilmədiyi o keçmiş günlərdə mən özüm bu boyunbağımın ipini qırdığım üçün onun dənələri yerə dağılıbmış? Bəlkə də məhz indi mən onu yenidən, həm də eynilə əvvəlki kimi ipə düzməyə nail olmuşam?

XANIM de MONTRÖY. Yəni sən tale oyununu niyyət edirsən?

RENE. Yox, yox, taleyin buna elə bir dəxli yoxdur.

XANIM de MONTRÖY. Amma bu dediyin al qırmızı boyunbağını sən yox, məhz Alfons qırıb-töküb.

RENE. Qırıb-töküb və onu mənə bəxş edib.

XANIM de MONTRÖY. Bütün bu söylədiklərin şənbazlıq və özünü aldatmadır. Sən özünü gözgöresi məhvə sürükləyirsən!

RENE. Axı əvvəlcədən sənə dedim ki, anacan, məni anlamayacaqsan. Mən isə bu işdə həqiqətin məğzini, kökünü özüm üçün kəşf etmişəm və bütün xeyirxahlığımı da məhz bundan qaynaqlanır. İndi siz deyin: Alfons de Sadın xanımının söylədiklərindən nə isə anlamağa bildinizmi?

XANIM de MONTRÖY. Əsl həqiqət – qamçı və şirin həblərdədir. Abırsızlıqda və ayıb işlərdə imiş həqiqət!

RENE. Bax, bu – bir həyat fəlsəfəsinin şüarıdır. O, insan övladının əbədi və əzəli ehtiyacıdır. Bənzərsiz bir hadisə baş verən kimi insanlar hər tərəf-dən, lap milçək cəsədə cuman kimi hər yandan tökülüb gəlir və o hadisədən mütləq müdrik bir nəticə çıxarmağa çalışırlar. Sözügedən cəsədi torpağa tapşırandan sonra isə öz gündəliklərində bununla bağlı aşağıdakı qeydləri edirlər: Bu – ayıbdır, bu – rüsvayçılıqdır və sair. Mənim isə bu cür həyat fəlsəfəsinə marağım yoxdur. Başıma gələn olaylara hər hansı şərti ad qoymaq-la, onu bir lövhə misali ərimin boynundan asa bilməzsən. Çünki məndən ötrü "Ərim – əcayib bir məxluqdur" fikri ilə razılaşmaq bundan daha asan olardı. Belə çıxır ki, o – şeytandır, mən isə namusluyam, dürüstəm, məsu-mam.

XANIM de MONTRÖY. Amma bu Alfons doğrudan da əcaib məxluqdur da! Məgər normal bir insan övladı onun əməllərinə bəraət qazandıra bilər?! Buna heç cəhd göstərməyə də dəyməz – yoxsa adam elə özü də onun badına gedər.

RENE. Amma ər-arvaddan birinin şeytan, digərinin isə normal, adi bir adam olması da ağlasığan iş deyildir.

XANIM de MONTRÖY. Rene! Bəlkə demək istəyirsən ki...

RENE. Təşvişə düşməyin, anacan, heç hürkməyin belə. Bəlkə sizdə də, eynilə qrafinya San-Fon kimi, buna qarşı bir maraq oyanıb? Mən sadəcə onu demək istədim ki, əgər ərim bir günah yumağıdırsa, onda mənim xeyirxahlıq simvolu olmaqdan başqa çarəm qalmır. Başıma gələn bu işin nə dəqiq bir adı var, nə də ki qiyməti. Ətrafımdakı hər kəs Alfonsu cinayətkar

sayır. Mən isə yaxşı anlayıram ki, Alfonsun varlığı və əməlləri – bir-birini tamamlayır. Markizin təbəssümü və qəzəbi, zərifliyi və qəddarlığı, mənim əynimdən gecəliyimi çıxardığı zaman çiyinlərimə toxunan barmaqlarının zərif təmasları və onun marselli fahişələri amansızlıqla qamçılayan əlləri bir bütünün ayrılmaz parçalarıdır. Hətta Alfonsun qamçı izlərindən qançır bağlayan yanbızları da onun sırma saçlarından və dodaqlarındakı kübar ifadədən ayrıca düşünülə bilməz.

XANIM de MONTRÖY. Sən bu yüksəklə alçağı, nəcibliklə iyrəncliyi necə yanaşı qoya bilərsən axı?! Bununla sən axı özünü də alçaldırsan! De Montröy nəslindən olan bir xanım özünü heç vaxt, heç vədə və heç nədə Marselin tərbiyəsiz küçə qızları səviyyəsinə endirə bilməz! Ona görə də bütün bunlara bəraət qazandırman mənasızdır. Bir ana kimi bunları səndən eşitmək mənə çox ağır gəlir.

RENE. Anacan, deməli, siz yenə də heç nə anlamadınız. Əgər biz Alfonsu xilas etməyə niyyətliyəksə, o zaman oxşar düşünməli və yaşayanları eyni cür qavramalıyıq. Bəyəm siz fərqi nə varmamısınız ki, Alfons – yeganə mövzusu olan bir simfoniya. Mən ərimə və deməli, onun ruhuna hakim kəsilən musiqiyə də sadıq qalacağım and içmişəm. Bəzən bu musiqi incə və melodik, bəzən isə atəşin və amansız olur – ara-sıra ona qamçı şaqqıltısı, qan fışkırtısı əlavə olunur. Bu saydıqlarımdan Alfons məhz sonuncuları, həm də hələlik mənim üçün səsləndirməyib. Bu isə ya onun mənə olan hörmətinə, ya da diqqətsizliyinə dəlalət edir. Artıq mən önəmli olanı çox dəqiq anlayıram: əgər ərinə sadıq arvad olmaq istəyirsənsə, ərinin xoş sözlərini və xeyirxah əməllərini yox, onun gerçək təbiətini sevməlisən. Axı, okeanda üzən gəminin taxtadan düzəldilən yan divarları da həm onları içəridən gəmirən taxta qurdlarına, həm də təmiz dəniz suyuna davam gətirmək zorundadır.

XANIM de MONTRÖY. Amma olduğu kimi görünməməyi ustalıqla bacardığından o, bizim ikimizi də yanıltmışdı.

RENE. Anacan, inanıram ki, kişilər indiyəcən heç bir qadını aldada bilməyiblər.

XANIM de MONTRÖY. Onu da unutma ki, sənin ərciyəzin heç nəyi ilə o biri kişilərə bənzəmir.

RENE. Yenə də olsun: o da kişidir də. İnan mənə... Ərə gedəndə, onu heç tanımadığımı söyləyərkən sən haqlı idin. Onun gerçək simasına, kimliyinə mən bu son vaxtlarda bələd ola bilmişəm. Buna baxmayaraq, yenə də deyə bilərəm ki, bu, elə mənim öz Alfonsumdur və heç də fərqli birisi deyildir. Axı "onun bu gerçək siması" heç də onun quyruqlu və ya buynuzlu olduğuna dəlalət eləmir! Bəlkə də elə mən, onun bu alışan baxışları və saf təbəssümü arxasında əsl, gizli ruhunun gizləndiyini hiss etdiyim üçün bir vaxtlar onu sevmişdim. Axı, qızılgülü sevib, onun ətrinə nifrət bəsləmək imkansızdır.

XANIM de MONTRÖY. Boş söhbətdir. Qızılgül də öz görünüşünə uyğun bir ətirə sahib olur.

RENE. Bəlkə də Alfonsu çulğayan qana qarşı bu ehtiras ona Səlib yürüşlərinin iştirakçısı olan ulu əcdadından miras qalıb?

XANIM de MONTRÖY. Amma unutma ki... burada söhbət... yavaş qadınların qanından gedir.

RENE. Eh, anacan, qan elə qandır da – təbiəti heç cür aldada bilməzsən.

XANIM de MONTRÖY. Allah haqqı, hərdən mənə elə gəlir ki, həmsöhbətim doğma qızım yox, elə Alfonsun özüdür!

RENE. Anacan, yalvarıram sənə, onu xilas elə! Allah xətrinə! Bircə Alfonso bəraət hökmü çıxsaydı! Vallah o zaman mən onun zülmətlərdə parçalanan qəlbinə yol tapar, ona bir işıq salardım! Buna nail olmaqla, mən onunla bağlı bütün qara böhtanlara nöqtə qoyardım. O halda markiz öz xeyirxah əməlləri ilə xalqın gözündə təmiz adını özünə qaytarardı! Amma, bircə... ah, bircə onu xilas etsəydik!... *(bir az bayılmış halda səndələyir)*

XANIM de MONTRÖY. *(ona dayaq verir)* Zavallı balam, lap təqətdən kəsilibsən. Get bir az uzan. Bircə saat mürgüləsən, yəqin özünə gələrsən. Onacan da bir şey fikirləşərik. Dur gedək. Mən səni apararam. *(Markizanı yataq otağına tərəf aparır).*

Digər qapıdan markiza de Sadın kiçik bacısı Anna de Lone Şarlotta ilə birlikdə səhnəyə daxil olur.

ŞARLOTTA. Bəs nədən ötrü doğma bacınızla görüşmək istəmirsiniz ki?

ANNA. Aramızda xoşagəlməz söhbət çıxıb bilər. Sən bir işə bax da! Ayda-ildə bir kərə yolumu Parisə saldım ki, anamı görüm, onda da sevimli bacı-çığazım burada xortladı... Onun elə bircə baxışlarından oxunan: "Hə, hə, sizlər barədə hər şeyi bitdə-bitdə bilirəm, sizin üzünü baxanda astarınızı da görürəm" eyhamı elə nəyə desən dəyər. O, bütün bunları doğrudan da görür, sadəcə olaraq, bizim öteri hisslərə düşkünlüyümüzə göz yumur. Brrr! Yox, ondan çəkinirəm!

ŞARLOTTA. Ayıb olsun! Adam da öz əziz-girami bacısı haqda belə düşünər?

ANNA. Şarlotta, gəldiyimi və onu burada gözlədiyimi get anamın qulağına pıçıldı.

Şarlotta gedir. Eyni vaxtda onun çıxmasıyla Xanım de Montröy səhnəyə gəlir.

XANIM de MONTRÖY. Anna! Nə yaxşı gəlibsən!

ANNA. Salam, anacan. Gör, nə vaxtdır üzünə həsrətəm.

Qucaqlaşır.

XANIM de MONTRÖY. Nə xoşbəxt gündür! İki qızım birdən mənə baş çəkib.

ANNA. Şarlotta mənə xəbər verdi. Deməli, Rene də buradadır?

XANIM de MONTRÖY. O, yataq otağına keçdi. Yol gəlib, yorulub. Bir az dincəlsə, yaxşıdır. Yazığın başı bu ara o qədər müsibət çəkib ki... Nə isə. Sənin səfərin necə keçdi? Haradan belə gəlirsən?

ANNA. İtaliyadan.

XANIM de MONTRÖY. Haralarda idin ki?

ANNA. Ötən bu vaxtın çox hissəsini Venetsiyada keçirdim.

XANIM de MONTRÖY. Yamanca uzaqlara gedib çıxıbmışsan amma.

ANNA. Səfərimin məqsədi tanış üzlərdən və yerlərdən imkan daxilində uzaq qalmamı məndən tələb edirdi.

XANIM de MONTRÖY. Mənim qızım niyə hamıdan gizlənməliymiş ki? Sən axı, mənim təmiz və məsum balamsan.

ANNA. Gizlənmək mənə yox, mənim yol yoldaşıma lazım idi.

XANIM de MONTRÖY. O kim imiş elə? Yoxsa səfərə tanış adamlardan birisiylə yollanmışdın?

ANNA. Yeznəmizlə.

XANIM de MONTRÖY. Kimlə?!

ANNA. Alfonsla.

XANIM de MONTRÖY. *(heyrlənir)* Amma... Hər halda bütün bu vaxtı onunla birlikdə olmamısan, eləmi?

ANNA. Daima.

XANIM de MONTRÖY. Aman Allah, sən də əcəb...

ANNA. Yox, yox! Gəl məni suçlama. Birinci səfər mən Lakosta qonaq getdiyim elə o birinci gecə Alfons yatağıma soxulmuşdu. Əslində mən onu heç də buna təhrik etməmişdim. Yanıma girəndən sonra da onu qovmağı lazım bilmədim. Elə o vaxtdan bu macəramız baş alıb, getdi. Bir gün də qayıtdı ki: "Mən sivişib təcili aradan çıxmalıyam. Mənə yol yoldaşı olarsan?" Mən də ona qoşulub, getdim. Bütün İtaliyanı ayaqdan saldıq.

XANIM de MONTRÖY. İlahi, məni dəhşət bürüyür! Bu hərif lap Şeytanın özüyümü! İblisin də yekəsi! Bir qızımı bədbəxt etdiyi bəs deyilmiş kimi, ikinci qızımı da cənginə keçirib... *(Fikrini toplamağa çalışır)* Zavallı Rene! O isə bu şeytana hələ bir sadıq də qalır!.. Anna, mənə söz ver ki, Reneyə bu haqda bir kəlmə də deməyəcəksən. Qoy bu, bizim ortağ sirrimiz olaraq qalsın. Oldu? Əgər o bundan xəbər tutsa, bilmirəm daha nələr yaşanacaq! Yəqin ki, çərləyəcək. Çərləyəcək, vəssalam.

ANNA. Sən nə danışırısan, anacan? Rene artıq hər şeydən agahdır.

XANIM de MONTRÖY. Necə yeni agahdır?

ANNA. Hə, hə, o, hər şeyi bilir.

XANIM de MONTRÖY. Heç nə başa düşmürəm! Axı nəyi bilir o?

ANNA. Hələ Lakostda mənimlə Alfons arasında olub-keçənləri...

XANIM de MONTRÖY. Rene bilir, hə? Heç vaxt inanmaram!

ANNA. Hələ İtaliyaya birgə getdiyimizi də bilir. Alfonsun indi haralarda gizləndiyini də.

XANIM de MONTRÖY. Belə de, belə de... Deməli, bilir, amma məndən gizlədir! İlahi, necə də... *(sözünün ardını getirmir, nə isə bir qərara gələndən sonra davam edir)*. Bura bax, Anna, yəqin ki, sən də Alfonsun gizləndiyi yeri dəqiq bilirsən.

ANNA. Əlbəttə ki.

XANIM de MONTRÖY. Haradadır o?

ANNA. Şanberidə, Sardiniya krallığında. Ucqar bir yerdəki kəndli daxmasında gizlənib.

XANIM de MONTRÖY. O yerin adı necə oldu?

ANNA. Şanberi.

Xanım de Montröy gərgin bir şəkildə fikrə dalır.

XANIM de MONTRÖY. *(ötkəm səslə)* Şarlotta! Ey, Şarlotta!

Şarlotta gəlir.

XANIM de MONTRÖY. İndi üç məktub yazacam. Onları ləngimədən ünvanlarına göndər, getsin.

ŞARLOTTA. Baş üstə, xanım. *(getmək istəyir)*

XANIM de MONTRÖY. Yox, getmə, buradaca gözlə. İndi hər dəqiqəmiz qiymətlidir.

Şarlotta səhnədəcə gözləyir. Xanım de Montröy yazı masasının arxasına keçir, onun qapağını qaldırır, əlüstü üç qısa məktub yazıb, zərflərə qoyur. Həmin vaxt Anna ilə Şarlotta öz aralarında söhbətləşirlər.

ŞARLOTTA. Xanım, yəqin ki, Venetsiya yayda çox gözəl olur?

ANNA. Çox. *(xeyallara qapılaraq)* Təhlükə dolu yaşantılar, şirin nəvazişlər, ölümün nəfəsi və iy verən kanallar... Su səviyyəsi qalxdığından Müqəddəs Mark meydanına heç yaxın düşməli deyildi...

ŞARLOTTA. Gözümün ucuyla da olsa, kaş oraları bir görə biləydim.

ANNA. Gecələr qılinc səsləri eşidilir. Səhərlər oyananda isə kiçik körpülərdə qurumuş qan izləri ilə şəhlər biri-birinə qarışmış olur. Bir də dəstə-dəstə uçuşan göyərçinlər. Bütün göy üzünü qapayacaq qədər göyərçin dəstələri... Araya sakitlik çökəndə, bu quşlar Müqəddəs Mark meydanına enib, yerdə ora-bura vurnuxurlar. Qəflətən nədənsə hürkəndə, pırıltıyla, qanadlarını çırparaq göyə qalxırlar... Getdiyimiz hər yerdə isə onun müqəvvalarını yandırırıldı.

ŞARLOTTA. Kimin müqəvvalarını, xanım?

ANNA. Bulanıq sular boyu kilsə zənglərinin səsi ətrafa yayılır. Hər tərəf körpülərlə doludur – onlar heç də göyərçinlərdən az deyil... Hələ gecələr Ayı görəsən! Sanki o, kanaldakı suyun içindən doğurdu. Özünün al qırmızı şüaları ilə yatağımızı işıqlandırır. Adama elə gəlirdi ki, eyni vaxtda yüzlərlə qız bu yataqda bakirəliyi ilə vidalaşır. Ən azı yüzlərlə qız...

ŞARLOTTA. Gondolaçılar da, yəqin ki, öz mahnılarını oxuyurlar, eləmi? Əcəb aləm olar oralar!

ANNA. Gondola sürənləri deyirsən?... Nəsə oxuyurlar?.. Hə, amma bunlar adi adamların Venetsiyasında baş verir.

XANIM de MONTRÖY. *(yerindən qalxır, əlində üç zərf tutur)* Şarlotta!

ŞARLOTTA. Eşidirəm, xanım.

XANIM de MONTRÖY. Bunu qrafinya de San Fona, bunu isə baronessa de Simiana ver. Əgər özlərini evdə tapmasan, onda qulluqçularına tapşır, bu zərfləri sahibələrinə çatdırsınlar. De ki, öz xahişimdən vaz keçməmlə bağlı qərarımı mən o xanımlara təcili qaydada çatdırmalıyam. Başa düşdün də? *(İki zərfi qulluqçuya uzadır)*

ŞARLOTTA. Hə, xanım. *(Gedir)*

XANIM de MONTRÖY. Bəs kralın məktubunu necə çatdırmaq? *(Zərfə baxır)*. Yaxşı, onu da saraya özüm apararam.

Pərdə. Birinci pərdənin sonu.

İKİNCİ PƏRDƏ

1778-ci ilin sentyabrı. Aradan altı il ötüb.

Rene və Anna eyni anda səhnəyə çıxır.

RENE. Anna, bu sənsən?

ANNA. Rene, sənə xoş bir xəbər gətirmişəm!

RENE. Haradan çıxdın belə? Həm də belə xəbərsiz?

ANNA (*ləntlə bağlı naməni başının üstünə qaldırır*). Hə, tap görüm, bu nədir belə?

RENE. Yaxşı da, gəl, hövsələmi daraltma.

ANNA. Yox, yox, özün tap!

Qırçınlı paltarlar geyinmiş bacılar səhnədə qaçırlar: Anna qaçır, Rene isə qovur. Ən nəhayət, markiza naməni ələ keçirir.

Axı, nədir ey bu belə? (*Böyük təmkinlə, tələsmədən oxuyur.*) "Eks-an-Provans şəhər məhkəməsinin hökmü. Donasyen-Alfons-Fransua markiz de Sadın işinə təkrar baxılması barədə may ayında qızılı möhür vurulan kral fərmanı tərəfimizə təqdim edilmişdir. Zati-alilərinin hökmünə uyğun olaraq biz, 1772-ci ildə çıxarılmış hökmü yürürlükdən qaldıraraq, yuxarıda adı keçən markiz de Sad haqda işə yenidən baxmaqla, belə bir hökm çıxardıq: Pozğunluqda və cəmiyyət əxlaqına zədə vurmaqda ittiham olunan Donasyen-Alfons-Fransua de Sada ciddi xəbərdarlıq elan edilməklə, əlli livr pul cəzası tətbiq olunsun, bundan əlavə, qarşıdakı üç il ərzində onun Marsel şəhərinə girişi yasaqlansın. Pul cəzasının ödənəcəyi andan etibarən markiz de Sadın adı məhkumlar siyahısından çıxarılsın". Ah, pərvərdigara...(*Çaşqınlıq içində yerində dönür, sevincindən nə edəcəyini bilmir.*)

ANNA. Hə, necə xəbərdir, bacıcan?

RENE. Lap yuxu kimi gəlir...

ANNA. Əksinə, bu sənin qorxunc yuxunun sonudur.

RENE. Alfons artıq azadlıqdadır. Mən də... Düz altı il!.. Xatirindədir, altı il qabaq, payızda, burada, bizim bu evdəcə onu xilas etmək üçün birlikdə necə baş sındırırdıq? Bu, həmin o rüsvayçı Marsel əhvalatından sonra idi. O zaman sən yazıq Alfonsa təsəlli vermək üçün getdiyin İtaliyadan yenicə vətənə dönmüşdün.

ANNA. "Təsəlli vermək"! Axı niyə hər şeyə onun öz adını verməyək? Bir də ki, aradan xeyli vaxt keçmişkən.

RENE. Xeyli vaxt... Düz altı il mən birçə istəklə, ərimi azadlıqda görmək arzusuyla yaşamışam. Bu müddət ərzində çox şeylər dəyişib! Düz altı il mən qapalı və daş bir qapını döymüşəm – əllərim qanayanacan, dırnaqlarım qırılanacan və demək ki, boşu-boşuna!

ANNA. Amma sən əlindən gələni edirdin də.

RENE. Əlbəttə, təkbəşinə mən heç nəyi bacarmazdım. Alfonsla aramızdakı o qapını isə anam kilidləmişdi. Odur ki, bu qapını yalnız anam açmışdı.

ANNA. Bunu anladığın üçün xeyli məmnunam.

RENE. Elə buna görə indi mən bu evdəyəm də. Halbuki əvvəllər anamı özümə bir düşmən saydığım üçün Parisə gələndə, həmişə hansısa oteldə qalardım.

ANNA. Belə çıxır ki, artıq bizim üçümüzün arasındakı kin ortadan qalxıb, eləmi?

RENE. Ötən müddətdə sən də xeyli yetkinləşmişən. Mən isə... mən isə artıq cavan sayılmaram.

ANNA. Ancaq indi, uzun xoşbəxtlik nuruna boyanınca sən, altı il qabaqkından daha cavan və daha gözəl görünürsən.

RENE. Mən bir şeyi kəşf etdim: səadət – bataqlıqda üzən qızıl zərrələri kimi bir şeydir. Hətta cəhənnəmin də ucqar guşəsində onun ziyasını hiss etmək olar.

Məndən ötrü səadət nədir? Həndəvərimizdəki hamı elə zənn edir ki, bütün dünyanı dolaşsalar, məndən bəxtsiz bir qadın tapılmaz. Mənim başımı yerə soxan ərim zindanda çürüyür, çünki iyrenc böhtanların qurbanı olub. Yenə bir az pullu-hallı olsaydım, dərd yarıydı, yoxsa bu qəsri saxlamağa da artıq gücüm yetmir. Qışda oduna pul çatdırmaq olmur, sobanı yatağın yanına çəkirəm ki, soyuqdan donmayım. Amma bu gələn bahar gör, mənə nə qədər müjdə gətirdi! Lakost ətrafındakı çəmənlər yaşıllaşdı, mənim bu divarları don bağlayan qəsrimin iri pəncərələrində günəş şüaları bərq vurur, quşların civiltisi bir orkestrin əsrarəngiz səsləri kimi bütün Lakostu başına götürüb! Və bu ara mənə əyan oldu ki, əsirlikdən qurtulma günü yaxındadır. Alfonsun nanəcibliyi ilə mənim bədbəxtliyim sanki nə isə ortaq bir şeyə döndü – bir də axı, bunlar gerçəkdən də öz aralarında çox bənzərdir. Bəlkə deyəsən ki, yox? Nanəciblik də, bədbəxtlik də yoluxucu mikrob kimidir – onların qarşısında insanlar, birdən xəstəlik onlara da yoluxar deyə, adətən pərən-pərən düşürlər. Amma adamlar iftira mövzusu kimi bu iki şeydən daha maraqlı heç nə tapmırlar. Mənim bədbəxtliyim də bu son altı ildə Alfonsun nanəcibliyinə paralel şəkildə getdikcə dərinləşib. Mən bu haqda uzun-uzadı düşünmüşəm. Onun orada, o qaranlıq zindanda necə çarəsiz bir yalqızlığa məhkum olduğunu yalnız mən və həm də bütün varlığım hiss edirəm! Bir də ki, Alfons hansı rüsvayçılıqlara imza atsa da, hər nə qədər qadın və kişini bu abırsız oyunlara çəksə belə, o, istədiyinə heç vədə nail olmayacaqdır, çünki onun can atdığı – imkansız bir şeydir. O, həmişə yalqız olacaq. Bir də ki, o, heç vaxt və heç kimi sevməyib... Elə səni də.

ANNA. Bəs səni necə?

RENE. Elə məni də. Bəlkə də buna görə onunla hər dəfə belə asanlıqla barışırdıq.

ANNA. Sözdə elə deyirsən də. Amma əslində inanırsan ki, o yalnız səni sevir.

RENE. Necə istəyirsən, elə də anla. Başqa şeylər bir yana, amma xəyallarla uçmağı mən Alfonsdan öyrənmişəm.

ANNA. Bəs xoşbəxt olmağı necə?

RENE. Xoşbəxtliyi mən öz-özüm üçün kəşf etmişəm. Çünki Alfons xoşbəxt olmağı mənə öyrətmək istəmədi. Heç bilmirəm ey sənə necə başa salım: xoşbəxtlik – bir növ sıx toxunmuş tikmə qədər əziyyətli və ürəkçəkən bir şeydir. Yalqızlıqda oturub qəm-qüssəyə batırsan, ürəyin quş kimi çırpınır, bitmək bilməyən gecələrin ardından üfqlər qan rənginə boyanır, sən isə bütün bunları təmkinlə, diqqətlə naxışlara köçürürsən. Ən sonda isə baxıb görürsən ki, toxuduğun bekara bir şey imiş, onun yeganə naxışı isə bildiyimiz qızılgül butasıymış. Qadın əlləri və qadın təmkini isə cəhənnəm əzabını da qızılgül butasına çevirməyə qadirdir.

ANNA. Hər şeyi anladım. Alfons sənin bu qızılgülünün ləçəklərindən mürəbbə bişirib, səhər yeməyində də ondan yaxmac hazırlayıbmış.

RENE. Yenə də məni sancmağından qalmırsan ha.

Xanım de Montröy səhnəyə gəlir.

XANIM de MONTRÖY. Rene! Xəbərin var da xəbərdən! Gözün aydın! Mən özüm Annanı qabağa verdim ki, naməni sənə o, göstərib, muştuluq istəsin.

RENE. Sağ ol, anacan. Mən hər barədə ancaq sənə minnətdaram. *(Diz çöküb, anasının paltarının etəyini öpür).*

Xanım de Montröy çaşqınlıqla kiçik qızına baxır.

XANIM de MONTRÖY (*Reneni yerdən qaldırır*). Bunlar nəyə lazımmiş?! Xeyli müddət sənın yalvarışlarına qulaq verməsəm də, ən nəhayət, səndəki dönməzliyinin buzları da əridəcək gücünə şahid oldum. Təsadüfi deyil ki, ən axırda mən sənın tərəfini tutdum. Axı, hər necə olsa, mən – sənın ananam! İnşallah, bundan belə hər şey təkrar öz yolunda gedər... Etiraf et ki, bir ara sən öz zavallı anana da nifrət bəsləyirdin.

RENE. Bəsdır də, anacan! Yoxsa xəcalətimdən lap yerə girəcəm. Artıq hər şey arxada qalıb. Yəqin ki, o, çıxan kimi Lakosta getmək qərarına gələcək. Odur ki, mən artıq yola çıxmalıyam...

XANIM de MONTRÖY (*Anna ilə əlüstü baxışaraq*). Hara belə tələsirsən?

ANNA. Qoy Alfons bir az tənha qalsın. Axı, o bunu haqq edib.

XANIM de MONTRÖY. Barı bircə gün burada qal. Yüz ildə ilk dəfə bir araya yığılmışıq. Başımız o qədər bəlalər çəkib, yeni dərdləşəcək heçmi söz-söhbətimiz yoxdur? Nələr, nələr görmədik biz? Olanlar indi adama yuxu kimi gəlir. Xatirindədir o əhvalat? Yazda, Alfonsun qaçmasına sən imkan yaratmışdın ha? Mənə elə gəlirdi ki, Alfonsu olsa-olsa, ancaq mən xilas edə bilərəm.

XANIM de MONTRÖY. Düzünü desəm, o əhvalat mənim sənə olan münasibətimi kökündən dəyişdirdi. Həmişə düşünürdüm ki, sən dilsiz-ağızsız, zavallı birisən, amma o hadisədən sonra anladım ki, yox, sən məhz mənə çəkmişən! Çünki bütün bu işi başdan-ayağa düzüb-qoşmaq üçün əsl fərasət lazım idi! Bu iş adamdan cürət istəyirdi! Amma, Rene, onu da deyim ki, şərə yalnız ədalət və qanunun əliylə son qoymaq olar. Atan həmişə belə deyirdi, indi də mən bunu təkrarlayıram. Gördün də, anan hər şeyi necə yoluna qoydu. Mən özümü sənın o Alfonsunun anası kimi aparmadım, yəni sadəcə dualarla, Allahın adıyla, lənət şeytana, monastırla müsibətə əlac axtarmadım, amma o, oğlunun yolunda bircə dənə brilyantını da satmağa qıymadı! Sanki onları özüylə gora aparacaqdı.

ANNA. Bununla belə, anası öləndə Alfons heç cür təsəlli tapmırdı.

RENE. O, gizli sığınacağından çıxıb dəfnə, Parisə yollandığı zaman oradaca yaxalanmışdı.

XANIM de MONTRÖY. Atası öləndə də o, əldən gedirdi az qala. Necə isteriyaya qapılmışdısa, hətta mən də kövrəldim.

RENE. Mən ölsəm necə, görəsən ağlayardı o?

XANIM de MONTRÖY. Sən də anası deyilsən ki... Amma türmədə yatdığı bu son iki ildə sən elə ona əsl analıq etmişən də.

ANNA. Məsələn, mən heç vaxt ona öz oğulcuğazım kimi baxa bilməzdim.

RENE. Guya ki, mən elə öz istəyimlə ərimə analıq edirdim?!

XANIM de MONTRÖY. A qızım, a qızım, "ana" adına bu nə sayğısızlıqdır belə? Unutmayın ki, mən də anayam!.. Bir də lap ağzınıza gələni danışsanız da, bir məqamı heç vədə unutmayın: min bir əziyyətlə böyüdüb, yetişdirdiyim bir cüt qızın taleyini öz ayaqları altına salan adamı mən heç vaxt bağışlamaram. Rene, yəqin ki, sən nəyə işarət etdiyimi anladın...

RENE. O heç də mənim həyatımı tapdaq etməyib.

ANNA. Mənimkini isə... O, nəkarədir axı?!

XANIM de MONTRÖY (*çox dərinləndən heyrlənsə də, bunu bürüzə verməməyə çalışır*). Belə de! Maraqlıdır! Demək tapdalaımayıb?

RENE. Təhqirlər Alfonsun arzularını alovlandıran tonqalda bir yulğun rolunu oynayır... Ayazlı bir səhərçağı nallarını buz səthinə çırparaq götürülən atı yəqin ki, görmüsünüz? Alfons da belədir: gölməçələrdə gecədən düşən ayazın təsiri ilə kirli sulardan meydana gələn tərtəmiz və şəffaf buz parçaları at nallarının zərbindən qırılaraq, yenidən boz-bulanıq palçığa çevrilir. Bu, yeri gələndə, əsl ayin sayılmalıdır! Yava qadını və ya dilənçi qadını da Alfons əvvəlcə büllur kimi təmiz, müqəddəs bir varlıq olaraq qəbul edir. Sonra isə ağırlıq itiribmiş kimi, onu qamçılamağa girir, yəni şəffaf buzu sındırır, ayaqlayır. Az sonra, özünə gəlincə, bu rəfiqəsinə bir təpik ilişdirən Alfons onun dalından deyir... Aldığı həzz dəqiqələri Alfonsun qəlbini sözəgəlməz bir məlahətə doldurur – bu həzzlər bir növ bal misalı onun içində toplanır. Bütün bu məlahəti isə o, səhər çağı və ya gecədən keçmiş, evə dönəndə öz pətəyinə qoyur, yəni mənə bəxş edir. Axı, başqa kimi var ey onun?! Onun yaxıcı yay günəşinin şuaları altında min bir əziyyətlə topladığı, məlahətdən yoğrulan balı qaranlıq və bumbuz pətəyə – intizarla onun yolunu gözləyən mənə qismət olur. Bəli, Alfons – müqəddəs balı toplayan bir arıdır. Bu bal üçün qan rəngdə zərrələri topladığı çiçəklər isə onun nəzərində bir heçdir. İlk başda onları müqəddəs tutan Alfons yeyib-doyandan sonra şirəsi çəkilməmiş bu gülləri ayaqlayır. Bu səbəbdən də o, mənim yox, onların ömrünü tapdağa çevirir.

ANNA. Bacıcan, amma sən də hər şeyi əcəb bəzəyib-düzəməyi sevir-sənmiş. Bir az şeiriyyət qatırsan, bir az da məntiq – əsl gözəllik alınır. Bir baxımdan bu, elə belə də olmalıdır – ən iyrənc – və maraqlıdır ki, həm də ən ali anlayışları da yalnız şeiriyyət sayəsində anlamaq mümkündür. Düzdür, bu hiss qadınlara bir az yaddır. Məsələn, mən Alfonsun əsl mahiyyətini anlamağa heç vaxt can atmamışam. Elə buna görə də o, mənimlə baş-başa qalanda, özünü sakit və rahat, yəni əsl kişi kimi hiss edir. O məni oxşayanda, mən də özümü elə əsl qadın kimi hiss edirdim.

RENE. Yaxşı, indi ki söz açıldı, mən də bir etiraf edəcəyəm! Əslində, Anna, onda mən səndən sadəcə istifadə etmişdim. Ara-sıra Alfons özünü adi bir kişi kimi hiss etməyə ehtiyac duyurdu. Ərimin normal birisi olmadığını bildiyimdən onun mənimlə bu rolu oynaması imkansız olurdu. Odur ki, mən onu sənə doğru yönəldirdim.

ANNA. Bütün bunlar çox maraqlı təsir bağışlayır, əziz bacım, kaş sən bizi Venetsiyada görəydin. Kanalı üzərində duman arxasından boylanayan ay bədəndən çıxarılmış, qana bələnmiş qara ciyəri xatırladırdı! Mandolina çalır oxuyan müğənninin səsi pəncərəmizin altındakı körpüdən ətrafa yayılırdı. Cəng meydanını xatırladan yatağımız isə pəncərənin lap qarşısında idi: o, ağ qumlu və yosunlar basmış sahilə bənzəyirdi. Nəmişlik və dəniz qoxusu adamın burnuna vururdu. Alfons mənimlə qandan söz açmasa da, mən onun gözlərinə sızan qanı görürdüm və sürdüydümüz eyş-ışrətin ləzzəti də elə bundan qaynaqlanırdı.

XANIM de MONTRÖY. Bu nədir üyüdü-b-tökürsünüz belə! Bu dəqiqə mumlayın! Altı il əvvəl olmuş işləklərdən ötrü indi mübahisə açmağın nə mənası varmış görəsən?! Bugünkü gün biz ancaq bəxtin üzümüzə gülməsindən söz açmalıyıq. Mən də daha Alfons haqda pis şeylər fikirləşməyəcəyəm. Onun nanəcibliyi də qoy uzaq keçmişdə qalsın. Gəlin, onun yaxşı cəhətlərindən söz açaq. Heç bilmirəm doğrudur, ya yox – eşitdiyimə görə, Alfons imana-dinə gəlmək istəyir?

RENE. Mən də, arada onun məktublarını oxuyanda, onun qəlbində Allahə yönəlişin qığılcımlarını sezmişdim.

XANIM de MONTRÖY. Ola bilər, amma yəqin ki, sonrakı məktubunda özünəqəsdən söz açmış, bunun ardınca isə simic biri saydığı üçün məni söyüb-yamanlaymış. Ondan etiraf-filan ummuram, çünki bunsuz da hər şeyi anlayıram. Görünür, sənin ərinin bir bənzərsizliyi də ondadır ki, hər hansı ehtiras ona uzun müddət hakim kəsilə bilmir. Cəhənnəmin bacasından boylanınca, o, çaşqınlıq içində göylərə səfər edir, ancaq yolüstü mətbəxə dönüb, orada hər hansı iyrənc qanqaraçılıq çıxarmağından da qalmır. Özünü dahi yazıçı saydığı üçün beynində daim nəhəng planlar qurur. Onun nələr yazı biləcəyini düşünəndə, adam dəhşətə gəlir. Heç şübhəsiz, öz əsərində məni iyrənc ifritə, özünü isə cəhənnəmin yeganə hakimi kimi qələmə verəcək!

RENE. Alfons həqiqətən də, bütün varlığıyla tək şeyə qapılan adamdır, amma naşükür olduğunu heç cür deyə bilmərəm. Xilaskarının sən olduğunu öyrəncə, sənə hədsiz minnətdar olacağına zərrəcə şübhə olmasın.

XANIM de MONTRÖY. Yaxşı, yaxşı, mən də inanmaq istərdim buna.

Şarlotta səhnəyə gəlir.

ŞARLOTTA. Qrafinya de San-Fon təşrif buyurublar. Dediynə görə, gəzintiye çıxıbmiş, bizə baş çəkib.

XANIM de MONTRÖY. Belə de. *(Çaşqınlıq içindədir).* Nə isə, onsuz da o, bizim hər sirrimizə bələddir... De, gəlsin.

ŞARLOTTA. Baş üstə. *(Gedir və kandarda qrafinya de San-Fonla toqquşur.)*

QRAFİNYA. Mən dəvət-zad gözləməyirdim. Buna görə günahımdan keçərsiniz hər halda? Axı, mən nə pəncərədən gəlirəm, nə də at belində.

XANIM de MONTRÖY. Söz tapdınız da danışmağa! *(Xaç vurur.)*

QRAFİNYA. Xaç vursanız da, vurmasanız da, siz baronessa Simian ola bilməzsiz. Çünki siz bu xaçvurma ayinini də özünüz üçün yox, cəndərdi və göstərməlik edirsiniz.

XANIM de MONTRÖY. Bu, sizə belə gəlir.

QRAFİNYA. Bilirsiniz, mən sizə yolüstü baş çəkməmişəm – sizə deyəcək vacib sözüm var. Dünənki gecə mən Günəş Kralın vaxtında xanım de Montespanın işlədiyi əməli əynən təkrarladım.

XANIM de MONTRÖY. Yəni krala məşuqəlik etmisiniz, eləmi? Deyilənlərə görə, indiki kralımız qadın məsələlərində bir az...

QRAFİNYA. Yox, canım, imkan verin, özüm hər şeyi yerli-yataqlı danışım da. Sizin kimi üzüyola həmsöhbət mənim üçün lap göydəndüşmə oldu. Xanım de Simianı vahiməyə salmaq çox asandır, siz isə möminlər ordusunun bərkə-boşa düşmüş, yenilməz və sınılanmış bir əskərisiniz.

XANIM de MONTRÖY. Ah, qrafinya, necə də lütfkarsınız.

QRAFİNYA. Bütün bu məhəbbət oyunları, ədəbsizliklər, kraliça Marqo üslubunda maskalı karnavallar və Parisin ucqar məhəllələrinə təbdili-libasla səyahətlər artıq məni cana gətirmişdi. Hətta özümün abırsız keçmişim də öz gözümdə tamamilə solğunlaşmışdı. İşlədiyim bütün günahlar, yataq otağında doğulur, elə oradaca, onun divarları arasında da gömülüb qalırdı. Məhəbbət... "Məhəbbət" dedikləri isə – daha çox kül dadı verən baldır. Odur ki, İlahi, ali bir şeyə çoxdan bəri mən dərin ehtiyac duyurdum...

XANIM de MONTRÖY. İnana bilmirəm ki, siz də Haqq yoluna gəlmisiniz?

QRAFİNYA. Yox, canım, bir elə də qorxmayın... Yaşadığımız həzzlər bir az acı dadanda, uşaq vaxtı yediyi kötəklər gəlir adamın xatirinə. Yenə də kimdənsə kötək umursan və başlayırsan o gözəgörünməz Tanrını tövrdən çıxarmağa: bütünə tüpürürsən, ona meydan oxumaqla, bilərəkdən Tanrının qəzəbinə tuş gəlmək istəyirsən. O tənbel köpək isə gecə-gündüz elə hey mürgü döyür. İstəyirsən quyruğunu dart, ya qulağından tutub sürüt – nə gözünü açır, nə dişləyir, nə də ki, sənə hürür.

XANIM de MONTRÖY. Düzü, bir şeyi anlaya bilmirəm... Siz Tanrını tənbel itə bənzədirsiniz ki?

QRAFİNYA. Hə də. Tənbel, qartımış və baxımsız bir itə.

XANIM de MONTRÖY. Allaha çox şükür ki, qızlarımın ağılı kəsir. Yoxsa cavan, sadələvh adam üçün bütün bunlar son dərəcə...

QRAFİNYA. Siz hələ səbr edin, maraqlı şeylər qabaqdadır. Demə, mən də markiz de Sadi yetərinçə tanımırırmışam. Əllərində qamçı tutan, qar kimi ağbənizli, qızılı saçlı, suyuşirin bir cəlladmış o. Bu görkəminə görə əvvəllər mən onu günahkar bəndələrini cəzalandıran Tanrının ən ideal simvolu sanırdım. Amma yanırmışam. Əslində markiz də elə mənim tayım imiş, ikimiz də eyni xəmərdən yoğrulmuşuq. Həm də ki, tənbel köpək mürgüləyəndə onun üçün qamçı vuranla qamçı yeyənin, deməli, cəlladla məhkumun elə bir fərqi qalmırmış, çünki bunların hər ikisi son nəticədə onun özünə meydan oxuyur. Cəllad – bəndələri döyüb qanına qəltan etdiyi üçün, məhkum isə – bu qamçılara dözüb səbr etdiyinə görə... Köpək üçün isə heç fərq etmər – o, öz şirin mürgüsündədir. Bəli, markiz ilə mən eyni bezin qırağıyıq.

XANIM de MONTRÖY. Bəs bu bənzətmə ağılınıza haradan gəldi?

QRAFİNYA. Ağılıma-zada gəlməyib. Sadəcə olaraq mən bunun fərqi varmışam.

XANIM de MONTRÖY. Yaxşı bəs nə vaxt?

QRAFİNYA. Nə vaxt bunun fərqi varmışam? Məni masaya çevirdikləri zaman.

XANIM de MONTRÖY. Necə yeni masaya çevirdikləri zaman?

Bacılar pıçıladaşırlar.

QRAFİNYA. Sizcə, insanı masaya çevirmək mümkün deyil ki? Elə isə, təxəyyülünüzü bir işə salın, görün: məni soyundurub masaya uzadırlar və mənim çılpaq bədənim Qara Ayın üçün bir səhbaya çevrilir.

Onun həmsöhbətləri heyrlənirlər. Rene diksinir və qrafinyanın söhbəti əsnasında onun bu həyəcanı getdikcə artır.

Əlbəttə, bunun baş verdiyi yeri, ayın iştirakçıların kimliyini açıb-ağartma-yacağam. Müsyö Gibur çoxdan dünyasını dəyişib, mən isə xanim de Montespanın olsa-olsa, ölüvay bir kölgəsi sayılaram. Buna baxmayaraq mən, eynilə onun kimi və öz xoşumla bədənimin bu ayində istifadəsinə razılıq verdim. Onlar arxası üstə olmaqla, çılpaq bədənimi qara və mənhus qumaşın üstünə uzatdılar. Gözlərimi yumub uzanmışdım və o anlarda üryan bədənimin necə gözəl olduğunu öz xəyalımda canlandırırdım. Bildiyiniz adi qadın hər şeyi gözləri ilə deyil, yalnız çılpaq dərisiylə hiss etməyin nə demək olduğunu dərk eləməkdən tamamilə məhrumdur. Sinəmi və qarnımı kiçik salfetlərlə örtürlər. Yəqin ki, bənzər təmas sizlərə də tanışdır – elə bil ki, nişastalı, soyuq

mələfəyə toxunursan. Döşlərimin arasına isə gümüş xaç qoydular. Bir dəfə şıltaq bir məşuqum eyş-işrət sonrası dincəldiyimiz zaman döşlərimin arasına sərin bir armud qoymuşdu – bu xaç da həmin o armudu xatırlatdı mənə. Ağuşuma isə gümüşdən hazırlanmış kasa yerləşdirdilər. Bu kasa az da olsa, mənə Sevr farforundan hazırlanmış gecəlik abidə qabını xatırlatdı... Əslinə qalanda, bu göstərməlik ayin mənə bütün vücudumda gizilti yaradacaq qədər ilahi vəcd hissi oyatmadı. Sonra dua mərasimi başladı, mənim hər əlimə bir yanan şam dütdülər. Elə təsəvvür oyanırdı ki, şamın alovu məndən çox-çox uzaqdadır və buna görə də əriyən mumun axışı heç vecimə deyildi. On dördüncü Lüdvikin zamanında keçirilən Qara ayində isə, rəvayətə görə, körpə bir uşağı qurban kəsibləmiş. Amma o əyyamlar, o vaxtkı ayinlər hara, indikilər hara?! Bunlar qurbanlıq bir quzu kəsdilər. Keşiş İsanın ruhuna bir dua xətm elədi. Körpə quzu o ara mənim başımın üstündə ürkək-ürkək mələmə-yində idi. Az sonra qəflətən qərribə və incə bir mələti eşidincə isə mən üzümə sıcaq qan sıçradığını hiss etdim. Onun qanı, mənim ən ehtiraslı oynaslarımın tərəfindən daha yaxıcı və daha bol idi. Axıb-axıb sinəmi, sonra da ağuşumu, qoynumdakı kasanı doldurdu... Həmin ana qədər ətrafımda baş verən bütün olaylar bir əyləncə təsiri bağışladığından bu isti qan mənim buz qəlbimə sonsuz hərarət bəxş elədi. Həmin an mən, axır ki, bu gizli ayinin əsil mənasını anladım: əl-qolumu yana açıb ədəbsizcə yerdə uzanmam da, getdikcə əriyən şamların titrək alovu da mənə bir az o məlum çarmıx səhnəsini andırırdı... Bütün bunları isə sizə heç də qarşınızda şəllənmək üçün danışmıram. Məqsədim – mənim də Alfonsun yaşantılarına ortaq olduğumu və onun güzgüdəki əksinə çevrildiyimi anlatmaqdır. Fərq bundadır ki, Alfons seyr etməyi sevdiyi halda, bu ayində mən başqalarının diqqət mərkəzində idim və bu baxımdan onunla yaşantılarımız bir azca fərqli ola bilər. O vaxt çılpaq əndamım qana bələnəndə Alfonsun əslində kim olduğu mənə tamamilə əyan oldu.

RENE. Elə isə deyin: kimdir o?

QRAFİNYA. O – mənəm.

XANIM de MONTRÖY. Eləmi?

QRAFİNYA. Bəli, həmin o an Alfons mənim cildimə girmişdi. Canlı bədəni masaya çevrilən, gözləri görməz olan, əli-ayağı taqətdən kəsilən bir qadının cildinə. Üçaylıq rüşeym idi o. Cənabi-Haqqın bətnindən düşən bir körpə idi... Uca Göylərdəki Dərgah Sahibinin həyat verdiyi və al qana bələnməmiş rüşeym. Sanki əhatəmdəkilər onun işgəncə verdiyi və ya ona işgəncə verən qadınlar idilər. Zaman-zaman onlar Alfonsa çevrildiklərindən Alfonsun özü Alfons olmaqdan çıxırdı. Odur ki, sizin “Alfons” adlandırdığınız varlıq – əslində ilğimdir, kölgədir, bir xülyadır.

XANIM de MONTRÖY. Yəni demək istəyirsiniz ki, Alfons heç nədə suçlu deyil?

QRAFİNYA. Hə, sizin dilinizlə desək, elədir ki var.

ANNA (*qəflətən qəhqəhə çəkir*). Baxın ha, madam de San-Fonun hökümüylə Məhkəmə Palatasında çalışan əxlaq keşikçilərinin hökmü tamamilə üst-üstə düşdü.

RENE (*dərin inamla*). O, günahsızdır! Onda günah-zad yoxdur! Bir körpə qədər məsumdur! (*Naməni göstərir.*) Buyurun, madam, oxuyun. Anamın söyləri sayəsində Alfons artıq azadlıqdadır.

QRAFİNYA. Eləmi? Qərribədir. Yanılmıramsa, təxminən altı il öncə mən yardım əlimi uzadanda, ananız bundan hər cəhdlə imtina eləmişdi. Xeyir ola, indi o, ərinizdən ötrü belə ələ-ayağa düşüb?! Be-e-lə... hansı tarixlə verilib?

RENE. Nəyin tarixi?

QRAFİNYA. Hökmün tarixini deyirəm.

RENE. Nə bilim. Elə sevindim ki, buna heç diqqət də yetirmədim.

Xanım de Montröy və Anna geri-geri çəkiliblər.

Hanı bunun tarixi?.. Hə, tapdım! Elə narın yazılıb ki, seçmək olmur. On dörd iyul 1778-ci il... Necə yeni on dörd iyul? Bəyəm bu gün sentyabrın biri deyil ki? Mən isə dünyadan xəbərsiz kimi qaxılıb oturmuşam Parisdə! Bu necə ola bilər?! (*Zəhmli səslə.*) Anna! Bu nə deməkdir belə? Niyə bu naməni bizə bu gün gətiriblər?

Anna susur.

Anacan, sən bunu necə izah eləyəcəksən? Yəni doğrudanmı sizlər bu şad xəbəri məndən düz ay yarım gizlətmisiniz? Axı niyə?!

Xanım de Montröy susur.

Yəqin Lakostda oturub yolumu gözləməkdən Alfonsun gözünün kökü saralıb. Amma... bəs... Axı o, niyə məktub yazmayıb? (*Qəflətən həyəcana qapılır.*) Mən birbaşa Lakosta gedirəm.

QRAFİNYA. Mənasızdır.

RENE. Görəsən o niyə?

XANIM de MONTRÖY. Qrafinya!

QRAFİNYA. Təxminlərimə görə, markiz yenidən həbsdədir. Amma bu səfər bir başqa türmədə. Əfv fərmanını sizə bildirməzdən öncə ananız bunun üçün əlindən gələni edibmiş.

RENE. Nə sayıqlayırsınız belə? Alfonsu sərbəst buraxıblar... Anacan, özünüz ona deyir də...

XANIM de MONTRÖY. Qrafinya səninlə məzələnir.

QRAFİNYA. Xanım, ümidvaram ki, bugünkü gün mötəbər xanım kimi sizin heç zaman xatirinizdən silinməyəcəkdir. Bir vaxtlar mənim kimi sürtüyün birsinə ağız açdığınıza siz hələ çox peşman olacaqsınız. Altı il öncə məndən faydalanmaq fikrinə düşmüşdünüz, onda mənim əxlaqsızlığım da sizin işinizə yaramışdı. Sonradan nə isə düşünüb, fikrinizdən vaz keçdiniz. Hə, hafizəm xeyli itidir! Mənim səviyyəmə alçalıb, yardım istəməyinizi bağışlasam belə, bu yardımımın nifrətlə üz döndərməyinizi sizə heç vaxt bağışlamaram. O vaxt içimi dolduran və əslində mənə yad olan mərhəmət dalğasının səngimək bilmədiyini siz haradan biləydiniz axı?! Vaxtilə sizə yardım göstərə bilməsəm də, bu gün özümə tam yad olan bir rolda çıxış edəcəyəm və Haqqın adından danışacağam. Bütün bunları isə sizin sayənizdə edəcəyəm, xanım de Montröy! Görünür, sizin hədsiz dürüstlüyünüz yoluxucu xarakterlidir.

XANIM de MONTRÖY. Madam! Deyəsən axı siz burnunuzu bizim ailə sirlərinin içinə soxmağa niyyətəsiniz?

QRAFİNYA. Bəyəm vaxtilə mənim burnumu öz ailə sirlərinizə soxan siz özünüz deyildiniz ki?!

RENE. Madam, Allah xatirinə, bildiklərinizi gizlətməyin. Yoxsa siz nə isə nəhəş bir xəbər gətirmisiniz, hə?

QRAFİNYA. Zavallı Rene. Alfons ananın qurduğu tələyə düşüb. Eks şəhəri Məhkəmə palatasının çıxardığı hökm isə şikarın tora düşməsinə dəqiqləşdirməkdən ötrü növbəti addım imiş.

RENE. Axı niyə?

QRAFİNYA. Məndə olan bilgilərin dəqiqliyinə sən də yaxşı bələdsən. Bununla bağlı təfərrüatları ancaq dünən öyrənə bilmişəm. Ötən il qaynanan rəhmətə gedəndə xanım de Montröy sənə yardımınla türmədən qaçan və bəlli olmayan yerdə gizlənən Alfonsun kralın özəl fərmanı əsasında həbsinə nail olmağa çalışırdı. Sən bilən, Alfonsu həbs edə biliblər, ya yox?

RENE. Xəbərim yoxdur.

XANIM de MONTRÖY. Bəlkə bu da yetərlidir, qrafinya?

QRAFİNYA (*Xanım de Montröyə*). Kral fərmanının qüvvədə olduğu müddət ərzində Eks məhkəməsində markizin işinə təcili baxılmasından ötrü siz əlinizdən gələni etdiniz. Hətta məhkəmə Alfons barədə bəraət hökmü çıxarsaydı belə, əlahəzrət kralın özəl fərmanına əsasən o, yenidən həbsə atılmalıydı. Hər şey elə belə də oldu: iyulun on dördündə azadlığa buraxılan markizi elə o dəqiqə kralın xəfiyyə xidməti yaxalayıb, yenidən Vensen qəsrinə saldı: qaranlıq, rütubətli və soyuq olan o qazamatın pəncərəsindən heç göy üzü də görünmür. Qazamata aparılarkən Alfons yolda qaçmağa cəhd göstərsə də, bildiyiniz kimi, onu asanlıqla ələ keçirirlər. Bundan belə bəziləri ürəyini buz kimi tuta bilər, çünki yeznələri ikiqat dəmir barmaqlıq arxasında, daş quyuda saxlanılır. Pəncərəsində də ki dəmir barmaqlıq. Daha o, heç yana qaça bilməz.

Pauza.

ANNA (*tələsik ayağa qalxır*). Qrafinya, deyəsən axı siz, gəzintiyə çıxmış və buraya da yolüstü dönmüşdünüz?

QRAFİNYA. Elədir ki, var.

ANNA. Gəlin, mən də sizə qoşulum və birlikdə gəzintiyə çıxaq.

QRAFİNYA. Böyük həvəslə. Başqalarının fikirlərini sərəsər məşğul edən sizin kimi gözəl bir məxluqla gəzinti mənə böyük həzz verir. Əvvəllər böyük bacınız sizdən faydalanırdı, indi isə – ananız. Gedək, Anna, bir az da mənim işimə yarayın.

ANNA (*süni razılıqla*). Qulluğunuzda hazıram, Qrafinya. Ürəyiniz istəsə, sizin üçün hələ masa da olaram, sandıq da.

QRAFİNYA. Necə də sözəbaxan uşaqmış bu! Təbiət sizə elə gözəl qanadlar bəxş edib ki, istənilən vaxt onların köməyi ilə bədxahlarınızdan qurtula bilərsiniz. Məncə, bu – sizin yeganə üstünlüyünüzdür. Xanımlar... (*Xanım de Montröyə və markiza de Sada baş əyir, sonra Anna ilə bərabər qapıya doğru yönəlir.*) Şarlotta! Mənim çöhrəmi diqqətlə süz. Bundan belə çətin ki, mən bir də bu evin kandarından içəri ayaq basam, çünki bu gündən etibarən sən bu evdə ancaq xeyirxah və saf mənəviyyatlı insanlar görəcəksən. Odur ki, məni diqqətlə süz və bu sürtük üzümü öz yaddaşına həkk elə.

Qrafinya, Anna və Şarlotta gedir. Rene ilə Xanım de Montröy sükut içində baxışirlar.

RENE. Mən səndən bircə şeyi öyrənmək istərdim. Bütün bu məzhəkəni niyə qurubsan?

XANIM de MONTRÖY. Əslində bu məzhəkəni mən qurmamışam. Xatirindədir, altı il əvvəl başılovlu yanıma qaçıb, yardım istəyəndə, sən çox şeyi məndən gizlətmişdin... Həm də ən əxlaqsız və iyrenc məqamları!.. Anna bunları mənə açıb deyəndən sonra, əlbəttə ki, mən öz qərarımı dəyişdirməli oldum. Krala xahiş məktubu yazdım, o isə Sardiniyadakı səfiri vasitəsilə Alfonsun ölkəyə qaytarılmasını tələb elədi. Odur ki, bunun arxasında sənin mənimlə oynadığın gizlənqaçın durduğu yalnız indi sənə də belli oldu... O ki qaldı bu sonuncu əhvalata... mən bu oyunu sənin xeyrinə qurmuşam. Altı il ərzində biz səninlə qanlı-bıçaq olmuşuq – mən Alfonsu türmədə daha çox saxlamağa can atdığım halda, sən bütün mümkün və qeyri-mümkün yollarla onun xilasına çalışırdın. İşə bax ki, ana ilə bala bir-birinə hətta qənim də kəsilmişdi! Hər nə qədər yaşlansam, taqətdən düşsəm və tənhalığa məhkum olsam da, qızım ilə düşmənçilik qəlbimi tikə-tikə etsə də, yenə o azgün məxluqu mən qəfəsdə saxlamağa niyyətliyəm. Çünki bütün hallarda, mən ancaq sənin səadətini düşünürəm.

RENE (*kinayə ilə*). Mənim səadətimi.

XANIM de MONTRÖY. Hökmün dəyişdirilməsinə nail olduğum zaman sənin sevincinin həddi-hüdudu yox idi. Bütün köhnə kinləri unutmuşdun, yənidən ana-bala kimi, lap o köhnə əyyamlardakı kimi can bir qəlbə yaşamağa başlamışdıq. Elə buna görə də mən, Məhkəmə palatasının hökmünü səndən uzun müddət gizli tutmağa çalışdım. Bilirdim ki, bu sevincinin ömrü uzun olmayacaq. Annaya da əlbəəl tapşırırdım ki, ağzını qıfıllasın. Elə ki, həqiqəti gizlətmək imkansız oldu, düşündüm ki, sənə azca da olsa, sevinc dolu dəqiqələr bəxş edim. Sənin çöhrən sevincdən gül kimi açıldıqca, mənim ana qəlbim qüssədən və acı təəssüfdən parçalanırdı... O ifritə qrafinya de San-Fonun böhtanlarına isə əsla inanma – o, bütün aləmi bir-birinə vurmağa hazırdır.

RENE. Amma Alfonsun yenidən qazamata salınması bir həqiqətdir.

XANIM de MONTRÖY. Belə götürəndə...

RENE. Həm də onu həbsə sən atdırmısan?

XANIM de MONTRÖY. Necə yeni “atdırmısan”? Bəyəm mən kralam?!

RENE. Necə də amansız və qəddarmışsan!

XANIM de MONTRÖY. Düzünə qalsa, sənin gerçəkliyə gözünü açmaqdan ötrü qəddar davranmam qaçılmaz bir şey idi. Başa düş ki, mən bu hiyləyə əl atmağa məcbur idim. Ümid edirdim ki, bu yolla sən ən nəhayət, şirin xülyadan ayılar və Alfonsu öz ürəyindən çıxarıb, atarsan...

RENE. Mən bunu bacarmazdım.

XANIM de MONTRÖY. Axı niyə? Niyə axı? Nə vaxta qədər sən bu alçağa sadıq qalacaqsan? O ki sənə heç vaxt sədaqətli davranmayıb! Ancaq türməyə düşəndən-düşənə göz yaşlarını selə döndərüb, yanıqlı məktublar yazıb ki, öz sevgisinə və dəyanətinə səni inandırсын. Amma elə ki azadlığa çıxıb, hər dəfə eyni olaylar təkrarlanıb. Axı, sən də ağılın, gözün var!.. Ondən birkərəlik imtina et getsin. Ancaq bu yolla sən öz səadətinə qovuşa bilərsən.

RENE (*kinayə ilə*). Öz səadətimə...

XANIM de MONTRÖY. Unut onu.

RENE. Bu, mümkün deyil.

XANIM de MONTRÖY. Xudaya, axı niyə?!.. Bir də axı sən, hakim qızı ola-ola, o cinayətkarın türmədən qaçışına necə qol qoya bilərdin, hə?!

RENE. O-o-o, o çağlar gözəl çağlar idi! Ona qədər heç vaxt mən öz ruhumun qaranlıq zindanda çürüyən Alfonsun ruhuyla birləşməsinə nail olma-

mişdim hələ... Dəfələrlə onun əfv olunması barədə müraciətlərdə bulunsam da, hamısı puça çıxmışdı. Bomboş qəsrin soyuq divarları arasında keçən uzun gecələrdə mən ancaq onun qaçış planı barədə düşünürdüm. Həm də bu fikrimi paylaşacaq bir kimsə də yox idi – tək-tənha idim! Bu, əsl şahmat partiyasını xatırladırdı: fil dışından yonulmuş fiqurları hərəkət etdirməklə, mən bütün mümkün kombinasiyaları sınaqdan keçirirdim. Gözlərimi dikdiyim fil dışından yonulmuş fiqurlar mərcan kimi qırmızı rəngə boyananda isə mən ən uyğun planı tapdım! Ayrı-ayrı detalları ölçüb-biçərkən isə artıq Alfonsun ürəyinin döyüntülərini lap yaxınlığımdaymış kimi hiss etməyə başladım. Məhz onda mən hər şeyi anladım. Görünür, günahları bir-bir dişinə vuran Alfons da hər dəfə özünün yeni əməlinə hazırlaşanda, əlçatmaz hədəfə bir-cə qarış da olsa yaxınlaşanda, oxşar hisslər yaşayırmış. Yox, bəlkə də oxşar hisslər yox, elə eyni hissləri! Çünki o da növbəti cinayət əməlini beynində hamıdan gizli şəkildə planlaşdırarkən tənhalər tənhasına çevrilmiş. Bu hiss isə cavabsız sevgi atəşindən daha amansız yanğıdır, çünki burada birisindən qarşılıq ummağa ehtiyac qalmır, bütün niyyətlərin əlçatmaz bir arzunu Yer üzündə, həm də müəyyən zaman və məkan çərçivəsində reallaşdırmağa yönəlir. Bir də ki, elə bəri başdan məlumdur ki, o uzaq hədəfə tam yaxınlaşacağın anda o, təkrar əlindən sıyrılıb çıxacaq... Mən də bunun eynisini hiss edirdim. Onu da bilirdim ki, əgər bu işləyim uğurla nəticələnsə, içimə ancaq boşluq hissi hakim kəsiləcək. İnzivada qurduğum bu planların puçluğunu, cavabsız sevgilərin ən ümitsiz şey olduğunu elə əvvəlcədən də anlaşırdım... Yox, əslində mən heç vaxt Alfonsdan hər hansı bir təşəkkür və ya qarşılıq ummamışam.

XANIM de MONTRÖY. Əlbəttə ki. Hamıdan gizlənən birisi kimdən yardım uma bilər ki?! Bunda qəribə heç nə yoxdur. "Din və qanunlar çərçivəsindən qopan hər kəs özünü yalqızlığa məhkum edir..." Atan həmişə bu sözləri təkrarlayardı və o zavallının heç ağlına da gəlməzdi ki, doğma qızını da eyni tale gözləyir.

RENE. Mənimlə Alfons arasında yaranan gözəgörünməz əlaqəni qırmaq hər hansı insan övladının imkanları xaricində idi. Ən ehtiraslı təmaslarımız sırasında da biz bir-birimizə heç vaxt belə möhkəm sarılmamışdıq.

XANIM de MONTRÖY. Bəlkə bu sözlərlə sən mənə təlqin etmək istəyirsən ki, bütün bu tərsliklərin dərin sevgidən qaynaqlanırmış?! Mən bunu fəhm etməkdən çox-çox uzağam! Əgər o, səni sevmirsə, sən də özünü bu boş xülya yolunda məhv edirsənsə, onda bu, daha sevgi olmadı ki! (*Kinayə ilə.*) Rene, gəl, gerçəyi etiraf edək: yeri gələndə, sənin ərin – heç insan övladı da sayılmaz.

RENE. Amma bütün hallarda o, mənim ərim olaraq qalır.

XANIM de MONTRÖY. Aha, deməli "sevgi" pərdəsini ortadan qaldırdıq, indi də sən həyat yoldaşına sədaqət ideyasından dördəlli yapışmağa başladın.

RENE. Bu hissi mənə sən özün aşılamısan, anacan.

XANIM de MONTRÖY. Amma sənin bu sədaqət hissin nəşə belə qəribə və anormal təsir bağışlayır adama. Maraqlıdır ki, niyə? Çoxdan bəri diqqət yetirmişəm ki, qar kimi təmiz, nəcib sözləri Alfons barədə işlədəndə, onlar dönüb kömür kimi qapqara olurlar. Cəhənnəm zülmətindən də qara!

RENE. Mənim sevgim də, eləmi?

XANIM de MONTRÖY. Hə. Elə o da nəciblikdən uzaqdır.

RENE. Amma hər şeyə rəğmən və canımda tab-təqət olduqca, mən onun ardınca hara gəldi gedəcəyəm. Əgər sən məni ərimdən ayırmaq istəyir-

dinsə, onu həbsə atmaq mənasız idi və sənin səhvin də məhz bundan qaynaqlanırdı. Mən ona məktublar yazmaqdan, görüşlərinə getməkdən usanmayacağam. Onun gözündə mən – bütün Yer üzündə yeganə insanam. Mən – onun son ümid yeriyəm və hər ikimiz bundan agahıq.

XANIM de MONTRÖY. Ola bilər. Ola bilsin ki, mən bir xəta işləmişəm. Amma biz ikimiz də, bir-birimizdən xəbərsiz şəkildə, eyni yolu tutub gedirik. Odur ki, səninlə sevinclərimiz də bir-birini andırır. Bax, indicə səni dinləyərkən düşünürdüm ki, Alfonsu qəfəsə – sadəcə öz sevgi qəfəsinə – sala bil-diyinə görə sən də özünü xoşbəxt sayırsan və artıq için tam rahatlayıb. Orada o, yalnızdır: heç bir pənahlı-zadı yoxdur, yeganə ümid yeri isə ancaq sənsən. Qısqanclıq hisslərindən də qurtulmusan. Qoy bir az da o səni qısqansın. Təsəvvürünə gətir ki, günlərin bir günü o, yaxasını buraxmayan, zəhlətökən şübhələrə əsaslanaraq, sənə qısqanc fikirlərlə dolu bir məktub yazır. Sən də dərin həzz duyğusuna dalaraq, bu naməni dönə-dönə oxuyur-san və dodaqların qaçır... Hə, etiraf elə ki, üzdə və sözdə hərəkətlərimdən narazı olsan da, qəlbinin dərin guşəsində mənə minnətdarsan. İkimiz də onu qəfəsdə əsir etmək istəyirdik və bizləri yaxınlaşdıran da məhz bu istəklərimiz idi. Bəlkə yanılıram?

RENE. Heç də yox! Yox ki, yox!

XANIM de MONTRÖY. Yox? Yoxsa unudursan ki, o, azadlığa çıxan kimi sənin ömrünü yenə göy əskiyə düyəcək?

RENE. Qoy olsun! Yetər ki, o, azadlığa çıxsın.

XANIM de MONTRÖY. Amma ona görə azadlıq – ancaq qamçı və ehtiras noğullarıdır.

RENE. Bu, bir elə vacib deyil. Anacan, ayaqlarınıza düşüb yalvarmağa hazıram, kömək edin! Onu zindandan qurtarın!

XANIM de MONTRÖY. Heç nə anlamıram. Onu zindandan qurtarım?! Yəni ondan ayrılmaq fikrindən bu qədər uzaqsan, eləmi? Həm də bilə-bilə ki, onun qurtuluşu sənə əzabdan başqa heç nə gətirməyəcək?! Bəlkə bunca əzaba qatlaşmaqdan artıq sən həzz almağa başlamısan?

RENE. İndi qatlaşdığım dərin əzabla heç nə müqayisəyə gəlməz.

XANIM de MONTRÖY. Vallah, sən əzabın nə olduğunu yaxşı bildiyin üçün buna etiraz edə bilmirəm. Deməli, belə çıxır ki, səndən ötrü ən böyük səadət – onun qurtuluşudur? Ancaq bu səni sevindirə bilər, eləmi?

RENE. Hə! Həm səadət, həm də sevinc. Mən ancaq və ancaq bunu arzulayıram.

XANIM de MONTRÖY (*zəhmli bir səslə*). Sən bu səadətinin mahiyyəti nədir axı?

RENE. Necə yəni?

XANIM de MONTRÖY. Yəni onun məğzi nədir, xəmiri nədən yoğrulub?

RENE. Səni heç anlamıram. Bəyəm ərinə sadıq olan qadın onun azadlığa buraxılması üçün çalışmamalıdır ki?! Bəyəm onun üçün bundan daha böyük bəxtiyarlıq olar?!

XANIM de MONTRÖY. Yetər sədaqətdən danışdın! Sən dilində bu müqəddəs söz də xeyli iyrenc səslənir. Mən səndən səadəti nədə gördüyünü öyrənmək istədim.

RENE. Yaxşı, əgər bunu çox diləyirsənsə... Hər gecə ərim evimizi işığa qərq edirsə, bu, məndən ötrü səadətdir. Qışın oğlan çağında qəsrimizdəki soyuq yatağımızda uzanıb, isti bir otaqda Alfonsun əli-qolu bağlı bir qadının küreyini közərən odunla dağılmasını öz xəyalımda canlandırmaq da, mən-

cə, səadətdir! Qorxunc və qan qoxuyan şayiələr isə al qan rəngdəki kral əbasının ətəkləri kimi yerlə sürünür. Şəhərin küçələri ilə gedəndə, gözünü yerdən qaldırmırsan, çünki sən bu yerlərin sahibinin xanımısan! Bax, bu – əsl səadətdir. Bu, həm də yoxsulluğun, abırsızlığın gətirdiyi səadətdir... Alfons həbsdən qurtulunca, mən də məhz belə bir səadətə qovuşacağam, anacan.

XANIM de MONTRÖY. Yalandır! Sənin hər sözün uydurmadır! Ananı suçlamazdan öncə özünün ona necə qız olduğunu düşünseydin, heç fəna olmazdı! Sən yenə də çox şeyi məndən gizlətməyə, başımı piyləməyə çalışırsan! Mən isə hər şeydən agaham. Elə buna görə də səni nəyin bahasına olursa olsun, o qorxunc məxluqun pəncəsindən qurtarmağa cəhd edirəm!

RENE. Nədən bəhs edirsən belə?

XANIM de MONTRÖY. İlahi, başımıza gör, nələr gəldi! Heç Annaya da bu barədə bir söz deməyə üzüm gəlmədi... Sənin o tərif elədiyin ər-arvad sədaqətin – əslində çürümüş, qurdlar daraşmış bir meyvədir!

RENE. Nəyə işarət edirsən bununla?

XANIM de MONTRÖY. İndi deyərəm... Deyəcəm... Yeni il bayramı idi. Lakosta göndərdiyim etibarlı birisi pəncərənidən gördüyü olayları vaxtilə yerli-yataqlı mənə danışmışdı.

RENE. Yeni il bayramında?

XANIM de MONTRÖY. Sən bunu haradan xatırlayasan axı? Görünür, sənin belə gecələrin çox olub...

RENE. Yeni il... Hə, onda həbsdən qaçmağa nail olan Alfons izi azdı-raraq, gizlicə Lakosta, mənim yanıma gəlmişdi. Bu, bizim baş-başa keçirdiyimiz son Yeni il bayramı idi. Dışarıda ayazlı hava vardı, soyuq şimal küləyi səngimək bilmirdi. Odun almaq üçün mən ailəmə məxsus gümüş yemək dəstini girov qoymuşdum... Bayram-filan isə heç yadıma da düşmürdü.

XANIM de MONTRÖY. Yeni il bayramınız doğrudan da başqalarınınkına heç bənzəmirmiş. Gör, nə günlərə qalbmış ki, mənim qızım adicə odun puluna da möhtac imiş. Ocağınızı az qala insan ətiylə qalamaq qərarına gəlibmişsiniz... Kasıb dilənçiləri xatırladan yeznəmlə qızım hələ heç on beş yaşına da dolmamış beş qulluqçu qız və katib vəzifəsi üçün yeniyetmə oğlan aramaq üçün Lion şəhərinə gedibmiş... Görürsən də, bunlardan da xəbərdaram. Mən isə axmaq kimi sənə xərclik göndərməyə davam edirdim! Deməli, belə. Mənim casusum acı küləyin qarşısında, pəncərənin önündə gizlənib, sizin Yeni il bayramını necə qeyd etdiyinizi izləyirmiş. Odun barədə sən həqiqətən heç simiclik eləməyibmişsən – ocaq elə gur yanırmış ki, onun şöləsindən bayırdakı qarlı ağaclar da qırmızıya çalırılmış.

RENE. Anacan!

XANIM de MONTRÖY. Yox, ardına qulaq as... Qara əbaya bürünən və ağappaq sinəsini açıq saxlayan Alfons beş qulluqçu qızı və xidmətçi oğlanı qamçılایrmış. Anadangəlmə çılpaq olan bu yeniyetmələr zalda ora-bura qaçarkən öz ağalarından mərhəmət diləyirmişlər. Uzun qamçı isə köhnə qəsrin damından pırıltıyla uçan quşlar kimi havanı yarırmış. Sən isə...

RENE (üzünü əlləriylə qapayır.) Yox!

XANIM de MONTRÖY. Sən isə tamamilə çılpaq halda qollarından tavandakı çil-çıraqdan asılıbmışsan. Çəkdiyin ağrıdan az qalırmiş ağlın başından çıxsa. Yağış altda qalan ağacın gövdəsini xatırladan bəyaz əndamın boyu üzəşəğı qan damlaları dığırlandırmış. Gur yanan ocağın atəşində bu qan damlaları yaqut dənələrini xatırladırmış. Öz xanımının əndamında

puçurlanan o qan damlalarını yalamağa ərin qulluqçu oğlanı qamçı gücünə məcbur edirmiş. Uşaq isə boydan qısa olduğundan ancaq kətilə çıxmaqla bu arzunu gerçəkləşdirə bilirmiş... və səni təpədən-dırnağa yalaybmış... *(Dilinin ucunu göstərir.)* Həm də təkcə qan damlalarıyla örtülən yerlərini deyil... *(Pauza.)* Rene! *(Qızına doğru bir addım atır. Rene yerində ləngər vurur.)* Rene!

Daha bir addım atır. Rene də geri çəkilir. Xanım de Montröy qızının paltarının ətəyindən yapışanda Rene ondan qurtulmağa can atır. Xanım de Montröy əlini çəkməli olur.

Yaxşı, bu qədər də yetər. İndi artıq anlayıram ki, mənə çatdırılanlar hamısı gerçək imiş, bunun ən gözəl sübutu isə sənin kağız kimi ağaran çöhrəndir.

RENE. Amma, anacan...

XANIM de MONTRÖY. Burada daha hansı “amma”lar ola bilər axı?!

RENE. Bu, cəməsi bircə yol, həm də mənim iradəm əleyhinə baş verib. And da içə bilərəm! Bunu da edərkən mən o ər-arvad sədaqətini əsas tutmuşdum. Siz isə bunu anlamaq belə istəmirsiniz.

XANIM de MONTRÖY. Yenə də sədaqət! Bəlkə o səndən it kimi, yəni qarnı üstə yerdə sürünməyi tələb edəcək, onda da onun buyruğuyla oturub-duracaqsan ki?! Bəs “Soxulcanı yamsıla” desə necə?! Hanı bəs sənin qadınliq ləyaqətin? *(Qəhərdən boğulur.)* Bəyəm mən qızımlı belə tərbiyə etmişdim?! O şeytan ərin sənin bütün ruhunu zəhərləyib!

RENE. Abırsızlığın dibinə yuvarlanan birisinin qəlbindən elə zəriflik hissi də, başqasına canıyananlıq duyğusu da perik düşür... Bu hisslər qəlbin ən üst təbəqəsində qərar tutduğundan, insan qəlbinin altı üstünə çevrilincə, dibdəki zir-zibil, xılt üstə çıxır və indiyədək üstdə olan şəffaf və təmiz təbəqəni görünməz edir... Sən haqlısan, anacan. Bayaقدan bəri söylədiklərinin də hamısı doğrudur. Amma buna baxmayaraq, məndə sənə qarşı zərrəcə mərhəmət hissi yoxdur. Çünki əslinə qalanda, sənin bildiklərin heç nədir və elə buna görə də onlar sənə heç vaxt bir zərər gətirməyəcək.

XANIM de MONTRÖY. Kim heç nə bilmir, mənmi? Mən hər şeyi çox əla bilirəm!

RENE. Yox, ana, sən heç nədən xəbərdar deyilsən. Əgər bir qadın sona qədər, yəni bütün ictimai yasaqlara və “şərəf” anlayışının özünə də arxa çevirərək ancaq ərinə sadıq qalmaq yolunu seçibsə, onun keçdiyi yollar barədə sən nə biləcəksən ki?

XANIM de MONTRÖY. Əclafların qurbanına çevrilən bütün qadınlar özlərini bax, bu cür təmizə çıxarırlar.

RENE. Alfons – əclaf deyil. O, məni əlçatmazlığa, hətta Tanrıya aparan bir nərdivandır. Məndən ötrü bu nərdivanın başqaları tərəfindən aşağılanması və ya qana bulaşması da heç nə ifadə etmir!

XANIM de MONTRÖY. Yenə də keçdin bu zəncirvari bənzətmələr yoluna. Sənin bu xasiyyətin hətta Annada da ikrah doğurur.

RENE. Çünki Alfons haqda başqa tərzdə danışmaq imkansızdır. O – aslan deyil, zərif bir göyərçindir. O, qızılı tozlarla süslənmiş kiçik ağ çiçəkdir. Və bu tozlarda zərərli heç nə yoxdur! Elə ki, bu ağ göyərçin və ya bu çiçək əlinə qamçı alır, sən onu yox, məhz özünü yırtıcı heyvan yerində hiss edirsən... O zaman, Yeni il bayramında da, mən önəmli bir qərar qəbul etmişdim:

mənim Alfonsu anlamağım yetərli deyil, mən həm də onun arxası-dayağı və ideyalarının müdafiəçisi olmalıydım. Bəli, mən onu türmədən qurtardığım üçün özümü sədaqətli bir xanım kimi hiss edirdim, amma bununla da kifayətlənmək olmazdı. Anlayırdım ki, onun yolunda elədiklərim yetərsizdir... Anacan, sən ikidə-birdə məni “sədaqət”, “sadiqlik” sözlərini işlətməkdə itti-ham edirsən. Amma unudursan ki, bu səadətin çeşidi fərqlidir: o, hamının bildiyi və alışdığı boyunduruqlardan qurtulmuş çeşiddir. Həmin o heyvətli gecədən sonra mənim “sədaqət” anlayışımın üzərindəki örtük əbədlilik yoxa çıxdı.

XANIM de MONTRÖY. Çünki artıq sən də ərinin ortağına çevrilmişdin.

RENE. Bəli, həmin o göyərçinin, qızılı tozlarla süslənmiş ağ çiçəyin ortağına. Mən onda anladım ki, o vaxtacı mən qadın yox, “Sədaqət” adlı yırtıcı imişəm... Sən isə, anacan, bu mənada hələ də bir yırtıcı olaraq qalırsan.

XANIM de MONTRÖY. Öz şəxsiyyətimlə bağlı bənzər bir fikri indiyəcən mən heç eşitməmişdim.

RENE. Heç eşitməmişdin? Elə isə mən sənə bunu dəfələrlə deməyə hazıram: “Sən – “Sədaqət” isimli yırtıcısən, çünki öz caynaqlarınla Alfonsu tikə-tikə eləməyə hazırsan.”

XANIM de MONTRÖY. Hər halda zarafat edirsən! Əslində isə qəlbi parçalanan mən, məhz mənəm. Cəlladım isə sən o kəskin dişli və iti caynaqlı ərciyəzindir.

RENE. Yox, canım. Alfonsun caynağı-filanı yoxdur! Onun silahı insan zəkasının qamçı, bıçaq, kəndir, bir də paslı işgəncə alətləri kimi bəsit icadlarıdır. Ondan ötrü bütün bu sadalanan əşyalar – qadınların işlətdiyi ənik, kirşan, dodaq boyası, ətir və əl güzgüsü kimi aksesuarlardır. Siz isə təbiətin bəxş etdiyi azı dişlərə sahibsiniz. İri budlarınız, illərlə şuxluğunu itirməyən sinəniz isə sizin həm caynaqlarınız, həm də kəsici dişlərinizdir. Bütün bədəninizin səthi sivri uclu sədaqət tikanlarıyla örtülüdür. Yaxınınıza gələn hər kəsə bu tikanları batırır, onu altınıza basıb, boğursunuz!

XANIM de MONTRÖY. Unutma ki, bu şux sinədən sən özün də süd əmmisən!

RENE. Unutmamışam. Damarlarımda sən qanın axır, bədənəm də eynilə səninkini xatırladır. Amma mənim sinəm bir başqa materialdandır – o, ictimai əxlaqın və əsasların hördüyü korsetdən azaddır. Görünür, atam sən sinənə çox düşkün imiş, çünki sizin kimi cütlüklər üçün sırf əxlaqlı davranış məhəbbətdən qat-qat üstündür.

XANIM de MONTRÖY. Atan haqda ağzına gələnə danışma!

RENE. Ah, deyəsən axı mən sizin çox dəyərli xatirələrinizin mürgüsünü dağıtdım: axı, ərinlə eyni yastığa baş qoyanda belə, cəmiyyətin bir üzvü olduğunu unutmamaq çox vacib bir duyğu imiş. Həmin anlarda da, yəqin ki, siz sevgi sözcüklərindən çox, öz qüsursuzluğunuzdan həzz almıyırsınız. Və həyatınızdan da razı idiniz, eləmi? Halbuki həzzlər dünyasına aparan qapının qıfılı səndə, o qıfılın açarı isə ərində idi. Sizlərə təkə bu açarı burmaq qalırdı!

XANIM de MONTRÖY. İlahi, sən əcəb ədəbsizmişsən!

RENE. Təəssüf ki, açar bu qıfıla düşməmişdi. Ərin bununla bağlı: “Mən çürümüş və əyri-üyrü açar olmaq niyyətində deyiləm”, sən isə: “Mən də açar burularkən şikayətlə cırıldayan qıfıl olmaq istəmirəm” deyirmişsən. Sizlər bütün vücudunuzla – sinənizlə, qarnınızla, budlarınızla – eynilə səkkizayaq öz pəncələri ilə nəyə isə yapışdığı kimi, bu abırlılıqdan qopa bilmirsiniz. Sədaqət,

həyalılıq və abırı siz yataqda da özünüzlə yanaşı yatırtmışınız. Hələ üstəlik, saxta həzzlərdən göylərə də uçurmuşsunuz. Eynilə yırtıcı heyvanlar kimi! Mövcud əxlaq qaydalarının azacıq dışına çıxan hər şeyə qarşı isə sizlər yalnız hiddət və nifrət bəsləmişiniz, çünki onlar sizdən ötrü gündə üç kərə yemək yemə kimi məcburi və faydalı bir vərdişə çevrilib. Sizlər hər işi ancaq ondan ötrü nəzərdə tutulan yerdə, yəni yataq otağında, mətbəxdə, vanna otağında və qonaq otağında gerçəkləşdirmisiniz. Özəl malikanənizdə özünüzdən razı halda dolaşanda da siz ancaq ləkəsiz ad-san, dürüstlük və reputasiya haqda düşünmüşünüz. Hətta arxasında ucsuz-bucaqsız və ulduzlarla dolu göylərin gizləndiyi qapıya açar taxmaq fikri heç yuxuda da ağılınıza gəlməyib.

XANIM de MONTRÖY. Bunu doğru dedin. Cəhənnəmə gedən qapını açmaq fikri həqiqətən də ağılınıza gəlməyib.

RENE. Ağılına belə gətirməyəcəyin şeyə bunca nifrət bəsləmək isə hey-rətamiz xüsusiyyətdir və bu nifrət hissi sənin kimi insanların başı üzərində daima nəhəng bir tor kimi asılıb. Siz isə tor yataqda günorta yeməyindən sonra mürgü döyərmiş kimi ağanamağa üstünlük vermişiniz. Özünüzdən də xəbərsiz olaraq, sinələriniz, qarınlarınız, budlarınız mis möhkəmliyi qazanıb, siz isə bu metallaşan səthi “ışıldasın” deyər durmadan cilalamışınız. Sənin kimilərin qənaətinə görə: qızılgül – gözəldir, ilan isə – iyrendir. Amma bu ara heç ağılınızın ucundan da keçməyib ki, qızılgül ilə ilan məhrəm dostdur və gecədən-gecəyə onlar bir-birinin cildinə girirlər: belə ki, ilanın yanağı al qırmızıya çaldığı zaman qızılgülün ləçəyi də ilan dərisi kimi pul-pul olur. Dovşan görəndə sizlər: “Necə də gözəldir!”, aslan görəncə isə: “Əcəb qorxuncdur” deyirsiniz. Axı, sizlərin yatsanız, heç yuxunuza da girməz ki, tufan qopan gecələrdə aslanla dovşan can bir qəlbə birləşir və o ara aslanın qanı dovşanın qanına qarışır. Müqəddəsin iyrencə, iyrencin isə ülvə bir şeyə çevrildiyi belə gecələr haqda sizlər nə bilirsiniz axı? Sizin o misləşən beyinləriniz nifrət və hiddətlə zəhərlənib, belə gecələri önləməkdən ötrü sizlər bütün sərvətinizi verməyə hazırsınız. Amma onu da bilin ki, həmin gecələr yoxa çıxarsa, sizlər də yatağınızda şirin rəyalardan məhrum olacaqsınız.

XANIM de MONTRÖY. “Sizlər də”? Sən bunu doğma anana deyirsən? Bil ki, doğma ananın yerini heç kəs verə bilməz!

RENE. Kim deyir ki, “verə bilməz”? Axı, sən həmişə öyünürdün ki, hamı kimisən, deməli, sən də yerini hər kəs tuta bilər. Ona görə də “sizlər” sözü tamamilə yerinə düşdü.

XANIM de MONTRÖY. İldırımların zülməti yardığı gecədə ürkək dovşan da, zəhərli ilan da, amansız aslan da, hiyləgər tülkü də eyniləşir. Bunu mən elə sənsiz də bilirdim, bu, sənin icadın deyil. Keçmiş əyyamlarda belə gecələrin baisi kimi nə qədər cadugəri tonqala atıblar. Sən isə, Rene, arxasında ulduzlarla dolu səmanın gizləndiyini zənn etdiyin qapını açmaqla əslində uçurumun dibinə düşmüşsən.

RENE. Səliqə-sahmana necə də düşkünsünüz: hər cib dəsmalını, hər əlcəyi öz rəfinə və ya öz siyirməsinə qoymağa bayılırsınız. “Ürkək dovşan”... “Zəhərli ilan”... Siz elə insanları da beləcə, adlar verməklə, dəqiq qruplara ayırırsınız: “Xeyirxah Xanim de Montröy”, “Abırsız markiz de Sad” kimi.

XANIM de MONTRÖY. Hər kəs toplumdakı yerini və ya rəfini davranışları hesabına özü qazanır.

RENE. Bəs birdən zəlzələ qopsa necə, rəflərdəki çeşidlər bir-birinə qarışmazmı? Məsələn, sən “Əxlaqsızlar” rəfinə, Alfons isə “Abırlılar” rəfinə gedib düşsə, görən necə olar?

XANIM de MONTRÖY. Əgər hər rəfin ağzını açarla yaxşıca kilidləsək, onda zəlzələdən qorxmağa əsas qalmaz.

RENE. Aynada özünə yaxşı-yaxşı nəzər salıb, yerinin hansı rəfdə olduğunu dəqiqləşdir. Bəyəm markiz de Sadın ad-sanına aldanıb, qızını ona verən sən deyildin ki? Bəs markizgilin nəslinə məxsus qəsri alov bürüyəndə öz keçmiş malikanəsini təkrar satın alan kim idi?

XANIM de MONTRÖY. Həm də onu almaq üçün bir ətək pul verməli oldum.

RENE. Cəmiyyətin qarşısına gülünc və miskin vəziyyətdə çıxمامaqdan ötrü sən bütün sərvətindən vaz keçməyə hazırsan.

XANIM de MONTRÖY. Əlbəttə ki. Bəlkə məhz gülünc və miskin vəziyyətdə qalmaq üçün də indiyəcən kimlərsə sərvət xərcləyib?

RENE. Bu vəziyyətdə səninlə lombarda girov qoyduğu donunu geri alan fahişə arasında zərəcə fərq qalmır. Belə çıxır ki, geri alınan kimi hər şey öz əvvəlki vəziyyətinə dönəcək. Sizlərin bu sakit və rahat həyata olan düşkünlüyünüzə nə deyim mən?! Yetər ki, pəncərənizə çəhrayı ipəkdən pərdə əsasınız, ondan sonra bir addım yanda və yaxud dünyanın o biri başında olub-keçənlər sizlərdən ötrü heç nə ifadə etməz. Ölüm anı yetişəndə də ancaq onunla təsəlli tapırsınız ki, sizləri başdan və yoldan çıxaran, sizləri ləkələyən heç nəyə imkan tanımamısınız. Bəyəm dünyada öyünmək üçün bundan daha düşük bir səbəb ola bilərmə ki?

XANIM de MONTRÖY. Yoxsa sən heç ölməyəcəksən?

RENE. Öləcəyəm. Amma sizlər kimi yox.

XANIM de MONTRÖY. İnanıram ki, mənim həyat yolum ən azından tonqalın ağuşunda tamamlanmayacaq.

RENE. Mən isə inanıram ki, birçəkləri ağaranacan öz dar günü üçün fahişəliklə pul toplayan və sonradan guya xanım-xatın olan qadınlar kimi həyatımı başa vurmayaçağam.

XANIM de MONTRÖY. Rene, indicə bir şillə yeyəcəksən ha!

RENE. Heç çəkinməyin. Qorxmursunuz ki, şilləniz mənim ehtirasımı daha da coşdurar?

XANIM de MONTRÖY. E-e-e... üzün yamanca dəyişdi bu ara...

RENE (*irəliyə doğru bir addım atır*). Necə ki?

XANIM de MONTRÖY (*ciyildəyir*). Mən qorxuram! Sən lap Alfonsa oxşamağa başladın!

RENE (*gülümsünür*). Qrafinya de San-Fon vaxtilə çox gözəl demişdi: "Alfons – elə mənəm."

İkinci pərdənin sonu.

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

1790-cı ilin apreli.

Əvvəlki səhnədəki hadisələrin üstündən on üç il ötüb. Fransa inqilabı artıq doqquz aydır ki, davam edir.

XANIM de MONTRÖY (*xeyli yaşlanıb*). Rene.

RENE (*oturub tikmə ilə məşğul olur. Saçlarına dən düşüb*). Nədir?

XANIM de MONTRÖY. Darıxıb eləmirsən ki?

RENE. Yox.

XANIM de MONTRÖY. Bu son on üç ildə sənın ərzaq səbətiylə hər səhər Alfonsun yanına yollanmağının şahidiyəm. Düzü, bu inadçılığın mənı hey-rətə gətirir və sarsıdır, sənın hisslərinin dərinliyinə içimdə hər hansı şübhə qalmır. Bu on üç ildə bir kərə də olsun sıxılmamağın, qüssəyə qapılmamağın isə mənı daha artıq təəccübləndirir. Hər görüşdən dönən kimi sən bir sonrakı görüşünüzün tədarükünə başlayırsan. Sanki təbiət qoynunda bir ziyafətə hazırlayırsan, ləziz yeməklərdən hansına üstünlük verəcəyin barədə düşü-nürsən.

RENE. Haqlısan, orası belədir... Getdikcə yaşa dolduğumu ərimin sez-məsini isə heç istəməzdim. Amma ayda iki-üç dəfə mənimlə görüşdüyündən o, yaşlandığımı sən deyən fərqi nə varmır.

XANIM de MONTRÖY. Amma artıq hər şey sona doğru gedir. Ötən ay Təsis Məclisi kral fərmanı əsasında verilən həbs qərarlarının qüvvədən düşdüyünü elan etdi. Ömrüm boyu dərin etimad bəslədiyim qanunçuluq və asayiş də bir heçə döndü. Bir azdan bütün ağıldankəmlər və qaniçənlər or-dusu sərbəstliyə çıxacaq... Sən isə çoxdandır Alfonsa baş çəkirsən. Görən niyə?

RENE. Buna elə bir ehtiyac yoxdur. Daha onun sərbəst buraxılacağı günü gözləyirəm.

XANIM de MONTRÖY. Haqlısan. Sən də dəyişməyə başlamısan.

RENE. Əslində yorulmuşam. Bir az da yaşlanmışam. Bir də ki, ətrafındakı dünya durmadan dəyişirsə, sənın tam dəyişməz qalman çətinləşir.

XANIM de MONTRÖY. Türməyə müəbbə və şorabalarla dolu zənbillər daşımağı buraxıb, tikmə işlərinə könül verdiyin vaxtdan bəri davranışındakı sıxıntı hər halda gözündən yayınmayıb.

RENE. Bəlkə də bu, bahardan qaynaqlanır. Bu mövsümün yolunu əvvəl-lər həsrətlə gözləyərdim. İndi bahar Parisi başdan-ayağa çulğasa belə, üre-yim deyir ki: “Bu, daha mənim baharım deyil, başqalarınınkıdır.” Çevrəmdəki hər şey alt-üst olub, şux və gözəl çağlarım keçmişdə qalıb. Bunun günahını ilk baharın üstünə yıxmaq darsa, evin bir küncündə tikmələrlə vaxt keçirmək mənə daha xoşdur – bəlkə də bu ilk baharı hələ tikməmdəki naxışlara da köçürə biləcəyəm.

Anna gəlir.

ANNA. Bu nədir belə – Şarlotta da qapıya baxmır?! Yoxsa o da digər zəhmətkeşlərə qoşulub, çörək tələbiylə Versal sarayına üz tutub?

XANIM de MONTRÖY. Anna, sənsən? Nə olub elə?

ANNA. Gəldim sizlərlə vidalaşım. Əslində, anacan sən də elə mənimlə getsən, daha uyğun olardı.

XANIM de MONTRÖY. Vidalaşmağa? Hara gedirsən ki? Bu haradan çıxdı belə?

ANNA. Ərimlə Venetsiyaya gedirik.

RENE (*bu yerdə ilk dəfə o, başını tikmədən qaldırır*). Venetsiyaya...

ANNA. Yox, yox, bacıcan. O sən bilən səyahətlə bunun heç bir bağlılığı yoxdur. Ərim Venetsiyada bir malikanə alıb, ona görə oraya köçürük.

XANIM de MONTRÖY. Bəs buradakı malikanəniz? Bəs ərinin saraydakı vəzifəsi?! Hər şeyi atıb, xaricə gedirsiniz?

ANNA. Buralar hələlik təhlükəlidir. Uzaqgörən adam olan ərim hesab edir ki, kübarların daha gözəl həyatla bağlı xülyaları mənasızdır. Siz özünüz də

bunu, anacan, mən deməsəm də, çox yaxşı bilirsiniz. Qraf Mirabo əlahəzrətə mühacirət etməyi təklif etsə də, Provans qrafı bunu uyğun görmədi. Ərim də hesab edir ki, nə qədər ki, ara qarışmayıb, kral həzrətləri ölkəni tərk etməlidir.

XANIM de MONTRÖY. Amma əlahəzrət hələlik buralardadır.

ANNA. Fransa tarixində indiyədək belə ağırsəngi kral heç görünməmişdi.

XANIM de MONTRÖY. Kral burada olduğu müddətcə biz də Parisdən çıxmamalıyıq.

ANNA. Kralpərəstə baxın! Anacan, anlayın ki, indi yanlış addım atmaq olmaz. Sizə elə gəlir ki, tufan yatıb, amma sabahkı gün bizi nələr gözlədiyini heç kəs bilmir. Ərim gecə qarma-qarışıq yuxu görəndən sonra qərara gəldi ki, artıq aradan sivişmək vaxtıdır. Röyasında o, Konkord meydanının qızıl qan gölünə çevrildiyini görübmüş.

XANIM de MONTRÖY. Ətrafda belə şeylər tüğyan eləyəndə, çox ehtiyatlı tərpənmək lazımdır – yüz yol ölçüb, bir yol seçim etmək gərəkdir. Şəxsən mənə elə gəlir ki, hər şey öz yoluna, yatağına düşəcək, ömrümün son qismi sakit və dinc keçəcək. Bəlkə də atanız sağ olsaydı, biz də qara camaatın qəzəbinə tuş gələrdik – amma indi biz kimə lazımıq? Əksinə, aləm qarışandan bəri içim daha da rahatlayıb, çünki Alfonsun işləkləri nisbətən arxa plana keçib. Əsas odur ki, sayıqlığını itirməyəsən, heç kimin tərəfini tutmayasan, eləcə yaşayıb görəsən ki, ən axırda kimin dediyi olacaq.

ANNA. Belə getsə, anacan, sən də axırın qrafinya de San-Fonunku kimi olar ha.

XANIM de MONTRÖY (gülür). Söz tapdın da danışmağa! Elə əcəl üçün məndə bəxt harda idi?!

ANNA. Söz vaxtına çəkər. Bu gün o Marsel olaylarından düz bir il ötür.

XANIM de MONTRÖY. Yəni o şayiələrin bir əsası var idi ki?

ANNA. Madam de San-Fon haqda yayılan ən inanılmaz şayiələrin də əsası var. O vaxt Paris həyatı qrafinyanı bezara gətirdiyindən o Marselə üz tutdu. Gecələr liman fahişəsi kimi ortalıqda dolaşaraq, matroslarla keyfə-işrətə dalır, sabahlar isə özünün dəbdəbəli malikanəsinə dönüb, qazandığı qəpik-quruşu sayırmış. Bu yolla qazandığı qara qəpik-quruşların çevrəsini qiymətli daş-qaşlarla bəzəmək üçün o, özəl bir zərgər tutubmuş. Sonradan başdan-ayağa bu pullarla bəzənəcək paltarıyla bizim qrafinya bütün Parisi heyretə salmaq niyyətində imiş.

XANIM de MONTRÖY. Amma yaşının bu çağında qrafinya qısa ətək donda kübar cəmiyyətinə necə çıxı bilərdi ki?! Uzun ətək donu isə başdan-ayağa belə pullarla bəzəməkdən ötrü, təsəvvür edirəm, o nə qədər “zəhmətə” qatlaşmalıymış.

ANNA. Bir gecə tində müştəri ovuna çıxan qrafinya cəncələ düşür. Rastına çıxan qara camaata qarışan bu küçə qadını, əslində isə libasını dəyişmiş qrafinya da inqilabi mahnılar oxumağa məcbur olur.

Səhnənin sol küncündə qara paltarlı Şarlotta peyda olur və dayanıb, söhbəti dinləyir.

XANIM de MONTRÖY. Bilirəm o mahnıları: “Bütün kübarları dirəkdən asın.”

ANNA. Kütlənin ön sıralarında irəliləyən qrafinya “Bütün kübarları dirəkdən asın” mahnısını var səsiylə oxuyurmuş. Elə ki, polis camaata hücum

çəkir, ara qarışır, qaçhaqaç düşür, büdrəyib yıxılan qrafinya ayaqlar altı qalıb ölür. Sübh açılarda üsyançılar onun cəsədini götürüb, bir qapı layının üstünə qoyur, küçələr boyu gəzdirərək, ah-vay edirlər. Beləliklə, qrafinya Günahsız Qurbana, Qara Camaatın Səcdəgahına çevrilir. Avara bir qafiyə-bazin onun şənini bəstələdiyi “Gözəl fahişə” mahnısını isə həmin kütlə yürüş zamanı xorla oxuyurmuş. Qara camaatın heç ağlına da gəlmir ki, bu yasını tutduqları cəsəd əslində kimə məxsusdur. Sübh şəfəqlərində madam de San-Fonun cəsədi yoluq cücəni xatırladırmış. Bol pudralanmış dümağ sifətində peyda olan al qan ləkələri və gömgöy zədə izləri inqilab bayrağının ağ-qırmızı-göy zolaqlarıyla tamamilə səsleşirmiş. Güneşin qızmar şüaları altında mərhumənin üzündəki ağ boya ərilib axınca, inqilabçılar mərhum gənc qadının üz-gözü qırıxıq bir qarıya çevrildiyinə şahid olurlar. Buna rəğmə, mərhumə onların nəzərində elə “Gözəl fahişə” olaraq da qalır. Yırtılan donun arasından görünən baldırlarının sallaqlığı da heç kimin vecinə deyilmmiş. Cəsədi şəhərin bütün küçələrində gəzdirən xalq kütləsi daha sonra dəniz sahilinə üz tutub. Artıq göyərməyə başlayan və çürüməkdən başqa nicat yolu olmayan meyidi Aralıq dənizinin dalğalarına tapşırıblar... İnqilabi hərəkətin məhz bu hadisələrin davamı kimi ortaya çıxdığı isə sizlərə də yaxşı bəllidir.

Pauza. Şarlotta səssizcə gedir.

RENE. Deməli, sən Venetsiyaya, o cəsədlər dənizin sahillərinə gedirsən?

ANNA (*çimçişir*). Sən Allah, elə demə. Biz ora ölməyə yox, yaşamağa gedirik.

RENE. Həyat eşqin lap kəllə-çarxa vurur. Ömrün boyu yaşamdan həzz almısan. Heç dəyişməmişən. Halbuki bu həyat eşqini içində daima kim isə bir başqası körükləməli olur. Əlbəttə, o vaxtkı Venetsiya səfərin ilə indiki arasında ortaq bir cəhət yoxdur. Çünki sən yaddaşın nə olduğundan xəbərsizsən, ona görə də həyatının ayrı-ayrı olaylarını bir muncuğa düzəcək ipin ucunu həmişəlik əldən qaçırtmışan.

ANNA. Bəlkə sən hər şeyi xatırlamağımı istəyirsən? Qorxma, lazım olanda mən pərən-pərən xatirələri sıralamağa qadirəm, sadəcə onlar yaşamıma mane olurlar. Əslində sən özün xatirələrdən məhrumsan, çünki həyatın boyu, hər gün səhərdən axşamacan gözünü ağardılmış divara zilləmişən. Uzun müddət hərəkətsiz qalıb, gözünü ağ divardan ayırmayan adam isə oradakı qurumuş qanı xatırladan qara ləkələri, göz yaşlarının izinə bənzəyən yağış şırımlarını seçə bilir.

RENE. Bir nöqtəyə baxdığımı deməkdə haqlısan. Amma baxdığım çılpaq divar yox, durğun və dibsiz suların girdabı idi. Bəxtimə bu yazılıbmış.

ANNA. Elə ona görə xatırlamağa heçcə nə tapmırsan da. Bütün cəhdlərin eyni qapıya çıxır.

RENE. Mənim xatirələrim – kəhrəba içində donmuş milçəyə bənzəyir. Səninkilər isə durmadan ləpələnən su səthində sınıan şüalardır... Xatirələrin yaşamına əngəl törətmədiyini deyərək, sən haqlı idin. Mənə isə onlar həmişə mane olurlar.

ANNA. Həm də necə! İçindəki qısqanlıq əzabı da bundan doğur. Məsələn, baxışların üzümə dikilən kimi beynində nifrətini körükləyən iki xatirə canlanır. Bunlar ikisi də səndə daim həsəd doğuran şeylərlə bağlıdır: biri Venetsiya səfəri, digəri isə səadət.

RENE. Venetsiya səfəri və səadət... Amma dediyin şeyləri bir milçək tək kəhrəbada dondurmaq imkansızdır. Bir də ki, mən bunların heç birinə həsəd bəsləmirəm axı.

ANNA. İndi belə deyirsən.

RENE. Heç də yox. Nə istədiyimi indi daha yaxşı bilirəm. Cavanlıqda mən də o sən deyən şeyləri arzulayırdım... Venetsiya səfərini və səadəti... Amma mənim kəhrəbamda donan milçəklər nə Venetsiya səfəriylə bağlıdır, nə də səadətlə. Onlar sözlə ifadə olunmayacaq qədər dəhşətli və qorxuncdurlar. Cavanlıq dövrümdə belkə də bunu arzulamışam və amma indi bunları diləmək heç yatsam, yuxuma da girməz. İllər ötdükcə, bunu anlamağa başladım. Ən çox qorxub-çəkidiyin bir şey baş verəndə, əslində sənə ən gizli, özünə də etiraf etmədiyən arzun gerçəkləşir. Yalnız həmin arzu sənə həqiqi arzun kimi bir parça kəhrəbada dondurulmağa layiq olur. Bu elə meyvədir ki, onu min kərə dadsan da, dadına doya bilməzsən.

XANIM de MONTRÖY. Amma, Rene, bəzən başqa cür də olur və yaşlanan insanın qəlbində dinclik və səadət bərqərar olur. Son kərə Alfonsdan məktub gələndə mən özüm də fərqi nə vardım ki, ürəyimi mərhəmət hissləri bürüyür. Kürəkənim də bilir ki, bu yaxınlarda sərbəst buraxılacaq, odur ki, heç kimə qarşı kin saxlamır, hətta mənə də əfv eləyir. Məktubunda yazır ki, türmədə ikən inqilabi hərəkət liderlərindən bəziləriylə tanış olub və əgər onlar bir zadəgan kimi mənə dəyib-dolaşası olsalar, hətta məndən ötrü onlara ağız açmağa da hazırdır. Görürsən də, nələr olur?! Mən həmişə inanırdım ki, kürəkənimin qəlbinin ən məhrəm guşəsində bir xeyirxahlıq çəşməsi hələ də çağlamaqdadır.

ANNA. Alfonsu həbsə atmaq üçün tələ quranda, anacan, sən də elə onun haqqında xoş sözlər deməkdən çəkinməmişdin.

XANIM de MONTRÖY. Mən öz xeyirxahlığıma heç özüm də inanmıram. Amma başqalarının xeyirxah olduğundan tam arxayınam. Belə olanda, yaşamaq daha rahat olur.

ANNA. Elə isə mənim də xeyirxahlığıma inan. Mən səndən elə bu dəqiqə bizimlə səfərə çıxmanı tələb etməyəcəyəm. Ərimlə mən birisi gün yola çıxırıq – qərar üçün iki günün var. Əgər iki günə bir qərara gəlməsən, Venetsiyaya sonra da gələ bilərsən.

XANIM de MONTRÖY. Təşəkkürlər, bu xeyirxahlığını heç unutmaram. Qocalar nisbətən ağır temple düşünürlər, ona görə mənə çox da tələsdirmə. Oldumu?

ANNA. Sən də çox gecikmə.

XANIM de MONTRÖY. Yaxşı, söz verirəm ki, işlər fırıqlaşana qədər mütləq qərar qəbul edəcəyəm. İndi isə – xudahafiz.

ANNA. Salamət qalın... Anacan... Rene...

RENE. Yaxşı yol, Anna.

XANIM de MONTRÖY. Səfərinizin uğurlu olması üçün dualar edəcəyəm. Qrafa da salamımı yetir.

ANNA. Mütləq.

XANIM de MONTRÖY. Şarlotta!

*Şarlotta gəlib Annanı yola salır.
Pauza.*

Şarlotta!

Şarlotta təkrar səhnəyə gəlir.

ŞARLOTTA. Eşidirəm, xanım.

XANIM de MONTRÖY. Bizim evdə, Allaha çox şükür ki, heç bir bədbəxtlik baş verməyib. Amma sən deyəsən matəm libasındasan?

ŞARLOTTA. Haqlısınız, xanım.

XANIM de MONTRÖY. Hə, indi anladım – sən keçmiş sahibən qrafinya de San-Fona yas saxlayırsan. Düzü, sənün onun xatirəsini yad etmənin yetərincə müsbət haldır, amma bildiyim qədəriylə sağ ikən sənün ondan zəndi-zəhlən gedirdi və hətta onun yanından qaçaraq, mənə sığınmışdın.

ŞARLOTTA. Elədir ki var, xanım.

XANIM de MONTRÖY. Bu nədir belə, hər kəlməbaşı “elədir ki var”, “haqlısınız” deyib durursan. Guya ki, heç kəndli balası deyilsən. Bastiliya qalası alındandan bəri ötən doqquz ayda ətrafdakı hər şey qızıqıb özündən çıxıb, sən isə daş kimi ağır, su kimi lal-dinməz olmusan. Sent-Antuanlı dilənçilər çörək tələbiylə Versal sarayına hücum çəkəndən bəri sən xeyli dəyişmişən. Ağlın-fikrin haralardadır belə? Düz iyirmi il sən bu evdə yaşamısan, heç nədən korluq çəkməmişən, qara gün üçün hələ pul da toplamısan. Hər halda küçələrə çıxıb, o gicbəşərlərə qoşulmaq niyyətindən uzaqsan. Yoxsa sən də o qrafinya de San-Fondan nümunə götürmək istəyirsən? Muğayat ol ki, sənün də axırın o saxta qəhrəmaninkinə bənzəməsin... Doğrudan ha, bəlkə sən də onun yolunu tutmaq niyyətindəsən? Qəhrəmancasına şəhid olmaq-filan, hə?

ŞARLOTTA (*inamlı*). Elədir ki var, xanım.

XANIM de MONTRÖY (*qəhqəhə çəkir*). Qoy olsun. Allah xətrinə, nə istəyirsən və necə istəyirsən, geyin. Əgər bu tutduğun yas da eləcə saxtadırsa, ona da etirazım yoxdur.

ŞARLOTTA. Minnətdaram, xanım.

XANIM de MONTRÖY. Belə çıxır ki, sən mərhum qrafinyanın xətrini istəyirdin?

ŞARLOTTA. Elədir ki var, xanım.

XANIM de MONTRÖY. İndiki sahibəndən də çox, eləmi?

ŞARLOTTA. Elədir ki var, xanım.

XANIM de MONTRÖY. Bax, bax, sən Allah! İnqilaba qədər qaravaşım mənimlə heç vədə bu tonda danışa bilməzdi. İndi isə hamı sanki düzdanışan olub! Lap dəhşətdir... Hə, bax bir, deyəsən kimsə bizə təşrif buyurub.

Şarlotta çıxır. Rene yerindən qalxır. Rahibə paltarı geyinmiş baronessa de Simian Şarlottanın müşayiəti ilə səhnəyə gəlir.

BARONESSA, sizsiniz? Gör, nə vaxtdır görüşməmişik.

BARONESSA (*xeyli yaşlanıb*). Elədir, çoxdan sizlərə baş çəkməmişəm. Hər ikinizin aqibəti xeyir.

XANIM de MONTRÖY. Nə isə olub ki?

BARONESSA. Məni Rene dəvət edib.

XANIM de MONTRÖY. Eləmi?

RENE. Sözümlü yerə salmadığınız üçün təşəkkür edirəm.

BARONESSA. Qapıda bacınızla rastlaşdım. Deyəsən İtaliyaya gedir?

XANIM de MONTRÖY. Vallah, bizə də elə dedi.

BARONESSA. Əvəzinizə çox şadam, Rene. Axır ki, bu barədə qərara gəldiniz. Düzü, seçiminizi çoxdan gözləyirdim.

XANIM de MONTRÖY. Qərara gəlib? Hansı qərara gəlib ki?

RENE. Anacan, bu barədə səninlə məsləhətləşməyi uyğun görmədiyimdən birbaşa xanım de Simiana müraciət etmişdim. Monastıra qəbul olunmağımı xalamdan rica etdim.

XANIM de MONTRÖY (*heyrətlə*). Sən? Monastıra? Rahibə olmaq istəyirsən?

RENE. Hə.

XANIM de MONTRÖY. Heç nə anlamıram... Bağışlayacaqsınız, Baronessa. Xeyirxahlığınıza və yardımınıza görə minnətdaram, amma razılaşın ki, burada doğma qızımın taleyi həll olunur və mən gerek... İlk dəfədir bu barədə eşidirəm! Həm də bu necə mümkündür ki, bugünlərdə markiz türmədən çıxır və...

BARONESSA. Təəccübünüz son dərəcə təbiidir. Siz öz aranızda söhbətləşin, mən qonşu otaqda oturub gözləyəyəm. (*Sağ kulisə doğru yönəlir.*)

RENE. Ayaq saxlayın.

XANIM de MONTRÖY. Rene...

RENE. Yox, qoy xalam da yanımızda olsun. Onun da hər şeyi eşitməsini istərdim. İyirmi il ərzində Alfonsla bağla məsələləri mən onunla məsləhətləşmişəm, ona görə də indi nəyi isə ondan gizlətməmə mənasızdır.

XANIM de MONTRÖY. Əlbəttə, bu belədir, amma...

RENE. Xalacan, xahiş edirəm, heç yerə getməyin.

BARONESSA. Əgər israr edirsənsə...

XANIM de MONTRÖY. Əgər bu işdə tərəfdaşsınızsa, onda mən də hər şeyi düzünəqulu danışacağam. Amma bəri başdan, baronessa, səmimi etiraf edin görüm: Rene sizdən hansı xahişi eləmişdi?

BARONESSA. Ətraflı danışılacaq bir şey yoxdur. Son aylar ərzində Rene tez-tez mənə baş çəkirdi, oturub gen-bol dərdləşirdik. Əgər fani dünyadan əl çəkməyə niyyəti olarsa, bu işdə ona yardımçı olacağımı vəd etmişdim. Bütün təfərrüat da elə bundan ibarətdir.

XANIM de MONTRÖY. Belə çıxır ki, sən qəflətən Alfonsun görüşünə getməyə ara verib, tikiş işinə meyl salandan bəri məhz bu seçim üzərində düşünüürmüzsən?

RENE. Yox, mən çoxdan bu barədə düşünürdüm. Sadəcə olaraq yalnız indi bu düşüncələr yetkinləşib, bir qərara çevriləblər.

XANIM de MONTRÖY. Tam da Alfons türmədən çıxacağı ərəfədə, eləmi?

RENE. Bu, onsuz da dolu olan qabı daşımaq üçün son damla, son təkən idi. Öncələr qəlbimdə iki istək boy göstərirdi: biri rahibə olmaq idisə, digəri ərimlə görüşmək idi. Onunla hər görüşdən sonra öz-özümə: "Qurtardı, gələn görüş sonuncudur, ondan sonra gedirəm artıq" deyirdim. Amma qətiyyətim yetmirdi... Zaman keçdikcə, içimdə güclənən qətiyyət öz yerini, yatağını daha da möhkəmlətdi.

BARONESSA. Əslində Tanrının nəzəri sənə yönəlmişdi və bu yolda o, sənə belədən olub. Sən – Tanrının tilovunda çapalayan balıqsan. Bir neçə kərə qarmaqdan qurtulsan da, daxilən bilirdin ki, ondan qaçıb-qurtulacaq yerin yoxdur. Bu fani dünyanın qarışıqlığına uyub, pullarını işıldadan bir balıqdın sən. Qüruba əyilən Günəşin şəfəqləri sənə gümüşü dərinə bərq vuranda, içində baş qaldıran yeganə istək – tezliklə onun qarmağına keç-

mək idi. Tanrı eyni vaxtda hər yerdədir. İlahinin hər şeyi sezən gözlərinin isə sayı-hesabı yoxdur və onlar hamısı bizim fani dünyaya yönəlib. Sayıqlıqda və dönməzlikdə isə heç kəs onunla müqayisə edilə bilməz. İnsan ruhunun ən gizli guşələrində uyuyan sirlər də ona öz ovcunun içi qədər əyandır. Tanrının səbri sonsuzdur. Yolunu azmış ruhların öz xoşları ilə onun qurduğu tora doğru gelişini gözləməkdən usanmayan Tanrı sonra onları özünün gözqamaşdırıcı hücrələrinə yola salır. Dərin xəcalət hissiylə etiraf etməliyəm ki, Tanrının varlığına inam mənə də bir neçə il öncə, yəni ahıl yaşlarımda gəldi. Ona qədər isə dindarlığım sadəcə görüntü xarakteri daşıyırdı, mən öz xeyirxah əməllərimdən ancaq həzz alırdım, bu isə... insan ruhunu məhvə sürükləyir. Bəzi xatirələr isə yadıma düşəndə, xəcalətdən hələ də qızarıram... Neçə il öncə idi bu... On doqquz il. Bir payız günü elə bu zalda qrafinya de San-Fon mənə sizin kürəkəndən bəhs edirdi. Doğrudanmı aradan bunca il keçib?! On doqquz il... Sonra salona siz daxil oldunuz, madam. Çəkdiyiniz acı iztirablar sonucu üzünüzdən ətrafa daxili bir işıq yayılırdı. Sonra isə Rene aramıza qatıldı – necə də məsum, gözəl və kədərli idi... Sanki bütün bunlar dünən olub. Bəlkə də əslində bizim zahiri görünüşümüzü dəyişən Zaman bir ara səssizcə bu zalı tərk edibmiş, biz isə onun paltarının zərif xışiltısına sadəcə diqqət yetirməmişik... Xanım de Montröy, siz yanıma gələndə qədər qrafinya arabir qamçısını şaqqıldatmaqla mənə markizin Marsel macəralarından söz edirdi. Bağışlayın ki, bunları yenidən sizə xatırladıram. Qulağım qrafinyada olsa da, mən o ara xaç vurmağımdan qalmırdım. Allah qrafinyanın günahkar ruhuna rəhm eləsin! Amma özüm də hiss edirdim ki, onun iyrənc hekayəti yavaş-yavaş şeytani bir maraq oyadır içimdə. Və doğrusu, az sonra mən bu hekayəti bir kəlməsini də qaçırmadan dinləməyə başlamışdım... Bu gün bu barədə aşkar danışmaq imkanım isə əslində indi mənim gerçəkdə Tanrıya nə dərəcədə yaxın olduğuma dəlalat edir. Artıq mən aşkar anlayıram ki, öz təmizliyimdən və dindarlığımdan duyduğum həzz idi məni o günahə sürükləyən. Çünki günah – markizin macəralarında və ya madam de San-Fonun hekayətində deyil, mənim öz içimdə, ruhumda idi. Əgər onda mən öz mənlilik hissimi yenə bilsəydim, anlayardım ki, saflığım və dindarlığım – çay sahilindəki daşlarınkından əslə fərqlənmir və bir təsadüf üzündən İlahinin işığı gah bunların, gah da digərlərinin üzərinə düşür. İnanıram ki, ən nəhayət, Rene də öz qandallarını ataraq, azadlığa qovuşub. Həm də onun keçdiyi sınaqlar, çəkdiyi əzablar mənimkilərdən xeyli fərqli və qat-qat ağır olub.

XANIM de MONTRÖY. Siz ürəyinizi boşaltdınız. İndi isə icazə verin, bu fani dünyadan olan bir qadın, bir ana kimi mən də Reneyə bir-iki söz deyim. Dualar dünyasına yollanmazdan öncə istərdim ki, sən bizim bu fani dünyadakı işlərini bitirəsən. Və onun son ayinini icra edəsən.

BARONESSA de Simian etiraz etməyə cəhd etsə də, xanım de Montröy ona imkan vermir.

Yox, qoyun fikrimi tamamlayım. Alfonsun necə birisi olduğunu bilə-bilə, bəyəm bundan belə sən ömrünün qalan qismini bugünlərdə həbsdən çıxacaq ərinlə paylaşmaq istəyirsən ki?

RENE. Amma, anacan...

XANIM de MONTRÖY. Qulaq as. On doqquz il sərasər mən sənə: “Ondan ayrıl” desəm də, məni dinləməirdin. İndi nə oldu ki, birdən-birə belə

dəyişdin? Halbuki mən əvvəlki israrımdan artıq əl çəkmişəm. Ona sadıq xanım olmaq istəyirsənsə – buyur, ol. Bəs monastıra niyə getməlisən?! Alfonsun sarayla əlaqələri bundan belə onsuz da bir işimizə yaramayacaq, həm də ki, onlar aşkar təhlükə mənbəyidir. Gördüyün kimi, bunlar məni qorxutmur və mən yenidən onu kürəkən kimi qəbul etməyə hazıram... Vəziyyətə bir başqa yöndən, yeni Alfonsun nəzəriylə baxacaq olsaq, indiyəcən sinə gərđiyi bütün ıztırabların qarşılığını verməkdən ötrü onun əlinə yaxşıca girəvə düşüb.

RENE. Anacan, onun buna tam haqqı var.

XANIM de MONTRÖY. Bəlkə də var. Amma mən də yaxşı bilirəm ki, o, kinli adam deyil və son nəticədə anlayacaq ki, mənim bütün hərəkətlərim onun xeyrinə idi.

RENE. Sənin xeyrinə idi.

XANIM de MONTRÖY. Bəyəm mən nə vaxtsa öz xeyrimi güdmüşəm ki?! Həmişə də Sad nəslinin, bir də sənin ləyaqətinin qorunması olub yeganə məqsədim. Artıq dünya alt-üst olduğundan nə əsl-nəcabət, nə də ləyaqət bir şey ifadə edir, ədəb-ərkan da unudulub, gedib. Hər şeyin başı açılıb buraxıldığından indi heç Alfonsu həbsdə saxlamağın da bir mənası qalmayıbdır. Qoy o da kefi istəyən qədər qamçısını şaqıldatsın, noğullarını sağa-sola paylasın. Dünya öz məhvərindən qopub. Daha bir kimsə o Alfonsa təpinən deyil. Əslinə qalanda, bu günün özündə də mən sənin ərinə pozğun və yaramaz biri sayıram. Amma indi hər işin başında dəlilər, qatillər və avaxalar dayandığından Alfons da bu adamlara çox rahat ayaq uyduracaq. Bəlkə də yeni şəraitdə o, ailəmizin hələ xilaskarı da olacaq.

RENE. Məncə, sən yenə də ondan yararlanmaq niyyətindəsən.

XANIM de MONTRÖY. Bəli. Sən isə bu işdə mənə yardım etməlisən. Axı, Alfonsun ürəyi təmizdir.

RENE. Elədir, o həmişə uşaq kimi xeyirxah olub. Qıvrım və qızılı saçlı, iri gözlü bir uşaq kimi. Ara-sıra nadinclik etsə də, hər dəfə belə vəziyyətlərdən nəvaziş və şuxluqla çıxırdı. Onun bahar çağы çəmənləkdə gəzən yaşıl kərtənkələnin ki qədər qıvrıq baxışları hələ də gözümün önündən getmir.

XANIM de MONTRÖY. Xanım de Simian, mən belə düşünürəm ki, hazırkı bu "inqilab" adlanan xaos fonunda Alfonsun işləkləri təqdirəlayiq sayılır, çünki onlar da bir mənada cəmiyyətin əsaslarını sarsıtmağa yönəlmişdi. Vaxtilə ləyaqətli insanların ifadə etdiyi hiddət indi Alfonsun günahsızlığının ən gözəl sübutuna çevriləcəkdir. Bu hərəkətlərə görə onun kral həbsxanasına düşməsi faktı isə istənilən ordendən daha üstün mükafat sayılacaq. Görürsünüz, hər şey necə tərs axara düşüb. Qızıl qiymətdən düşəndə mis və qurğuşun da özünü nəcib metal zənn eləyir, həm də təkcə ona görə ki onlar – qızıl deyillər... Kim bilir, Alfons özünü düz-əməlli aparsa, bəlkə də o, kütlənin fənər dirəyindən asmadığı yeganə kübarlardan biri olacaq. Markizin keçmişdəki pozğunluqları həm onu, həm də bizləri ölümdən qurtaracaq. Çünki hazırda mənim kimi ləyaqətli insanlar daha artıq dərəcədə təhlükədədirlər... Hərçənd bu, durumu dəyişmir – Alfons hansı yuvanın quşu idisə, eləcə də qalıb. Amma dünya-ələm öz məhvərindən çıxanda, onun kimi pozğun və sırtıqlar fərqli qiymətə minir... Alfonsun vaxtilə mənə min bir əzab verən günahları bu gün adama çox adi və xırda şey təsiri bağışlayır. Böyük şey olub – qızları qamçıyla döyməklə bir-iki qətrə qana bais olubmuş. Nə bilim, onları şəhvət noğullarına qonaq edibmiş. (*Gülür.*) Qızlarımdan birini – lap elə ikisini də – az qalıbmış o biri dünyaya göndərə. Sonda belə çıxır ki,

bu iyirmi il ərzində mən sevimli bir cocuğa və onun şıltaq oyunlarına ciddi savaşı elan edibmişəm.

BARONESSA. Elə deməyin, xanım. Kimlə savaşımağınız yox, bu savaşa girmə qətiyyətinizdir önəmli olan. Əslində siz, Alfonsla deyil, onun mücəssəməsi olduğu Şərlə savaşırdınız. Əgər siz bunun mahiyyətinə varmasanız, eynilə Alfons kimi Tanrıdan uzaqlaşarsınız. Ətrafımızdakı dünyada nələrsə olub-keçsə belə, nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu dəqiq tanımaqda Tanrı həmişə bizim yardımçımızdır. Çünki uşaqların səkinin üstə təbəşirlə çəkdiyi xəttə bənzər sərhəddi Tanrı bizi oyatmaq üçün Xeyirlə Şərin ortasından heç vədə əskik eləmir.

XANIM de MONTRÖY. Doğrudanmı sizə elə gəlir? Məncə, o xətt suyu gah artan, gah da azalan dənizin daim dəyişən sahil xəttini daha çox xatırladır. Alfons isə sanki həmişə ləpələrin belində olsa da, suda olan bir ayağıyla dənizin dərinliyini yoxlayır, oradan qamçı kimi uzun yosunlar və qan qırmızısı rəngdə balıqqulağılar toplayır.

RENE. Anacan, sən lap Alfons kimi danışmağa başladın. Bəlkə də sərbəst buraxılınca onunla ikiniz daha rahat ortaqlaşacaqsınız.

XANIM de MONTRÖY. Eh, Rene, mən əldən düşmüşəm daha. Etdiyin bu gözlənilməz seçimi də ancaq sənin hər şeydən bezmişliyinlə izah edirəm.

RENE. Bezmişliyimlə? Kimdən – Alfonsdan, yoxsa öz-özümdən?

XANIM de MONTRÖY. Bunca qəddar olma, Rene. Biz ikimiz də cana yığılmış, odur ki, gəl əl-ələ verib, bir-birimizə təskinlik verək və dərdlərmizi yenək.

BARONESSA. Rene, ananız yaşamın zülmətlərində azıb, dünyamızla Tanrı arasındakı yoldan sapıbdir. Kömək əli uzatmaqla, siz ananızı xilas etməlisiniz.

XANIM de MONTRÖY. Yox, onun məni xilas etməsini istəmirəm. Yaxşısı budur, de görüm, həqiqətənmə Vensen sarayında Alfons bugünlərin parlaq ulduzu olan Mirabo ilə dostlaşıb?

RENE. Yox. Məncə, onlar daima mübahisə edirlər.

XANIM de MONTRÖY. Deməli, onlar o dərəcədə məhrəmdirlər ki, mübahisə də edirlər, eləmi? Eynilə mənimlə Alfons kimi.

RENE. Əgər səndə zərrəcə qürur hissi varsa, başına bunca müsibət gətirdiyin birisindən yardım istəmə...

XANIM de MONTRÖY. Kim kimdən yardım istəyir ki? O, özü məktubunda bu barədə yazıb. Guya hər hansı bir cəncələ ürcəh olacağım təqdirdə o, indiki iqtidara mənimlə bağlı ağız açmağa hazır imiş...

BARONESSA. Elə belə də yazıb, hə?! Necə də geniş ürəyi var! Deməli, o tanıdığım safqəlbli, qızılısaçlı oğlan yenidən zühur edib. Bütün düşmənlərini əfv edən markiz onlara öz ağışunu açıb. Bəlkə də, üstəlik, özünün keçmiş günahlarını da bir-bəbir boynuna alıb. Qanlı gecə bitib və onun qaranlıq qəlbinə İlahidən nur süzülüb. Sizin nələr yaşadığınızı çox gözəl anlayıram, əzizim Rene. Alfonsla birgə həyatınızdan doğan möcüzəli nurun ilk qığılcımlarını duyunca siz, bu fani nemətlər dünyasından uzaqlaşmağa, müqəddəs nura daha da məhrəmləşməyə üstünlük veribsiniz. Yəqin ki, öz ardınızca markizin də ruhunu çəkib gətirəcəksiniz. Sizdən nümunə götürən Alfons da hər halda öz içində şölələnən ümid işığını sönməkdən qorumağa, sizin yolunuzu tutmağa mütləq cəhd edəcək və hər ikiniz sonsuz Nura qərq olmuş bir aləmə gəlib çıxacaqsınız. Məncə, siz, Rene, dünyadakı bütün qadınlar üçün bir ibrət olmağa layiqsiniz. Bu sayədə də “İsanın gəlini” kimi

o yüksək və şərəfli ünvanı qazanacaqsınız. Həyatım boyu gördüyüm qadınlar arasında mən sizin qədər əməlisaleh birsinə rast gəlməmişəm.

RENE. Amma, xalacan...

BARONESSA. Nə deyəcəkdin, qızım?

RENE. Mənim həm bu fani dünyadan, həm də ərimdən imtinama möcüzəli nurun səbəb olduğunu deməkdə haqlısınız, amma... Heç bilmirəm necə deyim... Bu nur heç də sizin zənn elədiyiniz nur deyil.

BARONESSA. Bəs onda hansıdır?

RENE. Möcüzəli olmağına möcüzəlidir, amma onun mənbəyi bir qədər fərqlidir...

BARONESSA. Dilinizdən çıxanı qulaqlarınız eşidirmi sizin? Bəyəm kainatda ulu Tanrıdan da başqa ikinci bir möcüzəli nur mənbəyi varmı?

RENE. Var. Ola bilsin ki, mən dəqiq bilmirəm və əslində elə doğrudan da bunların mənbəyi təkdir. Bəlkə də nədəsə əks olunduğu üçün bu işığın şuaları mənə tərs tərəfdən gəlib çatıbmiş.

BARONESSA (*təşvişlə*). Necə yəni "tərs tərəfdən"?

RENE. Heç özüm də bunu dəqiq bilmirəm. Bircə onu xatırlayıram ki, bu işıq Alfonsun türmədən mənə göndərdiyi dəhşətli kitabı oxuyarkən peyda oldu. Onun qələmindən çıxan bu kitabın adı "Jüstina və ya Xeyirxahlığın bəlaları" adlanır. Kitabı Alfonsdan alanda, bunun arxasında olumsuz bir şeyin gizlənəcəyini ummurdum, çünki Alfonsun əvvəlki əsərləri ilə də tanış deyildim. Bu əsərdə böyük bacı Jülyetta ilə kiçik bacı Jüstinanın macəralarından bəhs edilir. Valideynlərini erkən itirən bu bacılar diyar-diyar dolaşmalı olurlar. Bu əhvalatlarda hər şey tərsinə qurulub: öz xeyirxahlığına sadıq qalan kiçik bacının başına bir-birinin ardınca dəhşətli müsibətlər gəl-di-yi halda, hər günahı dadmağa can atan böyük bacının üzünə bəxt qapıları taybatay açılır. Bu azmış kimi, ulu Tanrının qəzəbi də pozğun Jülyetta əvə-zinə, məsum Jüstinaya tuş gəlir və o, faciəli və anlamsız bir şəkildə ölür. Saf mənəviyyata və qənirsiz ruha sahib bu qız daima uğursuzluqla qarşılaşır, təhqirlərə hədəf olur, onun barmaqlarını kəsir, dişlərini vurub sındırırlar, bə-dəninə dağ basırlar, gah onu qaçırdır, gah işgəncələrə məruz qoyurlar. Ən sonda iş o yerə çatır ki, iftiralar əsasında ona hələ ölüm hökmü də çıxarılır. Onu edam ağacından heç bilirsiniz kim qurtarır?! Onun xirtdəyəcən günah-larda üzən böyük bacısı! Amma elə sanmayın ki, Jüstinanın bədbəxtlikləri bununla nöqtələnir, xeyr, bu səfər isə ildırım vuran məsum qız dəhşətli olduğu qədər də mənasız bir ölümün ağuşuna düşür... Sən demə, Alfonsun gecə-gündüz üzərində işlədiyi əsər bu imiş! Amma niyə, nə üçün? Xalacan, bəyəm belə bir əsər yaratmaq ölümcül və bağışlanmaz günah deyildirmi?

BARONESSA. Günahdır, həm də lap yekəsindən. Bununla o, həm öz ruhunu, həm də oxucularının ruhunu zəhərləyib. Bu, bağışlanmaz günahdır.

RENE. Elə isə deyin: belə bir əsər yazmaq daha ağır günahdır, yoxsa yava qadınlarla dilənçiləri amansızlıqla qırmanclamaq?

BARONESSA. Hər ikisi ağır günahdır, çünki fikir aləmində işlənən suç da reallıqda işlənən günahlar qədər ağırdır.

RENE. Bəs onda Alfonsun aqibəti necə olacaq? Axı, öz hərəkətlərinə görə insanlar tərəfindən cəzalandırıldığı üçün o, reallıqda işləyə bilmədiyi günahları indi də ruhuyla işləməyə can atır?!

BARONESSA. Monastır ab-havası, mənim balam, həm düşüncə suçla-rını, həm də real günahları eyni dərəcədə paklamağa qadirdir. Kökündən qoparılan şər əməllər orada məhvə məhkumdur. Türmə isə xeyli fərqli yerdir.

Orada günah işləyə bilməsə də, Alfons öz qəlbində kökləri hələ də yaşayan suçları pərvazlamaqla məşğuldur.

RENE. Yox, bu, belə deyildir! Mənim Alfonsum, əvvəllər mənim tanıdığım Alfons indi məndən qaçaq düşübdür. O, başqa və bilinməz bir dünyaya çəkilib, gedib.

BARONESSA. Bəlkə sən cəhənnəmi nəzərdə tutursan?

XANIM de MONTRÖY. Pərvərdigara! Yaxşı, deyək ki, o, həbsdə ikən özündən bir iki sarsaq hekayət uydurub. Nə olsun axı? Vaxtilə mən də bu cür boş şeylərə əhəmiyyət verir və düşünürdüm ki, zərərli kitablar yazmaq istənilən cinayətdən daha ağır suçdur, çünki cinayət bir kərə işlənir və unudulub gedir. İndi isə tamamilə fərqli düşünürəm. Əsəri bir ovuc külə çevirmək üçün onu tonqala atmaq da yetərlidir. Cinayət isə hafizələrdə silinməz iz buraxır. Kimsənin oxumadığı kitab isə heç bir iz buraxmağa qadir deyildir.

RENE. Kimsənin oxumadığı? Axı mən artıq onu oxumuşam.

XANIM de MONTRÖY. Cəmi bircə nəfərlə – həm də bu, müəllifin öz xanımıdırsa, – heç nə dəyişməz.

RENE. Hə, bircə nəfər, həm də yazarın xanımı. Əsərdəki bəxtsiz Jüstina xeyirxahdır, incə ruhludur, yalqızdır, daim qüssəlidir. Özünün həyası və bakirəliyi ilə yelbeyin bacısından xeyli fərqlənir... İri və dalğın baxışlı gözləri, uşağınkına bənzər sifəti, ağappaq bənizi, incə bədəni, sakit və kədərli səsi olan bu qızı yaradarkən Alfons mənim qızlıq portretimi əsas götürüb. Bir də düşündüm ki, öz xeyirxahlığı ucbatından min bir əziyyətə və məhrumiyyətə qatlaşan qadının əhvalatını bəlkə o, sırf mənim üçün yazıb? Xatirindədir, anacan, on üç il öncə elə bu otaqda səninlə üz-göz olanda mən də, qrafinya de San-Fon kimi, sənə: “Alfons – mənəm” demişdim?

XANIM de MONTRÖY. Xatırlamağa nə hacət var?! Sənin o “Alfons – mənəm” deyən səsin hələ də qulaqlarımdan çəkilməyib.

RENE. O vaxt mən yanılmışdım və fikrimi bir az fərqli deməliydim. Odur ki, indi artıq “Jüstina – mənəm” deyirəm. Türməyə düşən Alfonsun götür-qoy üçün gen-bol vaxtı varmış. Gecə-gündüz qələmə sarılmaqla o, nəhayət ki, məni də öz romanının məhbəsinə salmağa nail olub. Azadlıqda yaşayan varlığını o, öz xəyalında yaratdığı qaranlıq zindanın əsirinə çevirib. Halbuki Alfonsun ucbatından bütün həyatım saysız-hesabsız iztirablar və mənasız cəhdlər yumağına çevrilib. Onda belə çıxır ki, bütün o yaşamım, sıxıntılarım, çırpınışlarım, hönkürtülərim hansısa dəhşətli hekayətin qəhrəmanına çevrilməkdən ötrü imiş?! Ancaq bu əsəri başa vurunca anladım ki, bütün bu illər ərzində Alfons öz hücrəsində nə ilə məşğul imiş. Bastiliya qalasını bayırdan hücum sayəsində ələ keçirmişdilər, Alfons isə əsiri olduğu türməni içəridən, həm də barıtsız-filan dağıda bilib. Onun xəyal gücü məhbəsin qalın daş divarlarını külli-kuf eləyib. Buna nail olandan sonra isə o, – artıq öz istəyi ilə – hücrəni tərk etməyib, çünki onsuz da azadlığa qovuşubmuş. Belə çıxır ki, illər boyu çəkdiqlərim, qaçış cəhdlərim, kralın fərmanı, məhbəs qapıçılarına verilən pay-püşlər, əfvlər və tələbnamələr – hamısı boşuna imiş. Bir sabun köpüyü imiş. Görünür, Şəhvət günahlarıyla ruhu doymayan bu adam əbədi var olacaq bir Günah Məbədi ucaltmağa niyyətlenib. O, tək-tək suçlardan Günahlar məcəlləsinə, ayrı-ayrı işləmlərdən Ehkama, bir gecəlik günah dolusu həzzlərdən Əbədiyyətə körpü atan sonsuz gecələr silsiləsinə, qamçının adicə alət deyil, Padşah və Hakim olduğu məmləkətə keçid etmək istəyirmiş. Əvvəllər yara vurmaqdan və dağıtmaqdan anlaşılmaz həzz duyduğu halda, indi o, quruculuq və yaradıcılıq mərhələsinə gəlib, çatıb.

İçində doğulan və Şərin saf cövhərini xatırladan substansiya zamanla kamil Şər büllürünə çevrilib. Biz isə, anacan, səninlə birlikdə markiz de Sadin yaratdığı dünyanın sakinləriyik.

BARONESSA (*xaç vurur*). Niyə elə deyirsiniz?!

RENE. Mən Alfonsun ruhunu da, bədənini də qarabaqara və hər yerdə izləmişəm. Onun qədəm basdığı hər yerdə olmuşam. Bəs bunun nəticəsi necə oldu: onun qəflətən poladlaşan biləkləri məni yıxıb-sürüyərək, yerləbir elədi. Artıq bu adamda ruhdan əsər-əlamət yoxdur. Belə bir əsər yaradan kəsdə insan ruhu ola bilməz. Bu, nə isə fərqli bir varlıqdır. Öz ruhundan vaz keçən bu adam bütün insanlığı dəmir qəfəsə salıb, özü isə əlindəki açar topasını cingildəderək, həmin qəfəsin başına dolanır. Həm də ki, bu qəfəsin açarları dünyada ondan başqa heç kəsdə yoxdur. Mən özüm bu kilidi heç vaxt aç bilməyəcəyəm. Hətta bu qəfəsin dəmir barmaqlıqları arasından əlimi dışarı çıxarıb, ondan rəhm diləməyə də təqətim qalmayıb... Dəmir qəfəsin o biri üzündə isə mən sizləri görürəm – anamı, sizi, xala, bir də Alfonsu. Düşünürəm ki, sizlər azadlıqda, sərbəstlikdəsiniz! Cəlladımın şananı xatırladan əlləri isə elə uzundur ki, zamanın və məkanın o biri başına da çatır. Lap başında qərar tutduğu Günahlar zirvəsi isə elə ucadır ki, Alfonsun əli az qalır əbədiyyətə çatsın: sanki o, adi çardağ nərdivanıyla birbaşa cənnətə qalxmaq istəyir!

BARONESSA. Görüm Tanrı onun o nərdivanını yoxa çıxartsın!

RENE. Yox. Kim bilir, bəlkə elə bu işi Alfonsa Tanrının özü tapşırıbmış. Ona görə də mən ömrümün qalan qismini monastırda keçirmək qərarına gəlmişəm ki, Tanrı ilə bununla bağlı sorğu-suallarıma heç kəs mane ola bilməsin.

XANIM de MONTRÖY. Belə çıxır ki, sən hər halda...

RENE. Hə, qərarım qətidir.

XANIM de MONTRÖY. Hətta Alfons bura dönsə belə? Axı, sən onun yolunu düz on doqquz ildir ki, gözləyirdin?

RENE. Heç bu da məni fikrimdən daşındıra bilməz. Alfons... O, həyatda gördüyüm ən qərribə insandır. Zalımlığın zülmətindən o, işıq qığılcımı qoparmağa, iyrenclikdən və zir-zibildən isə ülvyyət yaratmağa qadirdir. Öz qalmaqallı şöhrətindən dəlinməz bir döyüş zirehi yaratdığı üçün o, özünü hər cür qorxudan, ürküdən uzaq cəngavər kimi hiss edir. Alfonsun ətrafa saçdığı bənövşəyi rəngli, sirli işıq şüaları fonunda onun geyimi hələ bir az boğuq görünür. Quruyan qan izləri isə bu zireh üzərində sirli naxışlara, qızılgüllərdən ibarət arabesklərə, ipdən hörülmüş şəbəkələrə çevriləndir. Əlindəki nəhəng qalxan isə mis kimi qızarıb və bir baxıma dağlanmış qadın dərisini xatırladır. Saf gümüşdən hazırlanan buynuzlu dəbilqəsinin ətrafında isə ah və nalələrdən ibarət bir halə gözə dəyir. Özünün al qana bulanmış qılıncını öpən bu cəngavər tənənəli surətdə and içir. Dəbilqənin altından görünən qızılı saçları onun qaranlıqdan güclə seçilən ölgün rəngli sifətini çevrələyib. Onun yenilməz zirehi narın şehlə örtülən gümüşü güzgü kimi parıldayır. Döymə metaldan hazırlanan qolçağını çıxaran bu cəngavər qadınını xatırladan ağ, zərif əliylə ən ağciyər, ən məğmun insanın saçını oxşamaqla, ona qətiyyət və cəsarət bəxş etməyə qadirdir və o andan etibarən həmin insan lal-dinməz bu cəngavərin ardınca düşüb, dan yerinin söküldüyü yerdəki döyüş meydanına yönəlir. Bizim cəngavər isə yerimir – o, göy üzündə uçar. Qanlı döyüşdən sonra isə bir az öncə onun geniş sinəsini qoruyan o gümüşü zireh cəng meydanında şəhid olan milyonlarla

ruhun yığnaq yerinə çevrilir. Cəngavərin varlığından ətrafa yayılan soyuq-qanlılığın təsiri altında ləçəklərinə qan sıçrayan zanbaqlar yenidən bəyazlaşır. Cəngavərin al qırmızı xallara malik dümağ rəngli atı isə özünün gəmi gövdəsinə bənzəyən geniş sinəsini qabardaraq, səhər səmasını yardığı zaman onun həndəvərində şimşəklər çaxır və bu sehirli mənzərənin bütün seyircilərinin bundan gözləri qamaşır. Alfons... Bəlkə də elə o – bu gözqamaşdırıcı işıq selinin ruhudur?..

Şarlotta gəlir.

ŞARLOTTA. Zati-aliləri markiz de Sad gəlib. İçəri buyursun?

Hamı susur.

İçəri buyursun, ya yox?

XANIM de MONTRÖY. Rene...

BARONESSA. Rene...

RENE (*pauza sonrası*). Şarlotta, onun zahiri görkəmi necədir?

ŞARLOTTA. Burada, qapının arxasındadır da. Deyim, gəlsin?

RENE. Mən səndən soruşdum ki, onun zahiri görkəmi necədir?

ŞARLOTTA. Elə dəyişib ki, mən belə güclə tanıdım. Qara pləş geyinib, dirsəkləri yamaqlı, köynəyinin boynu isə kirli-pasaqlıdır. İnciməyin, amma əvvəlcə mən onu qoca dilənçi zənn elədim. Bir də ki, zati-aliləri hədsiz kökəlib, üz-gözü solğun və şişkin təsir bağışlayır, hədsiz kökəldiyindən pal-paltarına güclə sığır. Hətta bir anlığa düşündüm ki, o, bizim qapıdan keçə biləcəkmi. Heyrətamiz dərəcədə kökəlib! Göz-başı qaynayır, çənəsi əsir, dişləri tamam töküldüyündən nə dediylə zorla anlaşılır. Bununla belə, özünü əski ehtişamla təqdim etməyindən qalmır. Mənə dedi ki: “Şarlotta, bu nədir, yoxsa məni unutmusan? Mən – Donasyen Alfons Fransua markiz de Sadam.”

Hamı susur.

RENE. Rədd elə onu, getsin. De ki: “Siz markiza ilə artıq heç vaxt görüşə bilməyəcəksiniz.”

Pərdə

Son

**Tərcümə edən:
Azad YAŞAR**

♦ P o e z i y a

Ramiz QUSARÇAYLI

V Ə T Ə N

*Poema**

Bir döyüş başladı Qızıl-Üzəndə,
Bir savaş başladı, –
sirli bir savaş...
Nizələr şığıyıb oxlar süzəndə
Yerdən aralandı Göy yavaş-yavaş.

Rəngi çiliklənib itdi Ayın da,
Günəşin gözüne qara çəkildi.
Batdı balıqlar da Halis çayında,
Quşlar qanadından dara çəkildi.

Bir anda qərq oldu qaranlıqlara,
Bürüdü hər yeri qatı bir duman.
Düşdülər təşvişə Şahlar bir anda
Günəşin qəfildən tutulmasından.

Səngidi döyüşlər, susdu nərələr,
Yer qana duruldu,
Göy işıqlara.
Şahları qorxutdu bu mənzərələr
Getdi barışığa, danışıklara...

* – Əvvəli jurnalımızın ötən sayında

Yeni Babilistan,
yeni Midiya,
Yeni müqavilə,
yeni siyasət.
Halisdə, –
indiki Qızılirmaqda,
Araya yenidən çəkildi sərhəd.

Nə qaldı beş illik müharibədən, –
“Günəş Tanrısının” sirli həmləsi,
Bir də ki, “Qanadlı Günəş lövhəsi”...
İki hökmdarın sülh anlaşması,
Sonda bir-biriylə qohumlaşması.

Öldü,
ölümüylə azman Kiaksar
Ötürdü oğluna hakimiyyəti.
Qaldı Astiaqa nəhəng miraslar,
İki imperiyanın sonsuz sərvəti.

* * *

Astiaq sarayda ilk illərini
Həsr edib ölkənin sabitliyinə, –
Cəmlədi bir əldə hakimiyyəti,
Çalışdı xalqla çiyin-çiyinə.

Ədalət rəmziydi sarayı, taxtı,
Millətin ruhuydu şahın qüdrəti.
Süzülüb dünyanın gözündən axdı
Bəşərin Midiya mədəniyyəti.

Ucadan ucaydı məramı, andı,
Topladı bir yerə qopan tağları.
Yeddi möcüzədən biri yarandı, –
Yarandı Babilin asma bağları.

Hökmdar etsə də xalqı səfərbər,
Ədavət havası çökdü saraya.
Əyanlar içində farsmeyillilər
Hiyləgər qohumhuq atdı araya.

Astiaq uduzdu səssiz-səmirsiz
Nə heyi yerində, nə iradəsi.

Evləndi qızına birinci Kambiz
Saraya yol aldı fars şahzadəsi.

Çat verdi qohumluq xəyanətindən,
Divan parça-parça,
taxt çilik-çilik.
Çıxdı Astiaqın nəzarətindən,
Sarayda, ölkədə idarəçilik.

Üsyanlar bürüdü bir məmləkəti,
Hər yanda xəyanət, xain səsiydi.
Bölüb parçalayan nəhəng dövləti
Elə Astiaqın fars nəvəsiydi...

Qurd salıb canına çürük toxumlar,
Dünya nələr görüb,
tarix nələri.
Yıxdı Midiyanı düşmən “qohumlar”,
Düşmənlə qohumluq əlaqələri...

İkiyə bölündü Midiya belə, –
İkiyə bölündü bir imperiya.
Üz-üzə qoyuldu, üz-üzə durdu,
Böyük Midiyayla Kiçik Midiya...

Tayfa dövlətçilik,
tayfa bağlılıq
İlk dəfə yarandı tayfa dövləti.
Yıxdı madayları hiyləgər qılıq,
Yıxıldı “qohumluq” hakimiyyəti.

Pozub məhv etdilər saf niyyətləri,
O boyda Astiaq gör kimə uydu...
Kambizin bölücü vəsiyyətləri
İranı, Turanı üz-üzə qoydu.

Bu savaş, bu qovğa bitməyib hələ,
Min illər çəkərmiş dərdi bir anın.
Kiçik Midiyadan başlanır elə,
Böyük faciəsi Azərbaycanın...

Səni Maday-Maday uduzdum, Vətən,
Medeya-Medeya uduzdum səni.
Səni Altay-Altay uduzdum, Vətən,
Asiya-Asiya uduzdum səni.

* * *

Çin oldu arzusu İkinci Kirin,
Çat verdi Midiya imperiyası.
Dövləti quruldu Əhəmənilərin
Başlandı tarixin Kir seriyası...

Nə qınaq qanırdı, nə də tənələr,
Tamah varlığını körükləyirdi.
Gözünü qan tutan Əhəmənilər
Qonşu torpaqlara yerikləyirdi.

Kir taxtdan salınca öz babasını,
Aldı nəzarətə el-obasını,
Sonra da, –
Midiya əraziləri,
Asiya, Lidiya əraziləri...

Böyüdü ərazi hökmranlığı,
Vərdisə çevirdi xəyanətini.
Nə şahlığı şahlıq,
nə adamlığı, –
İtirdi qonşuluq ləyaqətini.

Tutdu Urmiyanı, Xoyu, Zəncanı,
Qatdı torpağına Azərbaycanı...

* * *

Arazdan bu tayda, –
Azərbaycanda,
Damarı Dərbənddə,
qanı Şirvanda,
Bir əli dənizdə, bir əli dağda,
Ruhu göy üzündə,
canı torpaqda,
Sığınıb bir halal ocağa, oda,
Tarixi qədim bir coğrafiyada,
Gözündə qığılcım,
cəngində vüqar,
Tayfalar varıydı, –
cəsur tayfalar.

Eyni toplum idi saklar, skiflər,
Kimmerlər, İskitlər, –
iç oğuzları.

Böyükü-küçükü midiyalıların
Skifdən gəlirdi hər b sənətləri,
At minmək, ox atmaq məharətləri.
Uzanıb gedirdi sərhəd xətləri,
Arazlar, Samurlar, –
sərhəd çayları,
Kir işğal etsə də neçə ölkəni,
Bölüb dağıtsa da türk madayları,
Sındıra bilmədi massagetləri...

Mətin massagetlər,
mərd massagetlər.
Qoruya bilirdi bəyliklərini.
Hər dəfə dəf edib həmlələrini
Göstərirdi Kirə layiq yerini.

Dünyadan köçüncə Massaget şahı.
Kir bir də büründü hiyləgər dona.
Aldatmaq istədi Tomris Xatunu
Elçi düşdü şahın dul xanımına.

Tomris Xatun,
dövrün ilk xanım şahı,
Uymadı Kirin kir xəyanətinə.
Qorudu sarayı,
iqamətgahı
Can fəda eylədi öz millətinə....

Yeni xəyanətlər,
yeni oyunlar,
Ekbatan sarayı tələ qururdu.
Qansız sərkərdələr,
əyyaş əyanlar,
Tomrisi əyməyə baş sındırırdı.

Yollar axtarırdı Kirə gərəkən,
Hər tuzaq, –
alçaqlıq etikətləri.
Tomrisin qoşunu yuxuda ikən,
Sərhədlər, səngərlər yuxuda ikən,
Ordular, əsgərlər yuxuda ikən,
Üstünə yeridi Massagətlərin.

İç oğuz elində yad törəməsi, –
Nələr törədildi,
görün bir nələr.
Bu adsız, bu xain mühasirəsi,

Nə elan etdilər,
nə görüşdülər, –
Massaget ərləri,
dağ igidləri
Yuxulu-yuxulu öldürüldülər,
Yuxulu-yuxulu əsir düşdülər...

Tomris üzərinə Kirin həmləsi,
O dövrün ən utanc vuruşu oldu.
Qəfil Əhəməni müdaxiləsi,
Kirin də sonuncu yürüşü oldu.

Tomris, –
öz dövrünün yenilməz şahı,
Duyunca yağının əsirliyində,
Şahzadə oğlunun intiharını,
Yığdı qərargahı,
iqamətgahı,
Ayağa qaldırdı qoşunlarını,
Üstünə yeridi hiyləgər Kirin...
Bir döyüş başladı, –
kişi döyüşü,
Bir savaş başladı, –
kişi savaşı,
Süvari-süvari döyüşdü Tomris,
Piyada-piyada vuruşdu Tomris,
Savaşdı qəlbinin,
gözünün nuru,
Od qopdu ərlərin qılınclarından,
Yağdı döyüş boyu nizə yağmuru,
İldırım gurladı gürz uclarından.

Tomrisin möhtəşəm qələbəsilə
Uduzdu döyüşü Əhəmənilər,
Tarixdə öz yeri hər cahangirin.
İflasa uğradı bir həmləsiylə
Kirli siyasəti İkinci Kirin.

Tomris, –
şah xanımı Massagetlərin,
Turanın ər kimi xanım şahıydı,
Ağlı, dərrakəsi, zəkası dərin,
Vüqarı, –
müqəddəs qibləgahıydı.

Baxdı...
baxdı Kirin kəsik başına,

Hiyləgər gözüne,
qıyıq qaşına,
Əndərdi başına qan dolu camı,
Bir səhnə yaşandı məzhəkə kimi.
Yaşayır Tomrisə Kirin hücumu
Döyüş tarixində bir ləkə kimi...

Yetmədi kamına, yatmadı səfə
Boğuldu içində Kirin niyyəti.
İylənə-iylənə getdi arxivə
29 illik hakimiyyəti.

Təpər çat-çat olub,
güc çilik-çilik, –
Sarsa da ölkəni fars siyasəti.
Əlindən çıxsın da idarəçilik,
Qorunurdu türkün mədəniyyəti.

* * *

Makedoniyalı İskəndər, –
onda
Dövrünün ən nəhəng imperatoru,
Dövrünün ən böyük hökmranıydı.
Ölkələr varıydı tabeliyində
Varıydı Midiya, İraq, Suriya,
Kutıydı, Çiniydi, Hindistanıydı,
Meydan oxuyurdu bütün dünyaya.

Aləmi lərzəyə salan İskəndər
Bir-bir dağ çəkirdi xanədanlara.
Darmadağın oldu Əhəmənilər
Gömüldü arxivə Üçüncü Dara.

Şahlar yeri yirdi qana-qadaya,
Şah-şah dəyişirdi quldar erası.
İkiyə bölündü yenə Midiya,
Böldü İskəndərin imperiyası.
Güneydə yarandı Böyük Midiya,
Quzeydə yarandı Kiçik Midiya...

İdarə yeniydi, üsul yeniydi,
Vurmalar, bölmələr, hasil yeniydi,
Vardı hər ölkədə canışınları,
Atropat Midiya canışınıydı.

Daşıdı mərkəzə iqamətgahı,
Doğma sayılanlar dönüb yad oldu.
İskəndər özüydü Güneyin şahı
Quzeyin hakimi Atropat oldu.

Atropat, –
alovdan, oddan keçirdi,
Zəkiydi, tükü də tükdən seçirdi,
Döyüş sərkərdəsi, qal yoldaşıydı,
İskəndərin sadıq silahdaşıydı,
Qazana bilmişdi etibarını,
Gözünə təpirdi hər qərarını...

Böyük bir ölkəydi Kiçik Midiya,
Manna dövlətinin varisi idi.
Təzə yol açırdı köhnə dünyaya,
İrqi də irqlərin arisi idi.

İskəndər də öldü,
öldü o taxt-tac,
Bitdi o itaət, o saf icdivac.
İskəndər şahlığı yetişdi sona,
Bir ölkə yarandı, –
Atropatena

İlahi diqtəsi,
Tanrı təhkimi,
Pozulmaz milyon il sehri bir anın.
Yazıldı tarixə bir ölkə kimi
İlk yeri,
ilk adı Azərbaycanın.

Urmiya sahili, Araz vadisi,
Yenidən quruldu Kiçik Midiya, –
Yenidən quruldu münasibətlər.
Yeni şahzadələr, yeni adaylar,
Albanlar, kaspilər, maqlar, madaylar,
Münbit ərəzilər, əkinlər, çaylar,
Vardı təşəkkülə sinfi cəmiyyət,
Maliyyə sistemi,
vergi sistemi,
Uğur mənbəyiydi hər yeni niyyət,
Hər yeni islahat
bir örnək kimi.
Kənd kəndi səslədi,
şəhər şəhəri,
Yarandı ticarət əlaqələri.

İlkin Azərbaycan, –
Atropatena,
Türk dilli,türk soylu Azər birliyi,
Düşmən tuzaqları, –
dost əlbirliyi.
Suverən məmləkət,
bağımsız ölkə,
Yer-yerdən təcavüz,hiylə, təhlükə,
Tapdandı sazişlər, vədlər, görüşlər,
Aldı caynağına hərbi yürüşlər,
Daxili çəkişmə,
xarici kələk,
Dözdü Atropatın ölümünədək...

Sonra, –
Artabazan,
Artabazd gəldi,
Ariobarzan gəldi,
Ariovast gəldi...

Düzüldü ard-arda hücum sırası, –
Avropadan Roma imperiyası,
Asiyadan Selevkilər imperiyası,
Dəf edib Suriya həmlələrini,
Dirənib Lukullun yürüşlərinə,
Dirənib Pompeyin yürüşlərinə,
Gərsə də bu qədər düşməyə sinə,
Dözmədi Parfiya təcavüzünə.

Bir ölkə varlığı yetişdi sona
Bitdi, –
süqut etdi Atropatena...

Səni Tomris-Tomris uduzdum,Vətən,
Atropat-Atropat uduzdum səni.
Səni qiyam-qiyam uduzdum, Vətən,
Separat-separat uduzdum səni.

* * *

Qədim Albaniya,
ruh sərdabəsi, –
Vətən tarixinin baş kitabəsi,
Yarandı möhtəşəm Tanrı əsəri,
Yazıldı müqəddəs səhifələri, –
Turukku,

Lullubi,
Kuti,
Su,
Manna...
Midiya,
Massaget,
Atropatena!

Alban tayfaları, alban elləri,
Dilləri türk dili,
Qafqaz dilləri,
Hunlar, kadusilər, kaspilər, leqlər,
Amardlar, qarqarlar, utilər, maqlar,
Qumuqlar, qızlar, haputlar, saklar,
Ceklər, buduqlular, xınalıqlılar,
İyirmi altı tayfa,
İyirmi altı dil,
Qəbələ, Alazan, Göyçə, Muğan, Mil,
Dərbənd, İberiya, Təbriz, Qarabağ,
Ötüb aran-aran,
ötüşüb dağ-dağ,
Min yol oddan keçən,
ocaqdan keçən,
Döyüşdən, savaştan, sınaqdan keçən,
Vardı hər tayfanın öz hökmdarı,
Hər elin başında öz hakimiydi,
Bəşərin ilk azad xalqlar qatırı
Ümmanlar içində nəhəng gəmiydi.
Turan birliyinin qızıl erası,
Bütöv Azərbaycan imperiyası.

Dağları quzeydə Qafqaz dağları,
Güneydə Savalan, Talış dağları,
Doğuda bir gözü Xəzər dənizi,
Batıda bir gözü Göyçə gölüydü,
Böyük şəhərləri Şamaxı, Bərdə,
Ölkənin mərkəzi Qəbələ idi,
Tərkibi Asiya, Güney Dağıstan,
Gürcüstan, Naxçıvan, Qarabağ idi.

Qədim Albaniya,
ulu bir diyar,
Divan gəlişirdi, taxt gəlişirdi.
İnkişaf keçirdi vahid formaya
Dövlət, dövlətçilik milliləşirdi.
Gedirdi təşəkkül prosesləri,
Döyüş təlimləri təkmilləşirdi.

Yoluna düşürdü idarəçilik
Siyasi görüşlər kamilləşirdi.

Əkin əkirdilər kənd adamları
Şəhər adamları öy tikirdilər.
Maldarlar mal-qara saxlayırdılar,
Suçular çöllərə su çəkirdilər.
Üzümçülər üzüm yetişdirirdi,
Arıçılar arı bəsləyirdilər.
Mahir memarları, sənətkarları
Qonşu ölkələr də çağırırdılar,
Qonşu ölkələr də səsləyirdilər.

Yollar uzanırdı ipək yoluna,
Hər günün işıqlı səhəri vardı.
Taxt-tac parlayırdı üzük qaşıtək
Üzük formasında möhürü vardı.

* * *

Qədim Albaniya,
ulu bir Vətən,
Doğub Haqqın ulu Hürri nəfəsindən,
Keçib Aranilər sülaləsindən
Düşüb Arşakilər sülaləsinə,
Bitdi Mehranilər sülaləsində...

Gah sınağa girdi,
gah qala gəldi,
Məmləkət yer-yerdən bəlaya gəldi.
Ağır yollar keçdi,
ağır,
çox ağır,
Antik dövrlərdən Arrana kimi.
Alını açıq oldu,
kürəyi yağır
Vahid bir mərkəzi qurana kimi.

Səngimək bilmədi müharibələr,
Artdı toqquşmalar,
qovğalar artdı.
Gəldi yad keşişlər,
yad rahiblər
Artdı yad “yiyə”lər,
dargalar artdı.

Aralıq dənizi sahillərindən
Ordular cumurdu alban elinə,
Cumurdu Pomanın sərkərdələri,
Antoni,
Kanidi,
Pompey gəlirdi,
Roma can atırdı Xəzər gölünə,
Tutub Ağ dənizi, Qara dənizi
Tutub Alazanı, İberiyanı
Tutmaq istəyirdi İpək yolunu,
Tutmaq istəyirdi bütün dünyanı.

Burula-burula dolanırdı hey
Dövrün düyünləri,
qarışıqları.
Qırıla-qırıla calanırdı hey,
Durula-durula bulanırdı hey
Roma-Albaniya çəkişmələri,
Roma-Albaniya barışıqları.

Oroys, –
igid Aruz,
yenilməz Aruz
Alban ordusunun nə sərkərdəsi,
Arranın, –
Aranın ər sərkərdəsi,
Döyüşə-döyüşə sinə gərirdi,
Batıdan Pompeyin yürüşlərinə,
Savaşa-savaşa sinə gərirdi,
Güneydən Parfiya yürüşlərinə...

Alan tayfaları,
Alan ordusu,
Quzeyin talançı,
talan ordusu,
Keçib Terek,
İtil,
Don çaylarından,
Qafqaz dağlarının dolaylarından,
Dərbəndin, Dəryalın keçidlərindən
Yüz dikin, yüz yalın keçidlərindən,
Qənimət dalınca, zinət dalınca,
Var-dövlət dalınca,
sərvət dalınca
Yürüyürdü Alban şəhərlərinə,
Bərdə,
Qarqar,
Şirvan...
şəhərlərinə.

Ard-arda gəlirdi müharibələr,
 Baş alıb gedirdi müdaxilələr,
 İçdə də vəzifə çəkişmələri,
 Üsyanlar,
 qiyamlar,
 iç savaşları,
 Çevriliş cəhdləri,
 qətl cəhdləri,
 Xain qohumların "vəliəhdləri",
 Gəlirdi kəsranı törəmələri,
 Gəlirdi sasani törəmələri,
 Yad tayfa,
 yad zümrə qarışıqları,
 Bir də adda-budda hay qırıqları...
 Hər gün savaş səsi,
 vuruşma səsi,
 Hər gün yurd ağrısı,
 yurd bəlaları.
 Qarşıda Xilafət müdaxiləsi,
 Qarşıda Xilafət istilaları.

* * *

Batıdan həmlələr,
 rum işğalları,
 Rum istilaları,
 rum savaşları,
 Qarət yürüşləri,
 zinət qalları,
 Batının Doğuda ixtişaşları,
 Elə öz başında sındı Romanın,
 Doğuya, Batıya bölündü Roma,
 Pozuldu niyyəti, əhdi, gümanı
 Özü öz məkrinə bələndi Roma.
 Dağıldı rumların xanədanları,
 Qızıışdı ölkədə xalq üsyanları,
 Qızıışdı siyasi münaqişələr,
 Ölkəni fəlakət aldı cənginə,
 Cinayət, səfalət aldı cənginə,
 Çökdü Avropada yunanlı, rumlu
 Son mərkəz,
 sonuncu sivilizasiya,
 Çat verdi yer-yerdən bir imperiya.
 Bir ölkə yarandı Bizans adında,
 Yarandı Romanın öz qanadında...

◆ N ə s r

Mövlud SÜLEYMANLI

ÖMÜRDƏN QIRAQDA

*Bu hekayəni külək dağıtmuşdı,
hərə bir sözünü gətirdi...*

◆ Povest

Uzunsov, parlaq barmaqları didişdirir məni. Əlini o oturacaqdan bu oturağa uzadıb, hikkəsiz, ədasız səsiylə deyir:

– Sən sür, sən yola bax!

Qonur, vilvet şapkamı başına qoyub, dimdiyini çəkib gözünün üstünə ki, görüb-tanıyan olmasın... Üz-gözü sevinc içindədi, maşının lap küncünə uzatdığı ağ, yarıaçıq ayaqlarınacan ilğım içindədi. Uzun, gözəl... Yəqin ki, niyə sevindiyni özü bilir. Mən bir şey anlama bilmirəm, çünki sevinməyə səbəb yoxdu.

– Bəlkə görüşməyə, – deyirəm.

– Çərətmə məni...

Belə deyib əlini mənədən çəkir, indi elə maşını didişdirməyə başlayır. Əli odu eey, hardadı, maşının o başında.

– Bax, biləklərimdən dardıqca qollarım uzanır, bilirsən, necə dincəlirəm?

– Mənim sözümlə, elə-belə, darıxdığımdan deyirəm.

O, qollarımın uzandığına doğrudan da inanır, mat-məəttəl qalır.

Elə gözəldi, başını salıb onun gözəlliyini düşünürəm, onu yaşayıram, ağ-bəyaz, biçimli bədəni gözümün qabağındadı, amma mən gözlərimi yummuşam...

Maşını ləpədənə saxlamış, dənizin səsi dərinliklərdə gurultu içindədi, sahilə sındırırlar elə bil, qırılıb ətrafa səpələnir...

Mən ona toxunmaq istəyirəm. O, bunu hiss eləyir, özümüzün xəbəri yoxdu, yəqin titrəyirəm, yüngülcə öpür məni; dodaqları soyuqdu, şəhli yarpağa oxşayır, ya da elə bil balaca dalğa qonur dodaqlarımın üstünə, gözlərimi açıram, kirpiklərimiz bir-birinə dəyir, arada sevinməkdən, seviməkdən başqa bir şey yoxdu... Hər şeyi unutmuşuq.

– Bu gün at şəkli çəkərsən, – deyir, yarıpıçıltıyla. – Ağ at... olsun, suyu axa-axa dənizdən çıxsın. – Sonra nə fikirləşirsən, – yox, yox, ağ yox... kəhər. Qara at.

– Yaxşı, – deyirəm, – çəkərəm, düzdü, ağ lazım deyil, bizim bu halımız üçün ağ rəng çox zərifi. Qara at çəkərəm... bir az da sərt.

Beləcə dayanıb dənizə baxırıq. Deyir:

– Həmişə görürəm dənizdən bir at çıxır, bizə tərəf gəlir, gəlir, sonra yox olur.

– Elə onu çəkim, rəngini de.

Bir az fikirləşir:

– Rəngi yoxdu, – deyir, – niyəsə rəngi yadımda qalmır, rəngsizdi...

“...Rəngsiz at...” Dilimin ucundan bir neçə kərə təkrar eləyirəm... “Rəngsiz at”. Fikir o qədər gözəldi, həyəcan içindəyəm. Amma ha əlləşirəm, istədiyimi çəkə bilmirəm. İndi əllərimi dənizin buz kimi suyuna salmışam, bilərəkdən əllərimi üşüdürəm. Başımı qaldırıb altdan yuxarı deyirəm:

– Rəngsiz at elə dəniz deməkdi, daa...

* * *

– Bəlkə həkim çağıraq...

Kimin səsi, oğlumdu, qızımdı, arvadımdı, kimdi görəsən?

– Nolub?! – Mən soruşuram, amma öz səsim özümə çatmır... bilmirəm, doğrudan da soruşuram, ya yox.

Beynimin içiylə elə bil zəncir sürüyürlər... Əslində, ayaq səsi; yerdən – aşağılardan gəlidiyi bilinir.

Danışıqlar, deyintilər başıma dolur, süpürülmüş kimi, ağırlarıma qarışıb məni daha da ağırlaşdırır... Divana sıxılıram.

Hə, bu, nəvəmin ayaq səsi. Ayağının səsi də gülməyi kimiymiş, dəhliz boyu sıralanır, uğunub gedir... Onu mən belə güldürürdüm, mən yoxam, bəs, nəyə gülür görəsən?

Elə bil içimə qırmızı rəng çökdü; içim gülümsədi, gülümsəməyimin üzümə çıxmadığını hiss elədim, yenə aşılانmış yalın dəri kimi qat-qat oldum... Ağrıdandı, ağrım indi qatı palaz kimidi, lap keçə kimi. Elə bil kimsə balığa tor atıb, tora düşmüş kimiyəm, ağrımayan yeim yoxdu... Ağrı məni birləşdirib, keyləşdiyimdən kötük kimi bütöv olmuşam...

– Pır-rrr...!

Qonşunun göyərçinləri uçdu yenə... Hə, bax, bu, göyün səsi, bəlkə də qanad səsi olduğuna görə, adamın üzünə-gözünə dəyə-dəyə yuxarılardan gəlir.

O gün qanad səsi eşidib bayıra qaçdım... Elə bil göyün təkindən kağız səpələyirlər... Kağız... aha, tapdım... Göyərçinləri məktub kimi işləyəcəm... Adı da “Yuxarıdan məktub”.

Dəzgahımı qurub gözlərimi göyə dikdim. Canımnan, qollarımnan, sonra da barmaqlarımnan keçəcək həyəcanı gözləyirəm: heç nə, məni oyadacaq bir şey yoxdu, cansızdı hər şey, hərəkətsizdi... Çəkdiklərim də adicə kağızdı, kağızda nə hərəkət...

Hırlənib dəzgahı atıram bir qırağa, uzanıb göy üzünə tamaşa eləyirəm. Göyərçinlər göyün balaca bir parçasında su kimi qaynaşırlar, elə bil doğrudan da sudu, yerdən qaynayır...

Yaxşı, bunu ki, mən belə görə bilərəm, bəs, bildiyim kimi niyə işləyəm-mirəm. Dəzgaha yaxınlaşan kimi niyə quruyur hər şey, suçəkənle suyum çəkirlər elə bil... Bəlkə belə bir tablo işləyim... “Havada göyərçinlər fəvvərə şəklində...”

Göyərçinlər mənim baxdığımı görüb qanadlarının üstə də beşini qoyub, oyun çıxadırlar. Oyunlarını da bilərəm, mənimçün oynayırlar. Daha doğrusu, hərəkətlərindən belə anlaşılır...

Gözdən itənəcən baxıram, az qalıram dallarınca uçam. Bunu onlar anlayırlar.

İndi göyün göylüyünə qarışıb hər şey, uzaq, lap uzaq, göz içi kimi...

Off, kaş bayırda olaydım..!

– Dədə...

Özümü uzanmış görürəm. Üzüm-gözüm qırıq-qırıqdı. Ağrıdandı yəqin. Amma ağrını hiss eləmirəm... Görünür, ağrıdan çıxmışam. Budu, yuxarı-dayam. Bir az da qalxsam, ağrıdan birdəfəlik çıxacam...

– Dədə!

Səs başıma yaş əsgisi kimi dəyir, beynimin dərinliklərində cingilti qopur.

– Dədə!

Oğlumun səsinə daha çox dad kimi tanıyıram, ağzım dada gəlir.

Yaşından tez oturmuş görkəmi gözümün önündədi. Bəlkə də elə indi üz-üzəyik. Yox, görmürəm.

Bütün hənirtilər damcı-damcı canıma – ağrılarım hopur.

– Dədə, həkim çağırırmı?!

Bilmirəm cavab verirəm, ya yox.

Mən yıxılan gün tufəngini silib təmizləyirdi. Qoşalülədi, lüləsi üst-üstə, xarici marka.

Əminin tufənginin lüləsi yan-yanaydı. Lülələri yan-yana daha vahiməli görünür. Elə bil işıqları sönmüş, tanımadığın şəhər sənə baxır.

Sən də bütün ömrün boyu tufəng lüləsinə baxsan, heç vaxt gülmək yadına düşməz, çünki tufəng lüləsinin baxmağında qorxudan başqa heç nə yoxdu...

Kim idi, sərgi salonunda çır-çır çığırdı ki, tufəngin lüləsinə də şəhərə oxşatmaq olarmı?

O, adamların arasından çıxdı, öz gözəl görkəmiylə ətrafda hər şeyi dondurub, indicə gəlmiş kimi, dörd yanına göz gəzdirdi:

– Şəhəri tufəngin lüləsinə bənzətməyib ki, tufəngin baxmağını bənzədib, – dedi.

– Tufəngin baxmağı olmaz... bu nə hoqqadı?! – Kimsə yerinnən dilləndi.

– Üzü bizə olan hər şeyin baxmağı var, cənablar! Tufəngin üzü bizədi, ona görə də şəhərə bənzəyir. Dağ, daş, su, torpaq adamsız yaşayır, amma tufəng adamsız yaşaya bilməz. Şəhər də tufəng kimi, adam varsa, var. Ona görə də tufəngin baxmağı elə adamın baxmağıdı...

Onun bu sistemsiz, amma ağıllı çıxışı hamını çaşdırdı.

Təzədən dəhlizin o başına qoyulmuş rəsm əsərinə doğru getdilər. Yerliyi tünd boyalarla işlənmiş tablodu... Güclə sezilən görüntü tufəng lüləsinə göz gətirib bizə baxır.

O, uzun paçalarını kişiyana ayırıb, ayağının biri yarıbükülü, əllərini əsərin üzərində gəzdirir:

O, uzun paçalarını kişiyana ayırıb, ayağının biri yarıbükülü, əllərini əsərin üzərində gəzdirir:

– Bu, dərinlikdəki daşlaşmış insan üzüdü, fikir verin, bütün evlərin – mənzillərin gözüylə tufəng lüləsindən bizə baxır... Yaxşı, bu, tufəngin baxmağı deyil, nədi bəs?!

* * *

İndi elə bilirəm tufəngi üstümə uzadıblar, tufəngin altda qalmışam.

Yenə əmimi xatırlayıram... Əmim elə bil uşaq çimizdirir, tufəngin qundağını bağına basıb, silib təmizləyir:

– Gör nə sağlamdı, – deyir, tufəngi göstərir, sonra üzünə qaldırıb lüləsindən bizə baxır. – Siz də adama baxanda, elə baxın ki, elə bilsinlər tufəng lüləsinə baxırsız.

Yanında balta da var, mən baltanı görüb deyirəm:

– Bə balta?!

Əmim bir az duruxur:

– Hə, – deyir, – düzdü, balta da sağlamdı, hazırlıqlıdı. – Bu sözü tapdığına görə sevinir, kefi açılır.

Amma nolsun, bir xıl oğlannan heç birimiz onun dediyini anlamadıq: “Tüfəngdən baxmaq öyrən, balta kimi hazır ol...” Hə, tərbiyə üçün yaxşı fikirdi, uşağın beyninə salsan bəsidi...!

Ağrını uzaqdan hiss edirəm, duman kimi bürüyür məni, üzüm-gözüm əyilir, inildəyirəm deyəsən.

– Dədə!

Oğlumun səsi elə bil iki yerə ayrılıb... Darıxdığinnandı, bilmir neyləsin. Mən öz ağrılarıma içindəyəm, daha doğrusu, öz içimdə sür-sümük, tör-töküntü arasındayam, hər şeyi anlasam da əlimi heç nəyə uzada bilmirəm. Oğlumun səsinə səs vermək istəyirəm, heç nə alınmır... Gücüm də ağrım kimidi, köməyə yox, məni incitməyə lazım olur. Üstümnən basıb, əzir məni.

Oğlum bir də çağırır. Səsinin sonunda ağlamaq var:

– Aç gözünü!

Mən görürəm axı, necə yəni aç gözünü?.. Hə, bildim, mən keçmiş görürəm, indini yox, yəni olub-keçənləri. İndini görmək üçün ağrım kəsməsə də, heç olmasa azalmalıdı... Bu halımda keçmiş məni sığallayır, başıma gələnler ovundurur məni.

– İçib genə? – Qonşudu, oğlumnan soruşur. Bilirəm ki, bunu deyə-deyə də dib – köşəyə göz gəzdirib araqla axtarır.

– Yox... Çoxdandı içmir.

– Niyə içmir?

– Dilinə vuran kimi allergiya olur.

– Nolu-ur?

– Eşənək olur.

– Üzü qızarır, qıpqırmızı...

Mən, yəqin ki gülürəm. Oğlumun “eşənək...” sözünə gülürəm.

– Qonşu-uu...!

Hə, gülürəm. Yoxsa qonşu məni belə uzada-uzada çağırmazdı. Gülmək deyəndə də, yəqin eləcə dişlərim ağrar.

– Yaxşı, içməyibse, birdən-birə noldu kişiye?!

Oğlum nolduğunu demir. Deməz də... Ayıbdı axı, sonra da aləmə yayılsın ki, filankəsin atası qurbağa tutmaq istəyirmiş, yıxılıb, başı dəyib hovuz.

Qonşuya araqla vermək lazımdı. Bunu bircə mən bilirəm. Bilirəm ki, araqla verməsən, əl çəkməyəcək:

– Nolub bəs?!

Bu qonşunun qapının ağzındakı səsidir. Yəni yanıma içməyə gələndə də belə danışdı, aydın, duru, adama yaxın. Çiyinlərini yığıb yan-yörəyə baxa-baxa deyəcək:

– Qonşu, neyniyək, hana yenə dil çıxardıb.

Mənə bircə kərə baxacaq... İçmək məsələsinin düzəldiyini hiss eləyən kimi, gözlərini üzümə dikib quruyub qalacaq.

Mən də həmin anı yaşadıram düşüncəmdə... Həmin anı da neçə vaxtdı çəkmək istəyirəm... Bütün hüceyrələri, əzaları, nöqtələriylə yerindən oynamış sifət, paraçalanmış, didilmiş, ordan-burdan sallanmış kimi görünən gülüş, dillənsə, töküləcəkmiş kimi yan-yörəsinə tənhalıq – təklik havası yağdıran, saralıb seyrəlmiş dişlər, bütün bunların dibindən, kökündən baxan, yel vurmuş tək içi titrəşən gözlər neçə vaxtdı gözümün önünə çəkilir.

Bir də soruşur:

– Hı, qardaş, nolub kişiye?

Hə, həmin sədi, arağa qədər olan səs. Araq verməsən, əl çəkməyəcək... Heç versən də əl çəkən deyil. Dilinə dəydi, qurtardı.

Başımı qaldırmaq istəyirəm. Elə bil ağacam, ayaqdan-başa oxlov udmuş kimi düpdüz... Güc eləyirəm, heç nə... Güc elədikcə canım gedir, yayılıb ətrafıma hopur, qalxa bilmirəm, öz içimlə çay suyu kimi irəliləyirəm. Yəni, su gedər, çayın yatağı qalar, mən də qalıram, yerimdə varam... Amma sərim-səmtim yoxdu. Ağrı məni su kimi bütöv eləyib. Suyun başı, ayağı yoxdu ki, hara əyirsən, ora baxır. Başımın içi yumşaqdı, o yandan bu yanına hava keçir... sərin.

* * *

– “Şır-rıb, şırrr-ıb...”

Ürəyimin sədi. O gün həkim dostumun yanına getdim, ürəyimə baxırlar, bu yaşımda birinci kərədi aparata qoşulmuşam, qadın həkimdi, əlində mikro-fona oxşar nəşə var, sinəmin üstə gəzdirə-gəzdirə ekrana baxır. Heç nədən xəbərim yoxdu.

“Şır-rıb...”

Həkim dostum gəndən işarə eləyir:

– Tanımırsan, ürəyivin sədi.

Heyrətimnən özümə gələ bilmirəm. Başımı qaldırıb baxmaq istəyirəm, daha doğrusu, ürəyimi görmək... Elə bil ürəyimin səsi məni bayıra çağırır. Bir anlıq bilmirəm neyniyim... Yox, nədisə, ayrı şeydi. Dünyada nə qədər səs varsa, hamısının cəmidi. Su səsi daha çoxdu. Elə bil kimdisə, – kim olacaq. Mən düşünülmüş, inanılmış, biçimli addımlarla suyun içiylə üzü yuxarı yol gedir... gedirəm.

“Şırr-ıb, şırr-ıb”.

Ürəyim beləcə, göz qabağındadı, ona görə də elə bilirəm üstüm açıqdı...

Xəstəxanadan çıxmışıq... Ağrım yoxdu, amma əlim ürəyimin üstündə pilləkənləri enirəm, həkim dostum məni yola salır. Boyu o qədər ucadı ki, elə bilirəm yanımdakı çardaqdı...

Hündür çardağımız vardı, dirəklərində boyumu ölçə-ölçə yaşadım, amma heç yanına əlim çatmadı... Altdan-yuxarı baxa-baxa qaldım... Tən ortasında baca vardı, nənəm altında ocaq qalayıb sac asardı... Ocağın əvvəlində tüstü qatı, bulanıq olduğuna görə, yola bənzəyirdi. Yol kimi burula-burula qalxıb düz bacadan çıxardı. Dostum da eləncikdi... tüstü kimi qalxır, odu eey, boyu hardadı. Amma bu gün başına papaq qoyub...

– Əlini ürəyinnən götür, – deyir.

Altdan-yuxarı ona baxıram:

– Bilirsən, – deyirəm, – papaq boyunu saxlayıb, üstüvü örtüblər elə bil. Başın açıq olanda yuxarılara daha çox gedirsən, uzanırsan elə... bacadan çıxırsan daa...

“Hə, bu da mənim qanacağım, danışdığım sözə bax bir...” Dostum heç nə demir, dinməz-söyləməz dönüb gedir. Daha doğrusu, bir şey anlamır.

Mən çardağımızın bacasından çıxan tüstünü xatırlaya-xatırlaya onun ardınca baxıram. Elə bil ürəyimin yerini indi bilmişəm, əlimi üstündən götürə bilmirəm, sinəm açıq kimidi. Götürsəm, soyuq dolacaq içəri. “Gör necə çalışmış yazır, gör nə işlər görmüş...” ürəyimdə ürəyim haqda deyirəm. “Nə isə... başımı qarışdırmalıyam, unutmalıyam ürəyi-zadı”. Pikassonun əsəri yadıma düşür. Bir kişidi, ürəyi sinəsindən quzu şəklində başını çıxardıb mələyir. Daha da kədərlənirəm. Kişinin sifəti yadımda deyil, amma quzunun üzü bütün cizgilərinəcən yadımdadı... Hər halda, quzu deyil, ürəkdi, başını çıxardıb.

İçim silkələnir. Bircə bilsəydim, gözüm açıqdı, yoxsa yox...

Qonşunun səsinə eşidirəm.

– Yox ee, sağlam adamdı sənə atan. Noldu axı, birdən-birə?!

Qonşunun səsi yaddaşıma cırmaqlayır. Bu səs araşq istəyir əslində... Doğrudan da dumanlı havalarda çəpərin bu üzündən şıqqıltı eşidən kimi başını çıxardıb səslənərdi:

– Qonşu, hava deyir, “dili ver...”

Sonra bıçaq görürəm, qonşudu, bıçaq oynadır gözümün qabağında... Bir neçə badədən sonra sümük saplı bıçağını çıxardıb, öpüb gözünün üstə qoyacaq:

– Bizim küçənin bıçağıdı, – deyəcək... – milis tapa bilmədi, evdən-evə, əldən-ələ gizlətdik, indi məndədi.

Arağın son anlarında, – yeni, ən son badəsində birdən hönkürüb ağlayacaq:

– Mən neynim ay qonşu, – deyəcək, – yaxın durmur mənə... Deyir iyrənirəm sənnən. Mən daha çox bu bıçaqdan utanıram, – deyəcək. – Heç kəsi öldürə bilmirəm, ay qonşu... Heç özümə də gücüm çatmır.

Ağlayır... Bayaq ağlasa içə bilməyəcəyi üçün ağlamaqdan çəkinirdi, indi əlini-ayağını boşaldıb, gözünün yaşını axıdır. Mən bu boyda göz yaşına məəttəl qalmışam. Göz yaşı o qədər çoxdu ki, yalana oxşayır, daha doğrusu, suya. Ona görə də mənə təsir eləmir... Oturub fikirləşirəm... Belə adam başqa harda böyüyə bilər görəsən? Ata-anası olubmu? Olubsa, bu niyə bu gündədi? Millət bundan ibarət olsa, bir ay da yaşamaz. Ağlında, düşüncəsində o qədər uyğunsuzluqlar, boşluqlar var ki, vahimələnirəm. Elə bil yanmış düzənlikdi, yiyəsi-zadı yoxdu, kim isətsə, üstünə çıxa bilər. Deyirəm:

– Sən heç məktəbə getmisən?

Deyir:

– Niyə, nəşünü oxumuşam, necə bəyəm?

Deyirəm:

– Heç!

Sonra da milli boşluqlarımız haqda düşünürəm. Yəqin mənim özümün də istədiyimi ala bilməməyim varlığimdakı boşluqlardandı...

Nə isə, qonşu gözümün qarşısında dəyişib, adam kimi də yox, bütöv bir millət kimi haldan-hala düşür, xasiyyətində-xarakterində bilmədiyim, yabançı dil kimi anlamadığım düynlər əmələ gəlir, bütün hay-küyüylə üstümdən keçir, elə bil qara kütlə ayağı altda qalır...

Beləcə, qonşuyla bağlı xatirələr ağrımdan betər əzir məni. Yaddaşıma qopardırlar, səssiz qışqırırlar, çağırırlar qulağımı batırır.

Hardansa düşüncəm boyu uzanan ağ əllərə üzümü sürtmək istəyirəm. Onu xatırlayıram, barmaqları ot qırpırmış kimi, yaddaşımdan cürcətilər dənəyir...

Off... ağrılarımlı alır, partlamaq istəyən damarlarımdan ağrımı götürür... Səsinə eşidirəm, səsi qulaqlarıma gəldiyi üçün elə bil qaranlıq otaqdan işıqlı aləmə çıxıram.

Bir-birimizə dolaşa-dolaşa siqaret çəkirik... Haradı, heç bilmirəm... Uzun, ağ bədəni qaranlıqlardan, daha doğrusu, yaddaşsızlığımdan ağ şüa kimi keçir.

– Şüşə sındırmaq istəyirəm... – deyir birdən-birə. Gözlərini yumub inildəyir.

Onun mənə vurulmağını hərə bir yana yozur. Əslində, içində olduğumuz mühit vurulmağın nə demək olduğunu anlamır artıq... Ona görə də qadınli-kışili hamının gözündə məəttəl qalmaq var. Əgər pula bağlıdıda, mənim nə pulum var ki. Yan-yörəmin əli elə bil cibimdədi, bilirlər ki, içində bir şey yoxdu.

Amma o, məni görəndə hər şeyi unudur, uçur elə bil, yan-yörədə nə varsa, əyə-əyə, əridə-əridə heç eləyir.

Bilmirəm vurulmağın nə olduğunu heç olmasa kənddə-kəsəkdə anlayan varmı? Hər nə isə... İzah olunacaq bir şey deyil. Vurulmaq bu gün belədi, sabah elə...

“Bunu bil, xalq rəssamı, kafedra müdiri, bilməlisən, bil!”

* * *

...İki nəfərlik, biri dediyim Xalq rəssamıdır, bir də mənəm. Tələbələrin qrafika üzrə kurs işlərini qəbul etməliyik. Üç qızdı, əllərində kurs işləri, sinif otağının o başında gözləyirlər... Birinin içindən... içindən dingildəməyi elə gəndən bilinir. Əndamlı, amma arıq üzlü, incə belli qızdı. Elə bil bir qab suyu titrədirlər, üz-gözü su kimi axır, axır, dözə bilmir, bir-iki addım irəli çıxıb təzədən yerinə qayıdır.

O biri qızın üzündən-gözündən asılıqandan asılmış kimidi. Əllərini görən kimi çəkdiyi işə baxmaq istədim... İri əlləri var. Nədən çəkə bilər? Üzündən-gözündən heç nə hiss edilmir. Əlləri işdən qayıdana oxşasa da, yan-yörəyə qaraqabaqlıq yayır...

Üçüncü qız... O birilərindən bir baş yuxarı, ucaboy, ağbəniz, boynunu günahkarcasına bükmüş, pəncərədən bayıra baxır. Mənə elə gəlir ki, çağırısaq da dönməyəcək. Yana dartılmış qıyma gözləri yaşlıdı elə bil. Çox dincdi, ağ üzünün cizgilərinnən, – bu nədi eh, – ifadəsi oxunur.

Bütün bunlar birdən-birə məni darıxdırdı. Dönüb əsəbi halda Xalq rəssamına baxdım. Xalq rəssamı tərleyib, əməlli-başlı su içindədi. Sulu-sulu gülür özü də. Hə, arıq üzlü, əndamlı qız bayaqdan elə onun gülməyinə görə dingildəyirmiş.

Mən də gülümsədim... Sıyılıb ərintiləmiş rəssam əmiləri görüb bayaqdan yerindəcə su kimi ləpələnen qız birbaşa Xalq rəssamının gülüşünə doğru yeridi.

– Yaxşı, işləmək olar, – dedi Xalq rəssamı, yarıpıçıltıyla, – fikir ver, qızın üzünün arıqlığıyla əndamı necə ayırdı. Amma ayrı-ayrı olsa da... gör necə uyğunluq var... Əsl sənət əsəri...

Qız işığa gəlirmiş kimi, masanın yanından da ötüb lap başa çıxdı.

Mən özümdən asılı olmadan qışqırıram:

– Qayıt yerinə! – Buna bax, ağzımıza girecək indi.

...Hə, həmin bu an ağ, ucaboy qızın mənə vurulmağının tarixçəsidir. Bir az keçəcək, emalatxanamın bir küncündə üzündən-gözündən aşib-daşan sevinciylə deyəcək:

– Bax, siz ki o qızı yerinə qaytardınız, onda həmin ağılım başımnan çıxdı.

Uzunsov, qonur gözlərini mənə dikdi. Gözləri sevincə dolmuşdu.

– Gəl, – dedim ona acıqlı-acıqlı. – Gəl, göstər görək, sən neynəmisən.

Bir-iki addım yaxınlaşıb işini lövhədən asdı. Üz-gözündə həyəcan yoxdu. Amma niyəsə dörd yana boylanır. Elə bil tanımadığı adamı qarşılamağa çıxıb.

– Bu nədi belə? – Xalq rəssamı doğrudan da bir şey anlaya bilmədi, göz-lüyünü düzəldib boynunu lövhəyə uzatdı.

– Atdı?! – Mən soruşdum.

Sonralar, yəni bir-iki gün keçəndən sonra, emalatxanamın yarıqaranlıq küncündə deyəcək:

– Doğrudan da elə bil içim atla doludu. Ha çəkirəm, ürəyim boşalmır.

İndi də emalatxanamın həmin aləqəranlıq küncünə çəkilib pıçıldaşıyıq. O, işıq seli içindədi, işıq seli içində yellənir astaca-astaca...

- Görərsən, – deyir, – heç nəyə baxmayacam, nə boynuva-buxunuva baxacam, nə oğul-uşağına, evlənəcəm sənənlə.
– Yaxşı görək, qorxulu-qorxulu danışma... – deyirəm.

* * *

- Bəlkə yıxılıb?
Qonşudu, əl çəkmir, yüngülcə silkələyir məni, düşüncəmdə, yaddaşımda nə varsa, hər şey tərpənir. Qonşu taxtın harasında oturubsa, ora əylirəm... Həm də ayılıram yavaş-yavaş.
– Araq verin ona! – Aha, səsim çıxdı, danışdım deyəsən.
Addım səsləri harasa getdi, sonra da qab səsi gəldi: lük, lük, lülük – hə, süzdülər.
– Sənin papan yaxşı kişidi... Onun sağlığına.
Mən yamyaşıl tərşun arağını xatırlayıram, on litrlik bir qabda rayondan göndərmişdilər. Hamısını da qonşuyla bir yerdə içdik. Evin bir küncünə qoymuşdum. Qonşu gələn kimi əlini küncə uzadırdı. İndi küncdəki araq deyil, su matorudu, hovuzun suyunu vururuq aradabir, üstünə də həmin palazı salmışam. Qonşunu da çaşdıran budu.
– Deyirəm qurbağaya dəymək olmaz, qurbağa qarğış edəndi... Sənin atan hovuzun suyunu çəkib tökür qırağa, mələdir qurbağaları. Bəlkə yıxılıb?!
- Başımın içində sancı dolaşır, ağrının get-gedə yayıldığını hiss edirəm, yayılır-yayılır, mənən uzaqlaşır... Yaxşı ki, uzaqlaşır, dözmək olmazdı yoxsa...
– Qu-rr, qığıt...
Qurbağa başladı yenə, görünüşündən də vahiməli bir səslə, deyingən, əsəbi. Tayını çağırır, cırır özünü, sonra da söyür elə bil... Tayları da axışib gəlməkdədi... Biz, hovuzun dörd yanını kəsmişik. Hovuza düşməyə qoymuruq, qurbağa dənəyirik yerdən.
Mənim dəzgahım quruluca ağacların arasındadı...
Mikrofon önündə çıxış eləyən iri bir qurbağa işləmişəm, o da yarımçıqdı hələ. Yalnız ağzı tamamlanıb... Qurbağa ağzı. Gərək elə işləyəm ki, baxan kimi qurbağanın səsinə eşidələr.
...Qarşıda ucu-bucağı görünməyən bataqlıq, bataqlıqlar boyu qaraltılar, kütlə anlayışında... Amma bu fikirlərimi ala bilmirəm, barmaqlarım isinmir, soyuqdu. Ona görə də işlərim həmişə beləcə yarımçıq qalıb... Mən artıq özümə inanmıram.
Hovuzun bir küncündə dayanıb suya baxıram... Su köynək kimi dəyişib, təzədi. Bir saat qabaq belə deyildi. Gün başqa səmtdən düşdüynə görə alabuladı. Rəngi elə qatıdı ki, dibinin olduğuna ağır kəsmir, göy üzü kimi sonsuz... Bu da darıxdırır məni. Elə bil əsəblərimi yığılıb, sıxılıram.
Özüm də hovuz kimiəm, sıxıntı içində bir hovuz su, dibi tərpənməz girib qarışdırmasan. Yel əsər, yalnız üzü ləpələnər... Hovuz tikəndə dedim, yer enişdi, enişə götürməliyik. – Yox, – dedi usta. – Belə yaxşıdı, əyrini su özü düzəldəcək. İndi hovuz əyridi, su düz. “Güzgü əyər, ükgü düzəldər”, usta əyib, su düzəldib.
Ustaya sağ ol deyirəm ki, hovuzun suyuna iş yeri qoyub, su daha çox əyrini düzəltməyilə görünür.
Hə... indi bütün bu düşüncələrimi necə işləyim, necə gətirim, necə köçürüm tabloya. Hər halda, mən gərək rəssam olmayaydım, yazıçılıq eləyəydim. Roman yazaydım gərək...
Ağacın altında quruluca qalmış malbertimdəki yekəəğız qurbağa indi elə bil gülümsəyir... Günün əyilməsindəndi deyəsən. Mən onu belə işləməmişdim

axı. Yaxınlaşdım. Günün işığındanmış... Qulağının dibinəcən dartılmış nazik dodaqları hədəylə, kinlə dolu, yarıaçıqdı. Hə, sonrasını elə belə də işləyim; dombalıb təpəsinə çıxmış gözləri gülür.

“Gözünənə gülmək ayrı şeydi, Xalq rəssamı, bunu da bill!”

Qurbağanın özü bütöv görünməyə də, ayrı-ayrı, yəni, cizgiləri bizim havamızdadı, şəffaf... Elə belə də işləyəcəyəm, yəni qurbağanın özü yoxdu, görüntüsü var. Qarşıdasa, – yağlı qurbağa köksü altında ucu-bucağı görünməyən düzənlikdi. İlk baxışdan ətrafa rahatlıq, dinclik yayılır. Əslində, düzənlik deyil, üzü yarpaqlarla, ot-əncərlə örtülmüş gölməçəlikdi... İndi buyur, qələmdi, fırçadı, hər nədi, götür, düşündüyün kimi işlə. Elə işlə ki, bütün bunları kütlədən keçirə biləsən. O gölməçələrdə qaynaşan, çırpınan, batmaqda olan, amma batmayacaq izdiham... Hə, işlə, çək görək.

– Uuuu... – qışqırıram. Bağda heç kəs yoxdu, səsimə yiyəsiz evlərin göyərçinləri uçuşur. Bir ahənglə uçmaqları, havada qəribə avaz yaradan qanad səsləri məni dəyişib özümə qaytarır. Elə o anda oğlumu xatırlayıram. O gün yığışib bağa gəlmişdilər.

– Çimərdik, – dedi oğlum, – amma heyif, qurbağa var hovuzda.

– Nolacaq, – dedim, – qurbağa daha da suyu təmizləyir, sərin saxlayır.

– Nə danışırısan, bağı çatdıyar adamın. Hovuza girmək olar?

– Hə, – deyirəm, – gerek tutaq qurbağanı.

– Elə gəlmişkən hərə bir yannan güdək... Bəlkə tuta bildik.

Hərə bir yana çəkilib güdürük... Mən hovuzun qırağındakı daşın üstündə oturmuşam. İçim bomboşdu, soyuq, təmtək... Nə dünəndən bir şey qalıb əlimdə, nə sabahlara bir ümid var. Beləcə, çeynədim, diddim, tökdüm özümü, bütün işlərim yarımcıq. Dönüb, çəkdiyim qurbağaya baxdım. Yenə gülür, məttəl qaldım.

– Bunu yaxşı işləmişən, – dedi oğlum. – Bilirsənmi, elə canlı yoxdu ki, balası özünə oxşamasın. – Dedi, kədər içində qollarını irəli uzatdı. – Bax, – qollarını göstərdi, – ətim ürpəşdi, tüküm biz-biz olub. Əllərini ovuşdura-ovuşdura ağacların arasında dolaşib yenə qayıtdı. – Fikir ver, qarnınnan çıxan özünə oxşamır... Gör indi özü nədi daa. Böyüyəndə oxşamaq ayrı şeydi.

Oğlumun bu fikirləri məni əməlli-başlı çaşdırdı.

– Görürsən, bu heç ağılıma gəlməyib. Ona görə də havada çəkmişəm, atmosferdə... hissə-hissə, başı ayağıyla tutmur. Bilsəydim, balalarını da çəkərdim...

Təzədən dəzgaha tərəf getdik. Oğlum bir addım qabaqdadı. Niyəsə, yan-pörtü gedir. Boynunu əyib aşağıdan-yuxarı baxa-baxa yaxınlaşır. O da rəssam olmaq istəyirdi. Beş il əlindən tutub rəssamlıq dərnyinə aparmışam. Böyüdü, atdı hər şeyi, indi anlayıram ki, mənə görə rəssam olmaq istəmədi... Rəssamlığı onun gözündən mən saldım...

– Gözlərini işlə, – dedi oğlum, mənə sarı döndü. – Gözlərini də yox, gözlərinin yerini. Fikir ver, gözlərinin yeri elədi ki, ordan nə desən çıxar...

– İstəyirəm gözlərini gülən çəkim, – dedim.

– Onda hər şey dəyişəcək, o gülüş dəyişdirəcək hər şeyi.

Mən əlimi uzadıb tablonun üstündə gəzdirdim.

– Dəyişsə yaxşıdı. Görürsən, dodaqlarınнан hikkə yağır. Söyüş, kin, hədə. Gözlərisə gülür. Deməli, həm də bicin biridi.

– Nə bilim, bax daa... Ola bilər.

...Nə isə, hamı gedib, yenə təkəm, hovuzun qırağına uzanıb gözləyirəm. Görəsən, nə qədər qalır bu, suyun altında. Öyrənəydim gerek. Bu darıxdırır məni, elə bil suyun altındakı mənəm, darıxıb başımı çıxardıram... Odu,

ayaqları görünür, başı küncdədi, başı batsın onun, belə yaxın olacağıma heç inanmazdım... Arıq, uzun, əyri ayaqları var; əyrimçə. Başı bir cür, ortası ayrı cür, ayaqları da budu, göz qabağında, quş ayaqlarına oxşayır. Ona görə deyirəm ki, yarananda da uyğunsuz yaranıb, yığmadı elə bil.

Qarnı üstə sürünüb yaxınlaşıram, cəld əlimi suya salıram ki, tutam, əlimdən çıxır. Yanıb-yaxılıram, üstəlik, dizlərim də sıyrılır, qan içindədi. Oğul-uşaq görməsin, suyum süzülə-süzülə bağın o başına gedirəm.

“– Yox, çimməyəcəklər, nə deyirsən de, istəyirsən zooloq-bioloq çağır, radioda verilişlər ver, xeyri yoxdu, qurbağayla bir yerdə çimməyəcəklər.”

Əh... soyunub özümü hovuzla atdım... Şırr-şarapp...

Hamı hovuzun başına axışır. Gülüşürlər. Oğlum yaşımdan yaşlı, çiyini qalxa-qalxa, gəlinim utana-utana, qarım – arvadım yəni, içində gülür gizlin-gizlin, yəqin fikirləşir ki, qurbağa suda ərinin – yəni mənim, əlimə, ayağıma sürtüşür, ona görə də üz-gözü yığışıb, qırıq-qırıq olub.

Nəvəm çır-çır çığırır:

– Baba, qurbağanı tut!

Mənsə qurbağayla bir yerdə suyun altındayam, amma görmürəm alçağı. Mənim nə canım var ki, suyun altında istədiyimi eləyim. Hovuzun sağ küncünə sarı üzüm... Harda olduğumu, yəni suyun altında olduğumu unuda bilsəm, nəfəs almağım yaddan çıxar.

Qurbağanı fikirləşə-fikirləşə əlimi küncə uzadıram, heç nə yoxdu. Su elə qatıdı ki, elə bil kiminsə, hansı canlınınsa içində çimirsən. Günəşin işığı hovuzun gövdəsinə iynə kimi sancılıb, ordan-burdan... elə sancılı da qalıb, su tərpəndikcə işıqlar titrəşir. Aşağılarda heç vaxt quruda eşitmədiyim qəribə hənirti var, karlıqın hənirtisi... Adama elə gəlir ki, işıqların səsidir.

Harda olduğum yadıma düşən kimi, az qaldı bağrım çatlaya, başımı çıxartdım. Hay-küy qopdu, nəvəm bilmir nolub, atdanıb-düşür:

– Ay daa...!

– Urra..!

– Ata, nə çox qaldın suyun altında, az qaldım ardınca düşəm. – Oğlum belə deyib saatına baxdı, çaşqınlıqla – düz altı dəyqə.

– Nə? – Mən təntiməş halda soruşdum – Altı?!

Oğlum əllərini yana açıb saati bir də göstərdi:

– Vallah!

Hovuzun bir küncündə oturmuşam, suyum süzülür. Elə bil gün vurur, mən də əriyirəm... Havasız qaldığıma görədi, nədisə, içim yüpyüngüldü...

“Altı dəyqə, doğrudu görəsən?” Suyun altındakı fikirlərimi bir də xatırlayıram... Elə bil hovuz deyil, bənddi, ana bətni... “Bəlkə belə bir şey işləyir... altı dəyqə...” Özümü inandırmağa çalışıram, həyacanımla nəfəsim tənəziyir.

Günün istisi belimdən elə vurur, doğrudan da elə bil ipə sərmişəm özümü, isti dərimdən paltarımdan keçirmiş kimi keçir. Gərnəşmək istəyirəm, – uxx..! – İndi içim işıqlanıb yəqin... Günü solğun işıqlarıyla aydınlanmış suyun altını gördüm təzədən...

Niyəsə qonşu ölkəyə səfərimi xatırladım. Ölkənin içilə də beləcə, hovuzun dibindəki kimi səssiz-səmirsiz keçirəm. Günü günorta çağı elə bil işıqları azaldılar, yəqin qız-gəlinin çadraya bürünməsindənə... Hovuzda olduğu kimi, orda da sağa-sola dönəmməzsən. Bütün görüşlər, baxışlar hovuz suyu tək qatı rəng içində, sıxıntılıdır. Işıq yalnız üzündə oynayır, dərinliyinə endikcə dibi yox, qorxulu, sonsuz... Avtobusda da elə bil hovuzun içindəyəm... On nəfərik, ziyarət şəhərinə məşədi olmağa gedirik. Sürücüdür, bir də köməkçisi. Sürücüyə sarı uzanmışam:

- Necə ola bilər ki, sürücü buralı ola-ola türkcə bilməyə, azərbaycanca.
- Yox, bilmir, – deyir köməkçisi, onun sözlərini tərcümə eləyir.
- Yalan deyirsiniz... ikiniz də.

Yanımda oturan ətəyimdən dartır.

- Əşi, gəl bəri, eh, bilən günü olmasın heç, ordan bura buranı düzəltməyə gəlmisən?!

Dartınıb:

- Yox, eey, sən bilmirsən qıza-gəlinə göz qoyur bayaqdan.

Sürücü dinib-danışmır daha, indicə köməkçisiylə deyib-gülürdü. Ölkəyə gələn kimi başlarını örtmüş qadınlarımız bu sözü eşidib elə bil nəyisə axtarmağa başladılar. Sürücünün güzgüdən göz qoyduğu gəlin başını yarıyan açığa pötmüşdü. Mən belə deyəndən sonra qanrılıb doluxsunmuş gözləriylə mənə baxdı. Nəsə demək istəyirdi ki, avtobusu saxladılar... Bilirdim nə deyəcək, yəni, sənə nə var, kim baxır, kimə baxır, əcəb eləyir baxır, yaxşı eləyir baxdırır. Təxminən belə...

Qapı açıldı, bir nəfər avtobusa qalxdı, nəsə dedi. Sonra arvadlı-kişili beş-on adam da içəri keçdi. Sürücünün köməkçisi elə oturduğu yerdən azərbaycanca:

- Bunlar da sizinlə gedəcəklər, – dedi.

Arxada xeyli boş yer vardı, amma onlar arxaya keçmədilər. Örpəklərinin altında nəsə deyib başımızın üstündə durdular. Tərcüməçi üzünü bizə tutub:

- Siz zəhmət olmasa keçin arxaya, bunlar qabaqda oturmaq istəyirlər, – dedi.

Mən ayağa durub arxanı göstərdim:

- Keçsinlər, otursunlar, gör nə qədər boş yer var.

Yerli arvadlar az qaldılar bürüncəklərini çıxarıb atsınlar, silkələ-nə-silkələ-nə çağırırdılar. Sürücü sükanın arxasında başını salıb susmuşdu. Köməkçisi onları sakitləşdirə bilmirdi. Mən çaşmış halda:

- Nolub, – dedim. – Nə istəyir bunlar? – Bir-iki addım tərcüməçiyə tərəf getdim. – Nə deyirlər?

Bizim dəstənin rəhbəri ayağa durub onları dilə tutmaq istədi. Onu elə yerindəcə oturtular. Mən yerimdən qışqırdım:

- Nə istəyir bunlar?
- Deyirlər biz türklərin arxasında oturmaq istəmirik.

Hələ bayaqdan sürücünün baxışları altında başını yarıyan açmış qadın bunu eşidən kimi yerindən dik qalxdı:

- Nə? Atasına ər deyən düşük mənim arxamda oturmaq istəmir? Bu, oğlunna yaşayan, oğluna arvaddıq eliyən qaraçı belə qudurub?!

Bizim dəstədəki arvadların hamısı ayağa durdu...

- Buna bax, ağəz...
- Düş görüm, düş yerə...!

Yol boyu səsinə eşitmədiyim yekəpər arvad bir neçəsini qapıya sarı sıxışdırdı.

Mən ölümdən qurtarmış kimi xoşbəxtəm, başımı söykənəcəyə qoyub gözlərimi yummuşam. Ayaq səslərindən bilirəm ki, avtobusdan enirlər. Gözlərimi açanda yox idilər artıq. Sürücü qanrılıb mənə baxırdı, gözləri sevinclə, gülüşlə doludu. Mən də gülümsədim... "Bax, belə danışdırırlar adamı."

İran səfərimdən yadımda buna bənzər çox şeylər qaldı. Amma bu haqda heç nə işləyib, çəkə bilmədim. Əlim işdən soyudu... Nə kiçik Midiya, nə böyük Midiya, nə Manna, nə Səfəvilər... İzi-tozu yoxdu, heç nə qalmayıb. Orda gördüklərim tikan kimi vaxt keçdikcə daha çox incidir məni. Mənə elə gəlir, bu haqda heç düşünən yoxdu, düşünən olsaydı, yəqin ki, biz bir az başqa cür

görünərdik, daha doğrusu, bizi görərdilər, deməzdlər ki, – biz türklərin arxasında oturmuşuq.

Səfərdən qayıdandan sonra mənə elə gəldi ki, biz çox gülürük. Bütün gülənlərimiz də yersiz gülür. Ağlayanlarımız da düz ağlamır, boş yerə ağlayırlar. Bir il beləcə, özümə yer tapa bilmədim. Dost-tanış xəstələnib dedilər. Kimə yaxın gedirdim, aralanırdı. Vahimə, qorxu bürümüşdü içimi, heç kəsin yanında heç nə qalmayıb. Əslində də adamı diri saxlayan yaddaşdı.

– Sən bir az çox danışarsan, Şurəvi.

Sürücünün köməkçisi barmağını üzümə silkələdi.

– Şurəvi nədi deyirsən?

– Yəni, bura Şurəvi deyil səninçün.

– Elə Şurəvidi, – dedim. – Şurəvidən də pısdı. Gördün, necə yıxıldı?!

Sürücünün gözü məndədi, üz-gözü sözlə, gülüşlə doludu, gözlərinin dərinliklərində məni anlamaq istəyi dolaşır. Mən də gülümsəyirəm. Mənimçün əsas olan məni anlamağa çalışmaqdı. Demək, hələ ölməmişik, heç olmasa gözlərimizləcə danışırıqsa, demək, yumruqlarımıza yer var hələ.

Səfərdən qayıdandan sonra elə bu bağ evindəcə bir neçə sujet işlədim... Çadraya bürünmüş yumruqlardı, izdiham şəklində bizə baxır.

Əsəri görüb təriflədilər. Sonra çadrılar işlədim, ucu-bucağı görünməyən alabəzək çadrılar çıxmış əllərdi, uzaqdan qağayılar oxşayır... Belə, başqa nə işləyim, öz-özümə hirsələnirəm, az qalıram yenə əlimdə nə var, çırpam yerə... Nədi bu, fikirləşməkdən çərləmişəm. Bir dəne əsəriylə klassik olan var. Özümü öldürməknən deyil ki, hə, vur öldür!

O vaxtdan bağda yaşayıram... Hər halda, həyat tərzimi dəyişdim, budu, heç kimi görmürəm, demək olar ki, adam yoxdu... Göy üzüdü, buludu olanda deyirsən köçür hər şey, sən də bulud axınına qoşulub çıxıb getmək istəyirsən. Amma çox vaxt göy üzü buludsuz olur, baxırsan, göz işlədikcə genişlik... Elə bil çağırırlar səni, sevinirsən ki, göy üzünə qarışmış haldasan.

Adamlar məni talayır, hərədən bir eyib tapmağım gücümü tükədir, mənə elə gəlir, düz yerimirlər, bu da tək insanların yox, şəhərin əyri görünməyidi. Danışqlar bir kökdə olmadığından, şəhərin səsi əsəbilik yaradır... Baxırsan tamah üzə-gözə çıxıb, elə bil torpaq, yer göz gətirib... Ona görə də ayağım altdan yer qaçır... Üzlər-gözlər, hərəkətlər yalan içindədi.

* * *

Bir türkiyəli dostumla şəhəri gəzdik. Küçənin o başından çıxan izdihamı göstərdi:

– Bax, o ikisi türk, – dedi.

– Əvət, – dedim, – həpisi türk, həpimiz türk. – Dedim də əslində... şey...

– Xayır, – dedi, – o ikisi osmanlı türkü...

– Yapma, ya, – dedim.

– Bakalım...

Yaxınlaşdılar. Doğrudan da osmanlı ləhcəsində danışdılar.

– Nədən, nərədən bildin?

– Bizimkilər öz yerləşlərini yürüməzlər, – dedi.

– Aha, aydın oldu, – dedim. – Onlar keçmişin yerini yeriyirlər. İmperatorluq devrimizin yerini.

O, gülümsədi... Dönüb onların ardınca baxdıq, doğrudan da o boyda kütlə axınının içində seçildilər.

– Yox, – dedi, – imperatorluq çağlarının yerisi deyil... Bu cür ədayla imperatorluq yapılmaz. Bu adamlar talaçıdı, keçdikləri yerlərdə yaxşı nə varsa, alıb aparırlar. Bu yerimək heç vaxt qayıtmaz, iz qoymadan gedər, gedər elə.

Yadımdadı, o vaxt mən bir gürcü dostumu xatırladım...

Şəhərə çıxan kimi özünü yığışdırırdı, elə bil böyük bir məclisin qapısından içəri girirdi.

– Otari, – dedim, – sən şəhərə çıxanda səsini dəyişdirirsən, tamam ayrı cür danışırсан. Niyə?!

– Mən, – dedi, – yerişimi də dəyişdirirəm. Çünki, mən şəhərə çıxıram, gürcü şəhərinə... Bunları bizə orta məktəbdə oxuyanda müəllimlərimiz deyib.

“...Bizə heç nə deyilməyib. İndi anlayıram ki, bizim orta məktəblərimiz bir vaxtlar həm də bizi məhv eləmək üçünmüş.”

Bu ağır yorucu düşüncələrdən ayrılıram; bayaqdan badam ağacını qucaqlayıb donub qalmışam... Neyləməliyəm başqa, rəssamam da. Görürsüz ki, nəyi qoyub, nəyi axtarıram. Bütün bunların heç mənə dəxli varmı ki?! Əslində, elə şeyləri düşünməliyəm ki, tabloda işləyə biləm. Ona görə də arada qalmışam.

– Qəribə adamsan, gör neçə gündü nəyin üstündə çalışırsan... Qurbağa! Yaxşı, baxan sənə nə deyər? – Oğlumdu, əlini tablodakı qurbağaya tuşlayıb.

– Hə, qurbağa, hansı xarakteri ifadə eləyir? Bununla nə demək istəyirsən. Bildik, bildik ki, hovuzda qurbağa var, onu çıxarmaq lazımdı, çıxarmasaq, bu bağa gələn olmayacaq. Bu nədi bə? – əlini təzədən tabloya uzatdı.

– Cırma, cırma! – Mən özümdən asılı olmadan qışqırdım, elə bildim doğrudan da cıracaq.

– Əh..! – Oğlum əlini yelləyib çıxıb getdi.

Oğlumun mənimlə belə böyük-böyük danışmağı xoşuma gəlir. Uşaqlığından belədi, belə açılıb, qatından belə çıxıb. Kişi qırığı!

Kimse deyir:

– Vallah bu ölümənən qayıdıb!

Səsi tanıya bilmirəm, alımda əl gəzir... Mən geniş bir düzənlik boyu şırım görürəm.

– Özünə gəlmir heç?!

Fikirləşirəm ki, hər kimdisə, niyə “ölüb” – demir, “ölümənən qayıdıb” deyir. Hələ də anlamıram, ölmüşəm, ya ölməmişəm.

Araq iyi dəyir üzümə. Onun şabalıdı saçları kimi üzümü-gözümü yüngülcə yalayıb keçir, canımın lap dərinliklərində sancı dolaşır.

– Ay oğul, a bala, bunu xəstəxanaya aparmaq lazımdı!

Bu səsi də tanımıram... Bütün səsləri-küyləri başımdan atmaq istəyirəm. Düşüncəmə, yaddaşıma qayıtmaq istəyirəm. Heç nə alınmır. Özümü yığışıra bilmirəm. Axıntı, ərinti kimiyəm, əriyib altımda, üstümdə nə var onun şəklini almışam. Ona görə də öz ağzımı əyri görürəm, əriyib yanlara axmış kimi...

– Yenə özünənən getdi, yazıqdı, götürün, həkimə aparın!

– Oğlu indi həkim gətirəcək.

– Nolub buna, bilən yoxdu?

– Yıxılıb...

Qonşunun səsini tanıdım. Səsində elə bil rənglər – boyalar bir-birinə qarışıb, qatılışıb.

Ona görə də ağzından çıxan kimi beynimə yapışdı, “yıxılıb...”

Mən qonşunun uzanıb göyərmiş üzünü xatırlayıram... İçib, necə lazımdı, elənçinikdi. Bir az rahatlaşıram, içimdə ayaqlarımı uzadıram...

“Oy, nə yaxşı...”

Mən yaddaşım boyu yıxıldığım anı axtarıram. Başıma elə bil təzədən vururlar... “Gupp..!”

Ağlasıqmaz bir sürətlə qaranlıq boyu yol gedirəm, niyəsə sevinc içindəyəm; yüpyüngül... Özəyimnən aralanıram.

Bayaq hərə bir yerdən qurbağanı güdürdük. Biri evin küncündən, biri o biri pəncərədən, biri ağacın o dalından. Oğlumun tulamazlısı – ağacı yəni, – açıldı, qurbağa göyə qalxıb, təzədən hovuzla düşdü. Heç nə... qorxusundan atdanıbmiş, üzüb dərinə gedir.

Gözləməyə heç kimin səbri çatmır. Yavaş-yavaş dağılışırlar. Pəncərədən güdən pəncərəni, ağacda güdən ağacı sındırır. Bağda ilxı gəzib elə bil.

Fikirləşə-fikirləşə gözləyirəm. Hər halda, çıxacaq qırağa, quruya olmasa da, hovuzun qırağına çıxacaq ki...

Nəçə gündü qurbağa başımı elə qatıb ki, işimdən-gücümdən qalmışam. Daha doğrusu, iş də deyil, heç özüm də bilmirəm...

Başını sudan çıxarıb iməkləyir. Elə bil üstünə bürüncək atıb, qarnının altıyla beli ayrı-ayrı şeylərdi.

Qorxduğu bilinməz, necə var, eləcə... qaçar gizlənər, üzü-gözü dəyişməz.

Kənddə olanda heç fikir verməzdik. İndi onun sudan çıxmağını gözləyə-gözləyə bu haqda düşünürəm... Kənddə hərənin öz yeri olsa da, qurbağalar hamıyla bir yerdəydi. Suda qurbağa olar daa. Nə qurbağanı qovan vardı, nə fikirləşən vardı ki, niyə bunun dərisi belədi, skafandra oxşayır, hissə-hissə, ayağı ayrı, başı ayrı.

“Əsəbdəndi hamısı” – bu fikir ağıma batdı... “– Səs-küydən əsəb içindəyik hamımız... Hə, bir az da kasıbçılıqdandı.”

O gün müəllim dostlarımdan biri, daha doğrusu, artıq tanıdığımız Xalq rəssamı başıma gülürdü. Elə orda anladım ki, pulu çoxdu, ona görə gülür. Heç kəsə pulsuz qiymət yazmaz. Həmin pulu da dingildəyən qız yığmışdı. Xalq rəssamının kefi kök idi. Pulu çox olan üçün qurbağayla göyərçinin fərqi yoxdu.

– Qurbağanı tutsan, gətir mənə bağışa burax.

Mən də qurbağanın şəklini işləyəndə bir az ona oxşatmışdım, Xalq rəssamına. Qalxıb tabloya tərəf getdim. Hə, oxşayır...Dostum qurbağanın gözlərindən baxıb gülümsəyirdi...

– Heç o məsələni soruşmursan, demirsən noldu?

Soğulub yalnız bəbəyində işığı közərən gözləri yenə altdan-altdan gülür. Bilirəm ki, kurs işlərinin qəbulu günü yerində dingildəyən qızı deyir. Dinmirəm... Uzun barmaqlı əllərini öz canında gəzdirmiş kimi, dolandırır dodaqlarının üstünə qoyur, öpüb elə bil üstümə tullayır...

Üz-üzə oturmuşuq. Hirs içindəyəm. Birdən-birə anlamışam ki, əslində mən Xalq rəssamının pulunun, evinin, maşınının, katibəsinin paxıllığını çəkirmişmiş. Qərara da gəldim ki, elə əvvəlcədən paxıl adamam. Millətçi olmağım da yəqin ki, paxıllıqdandı... Paxıllıqdan olmasaydı, mən də qara camaata qoşulub qışqırdırdım: – Aa-zadlıq! Aa-zadlıq! Bambılı! Bambılı! – Sonra da. – İstefa!

O da yadımdadı ki, günlərin birində kütləyə üz-üzə çıxdıq!

– İstefa! İstefa! Azadlıq!

– Gəl, biz də düşək! – Qız əllərini mənə çəkib, uzun paçalarını yığırdı.

– Qarışaq onnara!

– Dəlisən?! – dedim.

Pəncərədən başını çıxartdı, vilvet şapkam yenə başındadı, əlinə götürüb yellədi.

– İstefa! İstefa! Bambılı!

Mən maşını dalı-dalı sürürəm... İzdihamın səsi təpik kimi dəyir mənə... Onu da fikirləşirəm ki, bu boyda qarışıqlığın içində bu sahman hardandı gö-rəsən. Maşını saxlayıb baxdım... Xalq deyilən budu yəqin, bəlkə də millətdi, yox, millət olmaz, xalq yerləşdi bu. Hələ millətə xeyli var. Amma gör, bir yerdə olub, bir sözü bağıranda, bir yeriyəndə xalq nə gözəl olurmuş... Heç kəsi ağa-qaraya ayırmırsan, qohum-əqraba yox, tayfa yox, yerliçilik yox, bu boyda küt-

* * *

– Hə, bir o qalib ki, əlimi qurbağaya vurum. Tut özün! Qurbağa elə bil anlayır, necə vardısıa eləcə, yanpörtü suya sallanır... Vəssalam, “çayda balıq yən qədər.”

Hovuzun qırağında oturmuşam, bir anlığa hər şeyi unutmaq istəyirəm, fikrimdə əlimi yelləyirəm: əh...

"...Əslində hər şey bir-birindən ayrıldı, heç nə bir deyil, hər şeyin mənasında paxıllıq var, Allahın ağacı bir-birinə paxıllıq eləyir, ona görə də bir deyil heç nə... Mən də heç nəyi bir eləyə bilmədim. Heç istədiyim rəngi də ala bilmədim, əsərlərimdən bilinir elə... İnsan yalnız uzaq olanda birdi. Əslində, bir-birindən uzaqlaşmaq üçün yaşayır. Kim çox uzaqlaşa bilirsə, qazancı da o qədər çox olur. Birlik ayrılıqdan başlayır..."

– Oxu, Xalq rəssamı, yadında saxla, bu mənim fəlsəfəmdir."

* * *

– Elədisə, nə işin var sənin camaatın arvadında? – Xalq rəssamıdı, belə deyib bic-bic üzümə baxır. – Mənə də Allah bu yaşımda pay göndərib, niyə paxıllıq eləyirsən?! Əlindən tutub rəsm öyrədirəm, pis eləyirəm?!

"Bu itoğlu, necə güclüymüş, alə...?"

Başımı qaldırıb boylandım. Gördüm elə bu bağın özündə də hər şey bir-birindən ayrıldı, baxma ki, arada səs var, baxma ki, hər şey bir-birini səsləyir; bəlkə də bu səslər ayrılıqlar üçündü. Dəymə, qoy qurbağa da özününküləri səsləsin, başına buraxıram... Qoy yığışsınlar, mən də oğul-uşağı gücnən yığmışdım...

Dediym kimi, indi oturmuşam hovuzun qırağında, şəklim suya düşüb, saç-saqqal basıb məni, ortam olduğundan da yoğun görünür, baxıb məni də qurbağaya oxşatsalar, səhv eləməzlər. Bəlkə elə belə də işləyim əsəri... "Qurbağa adam..."

Əlim hər şeydən üzülüb, vəzifə deyə-deyə qaldım. İndən belə nə vəzifə... Ondan ötrü axmaq kimi rusa da evləndim.

– Ay avam, bir ətrafına bax daa. Kimin arvadı rusdu, vəzifədədi, görmürsən? – Xalq rəssamıdı, belə deyib əlindəki araq istəkanını başına çəkir. – Üç namizədin içinnən Əşrəfi seçdilər, niyə? De da, – özünə yenə araq süzdü. – İç!

– Vəzifəyə Əşrəfi qoymadılar, – dedim, – arvadını qoydular, rusu.

– Nə fərqi var.

– Fərqi çoxdu.

Beləcə... Xalq rəssamının sözüylə katibəni aldım. Nə vəzifə? Pozğundu dedilər, bizimkilərlə qurtardı, indi də ruslara dadanıb, dedilər.

– O nə təhərdi bəs? – Başını qaldırıb aşağıdan-yuxarı göyü göstərir. – Mənimki gözüne görükür, özündən xəbərin yoxdu. – Xalq rəssamı soruşur. – Uzun qız uzanar, özünə köynək qazanar.

– Neynirsən? – deyirəm. – Alnın gicişir yenə?

Dostum gülümsəyir:

– Hə, – deyir, – bərk vurdu məni. Elə bil kişi əlidi. Heç yadımdan çıxmır. – Əlini alnına çəkir.

– Döyülmək istəyirsən yenə?

– Yox, – deyir, – döyülmək istəmirəm, amma hələ də məəttəl qalmışam, necə ola bilər ki, sənə gəzən qadın mənə razılıq verməsin. Ona görə də rəqsə dəvət etdim, fikrimi dedim ona.

Gül bayramı keçirilirdi... Baxırdın hər yan gül... Güldən ayrı heç nə görünmür, hər şey güllə qarışıb.... Dağlar, dərələr, evlər, binalar yaddan çıxıb. İnsanlar gül bayramının lap diblərində qaynaşır. Güldən seçilən bir odu... Güldən gözəldi.

Hamı şapalaq səsinə döndü. Xalq rəssamı güllərin üstünə yığılmışdı, amma heç nə olmamış kimi güldüdü, ayağa durdu, əlindəki boynu qırılmış gülü təzədən Ona uzatdı...

O, öz şahənə görkəmiylə güllərin arasında dayanmışdı... Elə bil bütün bu güllər, gözəlliklər ona görədi; hər şey gəlib onda tamamlanırdı. O, mənim yaxınlaşdığımı görüb başını aşağı saldı. Əlindən tutub özümə sarı çəkdim, aralandıq. Yollar boyu siaya dözülmüş lalələr, qərənfillər də baş alıb gedənə oxşayırdı...

On beş-iyirmi ilin sözüdü, zəng gözləyirəm, ona görə də evə-eşiyə sığışmıram, dırnaqlarımın ucundayam. O, zəng eləməli idi, biz çıxıb dağlara tərəf getməliyik.

– Bilirsən nə istəyirəm? – ağzında nəsə var, çeynəyə-çeynəyə deyir.

– Bilirəm, – deyirəm, – bilmirəm nə istəyirsən.

– Dayan, – deyir, – o yox, onu demirəm. – Udquna-udquna yalvarır. – Məni ilxı yanına apar, atlara baxım.

Heç nə fikirləşmədən:

– Yaxşı, – deyirəm, – apararam.

Evin pulunu götürmüşəm, arvadın xəbəri yoxdu, amma sümüyünə nəsə damıb.

– Pişiyə oxşayırsan yenə, dingildəyirsən... – deyir, gülür. – Nolub?

Telefon da elə bu vaxt zəng çalır, özümü doğrudan da pişik kimi dəstəyin üstünə salıram. Odu. O:

– Çıxırıq? – deyir.

Qarım, – arvadım yeni, – çənəmin altını kəsdirib. Mən bir anın içində cildimi dəyişirəm:

– Qarda-aş.

– Nə qardaş? – deyir, arvadım. – Səsini eşitmədim bəyəm. Yenə hansı quşlarınandı?

O, məsələni anlayır, həmin andaca yoğun, yapışqılı “qardaş” səsi çıxardır:

– Xanımına salamlar...

Telefonu qarımın qulağına tuturam:

– Utanmırsan?!

– Bağışla, – deyir qarım, – neynim, – deyir, – qulağıma arvad səsi gəldi – deyir. Süzülə-süzülə mətbəxə tərəf gedir. Elə ordan, – olsun kişi, – deyir təzədən, – yenə gedib içib gələcəksən. Vəzifə gözləyirsən özün də...

Əlində soğan mətbəxin bir küncündə dayanıb mənə baxır... Rəngi solub, əyin-başı tökülüb itir. Gözləri iri-iri açılıb üzəaşağı qaranlıq saçır. İçinin qüssəsindəndi... Mən onun birdən-birə belə dəyişdiyinə məəttəl qalıram. Onu da anlayıram ki, biz “qardaş səsi” çıxartmaqla onu inandıra bilməmişik, hər şeyi gözəl bilir, bilir ki, bütün bunlar mənim “quş-quş” oyunlarımdı. Ağrı, üzüntü içində olduğu da ona görədi. Amma bir azca qabaq əyni-başı tökülüb itmirdi, üz-gözü bomboş deyildi. Mənə elə gəldi, həm də titrətmə içindədi. Qaz sobasının üstündəki qazan oyun havasına oxşar ahənglə qaynayırdı, – titrəməyi də yaqın ki, bu ahənglə bağlıdı, – fikirləşdim.

Özümü əsəbi göstərməkdən başqa çarəm qalmadı. Yoxsa çıxıb bilməzdim evdən.

– Sən öz işinlə məşğul ol, – dedim. – Elə şeylər sənlik deyil.

Yalandan başlayan əsəbilik gerçəkdən bütün canıma yayıldı...

Evdən elə çıxıram, elə bil bir də qayıtmayacam. Əynimi-başımı az qala pilləkənlərdə geyinə-geyinə düşürəm. Görən də deyir, kişi birdəfəlik getdi.

Maşında gözləyirəm. Gələn kimi vilvet şapkamı başına qoyub dimdiyini də gözünün üstə basacaq, şəhərdən çıxanacan.

Şəhərdən çıxmışıq. O, asta-asta soyunur, yəni üst şeylərini çıxarır. Əlinin biri məndədi yenə, elə bil özünün xəbəri yoxdu, özü sakitdi.

Mən qarımın, – arvadımın, – son sözünü xatırlayıram. “...Vəzifə gözləyirsən özün də”, onun belə qayğıkeş, diqqətli olmağına təzədən hirsələnirəm.

O, birdən-birə:

– At kimi kişnəyə bilərsən?

– Hə, – deyirəm.

– Onda kişnə..!

– Hələ tezdi.

Gen sinəli, meşəsiz, yamyaşıl dağdı, heç bilmirəm hara gedirəm, gedirik amma.

Quzu otardığım vaxtlar yadıma düşür... Dağların başı o vaxtkı kimi indi də dumanlıdı, duman gəlir, göz görə-görə yer-göy sıxılır, nəfəsin daralır, elə bilirsən əl-ayağını bağlayırlar.

“– Gördün duman-çən gəldi, özünü darıxdırma, lap çaşarsan, heyvanı da çaşdırarsan, asta-asta səs elə, qoyun-quzu səsinə yığışacaq, sürüdən aralanma, özü öz yolunu tapıb, gəlib çıxacaq arxaca.”

Babam məni yaylaq yerləriylə tanış eləyirdi:

“– O dərədən duman-çən çəkilməz... girmə ora. Otu at otudu, qoyun-quzu otlamaz, ilxı otlayar orda...”

Dağları gördüyümə görə hiss-həyəcan içindəyəm. Özüm də bilmirəm nə istəyirəm. Hə... dağı dişləmək istəyirəm. Bağrıma basmaq azdı... Qız indi yadıma düşür. Dönüb baxıram. Əllərini yığıb qoynuna qoyub, dörd yanına elə baxır, elə bil qorxur, elə bil dalınca gələn var. Tamam dəyişib, o boyda adam balacalaşib. “Dağ sıxdı onu, aldı altına...” Keçmiş dağla bağlı deyil, harda dağ görüb ki... Ona görə də dağın çənli-çiskinli görkəmi onu daha da qapadı...

– Necəsən? – Elə belə soruşuram ki, sıxıntıdan qurtarsın.

Dinmir...

– Qorxursan?

– Nədən? – Üzü-gözü sakit olsa da, səbindən ağlamaqda olduğu bilinir.

– Ərinnən qorxursan?

Dönüb hirsli-hirsli məni süzür:

– Sən də elə onun tayısan.

Duman-çənin içindən bir atlı çıxır.

– Bu da at!

Atlı bizi görüb çapır, bir deyəndə yanımızda olur. Qız peşmançılıq içində:

– Bu atdan şəhərdə də var – deyir, – neynirsən bunu.

– Şəhərdə də var? – Soruşuram, dirəşirəm lap.

– Faytona qoşulanlar nədi bəs? Atdı-ı?!

Gülə-gülə atlıya sarı getdim.

– Qardaş, buraların ilxısı hardadı? Bizə ilxı lazımdı.

– At almaq istəyirsiniz? – Atlı atdan endi.

“At almaq məsələsini yaxşı yadıma saldı”, canlanıram.

– Hə, – deyirəm, – bir kəhər at almaq istəyirəm.

Atlı qızı görüb özünü itirib, neynədiyini bilmir. Üzünü ata sarı çevirib qızı fikirləşir.

– İlxi dağın o üzündədi.

Atlı bunu ancaq mənə deyir, gülümsəyir. Qıza baxmasa da, bilirəm fikrindəki qızdı, arada seyrək gülməyi də ona görədi.

Çən-duman keçib gedir, sonra da xırdaca yağış başlayır. Maşın qalır olduğu yerdə, biz atlının yanılla bələni aşırıq, at da yedəyindədi.

– Deyərlər, yağışda at, toyda qız, küləkli havada qoyun bəyənsən, uduzarsan. – Atlı deyir:

– Nə? Necə? – qız məəttəl qalır, bu yanımdan o yanıma keçir.

Bu da ilxi... Qız ilxını gören kimi dayanır, əlləriylə üzünü örtür, bir gözləri qalır, dinməz, tərənəmzə tamaşa eləyir...

Atlı narahatçılıq içində:

– Bir az keçsə, dağdan enə bilməzsiz, – deyir. Uzunsov sifətindən su damcıldayır.

“– Ağılı bir şey kəsmir bizdən, hər nəyə oxşasaq da, at alana oxşamırıq, ona görə belə deyir.”

Abrımı üzümə geyinib:

– Heç enmək istəmirik, – deyirəm. – İmkan varsa, bizə yer düzəlt.

Öz səsimi özüm eşidirəm, xəcalətlə dolu. Dərənin içindən axan çayın səsi də indi çatır mənə.

Biz bələn boyu gedirik, ilxı ağılı-qaralı bulud kimi yamaca çöküb, bizi görüb baş qaldırır...

– Elə bilirlər duz gətirirəm. – İlxiçi belə deyib gülümsəyir, qıza baxır. – Paltarı ağdı axı.

Mən qızı qucaqlayıb yüngülcə öpmək istəyirəm. O, özünü dartır, boyum çatmır... Çiskindən üz-gözü su içindədi. Mənim üzüm qıpqurudu amma, məəttəl qalmışam... Əlimi üzümə vururam, od tutub yanır üzüm.

İlxıcının qayaya söykənmiş bapbalaca alaçığı var. Əlindəkiləri alaçığın içinə sərilmiş yapıncının üstə atır.

– Yaxşı, qalırsız qalın, – deyir. – Mən kəndə getməliyəm, duz gətirəcəm. – Qıza baxıb gülümsəyir.

Atsifət oğlandı... Gözucu baxıb fikirləşirəm: “Sifətini atlarqarışıq işləyirəm... Atsifət adamlar... Ya da adamsifət atlar...”

Doğrudan da fikrimdə rənglər bir-birinə qarışır. İlxiçinin əyni-başı köhnə olsa da, səliqəlidi, tük basmış ağımsov sifəti zərifdi, gimnaziya uşaqları kimi üz-gözündən utancaqlıq yağır.

“Səhərdən-axşamacan at belindədi, yəqin ona görədi. Yer əkmir, daş kəsmir, dəzgah dalında deyil. Nə şəhərliyə oxşamaladı, nə kəndçiye...”

Qız alaçığın qarşısında dayanıb, çaşqınlıq içindədi. İlxiçi alaçıqdan bir yapıncı götürüb qızın çiyninə salır...

Qız yapıncının içində yerini rahatlayır. Elə bil otaqdadı, qapıdan baxır elə bil.

– Elə bunu istəmirdin? – deyirəm.

Qız başını o yan-bu yana döndərib yapıncını iyləyir, gözlərini yumub nəfəsini dərir.

– Nə iyləyir bu? – soruşur.

Başımı yapıncıdan içəri salıb qoxulayıram:

– At iyidi, – deyirəm.

O, gülümsəyib yapıncının içinə yığılır, görünməz olur.

– Hə, istəyirsən heç getmiyək, qalaq yaşayaq burda, – deyirəm.

– Yox, sən get, mən qalım...

– Səni tək canavar yeyər...

– Yesin daa...

Gün batmaqdaydı, işığı çəpəki düşdüyünə görə dərələr, diblər qaralır, yuxarılar, ucalıqlar aydınlığa boylanırdı. İlxi günəqarşı yamacda nur içindəydi. Get-gedə hər şey dibə çəkilirdi.

Onun özündən xəbəri yoxdu, yapıncının arasında huşa getmişə oxşayırdı. Bir neçə addım ilxiyə doğru getdi. İlxi qaraltını görüb dırnaqlarının ucunacan gərildi, dalğalanıb bir-birinə dəydi...

Qız ilxinin həyəcanını hiss edib yapıncını çiynindən atdı, ağ paltarında qaldı. İlxiçi demiş, elə bil duzdu, ağappaq...

Bayaqdan narahatçılıq içində ilxinin başına dolanan kəhər şahə qalxıb ayaqlarını yerə döydü. Qız elə bir kəhəri tanıdı, neçə ildi, xəyalında gəzdirdiyi,

tablolarında cizgilərini işlədiyi kəhər... Salamlamış kimi, əl elədi. Kəhər finxırıb bir-iki ayaq qıza sarı gəldi. Qız elə bir uçacaqdı... Yuxudaymış kimi, əvvəl örpəyini atdı, ağ örpək havada dövrə vurdu, sonra bir-bir üst paltarını çıxartdı, ilxı da kəhərin ardınca qıza tərəf gəlməyə başladı... Əslində, duza gəlirdilər.

Qız elə bil soyunub suya girirdi. Suya girirmiş kimi də soyuna-soyuna atların arasında görünməz oldu.

Heç nə lazım deyilmiş, nə mən, nə paltar, nə pul, nə yeyib-ichmək...

Ayaqlarımın ucuna qalxıb qızı görmək istəyirəm. İlxi sakitləşib, amma yenə hərəkətdədi, qızın başına dolanır.

Mən çay qırağında qalmış kimi bilmirəm neynim; soyunum, ya yox...

İndi gör, noldu...

Şəhərə çatan kimi axtarib tapdılar məni.

– İlxi otarırsan əə? At lazımmış sənə, hı?! – Məni vəzifəyə itələmək istəyən qohumudu, elə qışqırır, aramızda iki yüz kilometr yol olsa da, az qalıram deyəm, bu səsə telefon lazım deyil. – Bir ata oxşayanı da – deyir, – salmısan yanına. Lümlüt soyunub girmisiz atların arasına... tfu!

Vəssalam, iş-qulluq məsələsi də belə batdı. Elə o vaxtdan yığışib bağa gələnəm, aradan da nə qədər keçib, bilmirəm...

* * *

Hovuzun içindən şıppıltı gəldi, döndüm, sudan cüt çıxdılar... Deyirəm axı, hay-küyləri niyə kəsilib. Qurudum qaldım. Badaşiblar özləri də. Yaxşı oldu, badaşmış halda tez tutmaq olar. Gör nə qucaqlayıb alçaq, balaca şeydi özü də... Hə, mən səhv eləmişəm, hovuzdakı dişiymiş. Onun altıdakıdı. Deyirəm axı, niyə cırırmış özünü... Bir-iki saata yan-yörədə nə qədər qurbağa var, dolacaq hovuz.

Doldu da, bir-iki saatdan sonra hovuzun içində elə hay-küy qopdu, qonşu başını hasardan çıxarıb soruşdu:

– Qurbağa saxlıyırsu-uz?!

– Hə, – dedim, – qurbağa fermasıdı, gəl, araq da var.

Qonşu hasarın o üzündə elə bil, başını suya batırdı... Mən ağacın dibindən boylandım, təylaşiblar. Başları qarışıb, özlərində deyillər, parıldaşa-parıldaşa mənə sarı üzürlər. Mən əlimdə qab yuyurdum, bir o yadımdadı ki, ayağım nəyəə ilişdi...

Hər tərəfə zülmət çökdü, zil qaranlıq... Qanad səsi gəldi, mən gülə-gülə qanad səslərinə qarışıb uçdum, boynum harasa, – tavan şəklində olan yuxarılara ilişib qalanacan uçdum, aşağıda özümü gördüm, vurulmuş qurbağa kimi titrəyirdim... Sonra da hər şey bir-birinə qarışdı, düşüncəm boyu cingilti gəldi, qulaqlarım batdı...

İndi budu, divanın üstə uzadıblar məni. Nolub, necə olub, aydın deyil. Elə bilirəm ayrı-ayrırım, yəni başım ayrı, bədənəm ayrı. Ona görə də ayrı-ayrı düşünürəm, anlaşılmaz, dağınıq... Özümə gələn kimi, gözümün qabağından qurbağaların parıltı saçan sulu yağlaşov baxışları getmir. Çoxalıblar deyir, heç nəyi saymırlar. “Bərə mənim, birə mənim, ora mənim, bura mənim” hovuzda yiyələniblər... Bax bir, alçağın nə erkəyi bəllidi, nə dişisi. Qarnından çıxan doğma balası da özünə oxşamır, tamam ayrı şeydi.

O gün “Milyoner...” verilişində soruşurlar: “– Qurbağa suyu necə içir?”

Heç kəs bilmir, dostla zəng olur, dost da bilmir, neçə milyon manatdan enir aşağı, suyu süzülə-süzülə çıxıb gedir.

Sən demə, qurbağa su içmir, lazım olanda bütün canıyla suyu içinə hopdurur, topıpaq kimi canına çəkir. Mən də deyirəm, niyə bataqlıq palçığına oxşayır, alçaq.

– Yox-yox, tərpətmə.

Həkim gəlib deyəsən, üst-başım da əl gəzir. Tərpənmək istəyirəm, gücümü yığa bilmirəm, gücüm su kimidi, hara aşağıdı, ora axır. Yaddaşımda qonşunu axtarıram... amma tamam başqa şeylər düşür yadıma. Kim nə deyir-desin, başım daşa dəyəndən sonra yaddaşımda təzələnib, silkələnib, belə deyək, işığa çıxıb.

* * *

...Kəndə hay düşdü ki, Osmanın oğlu əsgərlikdən gəlir, yanıyla da bir yapon qız gətirir. Biri dedi yapon deyil, vyetnamlıdı, biri dedi çinli, biri dedi koreyalıdı.

– Nə fərqi, qurbağa yeyənlərdəndi de, aydın olsun.

Bu söz aləmi lap qatdı bir-birinə... Amma qız elə gözəl idi, görünən kimi mənzərə dəyişdi, hamı yerindən oynadı, axışb qızı araya aldılar.

– Lap nağıllarımızdakı qızlara oxşayır. – Əbəci arvad, yəni uşaq doğuzduran, belə dedi.

Bir həftədən sonra elə beləcə elliklə qızı gəlidiyi yerə yola saldılar. Qızın uzunsov, qıyma gözləri dolmuşdu, oğlanın əllərindən yapışb deyirdi:

– Zəlzələ olacaqsız, siz niyə getmirsiz? Bəs sən neyniyəcəksən? Mən qalmaq istəyirəm.

– Yox, sən get... Camaat belə istəyir.

Qızın gözləri yaşarmışdı:

“– Sən gizlədirsən, qurbağa bişirdiyimə görə qovursuz məni...”

Qızardılmış qurbağalar uzun müddət kəndin yadından çıxmadı. Oğlanın nənəsi yatağa düşmüşdü.

– Bəlkə bilməmişəm, yemişəm.”

* * *

...Yığışram, elə bil qaba yığırlar məni, qabın dibinə sıpqarılıram. Hə, iynə vurublar.

– Yatsın, özünə gələcək...

Bununla da dərin boşluqlara sallanıram:

– Uu-uuu.

Ağrı başımın bir yanında qaldığına görə, elə o səmtə də əylirəm. Yuxudu bu, – deyirəm yuxumda, – heç nəyə bənzəməyən yuxu. Elə əyri halda, – yanpörtü də yuxuya batıram... Əvvəlcədən bilirəm ki, inildəyəcəm.

Məni dartmaq lazımdı ki, sümüklerim yerinə düşsün. Bircə biləydim yatmışam, ya yox... Bayaq bundan ayıq idim. Görünür, ağrıyla bağlıdı, ağrım azaldıqca özümü unuduram. Əslində, ağrı sağlam şeydi, ağrıdıqca gör nələri yaşadım bayaqdan. İndi birtəhər olmuşam, ət kimiyəm, sümüksüz ət...

...Ariq ətçidi, yəni qəssab, ət sümükdən ayırıb paylaşdırır, səliqə-sahmanla qiymətini də yazıb vurur üstünə, elə bil qəssab deyil, dərzidi. Mən belə ariq qəssab görməmişəm...

– Sümüyünü neynəmişən? – “Gözüvə soxmusan” – burasını ürəyimdə deyirəm. – Ətiniz tökülsün, niyə ət sümükdən ayırırsan, niyə bir yerdə satmırsan?

– Nə olub? – ətçi yox, müdirdi. Müdirə də oxşayır, yekə şeydi.

– Hər gün gəlir, beləcə, əttökənlik eləyir. – ətçi deyir, yəni qəssab.

Müdir üstümə elə yeriir, elə bil qucağına götürəcək məni.

– Sənə sümük lazımdı? – deyib, cibimə pul qoyur, yavaşcadan, – şuluq eləmə, dükan təzədi, dağıtma camaatı.

Mən pulu cibimdən çıxardıb, o üz-bu üzünə baxıram, ürəklənmiş halda deyirəm:

– Hə, bəlkə bu pul da mənim qiymətim olsun, yapışdırım yaxama, girim vitrinə.

Qolumdan yapışib bayıra atırlar.

– Bir də buralara hərlənsən, səni də bir sümük, bir dəri eləyəcəm!

* * *

Tüfəng səsinə özümə gəldim. Ayılıb məəttəl qalmışam. “– Bağda nə tüfəng?! Kim yatıb? Kimə atıb?”

Oğlum yadıma düşmür; tüfəng təmizləyirdi yanımda, unutmuşam. Nə vaxt idi, aradan nə qədər keçib? Ayın neçəsidi, saat neçədi?!

Bəlkə bu da mənə görədi, yəni tüfəng atıblar ki, ayılım, özümə gəlim. Bəlkə həkim deyib ki, tüfəng səsi xeyirdi, üstünə tüfəng atım.

Bu cür səssizlikdə bağın qurbağaları oxumalıdı, əvvəl deyirməlidilər; bir cür mırıldaşa-mırıldaşa. İndi heç nə yoxdu, nə səs var, nə səmir... Canımda göynərti dolaşır, həə, ağrıların yeridi, ağrılar gedib, yeri qalıb, yeri acışır.

Başımı hiss eləyirəm. Neçə vaxtdı elə bilirdim başım üstümdə deyil... Yatıb durandan sonra özümə gəlmişəm, doğrudan da... budu, üzüm-gözüm, əlim-ayağım... dikəliyəm. Elə bilirəm aradan illər keçib, içimdə bir az da qəribsəmək var, qəribsəyirəm. Qəribsəməkçün də güc lazımdı hər halda, zəif, gücsüz adamlar ağlayar, qəribsəməz...

Deməli, sağalmışa...

– Kim var görəsən?... Ay qonşu!

Dikəlib boylanıram, heç kəs yoxdu... Ürəyə yatan səliqə-sahman var otaqda, qarımin – arvadımın işidi, silib-süpürüb, təmizləyib, gedib.

Baxıb sakitləşirəm, belə anlayıram ki, bayaqdan içimi göynədən qəribsəmək deyilmiş, peşmançılıqmış... Axıracan düşünüb-danışmağa gücüm qalmayıb.

Bayırda adamın üz-gözüne yapışan yaş hava var... Pis deyil, mənə nəmişlik lazımdı, qapıdan çıxıb, üzü bağa dayanıram, qırıqlarımı, bürüşüyümü açmaq üçün ayağımın ucuna qalxıb gərnəşirəm...

Yəqin ki, bütün olanları dərinədən anlamaq üçün bir az da yaşayacam. Yoxsa dünyadan belə alayarımcıq, bir az da tamarzı getmək olmaz. Amma necə yaşayacam, təzədən kimlə yaşayacam, harda yaşayacam... İnsan həyatını nə qədər yenidən qurar...

Hovuza tərəf getdim. Uzaqdan ürəyimə damdı ki, hovuzda su yoxdu. Hovuzda su olanda bağ elə bil işıqlı olur. İndi bağın işığı alınmışdı.

Yaxınlaşdım, hovuzun künc divarı sökülüb, bir damcı da su qalmayıb. Dibi lillidi, elə bil xəritə çəkiblər, hansı ölkənin xəritəsinə bənzədirəm, amma hələ bir şey anlaya bilmirəm... Tək bir qurbağa qalıb, lildən güclə seçilir, üzü suyun axdığı səmtə, sakitcə dayanıb, elə bildim ölüb, əyilib baxıb, tərpendi, lillikdə quş izi qoya-qoya hovuz suyunun iziylə varıb getdi.

– Qonşu-uu!

Döndüm. Qonşu hasardan başını çıxartmışdı.

– Bir gülləyə dəşildi, – dedi, – köhnə hovuzdu...

Mən indi bildim ki, oğlum tüfəngi niyə silib təmizləyirmiş.

V – 2004

III – 2005

S O N

♦ Poeziya

Fəxrəddin TEYYUB

RUHLARIN SEVİNƏN GÜNÜDÜ BU GÜN

Ana, gözün aydın, şad xəbərim var,
Daha qarlı qış da bahardı bizə.
Qəhrəman oğullar, igid oğullar,
Aldı Qarabağı, qaytardı bizə.

Qismətdən, taledən bəzən küsdün də,
Səhərlər su verdin arzu tağına.
Dua eləyərdin namaz üstündə,
Vətənin, torpağın tam olmağına.

Açılıb ürəyi çölün, düzün də,
Hər yanı şirindi, pətək balıdı.
Günəş gülümsəyir göyün üzündə,
Bu gün "Xarı bülbül" festivalıdı.

Şükür, ümid açdı axır gözünü,
Qələbə çələngin tutub əlində.
"Nənələr" bəzədi Cıdır düzünü,
Nəğmə oxudular sənin dilində.

Hər əsgər keçilməz dağ aşır indi,
Tapdı öz yerini qara da, ağ da.
Ruhun Qarabağda dolaşır indi,
Ruhun namaz qılır, "Gövhər ağa"da.

Göydən nur yağacaq ev-eşiyinə,
 Ruhların sevinən günüdür bu gün.
 Zəng edib demişəm sonbeşiyinə,
 Gələr məzarına muştuluq üçün.

QƏFİL YAXALAYIR SEVGİ ADAMI

Vüsalın köynəyin geyim görəsən?
 Eşqim çiçək açsın, bəhər gətirsin.
 Mən hansı mələyə deyim görəsən?
 Sənin ürəyindən xəbər gətirsin.

Desin naz eyləyir, qadındı axı,
 Desin qəm eləmə, sənə meyli var.
 Qəlbimdə, dilimdə adındı axı,
 Həsrətin göynədir məni xeyli var.

Nəyi düz demirəm, de, düz demirsən,
 Ürəyin tacıdı sevginin cəmi.
 Mən axı bilmirəm, bir söz demirsən,
 Sənə vurulmağım ürəyincəmi?

Başıma bir sevdə havası düşər,
 Bu ahıl çağımda oynayım indi?
 “Olar”la “olmaz”ın davası düşər,
 Ürəyə “sus” demək necə çətindi.

Bir ömür sevgimə baş əyəcəyəm,
 Tanrı bir eyləyir iki adamı.
 Könül, bir də demə sevməyəcəyəm,
 Qəfil yaxalayır sevgi adamı.

TƏBİN KÖLGƏSİ...

Xalq şairi Musa Yaqubun əziz xatirəsinə

Oğlum budur dedi dünyanın işi,
 Bu gün səhər çağı, söküləndə dan.
 Qəlbində heykəli ucalan kişi,
 Şair Musa Yaqub köçdü dünyadan.

Həsrətin ocağı könlüm başında,
 Saralan bağçamı, solan çiçəkmi?
 Görən bu dünyanın qara daşında
 Ruhun çiçək kimi göyərəcəkmi?

Sevmirəm dünyanın hər işini, yox,
Dərdin üzü bozdu, hər səhər gəlir.
Sevinc qatarının sərnişini yox,
Bəd xəbər dalınca bəd xəbər gəlir.

Külək qamçıladi son baharını,
Qızılgül dərilməz, kolda qalacaq.
Kim silər vələsin göz yaşlarını,
Çınarın gözləri yolda qalacaq.

Alça saçın yolur, barı pərişan,
Bilmirəm ürəyi açılar haçan?
Butanın üstündə arı pərişan,
Bəs balı pətəyə kim aparacaq?

Məndən demirəm ki, bir dilək istə,
Qəbrinə gül səpim, gülə batasan.
Necə ağı deyim məzarın üstə,
Bəlkə laylay çalım, bir az yatasan.

Ələ qələm almaq mənə ar gələr,
Misram qaçaq düşər, yerində olmaz.
Dünyaya hələ çox Musalar gələr,
Təbinin kölgəsi birində olmaz.

DARIXMAQ

Kədər toxumunu necə əkim mən?
Deyirdim bu günüm bəlkə ağ gəldi.
Uşaqlar şəhərdə, bağda təkəm mən,
Qəlbimə qəribə darıxmaq gəldi.

Bir az gül-çiçəklə danışdım səhər,
Elə bil qırılan qoşa qanaddı.
Mənim xəyalımın gəzdii yerlər
Necə də ögeydi, necə də yaddı.

Kimsə yox yanımda danışa, dinə,
Deyə qov başından dumanı, çəni.
Baxdım bu dünyanın boz sifətinə,
Soyuq baxışları üşütdü məni.

Hər uğur səninki olsa bayramdı,
Yarı sənə çatır, yarı özgəyə.
Əkdiiyin ağacın əlində ramdı,
Bəzən qismət olur barı özgəyə.

Niyə doğmalardan uzağam, dedim,
Arzumun yarpağı solmamışdı heç.
İlk dəfə özümə yazığam dedim,
Mən belə ümitsiz olmamışdım heç.

YOLUNDA

Bilməmişəm ürəyimin qədrini,
Xərcləmişəm gedənimin yolunda.
Qalamışam ocağını vədəsiz,
Ölənimin, itənimin yolunda.

İçimdədir bu göy, bu yer, ərz deyir,
Çörək tapmaz hər inadkar, tərs deyir.
Sədaqətdən gecə-gündüz dərs deyir,
Taleyimdə bitənimin yolunda.

Gözündəki yaşı gilə-gilədi,
Meyli bağda ağacadı, gülədi.
Azadlığı əldən gedən külədi,
Əsir düşüb bədənimin yolunda.

Gah acı, gah şirin ömür sürüb o,
Olüm-itim, qan-qada da görüb o.
Öz borcunu səngərində verib o,
Şama dönüb vətənimin yolunda.

GECƏ NAĞILI...

Ay göyün üzündə ocaqdı, oddu,
Salar işığını dağlar belinə.
Zirvə elə bil ki, Dədə Qorquddu,
Şəlalə kəmərin bağlar belinə.

Yamaclar, təpələr pir sandığıdı,
Arzumun tacıdı qalxdığım yoxuş.
Dərələr dağların sirr sandığıdı,
Baharın yaşını çəməndən soruş.

Bulağın açılan gözüne bir bax,
Kirimək bilməsin qoy ağlayan sel.
Dalğalar yol açır kötükdən qabaq,
Sükutun səsidir bu çağlayan sel.

Ucları nizətək göyləri dələr,
Qayalar min ildi yaraşığında.
Ürəyin açılar, ruhun dincələr,
Dağları seyr elə Ay işığında.

SƏNƏ ŞAHIM DEDİM

Əziz dostum Fəxrəddin Əbilova

“Halım payız kimi, bir az da qışam,
Niyə verməmişən şeir payımı?
Sənə vaxt verirəm, göndər bu axşam,
Oxuyum rahatca, içim çayımı”.

Götürdün kəsəyi, daşı yolumdan,
Nur, işıq paylamaq bir hünərdi ki.
Sərsəri vaxtımda tutdun qolumdan,
Gördüyün işləri kim görərdi ki...

Bilmirsən, bəlkə də özün eylədin,
Sükutdan ayırıb dindirdin məni.
Bir gündə “olmazı” “olar” eylədin,
Sevinc kəhərinə mindirdin məni.

Ömürdə ocaqdı, sönməz arzular,
Aç gözəl günlərə qucağını, dost.
Bacıma- yarına dualarım var,
Yandırsın sağ canla ocağını dost.

At daşın üstünə daş da dillənər,
Toxumdu, demə ki, bitməz yaxşılıq.
Nə vaxtsa, damlası daşar, dillənər,
Ay keçər, il keçər, itməz yaxşılıq.

Şeirin qanadında uçdu ömür-gün,
Qəlbi oxşadıqca sözüm, ucaldım.
Ölürəm adamı ucaltmaq üçün,
Sənə “şahım” dedim, özüm ucaldım.

SƏHV

Ürəyim sızlayır, gözüm yaş tökür,
Nə vaxtın, nə göyün, nə də yerinəm.
Bir gözüm Arazdı, o biri də Kür,
Həsrət körpüsüyəm, Xudafərinəm.

Yazı hara qoyum, neynim yayımı?
Hələ ki, həsrətin qarı burdadı.
Mən bütöv görmədim ömür payımı,
Ürək yarı orda, yarı burdadı.

Silinməz heç kəsin həsrət yaddaşı,
Göynəyən yaramı sarımır Araz.
Suyuna çırpınıb gözümlün yaşı,
Bəlkə ona görə qurumur Araz.

Çayın da dərdi var, yarası dərin,
Hönlürən dalgalar nə zillət çəkir.
Bir vaxt mənəm deyən müştəbhlərin,
Səhvinin yükünü bir millət çəkir.

İYİRİMİNCİ İL

Bircə xoş gününü öyə bilmirəm,
Tanrım, heç kəs deməz, pozma bu ili.
Neynim özgəsinə deyə bilmərəm,
Sən mənim ömrümə yazma bu ili.

Neçə mərd igidin ömrünü kəsən,
Özünlə nə qədər qınaq gətirdin.
Koronavirusu gətirəndə sən,
Bilmədin üzlü bir qonaq gətirdin?

Sükut at oynadır, nə səmir, nə səs,
Canın hara qoysun, neyləsin adam?
Dünən telefonda danışdığın kəs,
Səhər eşidirsən ki, köçüb dünyadan.

Bələndi kədərə, qəmə ömür-gün,
Bağrımın başını teylədin, ilim.
Sən mənim yadımda qalmamaq üçün,
Əlindən gələni eylədin, ilim.

Vurduğun yaralar sağalan deyil,
Neçə yol belimi, qəddimi əydin.
Sənlə barışmazdım iyirminci il,
Bizə qələbəni gətirməsəydin.

HƏKİMLƏ SÖHBƏT

Nəbzimi yoxladın güldü gözlərim,
Dedin ki, nə gözəl bir ürəyin var.

Ruhumu oxşadı bu xoş sözlərin,
Gəncliyə apardı məni duyğular.

Qəlbimi coşduran, dilə gətirən,
Nənəmin çaldığı laylarıdır.
Döyünür sinəmdə yaxşılıq ilə,
Ürəyim anamın yadıgarıdır.

Qış dəyməduşərdir, bahar ağıllı,
Ümidin bağında xəzəl olmasın.
Nə həsəd tanıyır, nə də paxıllıq,
Həkim, ürək necə gözəl olmasın.

KAŞ Kİ, ARANIZDA MƏN DƏ OLAYDIM

Ucaldı vətənin başı deyirəm,
Sevindi qayası, daşı deyirəm.
Qurumaz gözümlün yaşı deyirəm,
İki min yeddi yüz səksən üç şəhid.

Bu payız odlandı necə tər sinə,
Oğulsan, bu boyda dərdə gər sinə.
Adınız düşəcək tarix dərsinə,
İki min yeddi yüz səksən üç şəhid.

Düşməyə dəg çəkib ram eylədiniz,
Ömrünüz əridi, şam eylədiniz.
Vətəni, torpağı tam eylədiniz,
İki min yeddi yüz səksən üç şəhid.

Hər kəsdən xatirə, cığır var, iz var,
Bir ömür danışsam, söhbət var, söz var,
Hamının qəlbində heykəliniz var,
İki min yeddi yüz səksən üç şəhid.

Solmasın qoy vətən bağı deyərdi,
Alacaq payını yağı deyərdi.
Anam sağ olsaydı ağı deyərdi,
İki min yeddi yüz səksən üç şəhid.

Səngərdə duraydım, öndə olaydım,
Dərəyə düşəydim, çəndə olaydım.
Kaş ki, aranızda mən də olaydım,
İki min yeddi yüz səksən üç şəhid.

MƏN ANAM TƏRƏFDƏN GƏLƏN ŞAİRƏM

Dünyaya gələndə güllü yazıydı,
Təbiət gülürdü, işvə, nazıydı.
Anamın tərəfi uyuşmazıydı,
Mən anam tərəfdən gələn şairəm.

Bəxtəvər bildiyim yoluma çıxdı,
Ürəklər bağlıdı, gözlər açıxdı.
Mənim dərdlərimin damı açıxdı,
Ağlaya-ağlaya gülən şairəm.

Yandırır adamı bəzən od axı,
Söz gərək yandıra dili, dodağı.
Şeir ağacının misra budağı
Qırılsa, ürəkdə ölən şairəm.

Mənim öz yolum var, demə sür ordan,
Tanrıya yaxınam, gəlir nur ordan.
Hələ deməyiblər mənə “dur” ordan,
Əzəldən yerimi bilən şairəm.

MƏN BİLİRƏM

Kimdi ürəyimi açan, güldürən?
Görən yox, qəlbimin yarası dərin.
Ayrılıq nədir ki, adam öldürə,
Məni öldürəcək xatirələrim.

Daha nə alovam, nə də ki, odam,
Ümid zəmisini biçə bilmirəm.
Nə qədər yolunu dəyişər adam,
Sən keçən yerlərdən keçə bilmirəm.

Sevinc köynəyini harda geyim mən?
Taleyin işidi, gərək barışım.
Dilim gəlmir sənə heyif deyim mən,
Tanrının işinə necə qarışım?

Gözümdən alıbdır yaş aldığı,ni,
Sızlayan ürəyim yağış, qar bilməz.
Sənsiz bu dünyanın boşaldığını,
Bircə mən bilirəm, doğmalar bilməz.

Elvin İNTİQAMOĞLU

MİNİN BİRİ

Qismətimiz alnımıza cızılıb –
Bir nəfərin qismətinə yazılıb:
Min nəfərdən bir nəfər...

Ölüm yaşamaqdan üstün olacaq –
Gözünlə gördüyün son gün olacaq:
Min səhərdən bir səhər...

Vətən dərdi, oğul dərdi, pul dərdi –
Allah qəlbə baxıb hər kəsə verdi:
Min kədərdən bir kədr...

Dərdi sevinc bildilər, sevindilər –
Dərdin üzün güldürər, sevindirər:
Min xəbərdən bir xəbər...

Getsə də, səni tək qoysa da, yenə
Sevdiyin qızı xatırladar sənə:
Min şəhərdən bir şəhər...

DÖNÜŞ

Allahım, həyatıma
təkrar baxmaq istəyirəm –
Barmağınla dala çək,
Kadrlar başa dönsün...

Ayrılıq da cüt olsun –
Sevənlər qoşa getsin,
Gedənlər qoşa dönsün...

Deyirlər, cahan düzəlir:
Daş dövrünə qayıdırıq,
Varlı, kasıb olmayacaq –
İnanan daşa dönsün...

ŞAİRİN YERİ

Qələm, kağız dil tökür,
Təbi var yenə, şükür –
Şair qızılgül əkir
Sözün bitdiyi yerə...

Yolun fikirlə gedir,
Ayaq ləpirlə gedir –
Şair şeirlə gedir
Qonaq getdiyi yerə...

Ağla gələndə əsər,
Ona yaddı bu şəhər –
Gücün çatırsa əgər,
Qaytar itdiyi yerə...

Ondan elə söz çıxar,
Bütün dünyanı yıxar –
Gözün bağlasan, baxar
Diqqət etdiyi yerə...

İŞIQ YERİ

Sağ tərəfdə it hürür,
Sol tərəfdə var işıq –
Başa düşmür bir-birin
Lal qaranlıq, kar işıq...

İsti su tök, donur yer,
Daş dəydikcə sınır yer –
Qara rəngdə yanır yer,
Göydə işıq qarışıq...

Qarışıbdır ağ ağa,
Soyuq qoymur yazmağa –
Göydən düşür torpağa
Bumbuz şüa, qar işıq...

İşıq nurdu mənada,
Nur yatır hər misrada –
Bu işıqlı dünyada
Hamımız bir qarışıq...

UZUN BİR YOL GEDİRƏM

Uzun bir yol gedirəm
Bir ömürlük günahla...
Günah yazan mələyim
Vuruşur sağ cinahla...

Uzun bir yol gedirəm,
Alov – yolun örtüyü.
Həyəcan siqnalıdır
Yananların hay-küyü!

Uzun bir yol gedirəm,
Addımlarım iridi,
Kimsə gülür, deyəsən,
Yananlardan biridi!

Uzun bir yol gedirəm,
Qayıtmaq olmur geri.
Bu yolun yolçusuyam,
Günah edəndən bəri!

Uzun bir yol gedirəm
Bir ömürlük günahla!

İNSANLAR

Əcəl ölümdən deyir,
İçim çölümdən deyir –
Cahil elmdən deyir,
Susur ziyalı insan...

Həyat bir nəfər deyil,
Gedən bəxtəvər deyil –
Sadiq it qədər deyil,
Üzdə vəfalı insan...

Gözdə, gizlində ölür,
Haqqın iznində ölür –
Əruz vəznində ölür,
On bir hecalı insan...

Dünya xəyanət edib,
Bizə qəm qismət edib –
Elə bil niyyət edib
Ağzı dualı insan...

RƏSSAM VƏ ŞAİR

Rəssam dedi ki, şairə:
– Gəl bir yerdə canlandırıq həsrəti –
Mən fırçada-tabloda,
Sən qələmdə-kağızda...

Rəssam çəkdi:
Sarı yarpaq, oğlan, qız –
Sevgililər ayrılırlar payızda...

Şair yazdı:
Yarpaqlar da vəfasızdı, o qız da...

AD GÜNÜ

Sənsizliyin ad günüdür –
Yanaqlarımdan süzülən yaş
bir yaş da böyüdü...

Gəl, ad günündür sənin,
gəl bir yerdə ağlayaq –
Şamları söndürmək üçün
gözlərindən yaş ayır...
Ən böyük ayrılıqlar
ağlamaqdan başlayır!

Bəlkə də, heç
dünyaya gəldiyim gün
ağlamadım bu qədər...
Təbrik edirəm səni:
necə qayıdım,
necə unudum deməyəsən,
Ömrün olsun
gözümdəki su qədər!

XƏSTƏ UŞAQ

Qurban olum, Allahım:
Bir də məni yaratma,

Bir də gətirmə təkrar...
Bir də uşaq olmaq var,
Yenidən böyümək var...

Anam dərman gəzməsin,
Atam pul axtarmasın –
Xəstə övladdan ötrü
Həkimə yalvarmasın...

Qonum-qonşu deməsin:
Bu uşaq ya öləcək,
Ya da axmaq olacaq –
Bağışla, Allah, sənə
Qarşı çıxmaq olmasın,
Öldür həmin uşağı –
Öldür, şair olmasın,
Öldür, axmaq olmasın...

Qurban olum, Allahım:
Bir də məni yaratma,
Bir də gətirmə təkrar...
Bir də uşaq olmaq var,
Yenidən böyümək var...

MÜQAYISƏ

Gözün yuman ayılsaydı,
Ölənlər diri qalsaydı,
Əzrayıl rüsvət alsaydı,
Boş qalardı məzar yeri...

Nəfsi Adəmin, Həvvanın
Qurbanı oldu buğdanın...
Ucsuz-bucaqsız dünyanın
Bəxtimə düşdü dar yeri...

Sevmək aşiqin xoş anı,
Həsrət ayrılıq nişanı,
Limanlar görüş məkanı,
Körpülər intihar yeri...

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sindəki türk sözləri

Nizami İli çərçivəsində “Nizami söhbətləri” ədəbi layihəsi davam edir. Ədəbi layihədə hər ay bir Nizamişünasın ədəbi söhbəti dərc olunur. Sonda isə bütün ədəbi söhbətlər bir kitabda toplanacaq. Budəfəki müsaibimiz AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zəhra Allahverdiyeva ilə N.Gəncəvinin “Xəmsə”sində işlənən türk sözləri haqqında söhbət etdik:

–Zəhra xanım, “Xəmsə”lər orta əsr farsdilli ədəbiyyatında türk sözlərinin yayılmasında nə dərəcədə vasitəçi olub? İstərdim ki, bu sualıma həm ümumi mənada cavab verəsiniz, həm də xüsusi mənada, yəni Nizami Gəncəvi yaradıcılığını əsas götürərək...

–Sualınıza ümumi mənada cavab verərək, onu qeyd edirəm ki, islamın gəlişi ilə əlaqədar VII əsrin ortalarından başlayaraq Qafqazda mühüm rol oynamış ərəbdilli və farsdilli ədəbiyyatın ümumi mənzərəsi, Azərbaycan ədəbi məktəbinin Şərq poetik məktəbləri içərisində mövqe və rolu, XI əsrdə Qətran Təbrizidən başlayaraq, Azərbaycan şairlərinin yaradıcılıqlarının əsas xarakterik cəhətləri – o cümlədən bu dövrün poeziyasında üslub oxşarlığı tədqiqatçıların diqqətini cəlb edib. Görkəmli Şərqşünas Yevgeni Bertels XI-XII əsrlərdə Xorasan, Buxara, Təbriz, Gəncə və Şirvanda yaranmış farsdilli türk poeziyasının ümumi və fərqli xüsusiyyətlərini araşdırıb və Azərbaycan ədəbi məktəbinin mövcudluğunu təsdiq edib.

Bu məktəbin fərqli xüsusiyyətlərdən biri budur ki, Azərbaycan şairləri əsərlərində çox sayda türk sözləri işlədiblər. Onlar türk sözlərini farsca mətnlərdə mühüm dil atributu kimi, sərrast şəkildə əruzun qəlibində, son dərəcə yüksək bədii sənətkarlıqla işlədiblər. XII əsrdə Azərbaycan ədəbi məktəbinin nümayəndələri – Xaqani Şirvani, Məhsəti Gəncəvi, Nizami Gəncəvi, Qətran Təbrizi və Əbül-üla Gəncəvi kimi Azərbaycan sənətkarlarının şeir üslubunu davam etdirib və yaradıcılıqlarında çoxlu sayda türk (Azərbaycan) sözləri işlədiblər: ətmək (çörək), su, tanrı, yalavac, ağ sunqur, təkin, dağ, daş, xan, atabəy, sən, tutmac, dovğa, kökə, tutuk, sancaq, bayraq və sair. Hələ keçən əsrdə Həmid Araslı, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Mübariz Əlizadə və başqa alimlərimiz bu məsələlər ətrafında ciddi araşdırmalar aparıblar.

Azərbaycan ədəbi məktəbinin bir əsas özəl xüsusiyyəti də var ki, bu şairlərin əsərlərində söylənilən hər bir fikir və kəlamın sətiraltı mənə qatları mövcud idi ki, hər bir şairə öz sufi-fəlsəfi düşüncələrini və milli kimliyini ifadə etməyə imkanlar açırdı.

Onu da qeyd edirəm ki, Nizami Gəncəvi türk sözlərini nəinki işlədirdi, Azərbaycan dilində olan söz birləşmələrini, ifadələri birbaşa farsca tərcümə

edərək yazırdı, fars şairlərinin əsərlərində bunu görməzsəniz, əgər varsa, daha sonralar Nizami sənətindən bəhrələnmələr sayəsində baş verib.

Nizami Gəncəvinin türklüyü ona görə aksiomdur ki, Azərbaycan-türk xalqının mədəniyyətinin ən incə özəlliklərini – “alaçıqdan” tutmuş “sancağa qədər, “sirkə”dən tutmuş “şəkərbura”ya qədər, “dağ”dan tutmuş Bərdənin “Ağ bağı” na qədər, saysız-hesabsız tarixi, mədəni, etnik faktları poeziyaya gətirib.

Nizami Gəncəvi nəinki “Xəmsə” üslubunda türk sözlərini bütün Şərqdə yayıb, hətta ərəb istilasından xeyli sonra türkcə şeirin yenidən dirçəlməsinə təkan verib. Məlumdur ki, ərəblərin işğalından sonra xilafət mərkəzləşdirilmiş dövlət yaratmaq və onu möhkəmləndirmək məqsədilə vahid əlifbaya – ərəb qrafikasına keçdi və yerli xalqların əlifbalı sıradan çıxarıldı. Ərəblər işğal et-

diyi ərəziləri Əcəm ölkələri adlandırırdılar və “əcəm” sözünün mənası “lal” deməkdir. Görkəmli şərqşünas, professor Rüstəm Əliyev qeyd edirdi ki, “Ərəblər başqa xalqların dillərini kobud və yararsız dil hesab edirdilər. Ona görə də ərəb olmayan xalqlara “əcəm” – yəni “lal” deyirdilər.”

Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun” əsərinin başlanğıc – “Allaha minacat” hissəsində obrazlı şəkildə öz dərđini izah edir, sətiraltı mənalarda ürək ağrısı ilə dil, lüğət və əlifba məsələsini qarşıya qoyaraq, şikayətlənir, bu müşkül məsələnin həllində Allahdan yardım diləyir:

**Gər səd loğət əz zəban qoşayid,
Dər hər loğəti tora setayid.
Həm dər-e to besəd hezar təşvir,
Darəd rəqəm-e hezar təqsir.
Vər dəm nəzənd çu təng-e halan
Dani ke loğət-e zəban-e lalan.**

Tərcüməsi:

**Əgər dildən yüz lüğət açılsa,
Hər bir lüğətdə sənə sitayiş var.
Həm sənə qarşında yüz min həyəcan (ki)
Var yazımda min nöqsan.
Əgər zəiflər kimi nəfəsini çəkə bilmirsə,
Lallar dilinin lüğətini sən bilirsən.**

Nizami Gəncəvi yaşadığı mühitdə türkcənin sıxışdırılması səbəbindən daim həyəcan keçirib. Yeri düşmüşkən, bu yaxınlarda dünyasını dəyişmiş rəhmətlik tədqiqatçı, görkəmli şərqşünas alim Barat Zəncaninin aşağıdakı sözlərini

xatırlamaq istəyirəm: “Bir halda ki, Gəncə əhalisinin dili türk dili idi, Nizami də türkcə şeirlər yazıb, burada şəkk-şübhə ola bilməz.”

–Nizami Gəncəvinin əsərlərində türk sözləri işləndiyinə görə onu Azərbaycan şairi kimi təqdim edənlər var. Əsərləri isə farscadır. Sizcə, bu arqument nə dərəcədə tutarlıdır, yəni şairi yazdığı dilə görə yox, işlətdiyi sözlərə görəmi özümüzə aid edək?

–Bilirsiniz, türk sözləri ilə bağlı gətirilən arqumentlərlə problemin yalnız müəyyən bir hissəsini həll etmiş oluruq. Daha böyük faktlar və arqumentlər var. Şairin milli mənsubiyyəti haqqında dürüst məlumatların üzə çıxarılması Azərbaycan və dünya şərqşünaslığında son dərəcə mühüm əhəmiyyət kəsb edən problemlərdəndir.

Nizami Gəncəvinin nəsil şəcərəsi haqqında məxəzlərdə məlumatlar çox azdır, şairin özü haqqında yazdıqları isə, təəssüf ki, güclü təhriflərə məruz qalıb. Bununla belə, tədqiqatçını həqiqətə aparan faktlar da az deyil.

Yuxarıda da qeyd etdiyim kimi, XI-XII əsrdə Azərbaycan Atabəylərinin mərkəz şəhəri olan Gəncə əhalisinin türklərdən ibarət olduğunu bir çox tədqiqatçılar mənbələr əsasında təsdiq ediblər. Səlcuq Sultarı I Məlikşah öz oğlu Məhəmməd Təpəri Gəncə hakimi təyin edərkən, dövlət idarəçiliyində mədrəsə təhsili görmüş yerli türk əhalinin savad və qüvvəsindən yetərincə faydalanmağa çalışdılar. Din xadimi, xətib, şahın məsləhətçiləri, münşilər – katiblər, saray mühafizəçiləri və başqa qulluqçular yerli əhali arasından etibarlı zəmanət əsasında seçilərək işə cəlb olunurdular.

Nizami Gəncəvinin yaşadığı dövrdə də, Məhəmməd Cahan Pəhləvan və Qızıl Arslanın hakimiyyəti illərində Atabəylərin, istər, Gəncə, istərsə də, Naxçıvan saraylarında fəaliyyət göstərmiş əyanların əksəriyyəti xalqa daha yaxın olan türk əsilli savadlı şəxslərdən seçilirdi. Təzkirələrdə Azərbaycanın müxtəlif şəhərlərindən olan adlı-sanlı vəzir, dəbir, həkim, müəllim və sair adamların sarayda xidmət etmələri haqqında zəngin məlumatlar var.

Araşdırmalar və faktlar əsasında əminliklə belə bir nəticəyə gəlmişik ki, Nizami Gəncəvinin babası Zəki Müəyyəd-din əslən Oğuz türklərinin Boz ox qolunun Qayı tayfasından olub. O, Gəncədə din xadimi və Səlcuqlar sarayına yaxın bir şəxs idi və “Müəyyəd-din” – dində Allah tərəfindən qüvvət verilən, saxlanılan titulluna layiq görülmüşdü. Professor Rüstəm Əliyev “Müəyyəd-din” adını islami titullar əsasında araşdırarkən yazırdı ki, “Əd-din” və “fid-din” komponenti ilə bitən ləqəblər yalnız din xadimlərinə xas ola bilərdi. Nizami özü “Leyli və Məcnun” əsərində – atasından danışarkən, babasının adını “Zəki Müəyyəd” adı ilə yad edib:

***Əgər babaların adəti ilə atam –
Yusif Zəki Müəyyəd oğlu köçdüsə,
Dövrənla necə dava salım?
Bu dövrənin qanunudur, zülm deyil, nə sızlayım?***

Nizami Gəncəvinin anası da Azərbaycanda əsil-nəcəbətlə, zadəgan nəslindən olan bir türk qızı idi. Gəncədə dünyaya göz açmışdı. Təəssüf ki, bəzi tədqiqatçılar onun türk milli mənşəyini kobud şəkildə təhrif ediblər. Məlumdur ki, Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” əsərinin “Dünyadan köçənlərin bəsisinin zikri haqqında” hissəsinə şairin anası haqqında “Rəiseyi-qord” sözü sonradan artırılmış və bu söz “kürd Rəisə” kimi süni şəkildə dolaşıqlıq yaradıb. Hər şeydən öncə, onu deyim ki, türk-müsəlman etikasına görə, qədim dövrlərdən bəri “ana” o qədər müqəddəs hesab edilib ki, övladın onun adını,

isini dilə gətirməsi böyük qəbahət hesab olunub. Nizami Gəncəvi yüksək islam mədəniyyətinin təmsilçisi olaraq, heç zaman belə bir qəbahətə yol verib, anasına “Kürd Rəisə” deməzdi. Professor Rüstəm Əliyevin fikrincə, “ümumiyyətlə, orta əsrlərin klassik onomastika sistemində “Rəisə” şəxsi ad deyil, yalnız ləqəb və titullar kimi işlənmişdir”.

XX əsrin 80-ci illərində bir sıra şərqşünaslar bu sözün “qord” – yəni “igid” mənasında olduğunu söyləmişlər. Azərbaycan nizamşünası Xəlil Yusifli yazır: “Nizami dövründə, ondan bir neçə əsr sonra da kord və qord sözləri eyni şəkildə, kafi-ərəbi ilə “kord” şəklində yazılırdı. Daha sonra gələn katiblər isə bu sözün Nizami tərəfindən kord, yaxud qord anlamında yazıldığı üzərində düşünməyib, onu kord, yəni kürd tərzində yazıblar. Biz isə hesab edirik ki, bu sözü kafi-farsi ilə qord şəklində oxumaq daha düzdür. Bu şəkildə beytin mənası daha məntiqi və poetikdir. Əks halda, “anam kürd idi, qarşımda ana kimi öldü” deyimi məntiqsizdir”.

Son dövrlərdə problemin həlledilməsində meydana çıxan yeni fakt məsələyə yanaşmanı kökündən dəyişib. Belə ki, Azərbaycan nizamşünaslığının yeni nəslini təmsil edən tədqiqatçı Hürnisə Bəşirova Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” əsərinin Türkiyədə Topqapı sarayında saxlanılan qədim əlyazmasının surətini əldə etmiş, əlyazma üzərində araşdırma aparmış və bu mötəbər nüsxədə “Mənim anam kürd Rəisə qarşımda ana kimi öldü” beytlərinin olmadığı faktını aşkar edib. Deməli, bu qondarma beytlər Nizami əsərinə sonrakı dövrlərdə ilham edilib və şairin anasının türk mənşəyinin təhrif olunmasına yol açıb.

Bundan əlavə, Nizami Gəncəvinin dayısı, yəni anasının qardaşı Xacə Ömər Gəncə sarayına yaxın, yüksək nüfuza malik bir şəxs idi. Bu dövrdə “Xacə” titulu şah sarayının mühafizəçilərinin başçısına verilirdi. Məşhur Dehxoda lüğətinə görə, “sarayın rəisinə – Xacə deyilirdi.” Onu da qeyd etmək vacibdir ki, Türk sultan saraylarının qaydalarına əsasən, saray rəisi – Xacə vəzifəsinə cəsurluqda və sədaqətdə ad çıxarmış türk bəyzadələri seçilirdi. Elə bu faktın özü onu təsdiq edir ki, Nizaminin anası əsil-nəcəbətlili türk qızı olub. Nizami özü “Leyli və Məcnun” əsərində dayısı Xacə Öməri məhəbbətlə yad edir, onun ölümündən sarsıldığını bildirir:

***Xacə Ömər ki, mənim dayım idi,
Dayım olmağı ilə mənim qanadım idi.
Acı ağılarda nalə edirəm,
Boğazımın telləri nalədən tutulub.***

İndi ki, söhbət Nizami Gəncəvinin milli mənsubiyyətindən düşdü, bir faktı da nəzərə çatdırmaq istəyirəm. “Leyli və Məcnun” əsərində Şirvanşahın Nizamiyə ünvanladığı məktubda əsərin türk dilində deyil, ərəb-fars bəzəyi ilə yazılmasını tələb etməsi, özünün də yazdığı kimi, Nizamiyə son dərəcə ağır təsir etmişdi. Əvvəl ruhdan düşdüyünü bildirir, məlum olduğu kimi, oğlunun təkidi ilə işə bağlayır. Amma öz qürurunu sındırmayan şair əsər boyu Şirvanşaha yaxşıca dərs verir. Əsərin “Məlik Əxsitan bin Məniçöhrün mədhi” hissəsinin sonunda Nizami öz adını Üveys adlandırır:

***Yarəb, to mərə ke Üveys naməm,
Dər eşq-e Mohəmmədi təməmə.
Zan şəh ke Mohəmmədi cəmaləst,
Ruzim kon ançə dər xəyaləst.***

Tərcüməsi:

***Yarəb, mənim adım ki, Üveysdir,
Məhəmməd eşqində bütövəm.
Məhəmməd camallı o şahdan,
Mənim üçün xəyal olanı – ruzim eylə!***

Burada, doğrudur, şərhçilər Nizaminin Üveys Qəraniyə işarə etdiyini yazıblar. Lakin Üveys sözünün sətiraltı mənası da mövcuddur. Çünki Nizaminin əsas məqsədi yalnız özünü Məhəmməd eşqində Üveys Qəraniyə bənzətmək olsaydı, bunu elə peyğəmbərə həsr olunmuş hissədə yazardı. Şirvanşahın mədhi hissəsində Nizami bu adı təsadüfi olaraq çəkmir. "Üveys" adında – türklərin totemlə bağlı kökü və tamğa işarəsi var. Qədim ərəblər Oğuz – "Üveys", yəni "Qurd balası" adını vermişlər. Qədim ərəb və fars lüğətlərində "Üveys" qurd adıdır.

Bundan əlavə, sevimli arvadı türk-qıpçaq gözəli Afaq və övladı Məhəmməd haqqında söylədikləri də mühüm faktlardır. Nizami Gəncəvi "Xosrov və Şirin" əsərində çox gənc ölən sevimli Afaqın ölümünə ağrı söyləyib, ona "Türkü" və oğlu Məhəmmədə – "Türkzadə" (Türk balası) deyərək öz Türk nəcabəti ilə fəxr edib:

***Çu torkan gəşte su-ye koç möhtac,
Ze torki dade rextəm ra be tarac.
Əgər şod torkəm əz xərgəh nehani,
Xodaya, torkzadəm ra to dani.***

Tərcüməsi:

***Türklər kimi köçməyə möhtac olanda,
Türklüyündən evimi talana verdi.
Türkü çadırımdan köçüb getdisə,
İlahi, Türkzadəmi sən özün qoru!***

Burada Nizaminin hər bir misrasının məna kontekstində Azərbaycan-türk milli şüuru ortaya qoyulur: "Türklüyündən evimi talana verdi" – Azərbaycanlılar cavan ölən ömür yoldaşlarına ağrı söyləyəndə: "Evim dağıldı" deyərlər. Təkcə bir misra ilə Nizami Gəncəvinin milli mənsubiyyəti bəlli olur. Şərhə ehtiyac varmı?

–Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin Nizami Gəncəvi haqqındakı kitabında türklərlə bağlı ümumiləşdirməsinə nəzər salaq: "1) türk gözəldir; 2) məcazlarla zəngin olan Nizami üslubunda türklük – qüvvət və qəhrəmanlıq timsalı kimi işlənir; 3) Türk "Nizaminin lüğətində bir rəhbər", başçı deməkdir. Ən böyük başçını, ən böyük peyğəmbəri, ən böyük imperatoru müəyyən təşbehlə vermək istəyəndə Nizami "türk" sifətini işlədir; 4) Ədalət üzərində qurulmuş dövləti idealizə edən Nizami bu ideali türk dövlət tipində tapır". Sizcə, bu göstərilənlər nə dərəcədə əsaslı arqumentdir ki, gözəllik, şücaət və rəhbərliklə bağlı üstün sifətlər axı başqa qəhrəmanlarında da var. Bu barədə siz nə düşünürsünüz?

–Bütün ali sivilizasiyalar insana ümumbəşəriliyi, bərabərliyi, qardaşlığı təlqin ediblər. O cümlədən, böyük humanist filosof kimi, Nizami Gəncəvi bütün

bəşəriyyətə ideal cəmiyyət quruculuğu yollarını göstərirdi. Şair özünün əxi-sufi görüşlərinə görə, bütün insanları bir-birinə dost, qardaş olaraq görürdü və qarşıya qoyduğu bəşəri problemləri "İnsan və həqiqət" kontekstində həll etməyə çalışırdı. İrəndən, millətindən asılı olmayaraq, Nizamiyə görə, zülm etməyən, haqq-ədalət tərzisini əyməyən, xalqın rifahını, güzəranını yaxşılaşdıran, xalqa ziyan vurmayan "adil şah" təqdирə layiqdir. Nizami tarixi həqiqətləri də nəzərə alırdı. Məsələn, tarixi mənbələrdə və təzkiyələrdə "Adil Ənuşirəvan" ləqəbi almış Sasani hökmdarı haqqında "Sirlər xəzinəsi"ndə verilmiş "Ədalətli Nuşirəvan və bayquşların söhbəti" hekayəsində Nizami həm öz ideyalarını təbliğ edir, həm də tarixi həqiqətdən uzaq düşmürdü. Nuşirəvanın "adil şah" statusuna heç bir xələl gətirmədən mətləbi incə şəkildə həll edirdi.

Bəli, türk dövlətçiliyi Nizaminin ideali idi və burada bir çox məsələlər tarixi həqiqətlərə söykənirdi. Türk dövlətçiliyinin tarixən çox möhtəşəm dövrləri olub. Nizami Gəncəvinin özünün yaşadığı dövrdə həm daxili siyasi çəkişmələr var idi, həm də şairin gözü qarşısında ağır Səlib müharibələri gedirdi. Nizami heç nəyi şişirtmirdi, həqiqəti söyləməyi üstün tuturdu. O dövrdə səlibçilərin yürüşləri həm Rum türklərinə qarşı, həm də islama qarşı yönəldilmişdi. Müharibələrdən xalq işgəncə görürdü, ölkə tapdaq altında viran qalırdı. Onların qarşısını kim alırdı? Əlbəttə, türk hökmdarları səfərbər olub düşmən qarşısına çıxırdılar və zəfər çalırdılar. Bəzən səlibçiləri elə Gəncə yaxınlığından, şairin özü demişkən "başlarını əzib geri qaytarırdılar". Nə Səlcuqlar dövləti, nə də Atabəylər hakimiyyəti xalqlar arasında dini, irqi ayrı-seçkilik aparmayıblar. Nizami Gəncəvi kimi humanist bir şair tərəfindən xalqlara azadlıq, xoşbəxtlik gətirən, hər yerdə ədalət toxumu səpən əzəmətli Türk dövlətçiliyinin ideallaşdırılması təbiidir. Başqa qəhrəmanlarını Nizami tərbiyələndirirdi, müxtəlif mənəvi yüksəliş pillələrindən keçirirdi və öz kamil ideya obrazını yaradırdı.

Nizaminin əlində çoxlu tarixi mənbələr var idi. Türklərin tarixən yaşadığı ərazilər haqqında geniş məlumata malik idi. Məsələn, "Leyli və Məcnun" əsərində Leylini və ətrafındakı qızları "Ərəbistanda yaşayan türklər" adlandırır belə söyləyirdi:

**Əz nuş ləban-e an qəbile,
Gərdəş çu gohər yeki təvile.
Torkan-e ərəb neşinşan-e nam,
Xoş başəd tork-e tazi əndam**

Tərcüməsi:

**O qəbilənin bal dodaqlılarından,
Gövhər kimi bir səf düzülmüşdü.
Onların adı Ərəbistanda yaşayan türklərdi,
Ərəb əndamlı türk gözəl olar.**

Nizami Gəncəvi bəşər aşiqi olan bir dahi filosof idi. Amma özünə doğma, yaxın olan xalqı daha yaxşı tanıyırdı. Şair türkün gözəllik və cəsurluğuna, sədaqətinə, düzlüyünə vurğun idi, türk onun gözünün ovu idi. Bir şəxsiyyətin öz milləti ilə iftixar duyması çox ali bir məqamdır. Nizami bu məqama ucalmışdı. Ümumbəşəri məhəbbətin yolu elə doğma xalqa məhəbbətdən başlayır.

–Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"dəki türkizimlərinə onun nəzirə-çiləri, davamçıları nə dərəcədə sadıq qaldılar?

–Nizami Gəncəvi "Xəmsə"sindən sonra türkizimlərin genişlənməsi böyük vüsət alıb. Sənətkarlar Nizaminin tarixdən alaraq ədəbiyyata yeni nəfəslə

təqdim etdiyi türk obrazının xüsusiyyətlərini olduğu kimi saxlamalı olublar. Nümunə olaraq, Toğan şah və Qara xan obrazını göstərmək olar. Bu obrazlar türk xalqının təfəkküründə zəngin arxetip simvollarla daşılaşıb. Nizami gah torpağa – Qara xan deyirdi, gah da günəşin zərrələrini onun saysız qoşununa bənzədirdi. Türk obrazı olan Toğan şah isə – zəfər timsalı idi.

“Xosrov və Şirin” əsərində söz sənətkarlığını belə bu obrazlarla ifadə edir:

***Toğan şah-e coxən bər molk şod çir,
Qaraxan-e qələm ra dad şəmşir.***

Tərcüməsi:

***Sözün Toğan şahı ölkəyə qələbə çaldı,
Qələm Qara xanına qılinc verdi.***

Nizami davamçıları mütəmadi şəkildə Nizami obrazlarından faydalanıblar. Məsələn, Əmir Xosrov “Ayine-yi İskəndəri” poemasında yazırdı:

***Qaraxan ayağa qalxdı, sədd düzəltdi.
Tibeti sağdan və soldan ittifaq etdi.
Turanşah ölkəsinin dərinliyində,
Türklər dağ kimi dairəvi səf bağladılar.***

Türkizmlər Nizamidən sonrakı poeziyanın əsas fəlsəfi məzmun və üslub xüsusiyyətlərindən biri kimi davam etdirilib. Məsələn, “Tutuq” türk sözünün işlənməsi – günəş və nur tutuğu simvolu olaraq, bədii məcaz və islami-sufi obrazı kimi Nizamidən sonra ənənəyə çevrildi. Bəzi sözlər Türklərin döyüş sur-satı və texnikası ilə bağlı sözlər idi, məsələn, qələvuz, amac, yəzək, tapança və sairə.

Ümumiyyətlə, Nizami “Xəmsə”sində türk məzmunu artıq çoxdan düşünlü bir ideya idi və türk xalqlarının təfəkküründə özünüdərk prosesinin yetkin inkişaf səviyyəsində olduğunu göstərirdi. Dövrün aktual və əsas ictimai-fəlsəfi problemləri içərisində türkdilli ədəbiyyatın inkişafının tənzimlənməsində “Xəmsə” böyük rol oynadı. Kifayət qədər potensial əhəmiyyətli türkizmlərin yayılması, leksik-poetik sistem kimi, türk dilli ədəbiyyatın varlığından xəbər verir. Bədiiləşdirilmiş türkizmlər müxtəlif dövrlərdə əsas daşıyıcı funksiyaya çevrildikcə, türk mütəfəkkirləri bu missiyanı müxtəlif ədəbi nümunələrlə həyata keçirdilər. Nizaminin “Xəmsə”də qoyduğu dahiyənə missiyadan başlayaraq, türkcə əsər yazma tarixi zərurət kimi reallaşdı.

–Nizami Gəncəvinin əsərlərində həm də sufi terminlərindən istifadə edilib. Həmin sufi sözləri nə dərəcədə türkizm hesab oluna bilər, onları yalnız türk mədəniyyətinin, dininin təzahürü kimi ümumiləşdirmək olarmı ki?

–Əvvəla, bu suala cavab verməzdən əvvəl, Nizami Gəncəvinin Şeyx titulu haqqında bir neçə söz demək istəyirəm. Nizaminin Şeyx titulu filosof-şair və alim kimi, dövrünün qazandığı izzət və şöhrətin sayəsində ona şamil edilən fəxri addır. Bertels də qeyd edirdi ki, Nizaminin adı heç bir sufi ordenində qeydə alınmayıb. Bununla belə, Nizami Gəncəvi öz dövrünün əxi-sufi görüşlərinə yiyələnib. Əsərlərində Allaha sidq ilə qulluq etdiyini, zöhd və təqva ilə “Qüdsül-ruha” yaxınlaşdığını söyləyib. İslami sufizmin mərhələləri, – şəriət, təriqət, mərifət, həqiqət haqqında fəlsəfi biliklərə yiyələnərək, seyr-süluk, – səfər, salik, – yolçu, tövbə, halal-haram tanımaq, zöhd, fəqr, səbr, təvəkkül, qürb, – Allaha yaxınlıq, məhəbbət, xouf, – qorxu,

rəca, – ümid, şövq, fəna-bəqa pillələrinə ucalmış filosof kamil Şeyx məqamına yüksəlib.

Qaldı sizin “Sufi terminlərini nə dərəcədə türkiizmlər sırasına daxil etmək olar?” – sualınıza, əxiliyin özü türk mənbələrindən qaynaqlanır. “Yoxluq” – bixodi fəlsəfəsinin ilkin qaynaqları türk mənbələridir.

“Yuqluq” – qədim türkcə “Yıq”, “Yuq”, “Yoq” – yəni “Yoxluq”, – fəna mənasında mövcud olub. Görkəmli türkoloq alim Şerbak qədim türk mətnlərinə əsasən, “yok”, “yokluq bulmaq”, “yukalmaq” sözlərini qeydə alıb. Qədim türk lüğətlərində “yoqattur” – ifadəsi – kamil müridlərə deyilirdi.

Təsəvvüfün “yoxluq”, – fəna, bixodi fəlsəfəsinin hind-sanskrit kökü ilə bağlanması tamamilə yanlıştır.

Bundan başqa, “yık”, “yık”, “yük”, “yük” sözlərinin qədim türkcədə zəngin mənaları vardır. Aşağıda mənalarını nəzərdən keçirək: “yık”, “yük” – bilik – anlamındadır. Mahmud Kaşqari “bilqini yük ər”, – bilikli kişi formasında qeydə alıb.

Ümumiyyətlə, qədim türk dilini və sofistikasını yaxşı bilmədən Nizaminin bəzi beytlərini anlamaq mümkün deyil.

–Sufilərə xas söz və ifadələri Nizami Gəncəvinin əsərlərinin bəzi tərcüməçiləri, istər, poetik, istərsə də, filoloji tərcümələr zamanı sözün birbaşa mənasında dilimizə çeviriblər. Siz isə tədqiqatlarınızda həmin ifadələrin sufi əsaslı olduğunu qeyd edirsiniz. Bu yöndə konkret arqumentləriniz nədən ibarətdir, məsələn, konkret olaraq tərcüməçilər nələri gözdən qaçıırıblar?

–Tərcüməçilərin əksəriyyəti bir çox terminlərin sufizmlə bağlı olduğunu bildirdilər. Amma qadağalar var idi. Çox məsələləri qabartmaq olmazdı. Sovetlər dövründə Nizaminin sufi dünyagörüşündən danışmaq “burjua elminə” arxalanmaq kimi başa düşülürdü və bu da sovet məsləkinə zidd idi. “Türk qaynaqları və sufizm” – o dövrdə bu problemi ortaya qoymaq mümkün deyildi.

Son 30 ilə yaxın vaxt ərzində müstəqilliyimiz dövründə bu sahənin öyrənilməsində mühüm işlər görülüb. Reallıq budur ki, islami sufizmin təməl ideyaları türk ictimai-fəlsəfi fikir tarixi ilə sıx bağlıdır və bir sıra sufi terminləri bu mənbədən qaynaqlanıb.

Uzun illərdir ki, şairin “Xosrov və Şirin” əsərində işlətdiyi türkcə “yıkdış” – “yıkdış” sözünün ifadə etdiyi mənalar doğru başa düşülməyib. Bunun nəticəsidir ki, tərcümələrdə bu beyt təhrif olunub. Əslində, bu söz sırf türk sufizminə aid bir ifadədir. Sözün ikinci hissəsi “dış” – دیش qədim türkcədə çoxsaylı mənalara malikdir. Onların içində – “diz” və “alın” mənaları da var ki, bir sıra türkoloq alimlər bu sözləri qeyd ediblər. “Yıkdış” sözünün mənası “xarici mühitdən yığışmış” adam – zahid anlamındadır. Yıkdış – xəlvətə çəkilərək, diz qatlayıb, alnını yerə qoyub Allaha səcdə edən kamil sufiyə, zahidə deyilirdi. Xəlvətə çəkilməyin xüsusi qayda-qanunları var idi. 40 gün xəlvətə çəkilmək, Allaha dua etmək və düşünmək, ondan niyyət diləmək xəlvətin icra olunma qaydalarına daxildir. Xəlvət məqamından sufilərin məqsədi özündən keçməklə, fənaya uğramaq və əbədi olan Allaha qovuşmaqdır. Nizami özünün “Sirlər xəzinəsi”nə bir neçə xəlvət daxil edib, xəlvətin xüsusiyyətləri haqqında simvolik izahlar verib.

Qeyd edirəm ki, Nizaminin bəzi beytlərinin mənası nə poetik, nə də filoloji tərcümələrdə doğru verilməyib. “Xosrov və Şirin” əsərindəki həmin “yıkdış” sözü ilə bağlı beytləri nəzərdən keçirək:

***Nizami yıkdış-e xəlvətneşin əst
Ke nimi serke, nimi əngəbin əst.***

*Ze təb-e tər qoşade çeşmə-ye nuş,
Be zöhd-e xoşk bəste bar bər-e duş
Dəhən-e zöhdəm ərçə xoşk xanist,
Lesan-e rütəbəm ab-e zendeqanist*

Tərcüməsi:

*Nizami xəlvətdə oturmuş bir yıkdışdı – sufidi
Ki, yarı sirkə, yarı baldı.
Təzə təbindən (ilhamından) (bal kimi) halal çeşmə axıdır,
Quru (sirkə) zahidliylə yuxu içində bar yığıb.
Zahid (oruc) ağzım qurumuş olsa da,
Xurma (kimi) şirin dilim dirilik suyudur.*

–Şairin türkcə işlətdiyi sözlərin qafiyələnməsi məsələsində diqqəti çəkən hansı məqamları qeyd etmək olar?

–Yüzdə-yüz uzlaşma! Bu sözlər yüksək poeziyanın dil normativlərinə cavab verirdi, fars şeirinə yeni nəfəs, bəzək gətirirdi. Bu sözlər fars poeziyasının əsas üslubuna çevrildi. Nizami öz Divanında həmçinin türk sözlərindən istifadə edib və onun lirikası da Şərq poeziyasını mühüm təsirə məruz qoyub. Təsadüfi deyildir ki, İran alimi Vəhid Dəstgirdi Nizami Gəncəvinin “Divan”ı haqqında yazırdı: “Əgər onun “Divan”ı olmasaydı, fars şeir növü qəzəl və lirika yüksək, layiqli yerə çatmazdı. Diqqətlə araşdırılsa, aydın olar ki, sənətkarların çoxu onun “Divan”ında olan qəzəllərdəki beytlərin surət və şəklini dəyişiblər, məzmun və fikir isə onundur”.

–Nizami Gəncəvi yalnız türkcə sözlər yox, eyni zamanda, atalar sözləri, zərb-məsəllər də işlədib. Düşünsək ki, xalq deyimləri əksər xalqlarda oxşardır, onda həmin atalar sözlərinin, zərb-məsəllərin Azərbaycana aidliyi nə dərəcədə doğru hesab oluna bilər?

–Bunların əksəriyyəti Azərbaycan xalqına məxsusdur. Nizami söyləyirdi ki, “Yaxam bağlanıb” – bu ifadə azərbaycanlılardan başqa hansı xalqda var?

Gəncə qorre kərde gəriban-e mən – Gəncə mənim yaxamı bağlayıb.

Bu frazeoloji ifadənin mənası o deməkdir ki, beşikdən qəbirə kimi Gəncəyə bağliyam.

Yaxud: Azərbaycan dilində olan “gözə gəlmək” və “gözdən düşmək” ifadələrini bir beytdə ustalıqla fars dilinə çevirib:

*Həm çeşmə-e bədi rəsid nagh,
Kəz çeşmə-e to oftadəm, ey mah!*

Görün, necə asanlıqla Azərbaycan variantına çevrilir:

*Həm pis gözə gəldim nagh,
Gözündən düşdüm, ey mah!*

–Firdovsi də əsərlərində türk sözləri işlədib. Məsələn, yaylaq, qışlaq, çadır və sair. Nizaminin türk lüğəti ilə, Firdovsinin türk lüğətindən istifadəsinin başlıca fərqlərini nədə görürsünüz?

–Məlum məsələdir ki, türklərə münasibətdə Firdovsi yanaşması Nizamidən fərqlidir. Bu iki şairin türk lüğətinin fərqi aydınlaşdırmaq çox asandır. Məsələn, müharibə səhnələrinin təsvirində Nizami özəl olaraq Xos-

rovun Bəhram Çubinlə döyüşündə çalınan şeypuru "Nayi-Türki, yəni "Türk zurnası" adlandırır:

***Foru bəste dər an gövğa-ye torkan,
Ze bang-e nay-e torki nay-e torkan***

Tərcüməsi:

***Türklərin o qovğasında türk nayının səsinə,
Türklərin boğazı tutulmuşdu.***

"Nayi-türki" musiqi alətinin qədim ərəb və fars lüğətlərində "Türk zurnası" olduğu qeyd olunub.

Nizami Gəncəvi "İskəndərnamə" əsərində də ruslarla İskəndər qoşununun üz-üzə gəlməsini təsvir edərkən, nayi-Türkinin çalınmasını özəmətlə təsvir edir:

***Həman nayi-torki bəravərde şur,
Be bazu-ye torkan dər avərde zur.***

Tərcüməsi:

***Yenə türk nayının səsi ucalmışdı,
Türklərin qoluna güc gətirmişdi.***

"Nayi-Türki, yəni "Türk zurnası" ifadəsini Firdovsi əsərində tapa bilməzsiniz.

Firdovsinin "Şahnamə" əsərində "Türk – Turan əsilli", – türki nejad, Turan nejad – ifadəsinə, yaxud "Rum türkü" – Tork-e Rumi, "Türk papaqlı" – Torki-kolah, "Rum papaqlı" – Rumi-kolah ifadəsinə rast gələrsiniz, amma Türk zurnasının adını görə bilməzsiniz! Çünki bu musiqi aləti özəl olaraq Azərbaycan xalqı ilə bağlıdır, Nizami ona görə də "Türk zurnası" deyir. Əslə türk olan sənətkarlar bunu bilir və poeziyada dil ehtiyatı kimi istifadə edirdilər.

–Nizami Gəncəvinin əsərlərinin dilimizə tərcüməsi zamanı hansısa oxşarmənalı fars və ya türk sözləri qarışıq salınıbmı, "Xəmsə"dəki türk sözlərinin tədqiqi zamanı tərcümələri oxuyarkən bu mövzuya uyğun hansı xətalara rast gəlmisiniz?

–Bəzi sözlər qarışıq salınıb. Mən yuxarıda qeyd etmişəm. Baş verən xətalarda sovet rejiminin də günahı var idi. Dövr elə bir şərait yaratmışdı ki, məsələnin mahiyyətini bilənlər o sətirləri qəlbləri yana-yana yazırdılar. Hünərin var idi, yazmayasan. Onların xətası başadüşüləndir. Amma yeni nəşr olunan kitablarda düzəliş olması vacibdir. XX əsrin 40-80-ci illər nizamişünas alimlərin və tərcüməçi şairlərin zəhməti ölçüyə-saya gəlməz, hələ ki, indiki nəsil onların borcunu heç nə ilə ödəyə bilmir. Onlar zamanında çox böyük işlər görüblər. Reallıq budur.

–Nizami Gəncəvi yaradıcılığında yer adı kimi istifadə edilən hansı sözlər mübahisə doğurur?

–Araşdırmalar göstərir ki, Aran və onun ərazi həddudları haqqında bəzi məlumatlar mətnlərdə təhrif olunmuş şəkildədir. Xaqani Şirvani və Nizami Gəncəvi əsərlərinin mətnlərinə açıq-aydın müdaxilə olunub. Nizaminin "Xosrov və Şirin", eləcə də "İskəndərnamə" əsərlərində Aran sözü dəyişdirilərək, Ərmən sözü ilə əvəzlənib, mətnlər kobud şəkildə təhrif olunub və bu açıq-

aydın təhriflər Nizamidən sonrakı “Xəmsə” mətnlərində də eynilə təkrarlanıb. Nəticədə əcaib bir mənzərə alınıb.

“Xosrov və Şirin” əsəri üzrə:

1. Müəyyən bir süjetin adına “ərmən” sözü ilhaq olunur, lakin süjetdə hadisələr Azərbaycanın Aran adlanan ərazisində baş verir. Məsələn, “Xosrovun Azərbaycana pənah gətirməsini” – yol istiqamətini Nizami aşağıdakı kimi uzlaşdırır: Xosrov əvvəl Muğana daxil olur, oradan da Aran tərəfə üz tutur. Lakin təhrifçi mətnə “ərmən” sözü qondarmaqla, süjetin davamlı inkişafında məntiqsizlik yaradıb.

2. “Xəmsə” mətnlərinə müdaxilə etmiş təhrifçi tək cə Nizaminin deyil, digər qüdrətli sənətkarların ruhunu da incidib. Sanki, Nizami də daxil olmaqla, bütün qüdrətli sənətkarlar öz əsərlərində “ərmən” sözünə – “xermən” – yəni “xırman” sözündən başqa həm qafiyə tapa bilməyiblər; bütün qafiyələnmə sistemi bu şəkildədir: Ərmən-xermən.

Əmir Xosrov Dəhləvinin “Şirin və Xosrov” əsərində:

**Ərmən əndaxt,
Xərmən əndaxt.**

Abdullah Hatifinin “Şirin və Xosrov” əsərində:

**Ərmən oftad,
Xərmən oftad.**

Bu faktlar sübut edir ki, klassik “Xəmsə” mətnlərinə “ərmən” sözü bu işdə marağı olan qüvvələr tərəfindən qondarılaraq artırılıb.

Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” və “İskəndərnamə” əsərlərinin mətnlərində də həmçinin belə ciddi müdaxilələr edilib. Düşünürəm ki, dürüst əlyazma mətnləri əsasında Nizami Gəncəvi əsərlərinin yenidən nəşri gələcəkdə həyata keçiriləcək.

Söhbəti Fərid HÜSEYN apardı.

♦ P o e z i y a

Qismət MƏSİM

* * *

Açıb çəmən üstə bu lal süfrəmi...
sənə bal süzərdim
susqunluğumla...
Saçına şəh kimi düşərdim... heyif...
Pis vaxtda getdin.
Kəpənəyə dönüb dəli baxışım,
toxunardı şirin təbəssümünə,
nazını qoyardı gözünün üstə...
Öpüb o utancaq səssizliyini
qonardı açılmış dizinin üstə...
Ən şirin gecənə dönərdim... heyif,
Pis vaxtda getdin.
Payızı seçmişdim səni sevməyə
Elə sevərdim ki, bahar olardın.
Xəzəl xışiltısı... unutqan cığır...
Axır ki hər şey də gözəl olardı...
Sonra, yanağının qəməzə yerində
Yıxılıb sakitcə ölərdim, heyif...
Pis vaxtda getdin...

* * *

Ən sonda da hamı, hamı...
Bir ağacın kölgəsində

Yorğunluq kimi,
Atıb gedir adamı...
Belə niyə olur..?
Əlini gülə uzadırsan payız çıxır.
Cocuqluğun günaha böyüyür,
Çiçəklər günaha açır...
Bəzən,
tərəzidə 20 qəpiyə adamları çəkən,
dünyanın ən çəkici qarısı qız çıxır..
Bəzən də,
Əlini cibinə uzadırsan qızının göz yaşı çıxır
Acı olur oğluna ala bilmədiyən şirni...
Qarşına ömrün ən şirin aldanişı çıxır...
Hərə bir tərəfdən içir gedir,
xoşbəxtliyini, sevincini
Çay yatağı kimi qalırsan bomboş...
Səssiz, ağrılı...
Gövdədən qopmuş budaq yarpaqlarıtək
can verən yaşıllığa bükülüb qalırsan...
Bəzən belə alınır, qardaşım,
Payız gəlməmiş avqustda tökülüb qalırsan...
Ən sonda da hamı, hamı...
Bir ağacın kölgəsində,
Yorğunluq kimi,
Atıb gedir adamı...

* * *

Sənin ayrılıqdan uzun saçını
Yenidən yoluma biçib gəlirəm.
Bütün əyin-başım sevgi tozudu,
Yüz dənə ürəkdən keçib gəlirəm.

Fələyin gözündə nə divar, nə sən?!
O, bilir ürəkdə hansı gedişdi.
Bu tavansız otaq, bu da ikimiz,
Qapını bağlamaq mənasız işdi.

Bəlkə unutmusan, yadından çıxıb,
Hər dəfə saçını hördüyün tərəf.
O qədər əlvida sözü çırpılıb
Qırılıb qəlbində sevdinin tərəf.

Kimə hədiyyədi, kimə yuxudu,
Arzuya açılmır bazar dünyada.
Gedirsən, ya məni, ya dünyanı al,
Tanrı da mələksiz azar dünyada.

Həsətdən şeytanın qulağınacan
Nə qədər daş görsəm, yığmışam, oyan!
Bu qədər dərdimlə, məhəbbətimlə
Sənin ürəyinə sığmışam, oyan.

Bəlkə şimşək kimi çaxdım ömrünə,
Bulud da bu boyda eşqi saxlamaz.
Sən yağış damcısı yarpaq könlümə,
Damcılar yarpaqda yaşayır bir az!!

Ürəyi min dəfə yerlərə vurub,
Baxma söyləmişdim gözümə guya..
Qapımı çırpırsan, divarım uçur,
Həyat düzəltmişəm özümə guya...

Sökür bu tənhalıq arzularımı
Hamsını hirsimdən çıxıram ömrə..
Bir divar saatı xoşuma gəlir
Başımı dik tutub baxıram ömrə..

PSIXOLOQ XANIM

Psixoloq xanım,
Mən xəstə deyiləm...
Mən göyərçinləri sevirəm...
Mən baharın ümid gətirdiyini,
İşığın qalib gələcəyini bilirəm...

Mən nahaq hiss edirəm, psixoloq xanım,
Nahaq hiss edirəm,
Əsanın övladdan,
Payızın sevgidən
Etibarlı olduğunu...

Mən xəstə deyiləm, xanım,
Bütün darıxan siqaretləri
Yandırırım...
Mən hər səhər birinci
Eşqimi oyandırırım...

Gülürsən, psixoloq xanım,
Əladı baxışların
Təbrik edirəm...
O gözəl gülüşlərini də
baxışlarını da
reseptə yaz... gedirəm.

ATA, QOLLARIN HANI?

Ata, qolların hanı?
Döyüşdə qaldı qızım
Sənə tərəf atılan
Mərmiləri qaytarır.
Bəs mən necə olacam?
Məni qucmayacaqsan?
Heç elə də iş olar?
İndi səni qucmağa milyonlarla qolum var.
Ata, bəs gülüşlərin?
Yoxa çıxıb elə bil
Ya da ki sənin deyil.
Bir şəhid yoldaşımın üzünə qondu qızım
O da cəbhədə qaldı
Bəs mən necə olacam?
Məni sevməyəcəksən?
Daha gülməyəcəksən?
Güləcəm, əziz qızım,
Sən azad vətəninə böyüdükcə firavan,
Çiçək kimi qalxdıqca vətən torpaqlarından
Mən də sənə üzünə bulaq kimi güləcəm.
Sən böyüyən torpağı yağış kimi sevecəm.
Ata, mənə demədin:
Şəhid olmaq nə demək?
Yoxsa... yoxsa ölməkmi??
Onların uşaqları ata görməyəcəkmii??
Yox yox ölmək deyil o
Şəhid olmaq ər olmaq, əbədi əsgər olmaq
Görəcək mənim balam
Bilsən ki, o uşaqlar indi necə bəxtiyar
Onların VƏTƏN boyda ay üzlü atası var...

Qəbala

♦ Publisistika

Fuad VƏLİYEV

İSLAM VƏ ELM

“Ey Allahım, sən mənim elmimi artır”

Qurani-Kərim, Ta Ha surəsi, 114

İslamın elmi-ideoloji əsasları müqəddəs kitabımızda – Qurani-Kərimdə bəyan edilmişdir. Qurani-Kərim sonsuz məna qatları, şifrələnmiş hikmət mənbəyi olan, xariqüladə kəlamlardan – ayələrdən ibarət ilahi bir kitabdır. Ayələrin bir qismi aşkar şəkildə əxlaqi, tərbiyəvi, pis əməllərdən çəkindirən, saleh əməllərə sövq edən təlimatlar şəklində bəyan edilmişdir. Digər ayələr isə kainatdakı ilahi qanunauyğunluqları, sonsuz hikmət və qüdrət sahibinin elmini əks etdirən mübhəm kəlamlar şəklində ifadə edilmişdir. İnsanın elmi artıqca bu ayələrdə bəyan edilmiş həqiqətlərin məna qatları açılır, onlardakı ilahi hikmət daha aydın şəkildə təzahür edir.

Fizika üzrə Nobel mükafatı laureatı, XX əsrin ən böyük alimlərindən biri Əbdus Salamın qeyd etdiyi kimi, Quranda elmə bağlı ayələrin sayı 750-yə qədərdir, yəni Quranın böyük bir hissəsi insanları təbiətdəki, kainatdakı qanunauyğunluqları öyrənməyə yönəldən elmi ayələrdir.

Quranın nazil olmuş ilk ayəsi (Ələq surəsi, 1) “Oxu! Yaradan Allahın adı ilə oxu!” əmri və tələbi ilə başlayır.

Bu o deməkdir ki, oxumaq, elmə, biliklərə yiyələnmək, Allahı elmlə zikr etmək İslamın təməl ibadətidir.

Müsəlman Renessansı dövrü

Qurani-Kərim... Belə bir möhtəşəm ilahi kitabı olan insan cəmiyyəti yüksək elmə sahib bir toplum olmalıdır. Həqiqətən, Quranın nazil olması və yayılması ilə Ərəbistanda və İslamı qəbul etmiş digər ölkələrdə az bir tarixi zamanda elmin sürətli inkişaf dövrü başladı. Müsəlman Renessansı (İntibahı) dövrü adlanan bu dövr 8-ci əsrdən başlayaraq ta 15-ci əsrə qədər davam etmişdir. Bu dövrdə dünya elmi müsəlman ölkələrində cəmlənmişdi. 961-ci ildə indiki İspaniya ərazisində Kordova Ərəb Universiteti yaradıldı və bu universitetdə müsəlman tələbələrle yanaşı o zaman yarıbarbar Avropa ölkələrindən də tələbələr ərəb dilində təhsil alır, fəlsəfə, tibb, riyaziyyat, astronomiya, kimya üzrə o dövr üçün ən müasir biliklərə sahib olurdular.

Əbdus Salamın ifadəsinə görə “Avropanın elm şamı o zaman Şərqi şölələnən elm şamından alışıdırılmışdı”.

A.Humboldtla görə barbarların hücumu nəticəsində iki əsr yarıvəhşilik girdabına batmış Avropanı ərəblər qismən bu vəziyyətdən çıxardılar. Bertran

Rassel isə bu barədə belə deyirdi: “Orta əsrlər Qərbi, yunan mədəniyyəti ilə tanışlığa görə ərəblərə minnətdardır”.

Avropanın cəhəlat girdabında boğulduğu dövrdə İslam şəhərlərində çox sayda elmi mərkəzlər, laboratoriyalar, rəsədxanalar, zəngin kitabxanalar mövcud idi. Bağdaddakı “Beytül-hikmət” elm mərkəzində 4 milyon, Qahirənin “Səltənət” kitabxanasında 1 milyon, Şamdakı kitabxanada 3 milyon kitab toplanmışdı. XII əsr səyahətçisi Bencamin Tuvəl yazır ki, təkcə İskəndəriyyə şəhərində 20-yə qədər elmi laboratoriya fəaliyyət göstərirdi.

İslam ölkələrindəki alimlər öz sələfləri yunan alimlərindən çox-çox irəli gedərək yeni qanunlar kəşf etdilər, yeni elm sahələri yaratdılar. Kimya elminin bünövrəsi “əl-kimya” adı altında məhz İslam elm mərkəzlərində qoyulmuşdur. Müasir elmdə bir çox elmi terminlər ərəb mənşəlidir. Astronomiyada – Vəqa, Rigel, Fomalqaut ulduz adları, geodeziyada – azimut, dənizçilikdə – admiral, arsenal, barja, kimyada – qələvi, alkol, alkan və i.ə., ifadələri ərəb mənşəli sözlərdir.

8-ci əsrdə Cabir bin Həyyan, 9-cu əsrdə Əl-Xarəzmi, Əl-Kindi, Əl-Bəttani, Ər-Razi, 10-11-ci əsrlərdə Əl-Fərabi, Əl-Heysam, Əl-Biruni, Ömər Xəyyam, 12-ci əsrdə İbn Sina, Əl-Qəzali, İbn Rüşd, 13-cü əsrdə Nəsirəddin Tusi, Fəxrəddin ər-Razi, Rəşidəddin Fəzlullah, 14-cü əsrdə İbn Xəldun, 15-ci əsrdə Uluqbəy kimi möhtəşəm, ensiklopedik biliyə malik dahi riyaziyyatçılar, təbiblər, filosoflar, astronomlar yetişdi, onlar dünya elm xəzinəsinə misilsiz töhfələr verdilər.

Əbdus Salam 1984-cü ildə UNESCO-dakı çıxışında qeyd etmişdi ki, elm tarixinin banisi sayılan Corc Sarton (George Sarton) yazdığı fundamental əsərdə elm tarixini, hər birində müəyyən bir alimin aparıcı rolunu əsas götürərək, 50 illik epoxalara bölür. Məsələn, bizim eradan qabaq 500-450-ci illər Platon epoxası adlanır. Ondan sonra Aristotel, Evklid, Arximed və digər epoxalar gəlir. Lakin, 750-1100-cü illərdə, 350 il ərzində, ardıcıl olaraq Cabir, Xarəzmi, Razi, Məsudi, Abul Vəfa, Biruni, Ömər Xəyyam epoxaları yer alır. Bu dövrdə müsəlman alimlər (ərəblər, türklər, farslar, əfqanlar) elm dünyasında şəriksiz hökmranlıq edirdilər. Əbdus Salam göstərir ki, Sartonun dəyərləndirməsində yalnız 1100-cü ildən başlayaraq Qərb alimlərinin adları çəkilir və onlar hələ ki nailiyyətlərini İbn Rüşd, Nəsirəddin Tusi, İbn Nəfis kimi böyük İslam alimləri ilə bölüşürdülər.

O dövrün mütəfəkkirləri Peyğəmbərimizin “Beşikdən qəbrədək elm öyrənin” çağırışına uyğun həyat tərzi ilə yaşamışlar. Bununla əlaqədar, Əbdus Salamın öz çıxışında qeyd etdiyi, Əl-Biruninin müasirlərindən birinin dilindən yazılmış bir əhvalat çox xarakterikdir:

“Eşitdim ki, Əl-Biruni ölüm yatağındadır. Onu axırıncı dəfə görməyə tələsdim. Mənim gəldiyimi ona dedikdə, o, gözlərini açdı və soruşdu: “Mənə danışın ki, sən İslamda varislik qanunçuluğundakı mübahisəli problemin həllini bilirsiniz. Onu mənə izah elə”. Mənsə ona “Əbu Reyhan, indi vaxtıdır?” dedim. Əl-Biruni cavab verdi: “Sanıram ki, sən mənim cahil deyil, bilgili adam kimi ölməyimi istərsən”. Ürək ağrısı ilə mən problemin həlli yolunu danışdım və onunla vidalaşdım. Elə qapının kəmərinə çatmışdım ki, içəridən qışqırıq səsi eşidildi: “Əl-Biruni öldü...”.

* * *

İntibahın üç amili

Müsəlman ölkələrində elmi intibahın səbəbini Əbdus Salam üç amildə görürdü. Birinci amil, müsəlmanların Quranın və Peyğəmbərin elm barədə çağır-

rışlarına o dövrdə ciddi riayət etməsidir. Rəsuli Əkrəm elmə sahib olmağı, bununla da Allahın yaratdıqlarında möhtəşəm hikməti bəsirət gözü ilə görüb dərk etməyi müsəlmanlar üçün vacib saymışdı. O, buyurmuşdu ki, hər bir müsəlman kişi və hər müsəlman qadın elmlə məşğul olmağı özünə borc bilməlidir.

İslamda bir sıra əməllər ibadət olaraq dəyərləndirilir. Onlardan ən əsasları – namaz qılmaq, oruc tutmaq, zəkat vermək, həcc ziyarəti təməl ibadətlərdir. Nəzir, sədəqə, ehsan vermək, dua oxumaq, bütün xeyirxah davranışlar – ehtiyacı olanlara yardım etmək, doğru yol göstərmək, ədalətli qərar vermək, ailənin zəhmətini çəkmək, ata-ananın xidmətində olmaq, yetimlə mehriban davranmaq, sadəcə, salam vermək, təbəssüm göstərmək də Allaha ibadətdir.

Əlbəttə, namaz-oruc İslamın təməl ibadətləridir və onlara əməl etmək bir zərurət olaraq bəyan edilmişdir. Lakin ən əsas ibadət, Qurani-Kərimin və Hz.Peyğəmbərin bəyan etdiyi kimi, oxuyub öyrənmək, biliklərə yiyələnmək və elmlə Allahı zikr etməkdir. İslamın irfan məbədi, sözün ən ülvə mənasında, Məktəbdir.

Nazil olmuş ilk Quran ayəsi OXU! əmrilə başlayır. Nazil olmuş ikinci surənin (Qələm surəsi) birinci ayəsində isə Allah-Təala Qələmə və Yazdıqlarına and içir.

Peyğəmbərimizin oxuyub öyrənməyin, elmə sahib olmağın üstün fəzilətləri barədə çox sayda kəlamları mövcuddur. Heç bir başqa dində İslamda olduğu qədər elmə, savada, təhsilə bu qədər üstünlük verilmir. İslam hər bir müsəlman kişi və qadın üçün elmə, biliklərə sahib olmağın vacibliyini bəyan etdi. Peyğəmbərin zamanında bütprəstər əsir iki müsəlmana yazıb-oxumaq öyrədirdisə, əsirlikdən azad olunurdu.

Həz.Mühəmməd özü təhsil görməmişdi, savad almamışdı – onun elmi fitrətdəndi! Peyğəmbərimizin elm, savad haqqında söylədiyi kəlamlar isə təhsilin, elmin, təməl ibadət olaraq üstün fəzilətini ifadə edən fəvqəladə dolğun hikmət daşıyıcılarıdır:

Alimin iki rəkət namazı, alim olmayan adamın yetmiş rəkət namazından üstündür;

Bir saat elm öyrənmək altmış illik ibadətdən daha üstündür;

Fəzilətlərin başı bilikdir, fəzilətlərin son nöqtəsi də bilikdir;

Qiyamət günündə alimlərin qələminin mürəkkəbi ilə şəhidlərin qanı ölçüləcək və qələmin mürəkkəbi şəhidlərin qanından daha ağır gələcək;

Elm öyrənən şəxs gündüzləri oruc tutan, gecələri isə səhərə kimi ibadətlə keçirən şəxs kimidir;

Beşikdən qəbrə qədər elm öyrənin;

Elm Çində də olsa, onu öyrənməyə gedin;

Elm köməksizlikdə yoldaşımız, xoşbəxtliyə tərəf yol göstərənimiz, dostlar arasında zinətimiz və düşmənlər arasında silahımızdır;

O-nu dərk etməkdə acizliyi dərk etmək idrak deməkdir;

Elm bir nöqtədir, cahillər onu çoxaltmışlar;

Allahın yaratdıqları barədə düşünməkdən daha böyük ibadət yoxdur;

Varlıqlardakı nizamı təfəkkür edib, Allaha iman edin;

Nadanlıqdan daha amansız yoxsulluq yoxdur;

Hər kim dünya istəsə, ticarət etsin, hər kim axirət istəsə, zahidlik etsin, hər kim hər ikisini istəyir, elm öyrənsin;

Elm axtarışında olmaq hər bir müsəlmana vacibdir. Həqiqətən Allah elm axtaranları sevir;

Elmə yiyələnmək bütün müsəlman kişi və qadınlara vacibdir;

Qiyamət günü ən ağır izzətini Allahın verdiyi bilikdən istifadə etməyən alim çəkəcək.

Həz. Peyğəmbər özü və Həz. Əli haqqında belə deyir: – Mən elm şəhəriyəm, Əli onun qapısıdır. Həzrət Əlinin nə dərəcədə böyük elmə sahib olduğunu dərk etmək üçün onun “Nəhcül-Bəlağə” əsərini oxumaq kifayətdir. Əmirəlmöminin elmə verdiyi dəyər onun bu kəlamında aşkar ifadə olunur: “Rütbələrin ən əlası elm rütbesidir”.

Əbdus Salam qeyd edir ki, “Əgər Quranın 250 ayəsi hüquqi xarakter daşıyarsa, 750-yə qədər ayəsi müsəlmanları təbiəti öyrənməyə, düşünməyə, öz əqli imkanlarından səmərəli istifadə etməyə, elmi həyatın ayrılmaz hissəsinə çevirməyə çağırır”.

İkinci amil, Quranın və Peyğəmbərin çağırışlarına uyğun olaraq, o dövrün hakim dairələrinin – xəlifələrin, hökmdarların, mənəb sahiblərinin elmə xüsusi rəğbəti, himayədarlığıdır. Hakimiyyətdə olanlar özləri dərin zəka, yüksək bilik sahibləri, mütərəqqi şəxslər olduqlarından alimlərə böyük hörmət, sayğı ilə yanaşır, onlarla təmasda olmağı özlərinə şərəf sayırdılar. Onlar dünyanın hər yanından alimləri saraylara, elm mərkəzlərinə dəvət edir, hərbi yürüşlərdə kitabları, qədim əlyazmalarını ən qiymətli qənimət kimi əldə edib xilafətin kitabxanalarında toplayırdılar. Bu dövrdə məscidlər kitabxanalarla, qiraətxanalarla birlikdə bir kompleks şəklində yaradılır və fəaliyyət göstərirdi. Əbdus Salam qeyd edir ki,

“Peyğəmbər müdrik və alim adamları “Peyğəmbərlərin varisləri” adlandırır, çünki Allahın əməllərini və böyüklüyünü yalnız onlar başa düşürlər. Elmin axtarışında hətta Çinə belə getməyi tövsiyə edən Peyğəmbər bilik və elmlərə meyli hər bir müsəlmanın borcu hesab edir. Bu sözlərə riayət edən İslam hakimləri hər yerdə elmə himayədarlıq edir, alimlərə saraylarda hörmətli yerlər ayırırdılar”.

Üçüncü amil İslam ölkələrində elmin dünyaya açıq olmasında idi. Əbdus Salama görə, “İslam dünyasında elmi tədqiqatların böyük uğurunun üçüncü səbəbi, onların beynəlxalq xarakter daşımada idi. İslam dünyası yalnız müxtəlif xalq və irqlərə məxsus müsəlmanlardan ibarət deyildi, islam cəmiyyəti qeyri-müsəlmanlara və onların ideyalarına da hörmətlə yanaşırdı”.

“Elm Çində də olsa, onun ardınca gedin” – bu, Rəsuli-Əkrəmin elm barədə çox sayda çağırışlarından biridir. İslam ölkələrində yaranmış elm mərkəzləri həqiqi mənada beynəlxalq xarakter daşıyırdı. Milliyyətindən, dinindən asılı olmayaraq, bütün istedadlı elm adamlarına bu mərkəzlərin qapıları açıqdı. Öz ölkələrində təqib olunan alimlər bu mərkəzlərdə özlərinə sığınacaq tapır, böyük qayğı ilə əhatə olunurdular.

Görkəmli hind dövlət xadimi Cəvahirəl Nehru “Hindistanın kəşfi” kitabında yazırdı: “Xristian ölkələrindən qovulmuş alimləri Bağdadda səmimi qarşılayır, onlara sığınacaq verirdilər. Bu alimlər ərəbləri yunan fəlsəfəsi, təbiət elmləri və riyaziyyatla tanış edir, Platon, Aristotel, Ptolomey, Evklidin əsərlərini tərcümə edirdilər. Bunların arasında yunan, yəhudi alimləri, hind həkimləri, filosofları, riyaziyyatçıları vardı”.

Əbdus Salamın göstərdiyi amillər elmin sürətli inkişafına səbəb oldu və artıq 8-ci əsrdən başlayaraq İslam aləmi dünyanın aparıcı elm mərkəzinə çevrildi. 830-cu ildə Bağdadda elmin inkişafında böyük rol oynamış möhtəşəm “Beytül Hikmət” elm mərkəzi yaradıldı. Bu mərkəzin o dövr üçün müasir rəsədxanası, çox zəngin kitabxanası var idi. “Beytül Hikmət” eyni zamanda bir universitet kimi də fəaliyyət göstərirdi. Dörd əsrdən artıq bir dövrdə mövcud olmuş bu mərkəzdə müxtəlif xalqlara məxsus dahi alimlər yetişmiş və o zamankı elmin bütün sahələri üzrə – fəlsəfədən, hüquqdan, məntiqdən riyaziyyata, astronomiyaya, kimyaya qədər – müasir elmin əsasları olacaq mühüm nəticələr əldə edilmişdir.

Hal-hazırkı Bağdad şəhərini göz önünə aldıqda təsəvvür etmək çətindir ki, bu şəhər bir zamanlar dünyanın elm, irfan, mədəniyyət mərkəzi olub.

İspaniya ərəblər tərəfindən fəth edildikdən sonra, 756-cı ildə Avropada ilk müsəlman dövləti – Kordova (Qürtübə) əmirliyi, 929-cu ildə isə Kordova xilafəti yarandı. Bacarıqlı, böyük zəka sahibi olan hökmdarların sayəsində yaranmış xilafət az bir zamanda sürətlə inkişaf etdi, mükəmməl daxili və xarici siyasət nəticəsində qüdrətli bir dövlətə, dünyanın elm və mədəniyyət mərkəzinə çevrildi.

961-ci ildə İslam İspaniyasında xəlifə II əl-Hakamın göstərişi ilə Kordova Ərəb Universiteti inşa edildi. Bu Universitetin məramı onun giriş qapısında yazılmış bu sözlərlə ifadə olunmuşdu: "Dünya dörd sütunun – müdrikin elmi, hakimin ədaləti, zahidin duaları və igidin cəsarəti üzərində durur". Fəaliyyəti dövründə təkcə ərəblər, farslar, türklər deyil, ispanlar, yəhudilər, Avropanın müxtəlif ölkələrindən gəlmiş tələbələr də bu universitetdə ərəb dilində təhsil almış, islam elmi və mədəniyyətindən tam şəkildə bəhrələnmişlər. Artıq yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Əbdus Salam bu barədə belə deyir: "Avropanın elm şamı İslam ölkələrindəki şölələnən elm şamından alışdırılmışdır".

988-ci ildə Qahirədə fəaliyyətə başlayan ali məktəbdə 35 minə qədər tələbə təhsil alırdı və maraqlı cəhət odur ki, dünyada ilk dəfə olaraq, bu məktəbdə tələbələr təqaüdlə təmin olunurdular.

Dahi azərbaycanlı alim Nəsirəddin Tusinin Marağada, təxminən, 700 il bundan əvvəl yaratdığı rəsədxana, əslində, bir beynəlxalq elmi mərkəz idi. Rəsədxananın nəzdində 400 min kitab toplanmış kitabxana və elmi tədris məktəbi fəaliyyət göstərirdi. Rəsədxanada təkcə müsəlman alimlər – türklər, ərəblər, farslar deyil, digər dinlərə mənsub alimlər – monqollar, çinlilər, yəhudilər birgə çalışmış və elmin gələcək inkişafına təkan verəcək müstəsna nəticələr əldə olunmuşdu. "İlxanilərin astronomik cədvəlləri", əslində, Nəsirəddin Tusinin rəhbərliyi altında belə bir beynəlxalq elmi kollektivin əldə etdiyi möhtəşəm nəticə idi.

Elmə olan bu mütərəqqi münasibət 8-ci əsrdən təxminən 15-ci əsrə qədər davam etdi. Bu dövrü həqiqi mənada Müsəlman Renessansı dövrü adlandırmaq olar. Daha sonralar isə, çox təəssüf ki, "oxuyub öyrənməyin, elmə sahib olmağın" İslamın təməl ibadəti olması barədə Quranın və Peyğəmbərin çağırışları tədricən unuduldu, Quran ayələrinin öyrənilməsi doqmatik əzbərçiliklə əvəz olundu, elmə maraq zəiflədi və nəticə etibarilə, islam ölkələrindəki möhtəşəm elm tənəzzülə uğrayıb yox oldu və bir daha bərpa olunmadı. O vaxtdan bu yana islam ölkələrində hər hansı böyük elmi nailiyyət əldə edilmədi.

Böyük Tənəzzül

Beləliklə, islam ölkələrinin "şölələnən elm şamı" söndü... Əbdus Salam İslam ölkələrində elmin tənəzzülünün əsas səbəblərindən birini müsəlman aləminin öz-özünü dünya, xüsusilə, Qərb elmi mərkəzlərindən təcrid etməsində görürdü. Hətta möhtəşəm Ərəb, Osmanlı, Səfəvilər, Moğol imperiyalarının çi-çəkləndiyi dövrlərdə belə bu təcridolunma halı dəyişmədi və elmin tənəzzül prosesi davam etdi. Bundan başqa, "oxuyub öyrənməyin, elmə sahib olmağın" təməl ibadət olaraq unudulması, dövrün hakimlərinin – kralların, sultanların, şahənşahların, əmirlərin elmə olan marağının və himayədarlığının zəifləməsi, dini qaragüruhçuluğun vüsət tapması da tənəzzül prosesini labüd etdi.

Müsəlman intibahı dövründə cəmiyyətdə elmə, alimlərə böyük rəğbət olmasına baxmayaraq, bir sıra böyük alimlər zaman-zaman təqiblərə, məşəq-qətlərə məruz qalmış, ölüm təhdidi edilmiş, qətlə yetirilmişlər.

Böyük filosof, riyaziyyatçı, həkim İbn Rüşdün kitabları Kordova meydanında yandırılmış, özü doğma şəhərindən sürgün edilmişdi. Həbslər, təqiblər,

mühacirlik, məşəqqət – dahi İbn Sinanın həyat həqiqətləridir. Əl-Kindi ömrünün axır çağında qaragüruhçular tərəfindən şərlənərək vətənidən qovuldu, kitabxanasındakı qiymətli əsərlər dağıdılıb məhv edildi. Fəxrəddin ər-Razi zəhərləndirilib öldürüldü. Rəşidəddin Fəzlullah – görkəmli tarixçi, həkim, dövlət xadimi dar ağacından asıldı, Təbrizdəki möhtəşəm kitabxanası xarabalığa çevrildi. İbn-Xəldun – görkəmli tarixçi və filosof, “İbrətlər” adlı dünya tarixinə aid monumental əsərin müəllifi, təqiblərdən qaçaraq doğma şəhərini tərk etdi.

1258-ci ildə monqolların Bağdada yürüşü məşhur “Hikmətlər Evi”nin məhvi ilə nəticələndi. Rəvayətə görə, Dəclə çayının suyu ona atılmış saysız-hesabsız kitabların mürəkkəbindən qara rəngə boyanmışdı...

Dahi Uluqbəyin, bir əmir olaraq, elm, maarif, mədəniyyətin inkişafı üçün göstərdiyi səylər nadan, qaragüruhçu ruhaniləri narahat edir, qıcıqlandırır. Onlar əlbir olub əmirə qarşı qiyam hazırladılar və bu işdə onlara Uluqbəyin nankor, xain oğlu Əbdül-Lətif yardımçı oldu. Beləliklə, Uluqbəy əsir alındı və xaincəsinə qətlə yetirildi.

Uluqbəyin qətlə ilə islam dünyasında elmin sonuncu parlaq ulduzu sönmüş oldu. Uluqbəyin qətlinin sabahı mürtəcə üləmaların fətvası ilə rəsədxana şeytan yuvası elan edildi, oradakı zəngin kitabxana, əlyazmalar, o dövr üçün unikal ölçü cihazları, alətlər məhv edildi. Uluqbəyin yaratdığı o möhtəşəm elm məbədi yerlə yeksan edildi...

Beləliklə, 16-cı əsrdən bu yana, Avropada böyük elmi nailiyyətlər əldə olunduğu dövrdə İslam ölkələrində elm artıq demək olar ki, süquta yetmişdi.

1800-cü ildə Böyük Britaniyanın Osmanlı dövlətindəki səfiri belə yazırdı: “Burada heç kəs naviqasiya və maqnitin istifadəsi barədə azacıq da olsun təsəvvürə malik deyil”. Bu sözlər qüdrətli bir imperiyada elmin nə dərəcədə acınacaqlı vəziyyətdə olduğunu ifadəsidir. Osmanlı imperiyasının sonda süqutunun bir səbəbi də onun dünyadakı elmi inkişaf prosesindən kənarda qalması idi.

Nədən indinin özündə də İslam ölkələrində elm təşəkkül tapmır? Nədən zəngin ərəb ölkələri neftdən gələn böyük gəlirlərin bir hissəsini müasir elmi mərkəzlərin yaradılmasına sərf etmirlər? Nədən istedadlı müsəlman gənc alimlər öz ölkələrində ciddi elmi işlə məşğul olmaq imkanından məhrumdur və onlar özlərini bir alim kimi təstiq etmək üçün Qərb ölkələrinə getmək məcburiyyətində qalırlar?..

* * *

Müasir Türkiyə kifayət qədər güclü dövlətdir. Lakin onun elmi yetərli qədər yüksək deyil. Bir neçə universiteti çıxmaq şərtlə altmışdan çox universitetdə elmi potensial aşağı səviyyədədir. Hər il milyonlarla para xərclənərək gənclər “doktora yapmaq” üçün Qərb elmi mərkəzlərinə göndərilir. Onlardan ən yaxşılardan geri dönmür, onlar üçün yaradılmış yüksək imkanlardan istifadə edərək özlərini təsdiq edirlər və nəticə etibarilə, Qərbdəki elmi potensialın güclənməsinə xidmət edirlər. Nisbətən zəiflər isə müəyyən məhdud bir mövzuda dissertasiya müdafiə edərək elmi adlar alıb, merkantil iddialarla geri qaydır, müəyyən mövqelər tutur (kafedra müdirləri, bölüm başqanları və s.), özlərindən də zəifləri ətrafına yığaraq davamlı olaraq elmi fəaliyyət simulyasiyası ilə məşğul olurlar. Əlbəttə, bu məsələdə istisnalar da var, lakin ümumi mənzərə, təəssüf ki, belədir...

Bəs nədən tələbələri xaricə ezam etmək üçün xərclənən milyardlarla paralar ölkənin özündə müasir elmi mərkəzlər yaratmaq üçün sərf olunmur?

Həmin elmi mərkəzlərdə güclü elmi potensial toplamaqla, xaricdəki ən görkəmli türk və əcnəbi mənşəli görkəmli professorlar üçün lazımi şərait yaradıb onları bu mərkəzlərə cəlb etməklə, müasir elmi işlərin aparılması üçün tələb olunan texniki, texnoloji baza yaratmaqla modern elmi-tədqiqat mövzuları üzrə nailiyyətlər əldə etmək olardı.

Belə bir təşəbbüslə vaxtilə dostum, mərhum professor Oktay Sinanoğlu çıxış etmişdi. Onun proyektinə görə Ankara yaxınlığında nəhəng bir alanda bütün müasir elm sahələrini əhatə etməklə "Turan" elmi mərkəzi yaradılmalı idi...

* * *

Prof. Oktay Sinanoğlu kvant kimyasının yaradıcılarından biri olmaqla çox böyük alim idi. Onu Türkiyədə türk Eynşteyni adlandırırlar. O, Amerikada ali təhsil almış, çox gənc yaşlarında böyük elmi nailiyyətlərə imza atmışdır. Oktay bəy hələ 28 yaşında Amerikanın Yale Universitetinin tam professoru seçilmiş və bununla da Qərb aləminin dəqiq elmlər sahəsində ən gənc professoru kimi rekord bir nailiyyətə imza atmışdır.

Oktay Sinanoğlu qatı turançı idi. Türk ulusu, türk dili onun qürur mənbəyi idi. Prof. Oktay Sinanoğlu iki dəfə kimya üzrə Nobel mükafatına təqdim olunmuşdu. Lakin turançı ideyaları, antiAmerikan, antisyonist mövqeyi onun bu mükafatı almasına mane oldu...

Oktay bəylə biz ilk dəfə 1997-ci ildə Türkiyənin Kaş şəhərində keçirilən beynəlxalq fizika konfransında görüşdük və az bir zamanda dostlaşdıq. Bizi bir-birimizə təkcə elmi mövzular deyil, türkçülük, turançılıq əqidəmiz də yaxınlaşdırırdı. Onun ən böyük arzularından biri də Türkiyədə Turan Elmi Mərkəzi yaratmaq idi. Bu barədə o, hökumətə öz projesini təqdim etmişdi. Bu projeyə görə Ankara yaxınlığında böyük bir alanda elm şəhərciyi yaradılmalı idi ki, orada dəqiq elmlər sahəsində fundamental tədqiqatlarla yanaşı mühəndislik, iqtisadiyyat üzrə də ən müasir səviyyədə elmi işlər aparılmalı idi. Həmin elmi mərkəzdə mən hidrodinamika üzrə şöbəyə rəhbərlik etməli idim.

Konfransın sonuncu günü Kaşın bələdiyyə başqanı Oktay bəyin şərəfinə ziyafət təşkil etmişdi. Ziyafətin gedişatında Oktay bəyi hökumət xəttinə telefona çağırıdılar. O, tezliklə qayıtdı və mənə böyük məmnunluqla məlumat verdi ki, bəs, projeyə artıq Süleyman Dəmirəl də imza atmışdır. Süleyman Dəmirəl o zaman Türkiyənin prezidenti idi. Belə bir təsəvvür yaranmışdı ki, artıq Oktay bəyin projesinin icrasına heç bir maneə ola bilməz...

Mən də çox məmnun oldum. Texniki və maddi imkansızlıq səbəbindən həyata keçirə bilmədiyim ideyaları artıq bu müasir elmi mərkəzdə reallaşdırıla biləcəkdim. Bu ümidlə mən Bakıya döndüm. Lakin aylar keçdi, fəqət Türkiyədən bir xəbər gəlmədi. Bir il sonra Oktay bəylə yenidən görüşdük. Mənim "Oktay bəy, nə baş verdi?" sualına o, "Nə gözləyirdimsə, o da oldu. Bir zaman sizə söylədiyim qüvvələr projenin reallaşmasına imkan vermədilər" dedi. Xatırlayıram, bir zaman Oktay bəy demişdi: "Dünyada gedən prosesləri müəyyən edən, idarə edən super qüvvələr mövcuddur. Onlar hər bir ölkə üçün müəyyən sərbəstlik kvotası ayırmışlar. Bu kvota xaricində hər hansı fəaliyyətin qarşısı qətiyyətlə alınır".

Demək ki, Türkiyə prezidentinin belə imzaladığı projeyə veto qoyulmuşdu. Daha üstün səlahiyyətli qüvvə ilə... Turan Elmi Mərkəzi yaratmaq, türkdilli xalqların alimlərinin, müsəlman alimlərin müasir elmi mövzular üzrə birgə fəaliyyətini təmin etmək... Olamaz!..

* * *

Müasir texnika və texnologiyanın yaradılmasında İslam ölkələrində çalışan elm adamlarının təəssüf ki, hər hansı rolu olmamışdır. Əbdus Salam yazır ki, fizika üzrə Nobel mükafatı almış bir avropalı həmkarı kinayəli şəkildə ona yarızarafatla belə demişdi: "Mister Salam, doğrudanmı siz elə fikirləşirsiniz ki, elmin inkişafında heç bir xidməti olmayan millətlər qarşısında bizim, Qərb alimlərinin, yardım etmək, qayğılarına qalmaq, onları ayaqda saxlamaq öhdəliyimiz var?"

Əbdus Salam ürək ağrısı ilə qeyd edir: "Sadəcə bir hospitalda olarkən görürsən ki, oradakı qurğuların, alətlərin, cihazların, dərman preparatlarının yaradılmasında bizlərin, İslam ölkələrindəki elm adamlarının heç bir iştirakı olmayıb".

"Mən bütün həyatımı Müqəddəs Quranın göstərişlərini həyata keçirməyə həsr etdim" deyən bu böyük şəxsiyyət ömür boyu namazlı, orucly, saleh bir müsəlman təkəni yaşayıb yaratmışdır. Əbdus Salamın adı XX əsrin elm korifeyləri Eynşteyn, Nils Bor, Maks Plankla bir sırada çəkilir, İtaliyada onun adını daşıyan Beynəlxalq Nəzəri Fizika Mərkəzi fəaliyyət göstərir. Lakin dünya elminin fəxri sayılan bu möhtəşəm şəxs öz vətəni Pakistanda sayqı görmədi, kafir elan olundu, adı bütün dərsliklərdən silindi. Onunla fəxr etmək, qürur duymaq əvəzinə öz ölkəsi ondan imtina etdi.

Rabva şəhərindəki qəbiristanda Əbdus Salamın başdaşında onun adı ilk müsəlman Nobel mükafatı laureatı kimi qeyd olunmuşdu. Radikal dinçilərin tələbi ilə epitafiyadan "müsəlman" sözü pozduruldu...

Bax belə... Təkfirçiliyin daha bir rəzaləti...

* * *

...1993-cü il idi. Mən İzmitdə Kocaeli Universitetinin professoru olaraq çalışmaqda idim. Bir gün universitetin konfrans zalında geniş bir toplantı keçirildi. Məruzəçi İzmitin müftisi idi. Mövzu isə olduqca maraqlı idi – "İslam və elm". Məruzəçi müfti Almaniyada kimya üzrə professor elmi rütbəsi qazanmış mötəbər, bilikli bir şəxsdi. O, İslam-elm münasibətləri barədə geniş açıqlama verdi, İslamın nə dərəcədə elmə yönəlik bir din olduğunu, ümumiyyətlə bir din olaraq, İslamın başqa dinlərlə müqayisədə nə dərəcədə üstün, mütərəqqi olduğunu əsaslandırmağa çalışdı. Ümumiyyətlə, məruzə olduqca maraqlı idi və sonda toplantı iştirakçıları müfti professoru xeyli alqışladılar. Daha sonra suallar verildi. Bu əsnada universitetin professorlarından biri ayağa qalxdı və ironik tərzdə soruşdu: – Xocam, deyirsiniz ki, İslam ən mütərəqqi, elmə, inkişafa yönəlik bir dindir. Bəs nədən İslam ölkələri elmi tərəqqi nöqtəyindən nəzərdən dünyanın ən geridə qalmış ölkələri sırasındadırlar?

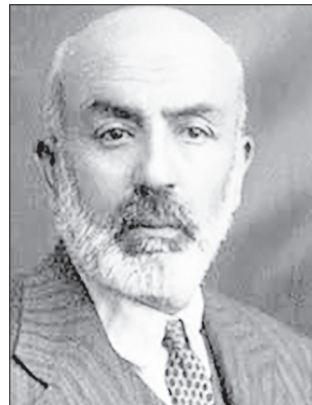
Heç şübhəsiz, bu, provokasyon bir sual idi. Onu qeyd etmək lazımdır ki, o zaman Türkiyədə İsmət İnönü dövründə yetişmiş müəyyən professura

təbəqəsi mövcud idi ki, onlar əsas etibarilə ateist idilər. Sualın müəllifi də elə həmin təbəqəyə məxsus professorlardandı.

Məruzəçi sualı soyuqqanlıqla qarşıladı və olduqca məntiqli cavab verdi: Haqlısız, İslam ölkələri həqiqətən geri qalıblar. Lakin, İslam ölkələri ona görə geri qalmayıblar ki, İslama riayət etmişlər. Bu ölkələr məhz ona görə geri qalıblar ki, əslində, təəssüf ki, onlar İslama riayət etməmişlər.

* * *

Böyük türk şairi, "İstiqlal Marşı"nın müəllifi Mehmet Akif Ersoy keçən əsrin əvvəllərində Kayzer II Vilhelmin dövrü ilə Almaniyaya səfər edir və bu səfərdən aldığı təəssüratı "Berlin xatirələri" adlı şeirində qələmə alır. Şeirin əsas məqamlarından biri də onun Almaniya qarşılaşdığı fərqli yüksəliş reallığı idi.

***Nüfusunuz iki kat arttı, ilminiz on kat,
Uçurdunuz, yürüyən fenne taktınız kanat.***

Şair bu ölkədəki yüksək təhsildən, mədəniyyətdən, elmi-texniki yüksəlişdən, texnoloji nailiyyətlərdən, almanların çalışqanlığından, səliqəsindən, dəqiqliyindən, əzmkarlığından, cəmiyyətdəki qayda-qanundan, birlik, bərabərlik ruhundan, ziyalıların fədakarlığından heyranlıqla söz açır. Şair demək istəyir ki, əslində, bütün bunlar İslamın tələblərindən irəli gələn xüsusiyyətlərdir və nə yazıq ki, bu tələblərə riayət olunmadığından, müsəlman ölkələri dünyada gedən inkişafdan kənarda qalmış, bir zamanlar dünyanın elm və mədəniyyət mərkəzi olan İslam aləmi xürafata, cahilliyə düşmüş, Batı dünyası qarşısında aciz və möhtac bir hala gəlmişdir:

***Mədrəsən varmı sənin?
Bəncə o çoxdan yürüdü
Hadi göstər bakayım şimdi də İbni-Rüşdü
İbni Sina niyə yok? Nerde Qazali görəlim?
Hani Seyyid kimi, Razi kimi üç beş alim?***

Mehmet Akifin göstərdiyi digər nümunə – Yaponiya. O, müsəlmanlara xas olmalı xüsusiyyətlərin – oxuyub öyrənmək ehtirasının, doğruluğun, dürüstlüyün, əhdə vəfanın, sədaqətin, şəfqətin, qənaətcilliyin, halallığın, ifratdan uzaq olmağın, başqasının malına, namusuna göz dikməməyin, birliyin, çalışqanlığın "o kiçik boylu, böyük millətə" xas olduğunu böyük ehtiramla ifadə edir və qeyd edir ki, yaponların Tövhidə də inancları (Allahın təkliyinə, vahidliyinə inan) olsaydı, əsl müsəlman elə onlar olardılar.

***Siz gidin, saffeti İslamı yaponlarda görün!
O kiçük boylu, böyük millətin əfradı bu gün,
Müslümanlıqdakı ərkanı sıyanette ferid;
Müslüman denmək için əksiyyəti ancak Tövhid.***

Mehmet Akifə görə müsəlman ümmətinin geriliyinin əsas səbəbi cəhalətdir. Allaha təvəkkül deyib, uyuduq, tənbellik, ətəlet bizi sardı və nəticədə belə bir

aciz, zavallı duruma düşdük. İslam qorxaqlıq, miskinlik, tərki-dünyalıq, tənbellik dini deyil, cəsarət, əzmkarlıq, çalışqanlıq dinidir. Bizim geriliyimizin səbəbi, bəzilərinin dediyi kimi, din deyil, tam əksinə, dinin təməl əsaslarından uzaqlaşmağımızdır.

***Ey dərdi cəhalət, sana düşməklə bu millət,
Bir halə gətirdin ki, nə din kaldı, nə namus!
Ey sineyi İslama çökən kapkara kabus.***

Lakin Mehmet Akif ümitsiz də deyildi və hesab edirdi ki, əgər İslam aləmi Quranın əmrlərinə uyğun şəkildə bərpa edilərsə, gerilikdən, cəhalətdən qurtula, müasir dünya ilə ayaqlaşa bilər.

***Doğrudan doğruya Qurandan alıb ilhamı
Asrın idrakına söylemeliyiz İslamı***

Cəhalətdən qurtulmağın yeganə yolunu Mehmet Akif elm, irfan, təhsildə görür. Müsəlmanlar Quranın tələblərinə uyğun bir şəkildə səylə çalışmalı, "bəşikdən qəbrə qədər elm örenməlidir". Quran ölülər üçün, yas mərasimlərində oxunmaq üçün göndərilməyib:

***Ölülər dini değil, sən də bilirsən ki, bu din
Diri doğmuş, duracak dipdiri, durdukça zəmin.***

* * *

Qərb ölkələri inkişaf etməkdə olan və geridə qalmış ölkələrlə münasibətlərini özləri üçün çox münasib bir şüar üzərində qururlar: "Elmsiz texnologiya!", yəni sizlərə elm lazım deyil, paranız varsa, gəlin bizdən hazır texnologiya alın. Əbdus Salam yazır ki, ərəb ölkələri hər il milyardlarla dollar xərcləyərək xaricdən müxtəlif texnologiyalar alırlar, lakin bu xərclərin onda biri yetərdi ki, İslam ölkələrinin ümumi müasir elmi mərkəzi yaradılsın. Bu məqsədlə Əbdus Salam bütün islam ölkələrinin başçılarına müraciət etdi. Zəngin, harın kralların, əmirlərin heç birindən xəbər çıxmadı... Və Əbdus Salam məcbur olub, Fizika üzrə Beynəlxalq Mərkəzi BMT-nin, İtaliya və İsveç hökumətlərinin ayırdığı maliyyə dəstəyi ilə İtaliyanın Triest şəhərində yaratdı. Bax belə...

Bir zamanlar islam ölkələrində alimə böyük sayqı, himayədarlıq var idi və İslam aləmi dünyanın elm, irfan mərkəzi idi. İndi isə bir çox müsəlman ölkələrində nə alim var, nə də ki elm və bu ölkələr dünyanın ən geridə qalmış ölkələri sırasındadırlar. Mühəmməd Hadi demişkən, "Söndükdə zəka əhlivətən ağlayacaqdır"...

Vaxtilə Mirzə Ələkbər Sabir müsəlman ölkələrində elmə münasibət barədə ürək ağrısı ilə belə yazmışdı:

***Qoy olar kəşfi-bədayə eləsin sənət ilə,
Paroxod, ya vaqon icad eləsin zəhmət ilə,
Biz verib pul minərik, yol gedərik rahat ilə,
Nə münasib ki, rəqabət edək hər millət ilə?!
Bizə ağalıq edən əhlə qulam olmalıyız!
Yaşamaq istər isək sırf əvəm olmalıyız!***

* * *

Elmi potensial və texnoloji inkişaf nöqteyi-nəzərindən İslam ölkələri və Qərb dünyası arasında olduqca böyük fərq mövcuddur. Müsəlman ölkələri artıq neçə əsrdir ki, elmdə birinciliyi əldən veriblər və nə zamandır ki, başqa ölkələrin elmi-texniki nailiyyətlərindən bəhrələnilər.

Müsəlman xalqları dünya əhalisinin təxminən 23%-ni təşkil etdiyi halda, cəmi 12 nəfər müsəlman Nobel mükafatına layiq görülmüşdür, onlardan da yalnız üçü dəqiq elmlər sahəsində bu mükafatı ala bilmişdir. Onu qeyd edək ki, bu müsəlman alimlər də öz ölkələrində yox, Avropa və ABŞ-ın elmi mərkəzlərində çalışaraq aldıkları elmi nəticələrə görə Nobel mükafatına layiq görülmüşlər.

Müqayisə üçün məlumat verək ki, kiçik İsveçrə üzrə Nobel mükafatı laureatlarının sayı 28-dir. İsveçin – 32, Fransanın – 69, Almanıyanın – 108, Böyük Britaniyanın – 132, ABŞ-ın isə 383 “Nobel” var. Nobel laureatlarının milli tərkibinə baxsaq, biz burada daha çox yəhudilərlə, almanlarla, fransızlarla, ingilislərlə, yaponlarla rastlaşırıq. Yəhudilər dünya əhalisinin 0,2%-ni təşkil etsələr də, bu vaxta qədər verilmiş Nobel mükafatlarının təxminən 20%-i onlara məxsusdur.

İslam Həmrayliyi Ölkələri, orta hesabla, öz ÜDM-nin yalnız 0,8%-ni elmi tədqiqatlara sərf edirlər, halbuki dünya üzrə bu rəqəm 2,5%-ə yaxındır. Qeyd edək ki, İsrail öz ÜDM-nin 4,4%-ni, ABŞ isə 2,9%-ni elmə ayırır. Nəzərə alsaq ki, ABŞ-ın ÜDM-i təxminən 21 trilyon dollardır, onda elmə ayrılan vəsaitin nə qədər nəhəng olduğunu görürük – ~\$600 milyard!

Zəngin ərəb ölkələrində nəhəng neft gəlirləri elmə yox, dəbdəbəli, təmtəraqlı, harın, israfçı həyatı təmin etmək üçün xərclənir. Özlərini əsl müsəlman sayan kəslər nədən Peyğəmbərimizin sadə, mütəvazi həyat tərzini özlərinə nümunə sayırlar, nədən iftar süfrəsində yalnız arpa çörəyi və su olan xəlifə Hz.Əlidən ibrət almırlar və nəhayət, nədən öz doğma ərəb dilində oxuduqları Quran ayəsinə riayət etmirlər?!

“Yeyin, için, ancaq israf etməyin! Allah-Təala israf edənləri, əlbəttə, sevməz”. Əraf surəsi, 31

1980-2000-ci illər arasında bütün ərəb ölkələri birlikdə 367 patent ala bilmişlər. Elə həmin periodda İsraildə bu rəqəm 7652, Cənubi Koreyada isə 16328 olmuşdur. Təkcə Harvard Universitetinin bir ildə nəşr etdirdiyi elmi əsərlər bütövlükdə müsəlman ölkələrində nəşr edilmiş elmi əsərlərdən həm kəmiyyətə, həm də keyfiyyətə qat-qat üstündür.

Son beş əsr ərzində İslam ölkələrində hər hansı böyük elmi-texniki nailiyyət, fundamental nəticə əldə edilməmişdir. Planetin hər 5 nəfərindən biri müsəlmandır. Elmi məhsuldarlığa gəldikdə isə dünyada elmi nəşrlərin yalnız 1,2%-i müsəlman alimlərə məxsusdur. İsraildə elmi işçilərin sayı bütün ərəb ölkələrindəkindən 2 dəfə çoxdur.

Fundamental elm sahəsindəki tədqiqatlar təbiətdəki qanunauyğunluqlar barədə yeni biliklərin əldə olunmasına yönəlmiş çalışmalardır. Burada alınan nəticələrin günü sabah hər hansı bir iqtisadi səmərəsinin olub-olmayacağı barədə müəyyən əminlik olmasa da, inkişaf etmiş ölkələrdə fundamental tədqiqatlara hər il milyardlarla vəsait ayrılır. Bu da təsadüfi deyil. Qətiyyətlə demək olar ki, fundamental tədqiqatlar elmi-texniki inkişafın lokomotivi rolunu oynayır və o ölkələr ki, fundamental elm sahəsində qabaqcıldır, onlar texniki, tətbiqi elm sahəsində də lider ölkələrdir.

Dünya elmi-texniki birliyindən təcrid olunma, fundamental elmi tədqiqatların aparılmaması İslam ölkələrinin elm sahəsindəki geriliyinin əsas

səbəblərindəndir. Bir zamanlar dünyada elmin avanqardı olan İslam birliyi indi geriliyin simvoluna çevrilmişdir.

Müsəlman ölkələrində yenidən elmi intibah dövrü başlaya bilərmi? Prinsipcə mümkündür. Mövcud utancverici halı dəyişdirmək üçün yalnız səylə çalışmaq, biliklərə yiyələnmək, Quranın və Peyğəmbərin çağırışlarına uyğun olaraq elmə sahib çıxmaq lazımdır.

Sadəcə, Allaha təvəkkül deyib, yalnız fərz ibadətləri icra edib, Quran ayələrini, mənasını dərk etmədən, əzbərləməklə bir nəticə əldə olunmaz.

“Nə qədər ki, öz halını dəyişdirmir bir toplum, dəyişdirməz onların halını Allah”. Rad surəsi, 11

Elmə münasibət kökündən dəyişməli, onun İslamın təməl ibadəti olaraq rolu, elmə maddi və mənəvi himayədarlıq prinsipləri bərpa edilməlidir.

Müasir elm artıq orta əsrlərdəki elm deyil. İndiki zamanda elmin inkişafı böyük vəsaitlər tələb edir və bir çox sahələrdə tədqiqatlar ölkələrin, elmi mərkəzlərin birgə fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur.

Oxuyub öyrənməyə, biliklərə, elmə sahib olmaq həvəsi hər kəsə körpəlikdən, uşaqlıqdan aşılmalı, cəmiyyətdə təqdir olunmalı, dövlət səviyyəsində təşviq edilməlidir.

21-ci əsr elm əsridir. Elm tərəqqi, cəmiyyətin yüksəlişi və nəhayət, xalqın rifahı deməkdir. Bir zamanlar Füzuli dediyi kimi, “Elmdir bəis rifayət xəliq” (Xalqın rifahı elmdədir).

O millətlər ki, müasir elmə sahibdirlər, onlar inkişaf edəcək, tərəqqi tapacaq və bununla gələcəkdə də dünyada söz sahibi olacaqlar. O millətlər ki, elmdən xalidirlər, onlar daima başqalarına möhtac olacaq, təzyiqlə, təcavüzlə üzləşəcək, istismar olunacaq, sayqısız münasibətə məruz qalacaqlar...

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

Əlaqə nömrələri:

+ 99412 498-78-10

+ 99455 668-78-79

**Jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,
illik abunə qiyməti 18 manatdır.**

İNDEKS: 76300

♦ P o e z i y a

Arif FƏRZƏLİ

QARTAL OYLAĞI

Yayıldı dünyanın hər tərəfinə
Bu müjdə: işğaldan qurtardı Şuşa!
Adını, odunu, şan-şərəfini –
Özünü özünə qaytardı Şuşa.

Nərlər-ərənlərtək qalxıb yerindən,
Qayası dikəldi, daşı dikəldi.
Qurtuldu yadların sərkilərindən,
Şəhərlər yanında başı dikəldi.

Bu yerlər yenə də qartal oylağı,
Bir də sinəsinə dağlar çəkilməz.
Daha bu yerlərdə hər bahar çağ
Bitən bənövşənin boynu bükülməz.

“Bir saat havada qanad saxlayın,
Nizam ilə gedən qoşa durnalar”.
Gəlib, səmasıyla ülfət bağlayın,
Sizi haraylayır Şuşa, durnalar!..

ŞƏHİDLƏR ÖLMƏZ Kİ...

Büksə də, bir anlıq bükər dizini,
Ensə də, bir anlıq enər torpağa,

Şəhidlər təzədən açar gözünü,
Şəhidlər təzədən qalxar ayağa.

Yağan yağışlara, əsən küləyə,
Süzən ulduzlara dönər şəhidlər.
Dönüb ildırıma, dönüb şimşəyə,
Düşməni kiridib yenər şəhidlər.

Yenə alov saçar od baxışları,
Təpəri yerində, gücü yerində.
Yenə səngər-səngər zəfərə sarı
Vətəni aparar çiyinlərində.

ZƏFƏR YAĞIŞI

*Bu yağış
hara yağsa da,
Şuşaya yağmayacaq,
ta qələbə gününədək
diksindirməyəcək
bizsiz küçələri,
bizsiz evləri...*

(2015-ci ildə yazdığım
“May yağışı” şeirindən)

Axır ki,
Şuşanın da üstündə
buludlar yayxandı,
axır ki,
Şuşaya da yağış yağdı
bu gecə,
döngə-döngə,
küçə-küçə
sellənib axdı
yenə,
həm də,
iyirmi səkkiz sənə
əvvəlkindən
daha gur,
daha coşğulu,
daha çılğın...
İsləndiqca,
körpə uşaq kimi sevinirdi
qosqoca şəhər,
sanki əvəzini çıxırdı,

az qala,
bir qərinə
buludsuz, yağışsız qalmağın...
Bu gecə
Şuşaya yağış yağdı,
bomboz,
bumbuz,
əsl payız yağışı,
amma
mehri-sevgisi
ilk bahar leysanınca,
büllur təmasından
dirçəldi,
özünə gəldi
bunca
həsrətini çəkdiyi
hər dam,
hər səki,
hər barı,
gümüş tumarından
dikəldi
sahibsizlikdən ur gətirmiş
qala divarı...
Bu gecə
Şuşaya yağış yağdı,
yuyub təmizlədi onu
düşmənin izindən,
düşmənin nəfəsindən.

DAĞLAR, BU MƏNƏM, GƏLMİŞƏM

Əyrlməmiş görüşünə
Dedim, bir də gəlim, dağlar.
Şax qamətnən bir də sənə
Baş endirə bilim, dağlar.

Sinəm tamam dağ yeridi,
Dərdlərin yaylaq yeridi.
Bir köhnə ocaq yeridi
Daha ruhum-könlüm, dağlar.

Ömür yarpaq tökür hələ,
Narın-narın çökür hələ.
Qor tutsam da, şükür, hələ
Soyumayıb külüm, dağlar.

Gəldim, sənə sirr anlatım,
Özüm neçə sirr anladım.
Qayan nə çəkir – anladım,
Lal olunca dilim, dağlar.

Vəsfini gör hara yazdım,
Zirvəndəki qara yazdım.
Ələsgərdən sonra yazdım,
Əsə-əsə əlim, dağlar...

RÜŞVƏT

Sən –
savaşların ən qorxuncu,
qətliaamların ən zoru.
Sən –
dağılmış tifaq,
qarğınmış nəsil,
çatlamış əcdad goru.
Sən şərlə şərik,
haramla hamaş,
zülümlə tən,
sən harda varsan,
orda qürbətdir Vətən.
Sən harda varsan,
orda yalan çox,
dərd çox,
günah çox...
Sən harda varsan,
orda ümid yox,
inam yox,
sabah yox,
Allah yox...

Masallı

Mövlud TEYMUR

AY QOCALIQ

Ömür keçdi, başa çatdım,
Bərkə getdim, boşa çatdım.
Bir məzara, – daşa çatdım
Ay qocalıq, vay qocalıq.

Hey qalmadı canda, dizdə,
Səpələndim yolda, izdə.
Bükülübdü belimiz də
Ay qocalıq, vay qocalıq.

Ağarıbdı qara telim,
Huşum gedir dilim-dilim.
Beləymişsən, mən nə bilim?!
Ay qocalıq, vay qocalıq.

Mövlud Teymur bezdi, getdi.
Bu dünyanı gəzdi, getdi.
Fələk onu əzdi, getdi.
Ay qocalıq, vay qocalıq.

GÖZ YOLU

Gözlə ölçülən,
gözlə seçilən,
gözlə keçilən
yollardayam mən.

Nəyəm, bilirəm,
hələ diriyəm.
Haqqa gedirəm,
yollardayam mən.

Yalan bilmərəm,
sözə ovçuyam.
Mövlud, yolçuyam,
yollardayam mən.

Dİ GƏL

Sənə çiçək dərmişəm,
Dərib, yola sərmişəm.
Qonşu qızı, gəlmişəm,
Di gəl, di gəl, yubanma.

Xan çinarın altında,
Buz bulağın yanında,
Mən gəlmişəm vaxtında,
Di gəl, di gəl, yubanma.

Sən yanmasan halına,
Mövlud çatmaz vüsalına.
And verirəm canına,
Di gəl, di gəl, yubanma.

ADIMI DE

Söylə görüm, yeddi nədi, sıfır nə?
Əsadı, eynəkdi, bir də azarım.
Ələnib ələyim, xəlbirim göydə,
Fələyin borcuyla keçir güzarım.

Deyiləm gördüyün o şümal cavan,
Suyum bulanıqdı, çörəyim yavan.
Məni məzarıma qovubdu qovan,
İndi gəl üzümə bax, adımı de.

DEMƏ ÖMÜR BİHUDƏYMIŞ

Ömrüm-günüm ahda-zarda,
Üzüm bülöy, can ütəymiş.

Bir cüt qoz da bu bazarda
Məndən baha. Çox ötəymiş.

Artıb yaşı, artıb dərdim,
Bu dünyadan kədər dərdim.
Cavan vaxtı bəxtəvərdim,
İndi başım daşa dəymiş.

Mövlud ayəm, Teymur adım.
Kədər dostum, sevinc yadım.
Gün toplayıb, arıtladım,
Demə ömür bihudəymiş.

Mövlud Teymur 1972-ci ildən bu günə kimi öz ruhuna, öz təbinə biçilmiş şeirləri ilə mətbuatda dərc olunub. Onun ilk kitabı “Yazıçı” nəşriyyatında “Bir sözüm var” adıyla işıq üzü görüb. Sonralar onun sözü də kitabları kimi çoxaldı: “Qarabağ bizimdir”, “Ağ atlı xilaskar”, “Tarixlərdə qalacaq”, “Rəsul Rza demişkən”, “İsti adamlar”, “Ürək yangısı”, “İsmayıl dağları”, “Yaxşı adam”, “Çox sevirəm anamı” və “Qar bərəkətdir” şeir kitablarıyla oxucuların görüşünə gəlib. “Rəsul Rza” və “Prezident təqaüdü” mükafatlarına layiq görülüb.

“Azərbaycan” jurnalının redaksiyası adından biz də şairi 70 yaşı münasibəti ilə təbrik edir, ona möhkəm can sağlığı arzulayırıq.

◆ Ədəbi düşüncələr

ANAR

İNKAR YOX, DAVAM

*Azad Yaşarın kitablarıyla bağlı
çəşidli düşüncələr*

Azad Yaşarla xoş bir təsadüf nəticəsində tanış oldum.

Sovet illərində Moskva qəzet və jurnallarında otuza qədər məqalələrim, ədəbi söhbətlərim dərc olunmuşdu. Rus dilində yazdığım bu mətnləri dilimizdə çap etmək istədim. Həm o dövrün ədəbi həyatının müəyyən səhifələri kimi, həm tənqidi fəaliyyətimin nümunələri kimi, həm də o vaxt yazdıqlarımın bir sözünü, bir cümləsini, bir ifadəsini dəyişmədən müstəqillik dövründə oxucularımıza çatdırmaq üçün.

Bir neçə vacib yazımla məşğul olduğuma görə tərcümə etməyə macalım yox idi. Savadına beləd olduğum tənqidçi Əsəd Cahangirdən xahiş etdim ki, bu mətnləri dilimizə çevirsin. İki ədəbi söhbəti çevirdi və dedi ki, qalan məqalələrin tərcüməsini Etimad Başkeçiddən və Azad Yaşardan xahiş edib. Bir müddət sonra tərcümələrlə tanış olanda məmnun qaldım, Azərbaycan və rus dillərinin incəliklərini duyaraq çevirmişdilər. Etimadla tanış idim, zəng edib minnətdarlığımı bildirdim. Azad Yaşarla da tanış olmaq istədim. Dəvət etdim, gəldi, tanış olduq və mənə xoş təsir bağışladı. Qərbin və Şərqi dini, fəlsəfi cərəyanlarına, milli və dünya ədəbiyyatına bələdliyi xoşuma gəldi. Aydın oldu ki, ikimizin də Şərqdə sufizm, zen buddizm, Qərbdə ekzistensializm marağımız var. Mən vaxtilə sufizm, zen buddizm, ekzistensializm aid bəzi mətnləri dilimizə çevirmişdim. Azad daha böyük həcmdə sufizm və dao zen mətnlərini çevirib çap etmişdir. Dünyanın mənəvi sərvətlərini millətimizə çatdırmaq cəhdləri, maarifçilik təşəbbüsləri mənə də yaxın idi. Bir sözlə, söhbətimiz tutdu. Maraqlı ədəbiyyat adamıyla belə gec tanış olmağıma təəssüfləndim. Mənə tərcümələrini və Türkiyədə basılmış şeir kitabını təqdim etdi. Vaxt tapıb onlarla da tanış oldum. Səlis tərcümələri də, orijinal şeirləri də xoşuma gəldi.

Amma eyni zamanda içimdə bir nigaranlıq duyğusu, təşviş hissləri də baş qaldırırdı. «Başına gələn başmaqçı olar» – deyiblər. Ömrüm boyu haçansa cavan, indi yaşa dolmuş bir çox şairlərlə rastlaşmışam. Əvvəl-əvvəl özləri də, yazıları da mənə yaxşı təsir bağışlayıb. Məişət məsələlərində köməyim, maddi yardımım da olub onlara, təqaüd də təqdim etmişəm, rayonlarında keçirilən tədbirlərinə də qatılmışam, bəziləri haqqında dəstəkləyici yazılar da yazmışam. Amma bir müddət sonra nədənsə narazı qalaraq tamam başqa

sifət göstərdilər. Əlbəttə, həm istedad, həm mərifət, qanacaq baxımından yazarlar – cavanı da, orta yaşlısı da, ahılı da dəfə-dəfə çoxdur. Amma, neyləməli, üzüdnöklər də az deyil.

İnsanları sonacan qavramaq mümkün olmasa da, hər halda az-çox tanıya bilərəm. Azad Yaşar mənə qətiyyəni qeyri-səmimi adam təsiri bağışlamırdı. Ancaq əndişələrim də səbəbsiz deyilmiş. Demə, Azadın gələcəkdəki davranışından yox, keçmişdə yazdıqlarından pəjmürdə olacam. Dediym kimi, şeirləriylə Türkiyə nəşrindən tanış olmuşdum. Dillərimiz nə qədər yaxın olsa da, poeziyasıyla Azərbaycan türkcəsində, orijinalda tanış olmaq istədim. Xahiş etdim, mənə azərbaycanca şeir kitabını gətirdi. «Konsept» kitabına daxil edilən şeirləri maraqla oxuduqdan sonra həmin kitabda yer alan iki məqaləsiylə də tanış oldum və niyə elə ilk görüşümüzdə bu kitabı mənə vermədiyinin səbəbini anladım.

Bu iki məqaləylə qətiyyəni razılaşmadığımı demək azdır, onlarda məni çox incidən məqamlara da rast gəldim. Yazıçılar Birliyində otuz dörd illik işim müddətində özümə, atama qarşı çox cahil hücumlarla rastlaşmışam. Ancaq belə atmacalar heç bir ədəbi dəyəri olmayan uğursuzların qələm məhsulları olanda bu sayaq cızmaqaraları eynimə almıram. Bilikli, zəkali, ədəbiyyatda öz yeri olan bir Azərbaycan ziyalisinin bu cür ədalətsiz hökmləri, doğrusu, məni həm təəccübləndirdi, həm təəssüfləndirdi.

Bu məqalələrlə tanış olmaqdan öncə şeirləri və maarifçilik fəaliyyəti barəsində ürək dolusu bir yazı yazmaq niyyətindəydim. Bu iki yazı məni şübhəyə saldı. İki məqaləsiylə tanışlıqdan sonra səmimi yazı yaza bilərəmmi və ümumiyyətlə, yazmalıyammi? Bəlkə elə heç nə bilməmiş kimi, üstündən sükutla keçim və münasibətlərimiz sırf rəsmi ünsiyyət şəklində olsun?

Müəyyən tərəddüdlərim olsa da, qərarım birmənalı idi: maraqlı bir müəlliflə tanış olduğum barədə, onun diqqətimi çəkən şeirləri və maarifçilik fəaliyyəti haqqında hər şeyə rəğmən obyektiv fikir bildirməliyəm. Eyni zamanda, razılaşmadığım məqamlara da münasibətimi gizlətməməliyəm. Necə deyərlər, «örtülü bazar dostluğu pozar». Qoy hər şey aydın-aşkarlansın. Bu yazımdan sonra Azadla münasibətlərimizin necə olacağını isə, Həyatın və Zamanın ixtiyarına buraxaq.

Beləliklə, Azad Yaşarın şeirləri haqqında.

Məni yaxşı mənada heyrləndirən o oldu ki, postmodernistlərdən sayılan şairin poeziyasının böyük qismi milli folklor ruhunda, aşiq şeiri səpkisində yaradılmışdır. Forması dəqiq müəyyənləşdirilmiş «cığalı təcni», «cinanlı bayatılar», «bayatılar»dan başqa, bir çox digər şeirləri də qoşmalar, gəraylılar səpkisindədir.

***Qərib-qərib dolaşıram,
Qara geyər ağım mənim.
Macalım yox göz açmağa,
Dərdir sağım, solum mənim.***

***Yad bağın gülün qoxlayım,
Dərib də dəstə bağlayım.
Gülən könüllər dağlayım.
Var sinəmdə dağım mənim.***

***Qara bulud başım üstə
Əhdim kəsər, durar qəsdə.***

**Yetməz əlim yara, dostə,
Dağlar çəkməz dağım mənim.**

Allah eşqinə deyin, bu şeirin postmodernizmə nə dəxli var? Yaxud bu gəraylının:

**Gözəl yarım, usanmadın,
Evimi yıxmaqdan-yıxmaqdan.
Göydə ay kimi saraldım,
Sənə baxmaqdan-baxmaqdan.**

**Könül nəşələnmez, gülməz,
Xəyalım səndən üzülməz.
Gözüm yaşı durmaq bilməz
Qanlı axmaqdan-axmaqdan.**

**Bir yazı yazılmış bizə,
Əcəl də görünməz gözə,
El usanmaz sevgimizə
Qara yaxmaqdan-yaxmaqdan.**

Belə örnəklərin sayını xeyli artırmaq olardı. Amma Azadın başqa səpkidə yazdığı şeirlər də maraqlıdır. Özəlliklə kiçik şeirləri:

**Şüşə soyuq gözlərlə mənə baxır
Yaxınlaşıram –
İliq nəfəsim oxşayır onu
toxunuram –
puçur-puçur tərləyir xəcalətdən,
bayaq mənə
soyuq yanaşdığı üçün.**

Sırf realist bir görüntü – soyuq şüşənin insan nəfəsiylə «tərləməsi» gözləniməz şəkildə mənalandırılır.

«Qul nərgizlər» ən zərif şeirlərindəndir:

**Vitrindən bir qucaq nərgiz
Boylanır küçəyə boynu bükülü
Dərilmiş çiçəklər
kəpənəksiz, çəmənsiz tez solur,
ləçəkləri tökülür.**

Uğurlu şeirləri çoxdur. «Kəpənək», «Aman ovçu», «Totalitar rejim», «Sahibinə bənzəməyən mal», «Ağaclar haqda əfsanə», «Qəribə qoxulu pullar», «Günəbaxan», «Kağız para» yadda qalan şeirlərdəndir.

«Nənənin ölümünə ağı», anasına həsr olunmuş şeirləri oxuyanda hansı vəzndə yazıldığı barədə, üslubun təzəliyi, köhnəliyi haqqında düşünmürsən, onların təsir gücünün cazibəsinə düşürsən.

Çağdaş şeirlə nəsrin sərhədləri müəyyən dərəcədə şərtidir. Nazım Hikmət demiş, şeir hecayla da yazıla bilər, sərbəst vəzndə də, qafiyəli də ola bilər, qafiyəsiz də. «Vəznəsiz şeir olmaz» deyənlər də, «şeir yalnız vəznəli olmalıdır» deyənlər kimi, «qafiyə lazım deyil» bəyan edənlər, «şeir yalnız qafiyəli yazılar» söyləyənlər təkin dar qafalıdırlar. Nazımın fikridir.

Amma şeiri şeir edən, nəsrədən fərqləndirən nəşə izah olunmaz bir seyr də var. Azadın istər obrazlılıq, istər duyğu zənginliyi ilə seçilən şeirlərini, vəznindən ya vəznəsizliyindən asılı olmayaraq, qəbul edirəm. Lakin indi misal çəkəyim parçaların hansının şeir, hansının nəsr olduğunu təyin etmək çətindir.

Gənc aktyorun filmdə və ya tamaşada anasının rolunu oynayan aktrisa ilə real həyatda sevimsi nə dərəcədə incest faktı sayıla bilər? – bu, şeir kimi təqdim edilir.

Selfi çəkməyə düşgün ata-analar üçün qəttəzə qız adı tapmışam – Selfiyyə» – bu isə, nəsr kimi.

Bir fərq duyduunuzmu?

Azadın ən yaxşı şeirlərində mövzu və ifadə rəngarəngliyi duyulur. Bələd olduğu hind fəlsəfi dünyagörüşündən gələn reinkarnasiya motivləri («bəlkə də qəbrimin üstündə çiçək/ot olub/ dünyaya yenidən gələcək/ otları oxşayan mehlər dinəcək/ «nə idi, nə oldu, nəyə qarışdı?») söz oyunları («Lə»siz kütlə», «Hiberbayatı» şeirləri, «Yox/ ürəyim bu dərdə/ dayanmaz.../ və dayanar» misraları), yumor («başqasına çox güvənib/ o qədər yaxın olma ki/ əli çaşıb/ sənə cibinə girəndə/ öz cibi sanmasın).

Uğurlu misalların sayını artırmaq olar.

**Dostlar bu gün məni üzümə öydülər
Xəcalətdən soyuq tər seli suvardı kürəklərimi
Öz dəfn mərasimindəydım sanki**

«Vaxtsız ölüm» şeirində ifadə olunmuş bu hiss mənə də çox yaxındır.

«Qırx yaş» şeirində yazır:

**Bu yaşda
yenidən
başqa türlü yaşamağa başlamaq
gec olduğu qədər
başladığımız işləri bitirmədən ölmək də
tezdır.**

Deyə bilərəm ki, 83 yaşında da belədir.

Azadın ictimai mövzularda yazdıqlarının ən uğurluları, mənəcə, Birinci Qarabağ savaşına aid olan şeirləridir. Bu ağrımızı, bu nisgimizi, bu dərdimizi ifadə etməkçün şair təsirli üsul tapıb. Şəhidlərin ruhları özləri danışır, öz hisslərini ifadə edir, həyatları və ölümləri haqqında söz açırlar. Bu şeirlərə xas olan bədbinlik, küsgünlük, kədər ruhu Azadın, şübhəsiz, 44 günlük zəfərimizə həsr olunacaq nikbin və qürurlu şeirləriylə ovudulacaq.

Şeirlərinə aid bu bölümdən sonra məni düşündürən və qayğılandıran üç problemdən söz açmasam, yazımda bir kəmlik olar. Bu problemlərdən biri postmodernizm məsələsidir. İkincisi, «sovet ədəbiyyatı» adıyla damğalanan söz sənətimizin böyük bir dövrünə inkarçı münasibətlə bağlıdır. Üçüncü isə, özlərini postmodernist adlandıranlardan bəzilərinin «Ədəbiyyatımız bizdən başlayır» iddiasıdır.

Başqalarıyla işim yox, ancaq Azad Yaşarın «Hamı və heç kim» və «Konsept» adlı şeir kitabları postmodernizm məsələsinə şübhə yaradırsa, ikinci və üçüncü problemləri tamamilə aradan qaldırır.

Konkret söhbətə keçək. Postmodernizm nə olan şeydir? Postmodernizmdən əvvəl Qərb ədəbiyyatında və incəsənətində onlarla, bəlkə yüzlərə cərəyanlar olub keçib. Klassisizm, romantizm, sentimentalizm, simvolizm, realizmdən sürrealizmə, neorealizmə, əfsunlu (maqik) realizm, SOSrealizmə qədər.

(Kiçik bir haşiyə: Mən hazırda «Altmışıncılar» və son 60 ilin ədəbi həyatı» adlı kitab üzərində işləyirəm. Bu kitabda sosialist realizm metodunu SOSreal-

izm kimi yazıram. Yeni realizmin SOS! – İmdad! çağırışı kimi. Demə, məndən əvvəl bu sözü Azad da bu şəkildə yazıbmiş, Bu işdə onun prioritetini, birinciliyini təsdiq edərək, mən də belə yazırdım və yazacam).

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Avropada, Rusiyada, Şimali və Cənubi Amerikada ötüb gedən cərəyanları xatırlayaq. Rəssamlıqda impressionizm və postimpressionizm, puantilizm, fovizm, ekspressionizm, abstraksionizm, təşizim, pop art, op art. Ədəbiyyatda (həm də sənətdə) futurizm, dadaizm, imajinizm, akmeizm, ekzistensializm, absurdizm və s. və i. a. Hamısını öz dövrünün modernizmi (yeni çağdaşlığı) da saymaq olar və ona görə də bütün bunlardan sonra meydana çıxan cərəyanları postmodernizm adlandırmaq mümkündür. Özümü postmodernizm üzrə uzman saymasam da, hər halda müəyyən məlumatlarım var və bu məlumatlar çox ziddiyyətlidir. Postmodernizmi çağımızın aparıcı sənət cərəyanı, ədəbiyyatda yeni söz, yeni dövr sayanlar da var, onu büsbütün inkar edən, sadəcə olaraq, yaza bilməyənlərin şarlatanlığı, başaldatmaq təşəbbüsü kimi qələmə verənlər də...

Ədəbi tənqidin, ədəbi ictimaiyyətin postmodernist saydıqları Umberto Eko, Orxan Pamuk kimi yazıçıların özlərinin postmodernizmə münasibətləri birmənalı deyil. Umberto Eko postmodernizm tarixinin az qala Homərə çatdırılması haqqında istehzayla danışır, yazır:

«Təəssüf ki, postmodernizm hər şeyə yarayır. Mənə elə gəlir ki, bizim zamanda bütün bu sözdən istifadə edənlər onu hər dəfə kimi isə tərifləmək istədiklərində işlədirlər... Postmodernizm – modernizmə cavabdır. Madam ki, keçmişi yox etmək olmur və ya onun məhv edilməsi heçliyə gətirib çıxarır, o zaman onu yenidən ironiya ilə şəbədəyə – lağa qoyaraq təqdim etmək lazımdır. Mənə elə gəlir ki, biz daima müzakirələrimizdə mövcud olan bu gizli fikirlərdən əl çəkməliyik – o fikirlərdən ki, hay-küy əsərin yeganə meyarıdır».

Orxan Pamuk Bakıda olarkən ondan soruşdum:

– Orxan bəy, siz postmodernistsinizmi? – Əsla yox, – dedi. – Bizdə yaza bilməyənlər özlərini postmodernist adlandırırlar – dedim. – Bizdə də öylə – qarşılığını verdi.

Məsələn, mən dostum Kamal Abdulla kimi istedadlı yazıçını postmodernist adlandıranda təəccüblənirəm. Hətta özü belə bu təyini qəbul edirsə belə, mən onun parlaq nəsrində ədəbiyyatımızın ən sağlam ənənələrinin yeni dövrə, yeni üslubla davam etdirilməsini görürəm, keçmişin inkarını yox. Davam etmək səndən əvvəlkiləri danmaq deyil. Bu baxımdan Azad Yaşar da indiki rus ədəbiyyatından seçdiyi və çevirdiyi mətnlərə, bəzi inkarçı nəzəri fikirlərinə görə postmodernistdirsə, bədii yaradıcılığı etibarıyla bu cərəyana, mənə, heç bir aidiyyəti yoxdur.

Yeri gəlmişkən, rus postmodernistləri barədə yunan yazıçısı Nikos Zavras belə yazır:

«Həyasız, kəmsavad jurnalistlərə öz ordusunu alçaltmağa, vulqar postmodernist «yazıçılara» əzəmətli rus ləyaqətini təhqir etmək, rus məktəblərinin müdir və müəllimlərinə hər cür zibil və çirkabı təqdim etməyə icazə verən xalqı görmək xəcalət gətirmirmi? Postmodernizm şöhrətpərəst, həyasız, özündənrazı və ifrat dərəcədə pafosludur. Çünki naqislik və günah həmişə aqresivdir. Homoseksualizm pafosu, kobudluq pafosu bayağı rişxəndçilik pafosu».

Umberto Ekonun «Qızılgülün adı» romanından məni heyrləndirən bir sitatı da gətirim:

«Elə bir vaxt gələcək ki, qanunsuzluq yayılacaq, oğullar valideynlərinə əl qaldıracaq, arvadlar ərlərinə xəyanət edəcək, ər arvadını hakimlərin

qarşısına çıxaracaq, ağalar öz təbəələr ilə insafsız davranacaq, təbəələr ağalara itaət etməyəcək. Böyüklərə hörmət qalmayacaq, yetkinləşməmiş gənclər hakimiyyət tələb edəcək, iş, əməl faydasız, zəhlətökən bir şeyə çevriləcək, hər tərəfdə günahın, qüsurun, bütün əxlaq qaydalarının pozulmasının şərəfinə mahnılar oxunacaq».

Vaxtilə (2012-ci ildə) Orxan Pamuk haqqında yazdığım essədə U.Ekonun romanından bu parçanı gətirdikdən sonra qeyd edirdim:

«Bu fikir mənə təkcə orada sanki postmodernizm estetikasının və etikasının ifadə olunması və bütün bu deyilənlərin zamanəmizin həqiqətlərinə tuş gəlməsi ilə deyil, həm də bu mətnin qədim «Oğuznamə»lərdən birində ailə bağlarının qırılması, yaş ierarxiyasının pozulması, hakimiyyət hərisi olan «südəmə» gənclərin hərcmərclik və qanunların tapdanması haqqında şikayətlərlə tam eyniliylə heyrləndirdi. Həqiqətən, dünyada heç bir şey yeni deyilmiş».

Bəs çağdaş postmodernistlərin məqsədi nədir? Yalnız adamların mənəviyyatını qıcıqlandırmaq, epatajı? Qısa bir müddətdə doğrudan da epatajla kimlərinə diqqətini çəkmək, hətta populyarlaşmaq olar. Amma epataj – sənətdə ömrü ən qısa olan bir oyundur.

Postmodernizmin əsas postulatlarından biri – keçmişə, ədəbiyyata, dilə, üsluba, klassik süjetlərə və nəticə etibarilə bütün bədii və əxlaqi dəyərlərə destruktiv münasibətdir.

Belə olan surətdə bizdə klassik ədəbiyyata destruktiv münasibətin ilk nümunələri M.Ə.Sabirin Füzuli qəzəllərindən satirik məqsədlərlə istifadə etməsi, onları «aşağılaması», necə deyərlər, «isbatdan çıxarmasıdır».

Eyni cəhd Mayakovskinin «Yaxşı» poemasında Puşkin Tatyanasının kövrək sevgi məktubunu parodik şəkildə istifadə etməsidir. Yadıma düşdü ki, vaxtilə Molla Pənah Vəqifin «Kür qırağının əcəb seyrangahı var / yaşılbaş sonası heyif ki, yoxdur» misralarını Rəsul Rza «Kür qırağının əcəb seyrangahı var/, yaşılbaş sonası yaxşı ki, yoxdur» şəklində istifadə etməsi necə tufan qoparmışdı, hətta yazıçılar qurultayında sərt tənqidi çıxışlara səbəb olmuşdu. Azadın bir şeiri də atamın vaxtilə kəskin etirazlara məruz qalmış misralarını xatırlatdı mənə. Bir şeirində Azad qadınların «Çoxusu ya sarımsaqdır ya da ki, soğan» yazır. Vaxtilə Rəsul Rzanı «Sən öpüşməyi sevirsen, mən sarımsağı» misralarına görə az qala çarmıxa çəkəcəkdilər.

Dediyim kimi, dünya ədəbiyyatında da, rus ədəbiyyatında da postmodernizmə sırf mənfi münasibət də var. Şəxsən mənim postmodernizmdə qəbul etmədiyim ən əsas cəhət onun bütün özündən əvvəlki ədəbiyyata nihilist, inkarçı münasibəti, özəlliklə də «altmışıncılara» qarşı açıq düşmənçiliyidir. Bu da bizə çağdaş rus postmodernistlərdən yoluxmuş azardır.

Amma axı çağdaş rus ictimai ovqatıyla bizim ictimai əhvalımız bir-biriylə daban-dabana ziddir. Rus cəmiyyətində hakim olduqları böyük imperiyanın itirilməsilə bağlı, bunun nisgilini çəkən, özlərini hamı tərəfindən alçaldılmış və ona görə də hamıya nifrətlə baxan bir əhval-ruhiyyənin daşıyıcıları mövcuddur. Biz isə uzun illər həsrətini çəkdiyimiz müstəqilliyimizə qovuşmağın fərəhini duyan, 44 günlük zəfər yürüşündən və işğal olunmuş ərazilərimizin azad olunmasından sonra isə, qələbənin qürurunu yaşayan millətlik. Söz yox, bugünkü həyatımızda mövcud kəsirləri, çatışmazlıqları, haqsızlıqları danmırıq, amma bunlar müstəqilliyimizin bəxtəverliyiylə tutuşdurula bilməz.

Rusiya Prezidenti SSRİ-nin süqutunu XX əsrin ən böyük faciəsi sayır. Nə XX əsrdə milyonlarla insanın həyatına son qoyan iki cahan hərbləri, nə 37-ci

il müsibətləri, nə Stalin rejiminin cinayətləri, nə Xolokost, nə faşizm və onun fəsadları, nə konslagerlərin qaz kameraları, nə QULAQ, nə Yaponiyanın atom bombardmanı, nə böyük şəhərləri sarsan terror aktları... Demə, bütün bunlar deyil, sonuncu imperiyanın süqutu imiş əsrin ən böyük faciəsi. Tarixdə bütün imperiyalar gec-tez dağılır. Makedoniyalı İskəndərin, Çingiz xanın, Teymurləngin, Napoleonun səltənətləri, Qədim Roma və Sasani dövlətləri, Ərəb xəlifəlikləri, XX əsrdə isə Britaniya, Avstriya-Macaristan, fransız, ispan, porteqiz, holland, Belçika, Osmanlı imperiyaları dağıldı, yüzlərlə xalq azadlığa qovuşdu, istiqlalını elan etdi. İmperialist ölkələrin heç birində keçmiş hökmranlıq dövrü üçün nostalji hissləri açıq bilinmir, daima dartışılmır. Bircə rus imperialistləri hələ də itirilmiş neomüstəmləkələrinin xiffətini çəkir, SSRİ-nin yenidən bərpa olunacağı xülyalarıyla yaşayırlar. Rus postmodernistlərindən, məsələn, Limonovun 60-cılar nəslinə qarşı iradəsi ondan ibarətdir ki, onlar sovet rejiminin yenilməsinə çalışsınlar. Başqa bir rus postmodernisti Vladimir Sorokin (Azad Yaşarın tərcüməsində) bəyan edir ki, «altmışıncılar ədəbi nəslini yenilikçi yox, sosialist realizminin davamçısı sayır». Əfsus ki, Azad özü də bu sözlərə özünün elə Sorokin ruhunda və leksikonunda bədab rübaisini əlavə edir. Bəlkə bəzən iddia olunduğu kimi, doğrudan da rus ədəbiyyatının Gələcəyi onun Keçmişidir. Hansı postmodernizm, ostmodernizm, dostmodernizm, tostmodernizmə mənsub olursan-ol, rus ədəbiyyatının tarixində Limonovun və Sorokinin pornoqrafik romanları deyil, o vaxt döyülən, indi isə söyülən altmışıncıların yaratdıqları qalacaq – şəirdə Y.Yevtuşenkonun, A.Voznesenskinin, B.Axmadullinanın, İ.Brodskinin, V.Visotskinin poeziyası, nəsrə Y.Kazakovun, V.Şukşinin, V.Aksyonovun, Fazil İsgəndərin, V.Maksimovun, V.Rasputinin, A.Bitovun, V.Belovun əsərləri...

Rusiyada postmodernistlər «altmışıncıları» sovet rejiminə qarşı olduqlarına görə sevmirlər, bizim postmodernistlər isə, həmin nəslə guya sovet quruluşuna xidmət etdiyimizə görə qınayırlar. Quruluşa xidmətimiz nədən ibarət imiş – yazılarımızı güc-bəlayla senzuradan keçirə bilməyimiz ya Sovet həyatına qara yaxmağımıza, SOSrealizmə xilaf çıxmağımıza, millətçiliyə, turançılığa meyil etməyimizə görə ən yüksək kürsülərdən suçlanmağımız, Partiya mətbuatında «ifşa» edilməyimiz?!

Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatından «altmışıncıları» və onların ən yaxın sələflərini – İsmayıl Şıxlını, İsa Hüseynovu, Sabir Əhmədlini, Yusif Səmədoğlunu, İsi Məlikzadəni, Maqsud İbrahimbəyovu, Fərman Kərimzadəni çıxarın, görün nə qalır? Şeirdə Bəxtiyar Vahabzadəni, Qabili, Əli Kərimi, Məmməd Arazı, Xəlil Rza, Cabir Novruz, Tofiq Bayramı, Fikrət Qocanı, Fikrət Sadığı, Vaqif Səmədoğlunu inkar etməklə nə qazanırıq? Yalnız dünyasını dəyişən rəhmətliklərin adlarını çəkirəm. Amma axı hələ də diri-diri basdırmağa nə qədər çalışsalar da, ölməyə tələsməyən, yazıb-yaradan «altmışıncılar» durur. Nərdən söz düşmüşkən, sonrakı nəsillərdən kim «Saz», «Tütək səsi», «Yamacda nişanə», «Qətl günü», «Quyu», «Küsü» («Ondan yaxşı qardaş yoxdu»), «Qarlı aşırım» səviyyəsində əsərlər meydana çıxarıb?

Sovet dövründə aldığımız mükafatları, fəxri adları başımıza qaxmasınlar. Sovet hakimiyyəti o qədər ağılsız deyildi ki, bütün istedadları ucdantutma məhv edəydi. Rejimə də yalnız Sofronovlar, Qriboçovlar yox, Şukşin və Rasputin, Yevtuşenko və Voznesenski lazım idi ki, heç olmasa dünya qarşısında öz dözümlülüyünü nümayiş etdirə bilsin. Mükafatlar və fəxri adlar Üzeyir Hacıbəylinin, Səməd Vurğunun, Qara Qarayevin, Fikrət Əmirovun, Niyazinin, Bül-

bülün, Rəşid Behbudovun, Səttar Bəhlulzadənin, Bəxtiyar Vahabzadənin, Tahir Salahovun, Toğrul Nərimanbəyovun, Arif Məlikovun, Məmməd Arazın, Müslüm Maqomayevin sənət ucalığını zərrə qədər aşağı salmır.

Tək çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatına deyil, Füzulidən Mirzə Fətəliyə, Mirzə Cəlilə, Sabirə qədər dahilərə də dil uzadırlar. İndi hər yetəni dahi adlandıranda, əsl dahilərdə nöqsan axtarırlar. Görəsən, heç düşünülərmə ki, bütün bu ədəbi və mədəni sərvətlərimiz olmasaydı, Azərbaycanın mənəvi varlığı necə də kasıb görünərdi?

Belə inkarçılıq, istər-istəməz, erməni dəyirmanına su tökməkdir. Axı ermənilərin də alçaqcasına iddia etdikləri budur ki, bizim nə şanlı tariximiz olub, nə zəngin mədəniyyətimiz. Ədəbiyyatımız da olmayıb. Fərsət düşən kimi oğurladıqları musiqimiz də demə, bizim deyilmiş. «Arşın mal alan»a sahib çıxmaq istəyənlərə birçə sualım var: Məgər erməni qadınları da bizimkilərtək çadra altında gizləndirdilər ki, belə süjetə ehtiyac olsun?

Sözün ucundan tutub ucuzluğuna getməyə. Məni çox narahat edən odur ki, postmodernist dedikləri mətnlərin bir çox tərbiyəsiz, ədəbsiz, abırsız nümunələri (onları misal çəkməsəm də bollu miqdarda gətirmək olar) ümumiyyətlə, əxlaqda aşınmaya gətirib çıxarar. Min illər boyu təsdiq olunmuş milli «Böyük-Kiçik» münasibətlərinə qarşı çıxanların ağıllarına gəlirmə ki, özləri də qocalacaqlar və bir gün o zamanın lovğa cavanları onlara hörmətsizlik edərkən acı təəssüf hissiylə öz gənclik illərini xatırlayacaqlar?

Azad Yaşarla bağlı belə çeşidli düşüncələri qələmə almağımın səbəblərindən biri də odur ki, nə qədər qəribə görünsə də, onun şeirləriylə keçmiş ədəbiyyat arasında uçurum yox, körpü gördüm. Konkret misallar gətirərək, bunu sübut etməyə çalışacam. Söhbət təkrardan ya xudanəkərdə təqliddən getmir. Heç təsirdən də getmir. Söhbət ondan gedir ki, bəzən eyni mövzuya müraciət edən Azad Yaşar da, keçmiş dövrlərin şairləri də oxşar, fəqət, fərqli sənət nümunələri yaradırlar. Heç kəs Azadın yazdıqlarını öz istəyiylə postmodernizmə aid olmasını yasaqlaya bilmədiyi kimi, heç kəs də sovet illərində yaranan dəyərli nümunələri SOSrealizm kimi damğalaya bilməz.

O dövrün tələblərinə uyğun olaraq şairlər, yazıçılar, bəzən tam səmiyyətlə, ürəkdən, bəzənsə, məcburi Partiyaya, Leninə, Stalinə şeirlər həsr etmişlər. Amma məsələn, Səməd Vurğunun «Yadıma düşdü», «Dünya», «Ceyran», «Mən tələsmirəm» və onlarca şedevrlərini sovet ədəbiyyatı kimi damğalayıb dışlamaq olarmı? Aşıq Ələsgərin «Dağlar» qoşması nə qədər «sovet ədəbiyyatı»dırsa, Səməd Vurğunun «Dağlar» şeiri o qədər sovet ədəbiyyatıdır. Süleyman Rüstəmin Cənub həsrətli şeirlərini, qəzəllərini, Bəxtiyar Vahabzadənin şüurları milli ruhda yetişdirən şeir və poemalarını, Qabilin lirikasını ədəbiyyatdan çıxarmaq olarmı?

«Bunların heç biri olmayıb, ədəbiyyat bizdən başlayır» kimi sərsəm fikirlər, cəhəlet, nadanlıq örnəyi kimi son dərəcə ziyanlıdır. Bir daha təkrar edirəm ki, ədəbiyyat inkar zəminində yox, davamiyyət üstündə inkişaf edir, yeniləşir, çağdaşlaşır.

Səməd Vurğunun «Körpünün həsrəti» şeiri var. Azad da «Araz» adlı şeir yazıb. Nə əsasla Azadın dəyərli şeirini yeni ədəbiyyat, Səməd Vurğunun gözəl şeirini köhnə ədəbiyyat saymalıyıq? Sözlərimi Rəsul Rza mövzusunə keçmək üçün bəhanə sayanlar saysınlar. Amma bu həqiqəti necə danmaq olar ki, Azadın «Eynəyin yuxusu» və Rəsul Rzanın «Eynək» adlı şeirləri nə postmodernizmə aiddir, nə sovet ədəbiyyatına.

Azadın şeiri:

***Yatanda insan çıxarır eynəyini
«Yetər hər yerə səninlə baxdığım,
Yuxumu şəriksiz görmək istəyirəm» deyər.
Eynək susar, uyuyar bir az aralıda –
İnsan öz yuxusuna dalar,
Eynək öz yuxusuna...***

Rəsul Rzanın şeiri:

***Bir şüşədir, bir sümük
Gözə artıq pərdə, buruna artıq yük,
Mənə əziz olmasa da gözlərimtək
Gözlərim qədər mənə gerek oldu eynək.***

Bunlardan hansı postmodernizm örnəyidir, hansı deyil? Bir nəfər bunu izah eləyə bilərmə? Fərq yuxudadırsa, Rəsul Rzanın da yuxuya aid xeyli şeiri var, o cümlədən senzura əsarətindən xilas olmaq üçün yazdığı «Yuxuma gəlmişdi Ezop» şeiri.

***Ezop gedib
dili qalıb
Dünyanın min bir müşgülü qalıb
Bəzən qorxudan işlənir bu dil
Bəzən qəzəbdən.
Sizi necə, bilmirəm,
mən ki, yerdən-göyə
razıyam Ezopdan.***

Bu misralar Rəsul Rzanın da, o dövrün bir çox şairlərinin də yazılarına bu günün gözüylə baxmaqçün açardır.

Senzurasızlıq dövrünün erköyünləri bəzən sovet illərində yaranan şeirlərin Ezop dilinə rişxənd edirlər, halbuki o dövrün ən cəsarətli əsərləri tək Azərbaycan dilində deyil, həm də Ezop dilində yaranırdı.

Azadın azadlıq və sensurasızlıq dövründə yazdığı müəyyən şeirlərlə sovet illərində yaşayıb-yaratmış bəzi şairlərin əsərləri arasında paralellər üzərində dayanmaq istəyirəm. Bir də təkrar edim; məsələ təqliddə ya təsirdə deyil. Məsələ ondadır ki, müxtəlif siyasi quruluşlarda yazanlar eyni ümumbəşəri hissləri keçirmiş və ifadə elə bilmişlər.

«Mənim sonum» şeirində Azad yazır:

***Mənim sonumdur sənin əvvəlin
Sən mənim sonumsan –
Mən sənə əvvəlindim.
Mənim sonum,
səni düşünürəm
məndən başlayan sonu düşünürəm.***

Eyni duyğular və düşüncələr Bəxtiyar Vazabzadənin məşhur şeirində ifadə olunmayıbmı?

Azadın «Qocalıq əlaməti» şeirini oxuyanda Fikrət Qocanın «Yaş o yaş deyil» şeirini xatırlamamaq mümkün deyil.

Azadın: «Dəli» şeirində «dəli-ağıllı» dilemması, Fikrət Qocanın «Hamının özünü ağıllı sayması» fikriylə səsleşir.

Vaqif Səmədoğlu: «Ömrün divarında yenə kəndir dayanır qapı yerinə» – deyir:

Azad Yaşar da: «Gözü – pəncərəsi/ dili – qapısı olan divarlar» – yazır.

Hər ikisi orijinaldır, tapıntıdır, gözlənilməz obrazlardır. Birini qəbul edib, digərini inkar etməyin nə mənası var?

Ədəbiyyat – davamiyyətdir, ardıcılıqdır və məhz bu yolla dəyişir, yeniləşir.

Rus şairi Andrey Voznesenski kimi, Azad Yaşar da təhsili etibarilə memardır. Peşəkar memar kimi işləyib də. Voznesenski kimi, o da şeirlərinə çeşidli geometrik fiqurlar və naxışlarla illüstrasiyalar çəkir, ərəb əlifbasının hərfləriylə Qurandan ayələri, din xadimlərinin adlarını təsviri sənət üsullarıyla bədiiləşdirir.

Azadın şeirlərində yaşadığı Zamanın da izləri açıq-aşkardır: mobil telefonlar, konturlar, plastik əməliyyatlar, silikon və sair elementlər var, ancaq onun poeziyası, zənnimcə, bu zahiri əlamətlərə görə yox, ruhu etibarilə yenidir. Bu poeziyanın yeniliyi heç vəchlə daha əvvəl yazılanların köhnəldiyi demək deyil. Azadın şeirlərində bu fikirlərimin tam təsdiqini tapırsam, bəzi nəzəri baxışlarında bunun tam əksini görəəm. «Yenə də kitab» essəsində yazır:

Son dövr ədəbiyyatımızın hədsiz lokal, məhəlli xarakter daşdığı qənaətin-dəyəm. Belə rəqibsiz situasiyada istəbleşmənt ədəbiyyatımız özünü xeyli rahat hiss edir, çap və yayımla bağlı hər ixtiyarı öz təkəlinə cəmləşdirən bu qaragüruhçu dəstə «Ədəbiyyatın qaymağı bizdədir» – deyə car çəkir. Məncə, köhnə səhifəni qapatmağın vaxtı çoxdan çatıb. Heç fil qulağında da bu qədər yatmaq olmaz. Təzə səhifəyə keçmək lazımdır».

Bu kinayəli abzasda «istəbleşmənt» sözünü öz üstümə götürürəm, «fil qulağında yatan» da yəqin ki, mənəm, amma Azadın deyimiylə «çap və yayımla bağlı hər ixtiyarı öz təkəlinə cəmləşdirən qaragüruh dəstə»yə mənsub olsam da, yüzlərlə qəzet, jurnal çıxan, elə təqribən o qədər də saytlar olan məmləkətdə hər şeyi necə öz əlimdə cəmləşdirməyim müəmma olaraq qalır. Haçan, hansı birimiz «Ədəbiyyatın qaymağı bizdədir» kimi ucuz sözlər söyləyib? Əksinə, sizin nəslin bəzi nümayəndələri «ədəbiyyatı ancaq biz yaradıırıq, ədəbiyyat bizdən başlayır» – deyə çığır-bağır salanlar, özlərini post-modernist elan edənlərdir. Elə onlar da heyifsilənirdilər ki, neçin terroristlar Yazıçılar Birliyinə gəlib, oranın rəhbərliyini qırıb-çatmayıblar. Aqressiv olanlar kimlərdir, rəqib saydıqlarının ölümünü, fiziki məhvini gözləyənlər deyilmi?

Yazıçılar Birliyinə üzv olmayanların təşkilatımıza əsas iradı belədir ki, niyə Dövlətin bizə ayırdığı maddi vəsaiti onlarla bölüşmürük. Biz Yazıçılar Birliyi olaraq, həmişə Dövlətimizin və dövlətçiliyimizin tərəfində olmuşuq. 44 günlük zəfər döyüşü, ərəzi bütövlüyümüzün bərpa olunması nə qədər haqlı olduğumuzu sübut etdi. Dövlət də mədəniyyətə, elmə, səhiyyəyə, təhsilə, idmana vəsait ayırdığı kimi, Yazıçılar Birliyini və onun ədəbi orqanlarını büdcəyə salır. Bu, dövlətin sədəqəsi deyil, borcudur. Bu maddi dəstəyin müqabilində ən azı son 34 ildə Dövlət heç vaxt təşkilatımızın daxili işlərinə qarışmır – nə katiblər, redaktorlar təyinatlarına, nə təqaüd, fəxri ad, mükafatlar siyahısına müdaxilə edir. Təbii ki, bizə nədən yazıb-yazmamağımızı da tövsiyə etmir. Dövlətin bizə ayırdığı vəsait qəpiyinəcən ədəbiyyatımıza, ədəbi tədbirlərə, kitab çapına, ehtiyacı olan ixtiyar və cavan yazıçıların məişət, səhhət və dolanışiq qayğılarına sərf edilir. Özlərini Azərbaycanın postmodernistləri elan edənlər bizi tənələyirlər ki, niyə vaxtilə Ulu Öndəri dəstəkləmişik, indi də nədən Prezident İlham Əliyevin tərəfindəyik. Hətta Prezident seçkilərində İlham Əliyevi dəstəklədiyimizə görə, kitablarımızı erməni qəbiristanlığında yandırmaq təklifi də səslənirdi. İndi deyın görək, hansı məntiqlə Dövlətin bizə ayırdığı vəsaiti onun və bizim əleyhdarlarımızla paylaşmalıyıq?

Bir də, əzizim Azad, yalnız çağdaş dünya ədəbiyyatından hansısa müəlifin bu gün dəbdə olan, sabah unudulan yazılarını çevirməklə, öz ədəbiyyatımızı yeniləşdirmək də olmaz, zənginləşdirmək də... Dünya ədəbiyyatının bir

sıra şah əsərləri dilimizdə yoxkən, sorokin-limonov yazılarıyla oxucularımızın zəhnini bulamaq vacib deyil. Bir az qeyri-təvazökar səslənsə də, deyim, o Qərb yazıçılarından ki, sizin bəzi nəsildaşlarınız təzə-təzə xəbər tutur, biz o müəlliflərin əsərlərini altmış-yetmiş il bundan qabaq oxumuşduq. Təbii ki, elə sizlərin göylərə qaldırdığınız fransız yazıçısı Lui Ferdinand Selini. Keçən əsrin əllinci illərində Selinin «Gecənin qırağına səyahət» kitabını oxuyarkən, öz anasına aid işlətdiyi «qancıq» sözündən diksinişdim.

Şübhəsiz, istedadlı yazıçının əsəriydi, amma bütün insanlara zooloji nifrət bəsləyən birisi bizdə heç bir rəğbət oyada bilməzdi. Selin Qərbdə Hertruda Staynın ifadəsiylə «itirilmiş nəsil» adlandırılan generasiyanın nümayəndəsi idi. Onlar Birinci dünya müharibəsindən çıxıb, hər şeyə inamlarını itirmiş insanlar idi. Selin Birinci cahan hərbində almanlara qarşı vuruşub, yaralanmışdı. Amma müharibədən sonra amerikalı Heminquey, alman Remark, ingilis Oldinqton, fransız Barbüs inamsızlıqlarını, ümitsizliklərini üstələyib, humanist əsərlər yazdıqları halda, Selin qapqara mizantropiyaya qapılmış, qatı antisemit kimi faşist ideologiyasına tapınmış və daha betər – almanlar Fransanı işğal edərkən kol-laborasionist, düşmənlə işbirliyi yapan satqın olmuşdu. İkinci dünya müharibəsində fransız yazıçıları – Andre Malro, Antuan Sent Ekzüperi, Jan Pol Sartr, Alber Kamyu, Fransua Moriak və bu kimi neçə-neçə başqaları silahla (Malro və Ekzüperi təkin) ya qələmlə, gizli fəaliyyətlə Müqavimət hərəkatında iştirak etmişdilər. Selin isə, işğalçıların buyruğunda durmuşdur. Təbii ki, müharibədən sonra fransız xalqı onu xain kimi ittiham edib, cəzalandırmışdır.

Selin tənhalığından gileylənir. Yazıçıyçün iki növ təklik var. Müasirlərinin onu anlamadıqlarından doğan yalqızlıq, bir də hamıya düşmən gözüylə baxıb, hamıya paxıllıq etməyinin nəticəsi olan tənhalıq. Potsmodernistlər öz kumirləri saydıqları Selindən ona görə belə müfəssəl yazdım ki, Azad Yaşar rus antisemit yazıçısının Selinə aid mətnini də çevirib kitabına salıb.

Çox təəssüflənirəm ki, Azad kimi Azərbaycan ziyalı «Boz axına qarşı» («boz axın» yəqin ki, bizik) məqaləsində yazır:

«Bu gün nəzmdə Y.Əmrə və ya Molla Vəli Vidadi şeirinə sönük yamsı-lamalar baş alıb gedir, nəsrə isə bu adamlara görə ən böyük avtoritet uzaqbaşı Mirzə Cəlildir».

Paradoks ondadır ki, bu sözləri Y.Əmrə və M.V.Vidadi şeiri üslubunda bir çox şeirlər yazan adam deyir. Cavab verə bilər ki, mən sönük yamsılamaları nəzərdə tuturam. Amma başqa birisi də onun öz yazılarını belə adlandırı bilər və əlbəttə, haqsızlıq edər. Azad ad çəkmədən bu üslubda yazan bir çox şairlərə şərhi haqsızlıq etdiyi kimi. Nəyi sönük yamsılama saymaqsa, yalnız konkret nümunə göstərməklə mübahisəyə səbəb ola bilər. «Nə şiş yansın, nə kabab» ədəbi polemika üsulu deyil.

O ki qaldı bədbəxt Mirzə Cəlilə – bədbəxt ona görə deyirəm ki, sağlığında da, ölümündən 90 il keçəndən sonra da ona avam, cahil hücumlar səngimir – bəli, bizimçün – «bu adamlarçün» ən böyük avtoritet Selin ya Sorokin yox, Mirzə Cəlildir. Həmişə də belə olacaq.

İndi özümün də gözləmədiyim ölçüdə uzanmış yazımın mənimçün ən ağır bölümünə keçirəm. İnanın ki, bu bölümü heç yazmaq istəməzdim. Amma Azadın iki məqaləsi məni buna vadar edir.

«BOZ AXINA QARŞI» adlanan və təbii ki, ilk olaraq «Ədalət» qəzetində (30 iyul 2002) dərc olunmuş essesi Yazıçılar Birliyinə hücumla başlanır.

«Hər halda ötən bir il ərzində AYB öz mövhumatçılığını, fitvabazlığını daha da artırıb ki, azaltmayıb».

Quran ayələrini və din xadimlərinin adlarını kalliqrafik üsullarla şeir kitablarında illüstrasiyalar kimi yerləşdirən adamın Yazıçılar Birliyini mövhumatçılıqda suçlaması qəribə deyilmi?

Sonra Azad Yazıçılar Birliyində bir müzakirədən bəhs edir, çıxışlardan sitat gətirir:

“Gəlin, YB-yə qəbulun qarşısını alağ... YB-nin işini gözdən salanları, əxlaqsızlıq edənləri, özündən yaşca böyükləri təhqir edənləri iclas çağırıb, təşkilatın üzvlüyündən xaric etmək lazımdır”.

Bu sitatı bir neçə dəfə oxusam da, burada kriminalın nədən ibarət olduğunu anlaya bilmədim. Bizə iradlardan biri budur ki, üzvlərimiz həddən artıq çoxdurlar. Bununla razıyıq, amma nizamnaməmizə uyğun olaraq, çıxarılmalı adamları Birlikdən xaric etmək təklifi nədən qəbahət sayılsın? Belə çıxır ki, Birliyi gözdən salanlar da, əxlaqsızlıq edənlər də, böyükləri təhqir edənlər də əcəb edirlər, onları üzvlükdən çıxarmaq isə, Sibirə sürgünə bərabər işdir. Yeri gəldi-gəlmədi, repressiya mövzusuyla nə qədər möhtəkirlik etmək olar? Əslində, elə otuzuncu illər repressiyaları siyasi əxlaqı olmayan, böyük-küçük tanımayan, hər bir ədəbi dılığın Hüseyn Cavid kimi ağsaqqalların üstünə qalxmağından başlamışdı. Azadın həmin yazısında bizlərin maskasını yırtmaq ifadəsi isə, hətta leksik cəhətdən otuzuncu illərin çağırışlarını birə-bir təkrar edir.

Yazıçılar Birliyinin ədəbi orqanlarında guya ki, dram çapına qadağa qoyulması uydurmadır. Azad Vəqif Yusiflini bu uydurmaya şahid çağırır. Guya ki, V.Yusifli deyib dram əsərlərinin çapı, olsa-olsa, Xalq şairlərindən Vahabzadəyə, Qabilə nəsis ola bilər. Azaddan fərqli olaraq, Vəqif Yusifli dəqiq bilir: Qabil ömründə dram əsəri yazmayıb ki, çap olunmasına da əngəl törədilməsin. Yazıçılar Birliyinə belə hücumlar da bu sayaq təhriflərə, yanlışlara, ara söhbətlərinə, qeybətlərə, dedi-qodulara, şayiələrə əsaslanır. Lütfkarlıqla mənə «alternativ» sözünü izah edən Azad yazır ki, «alternativ bir şeyin tam əksi, inkarı demək deyil, sadəcə, iki ya daha çox seçimdən birinə üstünlük vermək məcburiyyətidir».

Yaxşı, seçimdə bir şeyi digərindən üstün tutmaq elə birincisini inkar etmək deyil, onun əksi olmaq deyil? Odur ki, mənə dil dərsi vermək lazım deyil.

Bizim postmodernistlərin sevimli metodu keçmiş illərin ən məşhur, ən tanınmış, ən sevilən yazıçıları «ifşa» etməkdir. Keçmişin qrafomanlarıyla işləri yoxdur, əlbəttə. Azad da Səməd Vurğunun neçə-neçə nəslin dillər əzbəri olan, ən ağır «beynəlmiləlçilik» zamanında azərbaycançılığın təsdiqi və məramnaməsi olan «Azərbaycan» şeirində «Partiyanın eşqilə» ifadəsinin dəyişdirilməsinə görə «ifşa» edir. Dövrün tələbləriylə bu şeirdə partiya sözünün işlənməsi, Vəqif Səmədoğlunun haqlı olaraq söylədiyi kimi, «minillik Azərbaycan ədəbiyyatının ən populyar şeirinə» kölgə sala bilməz.

Rəsul Rza ruhunu «Lenin» poemasına görə ən yıpranmış sözlərlə təhqir edən Azada cavab vermək istəmirəm. Bu sözlərinə görə, haçansa ədəbi vicdanı qarşısında xəcalət çəkəcəyinə inanmaq istəyirəm.

Azadın da, bəzi başqalarının da bizə tutduqları iradlardan biri də, niyə Nobel mükafatı almamağımız ya heç olmasa bu mükafata təqdim edilməməyimizdir. Əvvəla, hər halda, bizi bu mükafata ən azı namizəd kimi görmələri çox şeydən xəbər verir. Bu iradın cavabı isə budur ki, bəs onda niyə Azərbaycan futbol komandası dünya çempionu deyil? Niyə bizim kosmonavtımız yoxdur? Niyə Kann, ya Venetsiya kinofestivallarının qalibləri deyilik? Niyə, niyə, niyə? Niyələr çoxdur. Nobel mükafatı adətən, dünyanın çox yayılmış dillərində – ingilis, ispan, fransız, alman dillərində yazan müəlliflərə, bir də Nobelin vətəni

Skandinaviya yazıçılarına verilir.

Deyərlər ki, dünyada ən çox Çin dilində danışrlar – milyard yarım insan... Milyard yarım çinlinin yalnız bircə yazıçısı Nobel alıb. Bir milyardlıq Hindistanın yeganə nobelçisi Rabindranat Taqordur. Neçə yüz milyonluq müsəlman dünyasından yalnız Orxan Pamuk bu mükafata layiq görülüb, o da mifik erməni soyqırımını qınayandan sonra. Misirli nobelçi Məhfuz ərəbcə yazsa da, koptdur, xristiandır. Bir də, bu mükafat əksər hallarda öz ölkələrindəki rejimə asi olanlara verilir. Sırası bir publisist olan belarusiyalı Svetlana Aleksiyeviç məhz elə buna görə böyük belarus yazıçısı Vasil Bıkovun ala bilmədiyini Nobel mükafatına layiq görüldü. Onu da xatırlayaq ki, Nobel mükafatına layiq görülmüş beş rus yazıçısından üçü ölkələrindən didərgin salınmış mühacirlər (İvan Bunin, Aleksandr Soljenitsin, İosif Brodski), biri öz ölkəsində pisikdirilən Boris Pasternak idi. Odur ki, bizi Nobel almadığımıza görə qınamaq yersizdir.

Azadın məni daha çox ağrıdan yazısı atama həsr olunmuş «Kimdir ilk modernist» məqaləsidir (Bu da şübhəsiz, ilk dəfə «Ədalət» qəzetinin 2002-ci ilin 13 sentyabr sayında dərc olunmuşdu). Sitat gətirirəm:

«AYB-dən və şəxsən onun sədri A.Rzayevdən hər hansı bir şey (ev, mükafat, təqaüd, vəzifə və s.) umanların bu sədr cənablarına deyil, məhz onun atası mərhum şair Rəsul Rza haqqında mədhiyyələr yazmağa girişməsi, son illər nəinki bir adət, hətta epidemiya halını alıb».

Ondan başlayım ki, Azad postmodernistlərin yəqin ki, qərarlaşdırılıb təsdiq olunmuş şanlı ənənəsinə sadıq qalaraq, mənim adımlı bütün xalqın tanıdığı kimi, Anar deyil, Anar Rzayev şəklində yazır. Yəqin əmindirlər ki, bununla sinəmə dağ çəkirlər. Bu işdə Azad curlarından da irəli gedərək, A.Rzayev yazır. Yazıq oxucu nə bilsin söhbət kimdən gedir – jurnalist Ağababa Rzayevdən, artist Atamoğlu Rzayevdən ya yazıçı Anar Rzayevdən? Əlbəttə, arif oxucu təhqirlərin şiddətinə görə söhbətin məhz yazıçı Anardan getdiyini anlayacaq.

Bir yandan Azad Rəsul Rzanın çox illər öncə aldığı mükafatlara, fəxri adlara təəssüflənir, o biri tərəfdən də elə çıxır ki, bütün bu reqlaliyalar Rəsul Rzaya Anara görə verilib. Onun bu gümanından daha bir məntiqi nəticə çıxır: əgər Rəsul Rzanı tərifləyənlər (yenə yazıq Vaqif Yusiflini hədəfə alır) Anara görə tərifləyirlərsə, deməli, ona çirkab atanlar da, bunu Anara görə edirlər. Şəksiz, bu ikinci güman daha doğrudur. Yazıçılar Birliyindən, şəxsən Anardan umduqlarını – ev, mükafat, təqaüd, vəzifə ala bilməyənlər bunun hayıfını Rəsul Rzadan çıxırlar. «Uman yerdən küsərlər» – deyiblər. Yazıçılar Birliyindən umduqlarını almayanda Rəsul Rzadan «küsürlər». Namuslu ədəbiyyat adamları, gözəl şair Çingiz Əlioğlunu, istedadlı tənqidçi Vaqif Yusiflini top atəşinə tuturlar ki, niyə onlar Rəsul Rzanın «XX əsr Azərbaycan şeirində ilk modernist şair olduğunu» iddia edirlər. Yaxud nə səbəbdən «Ustad Rəsul Rza Azərbaycan şeirində bütün özündən sonrakı başlanğıcların başlayıcısı, əzəli, ibtidasi idi» – yazırlar. Çingiz Əlioğludan daha bir sitat gətirir: «Məhz bu səbəbdən müasir şeirimizin bugün çağdaş avanqard, modernist və **postmodernist** (*Allah göstərməsin – mənim qeydim*) axtarıqlarının başlanğıc mənbəyini də Rəsul Rzanın metafizik poeziya irsində soraqlamaq lazımdır».

Onu da deyim ki, nə Çingiz Əlioğlu, nə Vaqif Yusifli Yazıçılar Birliyindən ev, mükafat, fəxri ad, vəzifə almayıblar, intəhası, ədəbi vicdanları var.

Yaxşı, əziz postmodernistlər, Rəsul Rza nə yenilikçi olub, nə novator. Yenilikçi də, novator da rəhmətlik Məmməd Rahim idi. Di dincəldiniz?

Sərbəst vəznə də (indi çoxunuzun yazdığınız vəznə) Azərbaycan ədəbiyyatında üçüncü vəzn kimi təsdiq edən Rəsul Rza deyil, otuz il ərzinə

bu vəzni təkbəşinə yaşadan, o vaxtın nadanlarından qoruyub saxlayan, 60-cı illərdə o vəzni estafet kimi yeni nəsillərə ötürən də Rəsul Rza olmayıb. Ədəbi davamçıları da, ədəbi məktəbi də yerli-dibli yoxdur. Əl çəkin onun ruhunu incitməkdən, adını yeri gəldi-gəlmədi hallandırmaqdan. Məni də atamdan yazdığım üçün qınamayın. Onun yaradıcılığına və ömür yoluna hamıdan artıq bələd olan mənəmsə, niyə bildiklərimi yazmamalıyam? Bilmirəm Azad mənim «Mübarizə bu gün də var» kitabımla tanış olub ya yox. Tanışdırsa, dana bilməz ki, orda Rəsul Rzanın yaradıcılığı təriflənir, izah olunur, anladılır, qandırılır.

O ki qaldı mərhuma atılan böhtanları təkzib etməyim, haqsız hücumlara cavab verməyim bu hər bir qeyrəti olan övladın müqəddəs borcu deyilmədir?

Rəsul Rzanın əsas günahı «Lenin» poemasını yazmağı imiş. Əvvəla, Rəsul Rzanın «Lenin» poeması da, Mayakovskinin «Vladimir İliç Lenin» poeması kimi ilk növbədə sənət əsəri kimi dəyərləndirilməlidir. Bu poemaya görə, Mayakovskinin Moskvanın mərkəzi meydanında ucalan heykəlini uçurmurlar ki...

İkincisi, hansı sovet şairi Lenindən, Stalindən şeir yaşamayıb? Bədbəxt Müşfiqin hətta «Stalin» poeması da var.

Üçüncüsü, Azərbaycan xalqının qatı düşmənləri «İyirmialtlılar» və onların başçısı Şaumyan haqqında yazan Kirov, hətta onun heykəlini mədh edən şairlər yada düşmür, yalnız Anara görə Rəsul Rzanın «Lenin» poeması məhkəməyə çıxarılır. Onu da deyim ki, Lenin Azərbaycana, hər halda, Stalindən, Şaumyandan, Kirovdan daha az zərər vurub. Stalin Azərbaycanı vilayətlərə bölüb beynəlmiləl əhali içində əritmək istəyirdisə, Lenin buna qarşı çıxmış, Azərbaycanın respublika statusunda saxlanmasını təmin etmişdi. Qarabağın Azərbaycanın tərkibində qalmasına da Nərimanovun xəbərdarlığıyla Lenin qərar vermişdi.

Mən heç də Lenini ağa çıxarmaq istəmirəm. Rus xalqı qarşısında da, başqa xalqlar qarşısında da günahları hədsizdir. Stalin ondan da betər. Amma şübhəsiz, indinin «icazəli qəhrəmanları» o vaxt yaşasaydılar, pioner qalstukunu taxıb bayram təntənələrində Leninə, Stalinə həsr olunmuş şeirləri şövqlə oxuyacaqdılar.

Azad yazır ki, guya biz «Lenin» poemasını gizlətmişik. Mən Rəsul Rzanın beş cildliyini tərtib edərkən məhz bu sayaq söhbətlərə əsas verməməkçün «Lenin» poemasını da, Moskvada Azərbaycan dekadası günləri üçün yazılmış Stalin haqqında nəğməni də (musiqisi Niyazinindir) kitablarına salmışam. Stalinə həsr olunmuş kantatanın müəllifi böyük Üzeyir bəy Bülbülün ifasında bu mahnını çox bəyənirmiş. «Lenin» poeması da, Stalinə həsr olunmuş nəğmə də Rəsul Rzanın yaradıcılıq dəryasında bir damladır. Bir damlaya görə bütün dəryanı danmaq nadanlıqdır. Biz «Lenin» poemasını gizlətmirik, bizim opponentlər Rəsul Rzanın bütün başqa yaradıcılığını gizlətməyə çalışırlar. Onun: «Qızıl gül olmayaydı» poemasını, Nəsimi, Füzuli, Sabir, Qız qalası haqqında poemalarını, «Çinar», «Darısqallıq», «Ömürdən səhifələr», «Göy at», «Sarı dana və balaca qız», müstəmləkəçilik əleyhinə şeirlərini, azadlığı tərənnüm edən, Təbriz həsrətini, Qarabağın, Naxçıvanın bizimliliyini ifadə edən yüzlərlə şeirini gizlədir, yoxmuşlar kimi, üstündən keçirlər.

Azad Yaşar dənizlə bağlı silsilə şeirlər yazıb. Rəsul Rzanın da Dəniz şeirlər silsiləsi var. Mən hər iki silsilənin bədii dəyərini müqayisə etmək fikrində deyiləm, ancaq onu demək istəyirəm ki, nə əsasla Azadın sərbəstlik dövründə yazdığı silsiləsi ədəbiyyat sayılsın, Rəsul Rzanın çətin illərdə meydana çıxardığı silsiləsi sovet ədəbiyyatı kimi damğalansın? Dəniz həmin dənizdir; sovet dövründə də, müstəqillik illərində də. Şairlərin dənizdən aldıkları

təəssürat da, dənizlə bağlı fikirləri, duyğuları da heç bir rejimlə bağlı deyil. Bəs onda söhbət nədən gedir? Niyə biri ədəbiyyatın qapadılmalı köhnə səhifəsi, biri açılmalı yeni səhifəsi sayılsın?

Mənə elə gəlir ki, nədənsə – hikkədənmi, tənbellikdənmi, qərəzdənmi, korporativ həmrəylikdənmi – nədən olur-olsun, bir para qələm sahibləri Rəsul Rzanın əksər əsərləriylə tanış deyillər, sovet vaxtı ona qarşı amansız hücumlardan sanki xəbərləri yoxdur ya özlərini bilməməzliyə vururlar. Ən sərt sovet illərində atamın şeirləri, istər yüksək rütbəli partiya məmurlarının, istərsə sital sovet tənqidçilərinin qınaq hədəfi olanda, uzaq Münhendə Süleyman Təkinər adlı azərbaycanlı mühacir və ədəbiyyatçı bu şeirlərin kommunist quruluşuna qarşı üsyançı ruhunda olduğunu dərk etmişdi və bu barədə geniş məqalə yazmışdı.

«Azərbaycanın müasir sovet yazarları arasında misilsiz şairlik qüdrəti və həssas daxili aləmi ilə çoxdan bəri oxucuların diqqətini çəkməkdə olan şair Rəsul Rzanın son aylarda yazılmış şeirləri... qızıl tənqidçilərdən başqa bəzi partiya çevrələrini də ciddi məşğul etmişdir».

Süleyman Təkinər Rəsul Rzanın tənqiddə məruz qalmış «İnsan», «Qədim əlyazması», «Yazıq» kimi şeirlərini geniş təhlil edib haqsız tənqidlərə əsaslı cavab verəndən sonra «Sığorta» şeiri üzərində dayanır.

«Və nəhayət, Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin orqanı «Kommunist» qəzetində şair Rəsul Rzanın son şeirlərini şiddətli tənqid edən məqaləsində «Sığorta» başlıqlı şeir üzərində önəmlə durmaqdadır».

Ən qəribə isə odur ki, «Kommunist» qəzetindəki məqalənin müəllifi Rəsul Rzanın bu şeirini tənqid etdikdən sonra özünün sığorta haqqında yazdığı şeiri nümunə göstərir. Yazıq Süleyman əfəndi belə «tənqid» üsuluna təəccüb qalmasın, neyləsin? Ədəbiyyat tarixində bu, yəqin ki, ilk və yeganə faktdır ki, tənqidçi şairə NECƏ şeir yazmağın nümunəsini ÖZÜ yazdığı «şeyrlə» göstərir.

Həm tənqidçilər, həm yüksək rütbəli partiya məmurları tərəfindən daha kəskin tənqidlərə «Rənglər» silsiləsi hədəf oldu.

«Rəsul «Rənglər»lə türk şeirində yeni bir səhifə açıb» – deyən Nazım Hikmətdən, bu tsikli Artur Rembonun poetik ixtiralarından üstün tutan görkəmli rus şairi İlya Selvinskiyə qədər bir çox məşhurlar «Rənglər»ə valeh olduqları vaxt, «Ədəbiyyat qəzeti»nin hər nömrəsində bu silsiləyə qarşı bir-birindən nadan yazılar çıxırdı.

Nə isə... olan olub, keçən keçib. «Mübarizə bu gün də var, yarın da...»

Sonda iki şeiri misal çəkərək yazımı yekunlaşdırmaq istəyirəm.

Rəsul Rzanın «Rənglər» silsiləsindən «Boz» şeiri:

**Çoxlara qarışıb itənlər
hər torpaqda bitənlər
Cansız barmaqlar arasında
sönmüş siqaretin külü.
Vağam güllər – selofana bükülü
Boş günlər,
Boş ürəklər,
Həm elə, həm belə adam
Vərdişli könülsüz gülüş
Soyuq tənhalıqdan
Saçlarda qalmış gümüş**

*Yetim bir qız uşağının
dəyişiksiz dizliyi
Vaxtın rəngsizliyi.*

1963

Azad Yaşarın «Daşlar» şeiri:

*Yumulu gözlər,
mumlanmış dodaqlar
Kəsik başlar
Gec düşünlənmiş yumruqlar
Vaxtında deyilmədiyindən
daşlaşan sözlər
Ürəkdən asılan yüklər
Kimsəsizlər
Qərib dənizin yetim damlaları
Yaranışdan bəri unudulmuşlar
Atılmışlar,
Yatmışlar
susmuşlar
donmuşlar
Bir gün dil açacaqlarına
Dil açacaqlarına aid nağıla aldanmışlar
Bir sözlə –
DAŞLAR!*

1983

Azad Yaşarın ədəbi vicdanına xitab edirəm. 1963-cü ildə Rəsul Rza bu üslubu, bu ifadə tərzini, bu intonasıyanı, bu poetik-obrazlı düzümü ədəbiyyatımıza gətirməsəydi, 20 il sonra – 1983-cü ildə Azad Yaşar «Daşlar» şeirini bu şəkildə, bu səpkidə, bu üslubda yazı bilərdimi?

Daha sualım yoxdur. Asad Yaşarla bundan sonrakı münasibətlərimiz ondan asılıdır. Mən bu yazımı Azada sayğı əlaməti hesab edirəm. Onu saymasaydım, düşünən insan kimi onunla hesablaşmasaydım, ömrümün bu dar vaxtında belə yazını faktlarla, dəlillərlə, sitatlarla dəqiqləşdirmək əziyyətinə və bəlkə də vaxt israfçılığına qatlaşmazdım.

Postmodernistlərdən fərqli olaraq, yazımda heç bir sərt ifadəyə, illah da təhqirlərə yer vermədim. Bir təsəllim olur ki, bu iki məqaləni Azad 19 il bundan qabaq yazıb, ola bilsin ki, ordakı fikirləri indi durulub, dəyişib. Digər tərəfdən, onu da nəzərə alıram ki, bu məqalələri 2016-cı ildə nəşr olunmuş kitabına da salıb. Amma hər halda, 2016-cı ildən də beş il keçib. Dünyada hər şey axır, hər şey dəyişir. İnanmaq istərdim ki, Azad ümumən ədəbiyyatımıza da, Yazıçılar Birliyinə də, Mirzə Cəlilə də, Səməd Vurğuna da, Rəsul Rzaya da, o dövrün yazıçılarına, şairlərinə də daha obyektiv yanaşacaq, tarixilik ölçülərini, «Hamburq hesabını» unutmayacaq, Keçiciylə Əbədinə ayıra biləcəkdir.

Ədəbiyyatın inkişaf yolunun keçmişin inkarından yox, olanların yeni mərhələdə, yeni üsullarla, yenə formalarla davamından keçməsiylə razılaşıraqdır.

Mənimlə polemikaya girməyi lazım bilsə, cavab yazar və hər hansı cavabının Yazıçılar Birliyinin mətbuat orqanlarında çap olunacağına təminat verirəm.

Yaş fərqimizə görə yaxın dost ola bilməsək də, həmsöhbət ki, ola bilərik.

*İyul ayı, 2021
Zuğulba*

Günəl NATİQ

DARIXMAQ AĞRISI

◆ Hekayə

Gözlərinin ağrı-qarası bircə oğullarını da qəzada itirəndən sonra darıxmaqdan başqa iş-gücləri qalmamışdı. Qocanın da, qarının da olan-qalan hissləri ölmüşdü. Yanlarında olan, başlarını qatan yeganə hiss – darıxmaq idi.

Bu evin otaqları geniş, amma ruhsuz idi. Sanki bu evdə yaşayanların nəfəsi də gedib-gəlməyə ərinirdi. Basırıq əşyalar, mebellər elə bil adamın üstünə yeriyr, “aparın bizi burdan” deyib yalvarırdılar. Genişliyinə görə məscidi xatırlatsa da, sanki Allah da yox idi bu evdə.

İş elə gətirmişdi ki, ev sahibəsi biş-düş, təmizlik və başqa evdarlıq işlərini yetərinə bilmirdi. Vaxtilə buna nə həvəsi olmuşdu, nə də məcburiyyəti. Həftədə bir dəfə 40-45 yaşlı xidmətçi qadın gəlib evdə təmizlik işləri görür, bişirib-düşürüb gedirdi. Bir həftəlik bişirilən xörəklər də darıxmağa məhkum idi; o xörəklər ki, qocayla qarının soyuducudan onları ağır-ağır çıxaracağını, darıxa-darıxa yeyəcəyini gözləyirdilər.

Alışdıqları kimi yox, bir başqa cür yemək heç ağlılarına da gəlmirdi.

– Birinci gün küftə yeyəcəyik, ikinci gün kələm dolması, üçüncü gün yarpaq dolması...

– Yarpaq dolmasını üçüncü gün yeyəcəyik? – kişi saxta həvəslə soruşurdu. Hər həftə eyni sualı verirdi.

– Üçüncü gün, – qarı qətiyyətlə deyirdi. Artıq qətiyyətini göstərməyə başqa bir meydan qalmamışdı.

Birinci gün küftə darıxırdı, ikinci gün yarpaq dolması, üçüncü gün kələm dolması... Qapısı güclə örtülən basırıq soyuducuda da, iştahaları çoxdan ölmüş qocayla qarının qabağındakı boşqabda da darıxırdılar. Elə darıxırdılar ki, tezəcə yeyilmək və bu dünyadan baş götürüb getmək istəyirdilər.

Bu evin tənhalığı da həcmi kimi böyük idi. Ailədə elə üç nəfər olmağa adət etmişdilər. Kişi, qadın və yeganə övladları. Yalnız üçünün arzuları... üçünün sevincləri... üçünün qəm-ələmləri... İndiyə qədər heç kimi buraxmamışdılar həyatlarına. İndən sonra isə artıq heç kim gəlmirdi.

Bir dəfə qoca bir pişik tapdı həyətdən. Amma həmin gündən pişiyin günü göy düyünçəyə düyünləndi. O da onlar kimi darıxmağa məhkum idi. Gəlib qocayla qarının qabağında quyruğunu oynadır, o tərəf-bu tərəfə çevrilir,

sonra öz mənasız meymunluğundan bezib həyatın reallığını anlayan kimi olur, tirtap yerə uzanırdı. Bezginliyi elə aydın hiss olunurdu ki, ikisi də baxa bilməyib üzünü yana çevirirdi.

Pişik pəncərənin qabağında durub saatlarla aşağı baxır, həyətin, digər pişiklərin iyini alırdı. Sonra başını pəncərənin qırağına qoyub elə oradaca yuxuya gedirdi, elə bil yuxusunda bu evdən qurtulduğunu görürdü.

Amma günlərin birində pişik darıxmağa elə nifrət etmişdi ki, onlarla bir yerdə darıxmağa dözə bilməmiş, özünü pəncərədən atmışdı.

Bu, bir pişik intiharıydı. Qocayla qarı “pişik həmişə dörd ayağı üstə düşür” deyiminin gücünə inanmaq istəmişdilər, ancaq pişik inanmaq istəməmişdi, ölməzdən qabaq özünü ölülyə vurmuşdu. Sonra da doğrudan ölmüşdü. Bəlkə də onun üçün belə daha yaxşıydı.

Qocayla qarı yenidən ikilikdə darıxmağa üz qoymuşdular.

– Sarı oğlan gələcək ha. – Darıxmağın ən dözülməz yerində kişi deyirdi.

Sarı oğlan kənd toyuğu gətirirdi, iki həftədə bir dəfə. Alış-veriş vaxtı zarafata salıb nəsə deyir, qocayla qarını güldürürdü. Sarı oğlan onları sevdiyi üçün güldürmürdü, toyuqları satdığı üçün xoş söz deməyi özünə borc bilirdi. Amma onlar üçün fərqi yox idi, Sarı oğlan hansı niyyətlə bunu deyir. Əsas odur könülləri xoş olurdu. Sarı oğlan getdikdən sonra yenidən darıxmağa başlayır və onun yeni gəlişinə, zarafatlarına hazırlanırdılar.

– Sarı oğlan nə deyirdi? – kişi soruşurdu, bu sözdən sonra darıxmağın kəsafət iyi bir neçə anlığa, bəlkə daha çox müddətə çəkilib gedirdi.

– Hə, dedi ki, çil toyuqla qara toyuq əməlli dava ediblər, – qarı yalandan həvəslənirdi.

– Gör ha, – kişi özünü gülən kimi göstərirdi.

– Həə, – qadın saxta coşqunluqla davam edirdi. – Sarı da yamanca hirsələnib, hər ikisini tutub kəsib.

– Ondan sonra da xoruz üstünə gəlib, xoruzlanıb, – kişi daha bir zəif cəhd edərək onu ruhlandırırırdı.

– Hə-e... qarı öləziyən ümidlə başını tərpədirirdi.

Sarı oğlanın növbəti gəlişinə qədər söz-söhbətləri ancaq bu mövzuda olurdu – qara toyuqla çil toyuğun dava eləməsi, Sarının acığa düşüb ikisini də kəsməsi, toyuqların intiqamını almaq üçün əjdaha kimi üstünə gələn xoruzla mücadilə etməsi... Bəlkə də bunlar Sarının uydurmasıydı və çil toyuqla qara toyuq ömür-billah onun hinində olmamışdı. Bəlkə də Sarı onları uşaq başı aldadan kimi aldatmışdı, indi də onlar uşaq kimi bir-birinin başını qatırırdılar.

Dərd orası idi ki, bu iki adamın həyatda heç bir marağı yoxuydu, heç nədən zövq almırdılar, ətrafdakı təbii gözəllikləri görmürdülər. Nəinki insanları, heç təbiəti də sevmirdilər. Bəlkə əşyalarla deyil, təbiətlə, ağaclarla dost olsaydılar, bu qədər tənha olmazdılar.

Onların yeganə hobbisi əşya, daş-qaş alıb yığmaq idi, amma indi bunun da faydası yox idi. Əşyaların heç biri ona yiyə durmurdu. Halbuki vaxtilə qadın bütün ömrünü onlara həsr etmişdi, evi böyük-böyük mebellərlə doldurmuşdu, dəst-dəst paltarlar alıb dolablara yığmışdı, təsərrüfat əşyalarını on-on, beş-beş alıb şkaflara qoymuşdu – fərqi yoxdur, kimsə istifadə edəcək, ya yox. İndi o əşyalar da ev sahibləriylə bir yerdə darıxırdı.

Dolabların ən məhrəm yeri daş-qaşların ixtiyarında idi. Almazlar, brilyantlar, yaqutlar, firuzələr... Cürbəcür, növbənöv bəzək əşyaları... İllərlə ağzı-

qıfıllı şkaflın içində, qaranlıq guşədə qalıb darıxan əşyaları kiminləsə bölüşmək ağıllarına da gəlməmişdi. Canlı insanlara verilməli dəyəri əşyalara vermişdilər. Sədd çəkmişdilər ailənin ətrafında. İndi özləri həmin səddin içərisində qalmışdılar.

– Sarı oğlan gələcək ha, – qoca dilləndi.

Qarı fikirləşdi ki, bəlkə kiçik qaşlı çıqqılı üzüyü Sarının qızına hədiyyə versin – o, sözarası tək qızının bu günlərdə yeni yaşına girəcəyini demişdi. Onsuz da Allah bilir kim yiyə duracaq bu dolu mənzilə. Əslində, həmişə içində bir qorxu olmuşdu; bu mal-mülkün bir gün əlindən çıxacağı, heç oğluna da qismət olmayacağı qorxusu. İndi daha qorxmurdu. Bütün ömrü boyu ilan kimi boynuna dolanan qorxu oğlunun ölümündən sonra açılıb getmişdi. İndi ona əzab verən bütün hisslərdən qurtulmuşdu. İndi yalnız darıxırdı. Əzabla, ağrıyla darıxırdı.

Əvvəllər ər-arvad hər ikisi ticarət obyektində işləyirdi. Kişinin pul qazanmaq bacarığı, arvadın pul hərisliyi bir-birini tamamlayırdı. Bəlkə də ikisini birləşdirən ən böyük yol bu idi. Və sözsüz ki yeganə övladları.

Onları gələcəyə bağlayan yeganə bağ qırıldıqdan sonra sabaha gedən yol bağlanmışdı, keçmişə dönmək də mümkün deyildi, beləcə, yer və göy arasında qalmışdılar.

Yeni mövzu olmadığına görə, danışmağa söz də yox idi. Televizora da baxmırdılar. Qarı sonuncu dəfə ana-bala ülfətinə dair bir kadr gördükdən sonra televizorun üzünü divara çevirmişdi. Kişi də razılaşmışdı. Hər dəfə analıq, atalıq hisslərinin bircə iştirakını görmək keçmişi və yeganə oğullarını xatırlamağa və əzab çəkməyə kifayət edirdi. Onsuz da televizora baxanda da darıxırdılar. Çünki ordakı zamanla ayaqlaşma bilmirdilər. Yeganə övladlarını itirəndən bəri zamanı itirmişdilər.

Qarı düşündü ki, bu gün ayın neçəsidir görən. Yadına sala bilmədi. Hansısa bir tarixçəni xatırlayıb ondan üzü bəri günləri hesablamaq istədi, amma elə bir tarixi günü yadına sala bilmədi. Yaxın vaxtlarda heç kimlə bağlı xatirəsi yox idi. Heç kimin ad gününü də bilmirdi. Canlı insanlarla əlaqəsi çoxdan kəsilmişdi. Əvəzində, əşyaların tarixçəsini əzbər bilirdi. Hansı üzüyü, hansı qolbağı, hansı yataq dəstini necə gördüyü, necə bəyəndiyi, necə aldığı, şkaflın hansı küncünə yığdığı...

Sonuncu dəfə qardaşıyla 15 il bundan qabaq görüşmüşdü. Onda qardaşı qapısına gəlmişdi. O da həvəssiz-həvəssiz onu içəri buraxıb gözləmişdi ki, görən nə vaxt sözünü deyib gedəcək. Saata baxmışdı, düz 15 dəqiqə idi ki, təlaş üzündən oxunan bu adam (doğma qardaşı) divanla üzbəüz stulda oturub (divanda oturmağa ürək eləməmişdi) nəsə deməyə çalışırdı.

Yəqin ki, pul istəyəcəkdi. Qardaşı oğlunun xəstə olduğundan xəbəri vardı. Odur ki, tez özünün, oğlunun, ərinin problemlərini salmışdı araya. Saysız-hesabsız dərd-səri olduqlarını, nəinki müalicə, heç müayinə oluna bilmədiklərini demiş, üstündən də yaxşıca öskürmüş, asqırmış, lap inandırıcı olsun deyə, əlini ürəyinin üstünə qoyub ağlamsınmışdı. Çox vaxt sağla solu səhv saldığından, əvvəl əlini sağ tərəfə qoymuşdu, amma tezəcə xətasını düzəltdi. (Ürəyi sağlam olduğundan, heç vaxt ağrınamışdı ki, o da onun yerini hiss eləsin). Amma qardaşı bunun fərqi varacaq halda deyildi. Avropada işləyən oğlu küçədə qəfil beyin qanaması keçirmişdi. Yaxşı ki, gec olmadan xəstəxanaya çatdırılmış, əcnəbi həkimlər küçədə tapılan bu qəribanı təcili əməliyyat edib həyata qaytarmışdılar. Amma sonra şərt qoymuşdular ki, qohum-əqrabası xəstəni çıxarmazdan əvvəl xəstəxananın

və dava-dərmanın pulunu ödəməlidir. Oğlan bir növ xəstəxanada girov qalmışdı. Amma həkimləri qınamalı da deyildi; hər halda, öz borclarını yerinə yetirmişdilər, qəribanı ölümün əlindən aldıqdan sonra da taleyin ümidinə buraxmamış, günlərlə qayğısını çəkmişdilər.

Qardaşı heç ağzını açmamışdan, qadın bütün bunların hamısını bilirdi – ordan-burdan eşitmişdi, qardaşının pul üçün onun üstünə gələcəyini də elə əvvəlcədən yəqin etmişdi. Ona görə hazır idi yalandan and-aman edib, ərinə “öz əliylə qəbrə qoymağa”. Qardaş əli ətəyindən uzun durub gedəndən sonra da qadının nə vicdanı, nə əli-ayağı – heç yeri sızlamamışdı. Başını yastığa qoyub mışıl-mışıl yatmışdı. Qardaşı isə arvadıyla bir neçə qapı gəzmiş, axır ki, yəhudi qonşularından borc pul tapıb xaricə yollanmış, oğlanı sağ-salamat evə gətirmişdilər. Bunu eşitcək, tez telefon açıb qardaşına zəng etmiş, “kasıblığın üzü qara olsun, kömək edə bilmədim” deyə dil-ağız etmişdi. Amma qardaşı o gündən sonra onu həyatından kəsib atmışdı.

Bir dəfə də bacısı gəlmişdi. Banka borcu vardı, evini girov qoymuşdu. Növbəti kreditin ödənişi çətin vaxta düşmüşdü, lazım olan məbləği yalnız bir neçə günə əldə edə biləcəkdi, ev isə əldən çıxı bilərdi. Ümidi yalnız ona idi, ondan başqa heç bir doğmasında bu qədər pulu tapa bilməzdi. O isə tikan üstündə oturmuşdu, tərslikdən həmin gün görəcəyi vacib işi vardı. Bacısını qabaqlayıb, elə ağlaşma qurmuşdu ki, biçarə o gedən getmişdi.

O da bacısı gedən kimi tez durub mebel mağazasına zəng etmiş, “qonağım getdi, indi mebeli gətirə bilərsiniz” deyə sifarişini tamamlamışdı. Bacısı bu qapıdan biryolluq çıxsada, əvəzində dəbdəbəli mebel dəsti içəri girmişdi.

İllər keçəndən sonra da həmin mebeli atmağa əli gəlməmişdi (hər halda bir əmək pul vermişdi), çoxsaylı otaqların birinə qoymuşdular. İnsan öz ailə üzvünü ata bilərmə? O da atmamışdı.

Oğlu öləndə də yanlarında bu mebellər vardı. Və özgə heç kim yoxdu.

Son vaxtlar ürəyi qardaşını da, bacısını da istəyirdi. Və darıxırdı. Qəribə idi ki, insanlar üçün darıxırdı.

Qoca da canlı təmas üçün darıxırdı və indi, əlini ürəyinə aparanda sonuncu dəfə bunun fərqi vardı.

– Sarı oğlan gələcək e, Sarı oğlan...

Bu dəfə qarısının dediyi bu sözlər qocanı üz qoyduğu gedər-gəlməz yoldan qaytara bilmədi.

Qarı, ərinin cansız bədəninə baxıb ölümle birgə darıxdı.

O özü öləndə isə ancaq ölüm darıxdı.

Çünki başqa heç kim qalmamışdı...

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Vaqif YUSİFLİ

AZƏRBAYCAN SONETİ

Hüseyn Həşimlinin xatirəsinə

Yüz on dörd il bundan öncə – 1907-ci ildə – «Fyuzat» jurnalının 20-ci sayında «Xəyali-mənfur» adlı bir şeir oxuculara təqdim edilir. O şeirin müəllifi əslən Cənubi Azərbaycanlı, Bakıda və Təbrizdə baş verən inqilabi hərəkatların iştirakçısı, amma eyni zamanda lirik şeirləri ilə də mətbuatda çıxış edən Səid Səlməsi (1883-1909) idi. Və bu şeir sonralar tədqiqatçılarımızın qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan ədəbiyyatında dərc olunan ilk sonet nümunəsiydi. Yeri gəlmişkən, qeyd olunmalıdır ki, vətəni İtaliya olan sonetin Azərbaycan ədəbiyyatında nəşv-nüma tapması və illər keçdikcə əsas şeir formalarından birinə çevrilməsi barədə, ümumiyyətlə, sonetin bizim ədəbiyyatda keçdiyi inkişaf yolu ilə bağlı bir neçə sanballı tədqiqat əsərləri yazılmışdır. Bu sırada ilk təşəbbüs akademik İsa Həbibbəyliyə məxsusdur. Onun «Şeirimizdə ilk sonetlər» (1977), «Poetik formalarda novatorluq» (1979) məqalələri, həmçinin «Romantik lirikanın imkanları» monoqrafiyası (1984) sonetin ədəbiyyatımızda varlığını müəyyənləşdirən ilk yazılardır. Professor Seyfulla Əsədullayevin «Azərbaycan poeziyasında sonet janrı. Tarixi və nəzəriyyəsi» kitabı da (2002) elmi məlumat və sonetin təbliği baxımından mühüm elmi əhəmiyyətə malikdir. Lakin professor Hüseyn Həşimlinin «Azərbaycan poeziyasında sonet və terset» (2003) sanballı elmi tədqiqatı mövzunu tam əhatə edir, monoqrafiyada elmi-ədəbi materiallar əsasında Azərbaycan ədəbiyyatında Avropa mənşəli sonet və terset ətraflı şəkildə araşdırılır, sonet və tersetin mənşəyi, poetik özəllikləri, dünya ədəbiyyatında mövqeyi, poeziyamızda təşəkkülü, inkişaf mərhələləri, ideya-sənətkarlıq axtarışları barədə geniş söz açılır. Azərbaycan sonetinin tədqiqatçılarından biri də şair, ədəbiyyatşünas, sonetlər müəllifi Elşad Səfərlidir. Onun «Azərbaycan sonetinin poetik xüsusiyyətləri» dərs vəsati, həmçinin «Sonet janrı və Azərbaycan soneti» monoqrafiyası da artıq Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında sonetşünaslığın yaranması barədə xoş təəssürat yaradır.

Əsas mətləbə keçməmişdən öncə Azərbaycan ədəbiyyatında sonet şeir forması ilə bağlı bəzi məsələlərə diqqəti yönəltmək, aydınlıq gətirmək istəyirik.

1. Avropada çox populyar bir janr olan sonet Azərbaycan ədəbiyyatında hansı özəllikləri ilə diqqəti cəlb edir?

Bu suala birmənalı şəkildə belə cavab verə bilərik: sonet elə şeir növüdür ki, təkcə vətəni İtaliyada və geniş yayıldığı İngiltərədə, Fransada və Almaniyada, həmçinin digər Avropa ölkələrində (xüsusilə Rusiyada) deyil, Şərq ölkələrində, Türkiyədə və Azərbaycanda özünə yer tapdı və bu ədəbiyyatların poeziyasında

öteri bir hadisəyə çevrilmədi, hətta deyə bilərik ki, milli şeir formaları ilə qaynayıb-qarışdı. Səbəbi budur ki, sonet öz dünyəvi-bəşəri xüsusiyyətləri ilə seçilirdi. Sonet həm də hər hansı xalqın poeziyasında milli özəllik də qazandı. Məlumdur ki, sonetdə fəlsəfi fikir söyləmək, humanizm və məhəbbət haqqında, varlıq və ölüm barədə söz açmaq əsrlər boyu davam edib. Bu da Şərq ədəbiyyatı üçün ən görklü mövzulardır. Nəhayət, ən başlıcası odur ki, sonetdə poetik fikir lakonikdir, konkret forma müəyyənliyi diqqəti cəlb edir, on dörd misrada müəyyən bir problemə toxunulur. Sonetlər müəllifi Adil Babayev haqqında yazılan bir məqalədə (B.Vahabzadə) belə bir fikir irəli sürülür ki: «Bu sonetlər Avropa sonetinin qaydalarını saxlasa da, məzmunca Şərq qəzəlinin ruhundadır. Beləliklə o, bir növ sonetlə qəzəli sintez etmiş, Qərb şeir şəklində yeni ruhlu qəzəl yaratmağa müvəffəq olmuşdur».

Burada sonetin qismən məzmunca qəzəl ruhunda olması fikri ilə razılaşıırıq, amma onların sintezi barədə fikir mübahisəlidir. «Yeni ruhlu qəzəl yaratmışdır» mülahizəsi qəzəlin imtiyazlarını onun əlindən almaq deyildimi? Sintez birləşmə – qovuşma deməkdir. Sırf Şərq hadisəsi olan qəzəlin Qərbdən gələn hansı bir şeir növü ilə sintezi mümkün deyil. Qərbdən gələn sonetlə Şərqin qəzəli məzmunca bir-birinə oxşaya bilər, amma bu, sintez anlamına gəlmir. Hüseyn Cavidin «Bən istərim ki...» sonetinə müraciət edək:

***Bən istərim ki, gözəllər, bütün gözəlliklər
Uzaq-uzaq, pək uzaq bir üfüqdə əylənsin.
Uzaq və incə təbəssümlərilə şamü səhər
Həyatə nuri-səfa sərpərək çiçəklənsin.***

***Gözəl mələksə... bulutlarda göy yüzündə yaşar,
Uzaq, bəşərdən uzaq bir mühitə mail olur.
Uzaq, bəşərdən uzaq, gizli bir fəzayə qoşar,
Yaşar mələk kibi, xoş bir xəyali-məğfil olur.***

***Əvət, uzaqda səadət var, eşqə hörmət var.
Yaqın zəhərli, amma uzaqda cənnət var;
Uzaqda var əbədiyyət ki, başqa nemətdir.***

***Cihanı cənnətə təşbih edər də bir şair,
Gözəl bir afəti bəzən mələk sanır, sevinir,
Fəqət səadəti-aldanma, pək müvəqqətdir!***

Bu sonetdə H.Cavid romantik bir duyğu ilə gözəlliyi və gözəlləri yaşadığı reallıqlardan, anti-gözəlliklərdən uzaq bir aləmə səsləyir. Çünki real həyatda gözəlliyi qiymətləndirmə meyarı itib. Sonetdə klassik poeziyadan gələn mehi, havanı duyuruq. Amma bu, sonetdir, qəzəl deyil.

Sonet, poeziyamızda Hüseyn Həşimlinin doğru qeyd etdiyi kimi, öncə təşəkkül mərhələsi keçirmişdir, yəni «uzaqdan gələn qonağın» yerli şəraitə, milli koloritə uyğunlaşması prosesi baş vermişdir. H.Cavid, A.Şaiq, A.Səhhət, Ə.Səbur və S.Səlməsi öz sonetlərində vətənpərvərliyi, azadlığı, sevgini tərənnüm edirdilər, ictimai-siyasi hadisələrə də toxunurdular. Təbii ki, qəzəldə olduğu kimi. Amma bu, Azərbaycan poeziyasında yeni işlənən bir şeir formasıydı. Hər bir nümunəsi on dörd misradan ibarət olan, iki katrendən və iki tersetdən ibarət olan sonetin... Biz burada sonetin janr özəllikləri barədə qısaca söz açmaq istəyirik. Böyük sənətşünas Cəfər Cəfərov «Vilyam Şekspir» məqaləsində yazırdı: «Sonet – lirik şeir janrlarından biridir. Orta çağlarda meydana çıxmış, öz klassik şəklini isə XIII əsrdə İtaliyada almışdır. Klassik sonet iki katren və iki tersetə, yəni iki dördmisralıq və iki üçmisralıq bəndə ayrılan 14 misralıq şeirdir. Misralar müəyyən qayda əsasında qafiyələnir, lakin klassik italyan soneti başqa ölkələrə yayıldıqda bəzi dəyişikliklərə uğramışdır. Bəndlərin quruluşu başqa şəkil almışdır. İngiltərədə,

xüsusən Şekspir yaradıcılığında sonet 4-4-4-2 qaydası üzrə bəndlərə ayrılmışdır. Sonet janrı ilə əlaqədar bir də «Sonet əklili» məfhumu mövcuddur. Bu əklil bir-birilə bağlı olan 15 sonetdən təşkil edilir ki, axıncı sonet on dörd sonetin birinci misralarından düzəlir. Lakin bütün bunlar sonetin yalnız zahiri əlamətləridir. Həm də bu əlamətlər öz-özlüyündə heç bir şeyi həll etmir və lirik şeirin bu növü haqqında lazım olan təsəvvür yaratmır. Şeir haqqında təsəvvür onun bu və ya digər forma daxilində meydana çıxan məzmunu və emosional tərkibi ilə müəyyən edildiyindən, lirik şeir janrı olan sonetin də mahiyyəti bu istiqamətdə aparılmalıdır.

Güman etmək olardı ki, keçən əsrin əvvəllərində şeirimizə «qonaq gələn» sonet yalnız bir təcrübə faktı – nümunəsi kimi yaşar. Amma sonet «qonaq» yox, şeirimizdə əbədi müsafirliyini davam etdirdi. İndi ona müsafir də deyə bilmərik. Özümüzkü deyirik. Biz öncə türk poeziyasının təsiri ilə müəyyən təcrübə keçən, lakin aludəçiliklə yox, bu sahədə axtarışlarla yolunu davam etdirən sonetin professional bir məcraya yönəldiyini görürük. Beləliklə, Azərbaycan soneti adlandırıla bilməyimiz bir proses yaranır. İtaliya və İngiltərə soneti bizim poeziyada Azərbaycan soneti özəlliyini əldə edir. Əsrlərin poetik təcrübəsi bu fikri söyləməyə imkan verir. Qəzəlin vətəni Ərəbistan idi, amma bu şeir növü bizim poeziyada o qədər təkmilləşdi ki, indi bütün Şərq ədəbiyyatında qəzəlin Füzuli zirvəsindən söz açırdı. Əslində, bu prosesin (sonetin məzmunca bizimkiləşməsinin) başlanğıcı H.Cavid, A.Şaiq və Ə.Səburun sonetlərində də nəzərə çarpır, təbii ki, sonetin formal strukturu (iki katren, iki terset) dəyişmir, amma dəyişilən nədir? Gəlin, M.Müşfiqin on dörd sonetinin ən sonuncusuna müraciət edək. «Çağlayan» sonetine:

***Sən uca bir dağın göy gözlərindən
Sevincdən tökülən gur yağış kimi
Axdıqca, ürəyim qopur yerindən,
Uçunur bədənəm bir rüzgar kimi.***

***Ey böyük çağlayan ey təmiz ürək,
Yoxmu aramızda bir könül bağı?
Səsinə səs verən bəstəkar gərək,
Ey qüvvət qaynağı, işıq qaynağı!***

***Sən də şalaləsən, təbim yerində,
Ürəklər, beyinlər, ruhlar çağıldar
Sənin də ölməyən nəğmələrində.***

***Fikirlər torpağı, hisslər torpağı
Sənin seylağınla çiçəklər açar,
Ey həyat qaynağı, nəğmə qaynağı!***

«Çağlayan» sonetində M.Müşfiq şair ilhamı ilə təbiət hadisəsini – şalaləni müqayisə edir; diqqət yetirin, bu sonet sırf bizim şeirimizin bədii təsvir vasitələri üzərində qurulub. Klassik şairlərimizin öz ilhamı ilə təbiət hadisələrini müqayisə etməsi sizə tanış gəlmirmi? Hətta Müşfiqin dörd soneti («Üsyana başla», «ZAHES», «Torpaq və traktor», «Bir gün») yeni həyatı, yeni quruluşu, Çində və Azərbaycanda baş vermiş inqilablara tərənnüm edir, bu şeirlər, sadəcə, sonet formasında qələmə alınıb. Müşfiqşünas alim Safurə Quliyeva Müşfiqə həsr etdiyi «Müşfiqin sənət aləmi» (1988) monoqrafiyasında yazır: «Müşfiqin sonetləri müxtəlif məzmunlu (məhəbbət, ictimai, siyasi), müxtəlif formalı, müxtəlif qafiye sistemlidir. Məhz bu əlamətlər həmin şeirlərin şəkil eyniliyinə baxmayaraq, müxtəlif ahəngdarlıq kəsb etmələrinə imkan yaratmışdır».

Ümumiyyətlə, otuzuncu illərdən başlayaraq sonet şeir növü tədricən poeziyamızda yayılmağa, əllinci-altmışıncı illərdə isə geniş vüsət qazanmağa

başlayır. M.Müşfiqlə yanaşı, A.Yıldırım, S.Vurğun, S.Rüstəm, Ə.Cəmil, Ə.Kürçaylı sonetdə də öz istedadlarını nümayiş etdirirlər. Bu sırada Ə.Kürçaylının «sonetlərindəki daxili dinamizm və drammatizm, fikrin təqdimindəki poetik kontrast və s. razılıq doğurur» (H.Həşimli). Baxın:

***Bir qız keçir küçədən – bir gözəllik timsalı:
Necə təsvir edim mən surətini, boyunu?!
Hamını heyran etmiş ala gözü, camalı,
Hamı ayaq saxlayır, dönüb seyr edir onu.***

***Saç-saqqalı ağarmış, dünya görmüş bir qoca
Dayanır bir anlığa, çeşməyini düzəldir.
O da cavanlar kimi, gözəl qıza baxınca
Köks ötürüb dərinə, deyir: «Bəli, gözəldir!»***

***Onun ömrü keçibdir, onun saçları qartək,
Bu gün, sabah bəlkə də karvanını çəkəcək,
Bəs o gözəl afətə həsrətlə niyə baxdı?***

***Gözəllikdən doymayıb, doya bilməyir insan,
O pirani qoca da, ey dost, mənə gəl inan,
Gözəl qıza baxmadı, yox, gözəlliyə baxdı!***

Bu şeiri oxuyan hər kimsə bəlkə də onun sonet olduğunu fərqi nə varmaz. Amma quruluşuna görə bu, sonetdir və artıq onun fərqi nə varmıyır ki, şeirin hansı növünə aiddir? Yəni artıq sonet bizimkiləşib.

H.Həşimli sonet şeir növünün kamilləşmə və kütləviləşmə dövrünü 1960-1980-ci illərə aid edir və tamamilə haqlıdır. Adil Babayev, Zeynal Xəlil, Abbasağa, Şəker Aslan, Abbas Abdulla, Məmməd Faiq, İltifat Saleh... Sonet yazan bu müəlliflər sırasında, heç şübhəsiz, həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından birinci yeri Adil Babayev tutur. Professorlar Abbas Zamanov və Cəlil Abdullayevin A.Babayevin «Şeirlər» kitabına yazdıqları müqəddimədə oxuyuruq: «Azərbaycan poeziyasında sonet janrına bu qədər ardıcıl, sistemli surətdə yanaşan bu janra bizim ədəbiyyatımızda tam vətəndaşlıq hüququ qazandıran, onun gözəl nümunələrini yaradan da məhz Adil Babayevdir. Adilin sonet janrı kimi çətin janra müraciəti həyat hadisələrinə daha dərinə nüfuz etmək, müşahidələrini və düşüncələrini aforizm şəklində söyləmək üçün sonetin verdiyi bədii imkanlardan faydalanmaq arzusu ilə izah olunmalıdır. Doğrudan da, sonetdə lal axan çayların dərinliyi, şairin müdrik təmkindiyi duyulmaqdadır».

Adil Babayev Azərbaycan sonetinin 220-dən artıq möhkəm daşlar və sütunlar üzərində, həm də gözəl naxışlarla bəzənən bir binasının təməlini yaratmağa başladı və əlbəttə, sonrakı sonet müəllifləri də belə binanın ucaltmasında istedadlarını əsirgəmədilər. Adil Babayevin sonetləri haqqında deyilən digər fikirləri təkrar etmək istəmirik. Ancaq onun sonetlərini səciyyələndirən və özünəməxsusluğunu şərtləndirən bəzi məqamları nəzərə çarpdırmaq olar. Birincisi; Adil Babayev Azərbaycan sonetini bədilik (poetiklik) baxımından mükəmməl bir hala gətirdi. Bu sonetlər müxtəlif məzmununda yazılsa da, şeiriyyət baxımından doğrudan da uğurludur və hətta nəinki 60-70-ci illərdə, elə indi də maraqla oxunur, izlənilir. İkincisi; A.Babayevin sonetləri şeirimizin S.Vurğun, R.Rza, B.Vahabzadə adları ilə təmsil olunan «fəlsəfi şeir» tendensiyası ilə paralellik təşkil edir. Onun əksər sonetləri fikrin fəlsəfi çalarları ilə seçilir. Üçüncüsü; Adil Babayevin sonetlərində V.Şekspirin təsiri olduğunu danmaq olmaz. Zəmanədən şikayət, yaxud məhəbbətin tərənnümündə oxşar motivlərin olması dünyanın dəyişilməz qanunları ilə bağlıdır. Baxın:

*Mən ölüm istəyirəm. Yoxdur görməyə taqət,
Dilənçilik eləyir qapılarda ləyaqət.
Sadəliyə gülərək rişxənd eləyir yalan,
Puçluq paltar geyinir min bəzəkdən, cəlalından.*

*Saxtılıq hökm verir qəlbə, ağla, kamala,
Bəkarət təhqir olub düşür dərdə, mələlə.
Qüdrət qüdrətsizliyə əsirdir, səcdə qılır;
Düzlük, mərdlik, doğruluq bir axmaqlıq sayılır.*
(V.Şekspir)

*Əzəldən düşmənimdir riyakarlıq, xəyanət,
Onlar mənim gözümdə dəhşətlidir ölümdən.
Tutar qəlbimi ağrı, sarar fikrimi zülmət,
Məhv etməsəm, qaçsalar onlar mənim əlimdən.*

*Saxtakar qəlbə girər, bəzən xoş duyğu kimi,
Dolanar gözümdə şirin bir yuxu kimi,
İşvəsi çox, boyası çoxdur riyakarlığın.*
(A.Babəyev)

Adil Babəyevin sonetlərində İnsan ömrü, həyatın gözəllikləri, vətənə məhəbbət, sevgiyə sədaqət, əsl şeirin-sənətin əbədililiyi əsas mövzulardır və Şekspir sonetlərindən nə qədər təsirlənsə də, Azərbaycan şeirinin koloriti göz qabağındadır. Amma 60-70-ci illərdə şeirimizdə digər şairlərimizin də sonet yaradıcılığını və bu şeir növündə uğurlarını unutmaq olmaz. Məsələn, Abbas Abdulla ilk dəfə yeddi şeirini «Azərbaycan sonetləri» adı ilə oxuculara təqdim edib («Vətən», «Ana yurd», «Ana dili», «Atama məktub», «Bilmirəm», «Tələsirəm mən», «Həder olacaq»). Və bu sonetlərdə doğrudan da milli poeziyamızın ruhu və koloriti əks olunmaqdadır.

*Bütün anaları sevdiiyim kimi
Sevirəm hamının ana dilini, –
Farsın, fransızın, yaponun, çinin,
Ərəbin, almanın ana dilini.*

*Vurulan məhkumun, vuran cəlladın,
Yenilməz atanın, dönük övladın,
Yaxının, uzağın, doğmanın, yadın,
Yaxşının, yamanın ana dilini.*

*Dil yasaq edənin dilini kəsin,
Qoy dinə bilməsin, ancaq heç kəsin
Əlindən almayın ana dilini.*

*Gödək ömrümüzü uzadır ana,
Uca tanrıdan da ucadır ana,
Ayağa salmayın ana dilini.*

2. Öncə biz Adil Babəyevin sonetlərində V.Şekspirin sonetlərinin təsirindən qısaca söz açdıq. Ümumiyyətlə, Azərbaycan şairlərinin sonetə məhəbbəti V.Şekspirin sonet yaradıcılığından pərvəriş tapıb, – desək, qətiyyənlə yanılmarıq. V.Şekspirin anadan olmasının 400 illiyi bütün dünyada, o cümlədən, Azərbaycanda təntənə ilə qeyd olundu. Şair Tələt Əyyubov V.Şekspirin bir sıra pyeslərini, həmçinin sonetlərini ruscadan Azərbaycan dilinə tərcümə etdi. Deyilənə və yazılanə görə, T.Əyyubovun tərcümələrində bəzi qüsurlar olub.

Amma bu qüsurlara baxmayaraq, Tələt Əyyubovun tərcümələrinin əksəriyyəti V.Şekspirin poetik ruhu ilə səsleşirdi. Baxın 130-cu sonetin tərcüməsinə:

**Ulduza bənzəmir onun gözləri,
Onun dodaqları deyildir mərcan.
Sinəsi andırmır qarı, mərməri,
Qara saçlarına demərəm ilan.**

**Dəməşq güllərinə onun yanağı
Bənzəməz, götürməz müqayisəni.
Deyil bənövşənin incə yarpağı,
Bədən ətri verir onun bədəni.**

**Yoxdur surətində xüsusi rənglər,
Yoxdur şəfəqlərin alnında izi.
Bilmirəm necədir göydə mələklər,
Yer üstə yeriyir mənim əzizim!**

**O heç geri qalmaz – arxayınam mən, –
Yalan təşbihlərlə bəzənmişlərdən.**

Şair-tərcüməçi Sabir Mustafa cəsəətli bir addım atır, V.Şekspirin sonetlərini birbaşa – ingiliscədən dilimizə tərcümə edir. 1980-ci ildə bu tərcümələr kitab halında nəşr olunur. Ancaq S.Mustafa bununla kifayətlənmir, məhz V.Şekspirə məhəbbəti onun özünü də sonet yazmağa həvələndirir. 1998-2003-cü illərdə S.Mustafanın «Türk sonetləri» oxuculara təqdim edilir. Mövzu dairəsi geniş olan bu sonetlərdə biz Azərbaycan sonetinin yeni bir səhifəsi ilə tanış oluruq. Digər sonet müəlliflərindən fərqli olaraq S.Mustafanın sonetlərində ictimai-siyasi motivlər, türkçülüyn təbliği mühüm yer tuturdu.

**Durub dayanmışıq yol ayrıcında,
Bir allah sənindir, bir allah mənim.
Yaman qovruluruq ömrün sacında,
Bir tamah sənindir, bir tamah mənim...**

**Bir kökük, min yerə parçalanmışıq,
Bir budaq sənindir, bir budaq mənim.
Yadların əliylə haçalanmışıq,
Bir calaq sənindir, bir calaq mənim.**

**Bütövlük olsaydı əgər özündə,
Türk özü dünyaydı dünya üzündə.**

3. Ədəbiyyatşünaslıqda həmişə «kim birincidir» sualı ətrafında çox zaman mübahisə doğuran mülahizələr irəli sürülür. Azərbaycan soneti ilə də bağlı belə mülahizələrlə qarşılaşıq. Bunu ardıcılıqla izləyək. Akademik İsa Həbibbəyli «XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan romantik şeirində sonet janrı» məqaləsində yazır: «Azərbaycanda ilk sonetlər XX əsrin əvvəllərində əsasən romantik poeziyada meydana gəlmişdir. Sonet janrı Azərbaycan şeirini yeni formalar və ideyalarla daha da zənginləşdirmişdir. Bu janrın ədəbiyyata gəlişi iki yolla mümkün olmuşdur: 1.Rus və Avropa ədəbiyyatı vasitəsilə. 2.Türkiyə kanalı ilə. Fikrimcə, XX əsrin əvvəllərində sonet janrında yazan müəlliflər hər iki kanaldan istifadə etmişlər».

Həmin məqalədə İ.Həbibbəyli XX əsrin əvvəllərində H.Cavidin, A.Səhhətin, A.Şaiqin sonetlərindən və bu sonetlərin poetexnik elementlərindən söz açır, belə bir fikir də irəli sürür ki, H.Cavid Avropa ədəbiyyatında geniş yayılmış «Sonet əklili» («Sonet çələngi») formasının bəzi əlamətləri şeirimizdə ilk dəfə H.Cavid

tərəfindən sınaqdan keçirilib («Neçin» şeirində). Məqalənin sonunda İ.Həbibbəyli tələbəsi olmuş Hüseyn Həşimlinin «Azərbaycan poeziyasında sonet və terset» monoqrafiyasını sonet janrının Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı tarixində əsl elmi abidə hesab edir. Bu fikrə heç bir şübhə yeri qalmır və bu yazıda da biz H.Həşimlinin Azərbaycan soneti ilə bağlı fikir və mülahizələrinə tez-tez istinad elirik. H.Həşimli bir əsrlik tarixi olan Azərbaycan sonetini ədəbi inkişaf qanunlarına uyğun olaraq mərhələlər və şəxsiyyətlərin yaradıcılığı ilə bağlı təhlil etmişdir. Hətta cəmi bir-iki sonet müəllifini də yaddan çıxarmamışdır. Səid Səlməsindən başlanan bu yol Naxçıvanda yaşayan Zaur Vedili və Lənkəranda yaşayan Əhməd Haqsevərin sonetləri ilə tamamlanıb.

Lakin, əlbəttə, «kim birincidir» sualı ətrafında digər mülahizələr də irəli sürüldü. Professor Seyfulla Əsədullayev «Azərbaycan poeziyasında sonet janrı. Tarixi və nəzəriyyəsi» kitabında Avropa ədəbiyyatında sonetin ilk yaranışından tutmuş (XIII əsrdə İtaliyada şair Cakono da Lentini) Aliqyeri Dantenin, Petrarkanın, Şekspirin və onlarla sonet müəlliflərinin yaradıcılığı haqqında söz açandan və sonet nəzəriyyəsi ilə bağlı müxtəlif fikirlərlə bizi tanış edəndən sonra yazır ki: «Azərbaycan sovet poeziyasında ilk dəfə bu janra müraciət edən M.Müşfiq olmuşdur». M.Müşfiqin sonetlərini təhlil edəndən sonra o, Ə.Kürçaylının, A.Babayevin, A.Abdullanın, V.Hüseynovun, Ş.Aslanın və E.Səfərlinin sonetləri haqqında ətraflı məlumat verir, yeri gəldikcə, sonet yaradıcılığında nəzərə çarpan qüsurlara da toxunur. Görünür, Seyfulla müəllim M.Müşfiqə qədərki Azərbaycan sonetine diqqət yetirməmişdir. Bu diqqətsizlik və dəqiq deyilsə, məlumsızlıq Adil Babayev haqqında söylənilən «Azərbaycan poeziyasında sonetin ilk yaradıcısı» (B.Vahabzadə, N.Həsənzadə, Abbasağa) fikrinə də aiddir.

S.Əsədullayevin bir fikri ilə sözü müvəqqəti davam edək. «Azərbaycan poeziyasında sonet dəniz dalğası kimi gah qabarır, gah da çəkilir». «Çəkilmə» prosesi altmışıncı illərin sonlarına qədər davam edibse, bu da səbəbsiz deyil. Həmin dövrə qədər Azərbaycan soneti «təcrübə mərhələsində» idi. Bu mərhələdə Azərbaycan şairləri soneti milli şeirimizin digər formalarından ayırmır, onun texniki normalarına əməl edir, lakin yazdıqları sonetlərdə milli varlığımızın, milli ruhumuzun və bizi düşündürən problemlərin bədii inikasına üstünlük verirdilər. Amma 60-cı illərin sonlarından başlayaraq, məhz Adil Babayevin sonet yaradıcılığı şairlərimizi sanki həvəyə gətirdi. Xüsusilə yurdumuzun Cənub bölgəsində sonet «fırtınası» gurladı. Şəkər Aslan, Vəqif Hüseynov, Abbasağa, Mirhaşım Talışlı, Elşad Səfərli, Ağamir Cavad, Balayar Sadiq, Tərlan Əbilov, Qorxmaz Kadusi, Əhməd Haqsevər, Əli Nasir... Bu şairlərin hər birinin ayrıca sonetlər silsiləsi (13 sonet) və sonetlər çələngi (15 sonet) var. Təbii ki, burada o bölgənin ədəbi mühitinin istedadlı nümayəndəsi Şəkər Aslanın təsirini unutmaq olmaz. Onun «Lənkəran sonetləri» və «Sonetlər çələngi»ndən sonra elə bil, Lənkəranda yaşayan şairlər arasında «sonet yarışı» başlandı. Bu sonet müəllifləri müxtəlif mövzulara müraciət etmişlər: yaşadıkları Lənkəranın təbii gözəllikləri, məhəbbətin, sevginin tərənnümü, vətənpərvərlik, yurdseverlik duyğuları, ayrı-ayrı mənəvi keyfiyyətlərin poetik təsviri, son illərdə isə şəhidlik və müharibə mövzuları. Burada Şəkər Aslanın sonetlərini xüsusilə fərqləndirmək lazımdır. Onun sonetləri (əsasən italyan sonetləri formasında) öz bədii-sənətkarlıq təamlığı, mövzu-ideya bütövlüyü, bədii təsvir vasitələrinin rəngarəngliyinə görə seçilir. Bunu S.Əsədullayev də, H.Həşimli də, E.Səfərli də etiraf edirlər.

***Hər ölüb gedənlə ölər məhəbbət,
Yox, belə düşünmə, düşünmə belə!
Ölüm məhv eləyir hər şeyi, fəqət
Bircə bacarmayır məhəbbət ilə.***

***Ölüm qəzəblənib gələrsə əgər,
Ölməzlik gətirər sevənlər üçün.***

***Elə buna görə deyildir məgər,
Leyli də yaşayır, Məcnun da bu gün.***

***Sevən ürəklərin harayı, səsi,
Ən kiçik, ən zərif sevgi nəğməsi
Əsrdən-əsrə gedən ox olar.***

***Dünyada sevginin heç itmir izi,
Hər bir ölənün də büllur sevgisi,
Hər bir doğulanla yenə doğular.***

Bu sonet Şəker Aslanın «Ömrün yayında» sonetlər çələngindəndir (XIII sonet). Bütün çələng boyu Ş. Aslan məhəbbəti – bu ali hissi tərənnüm edir. Və deyək ki, məzmunu formaya qurban vermir.

Burada qeyd edək ki, Azərbaycan ədəbiyyatında sonetlər çələnginin ilk nümunəsini («Ömrün yayında») 1978-ci ildə Şəker Aslan yaratmışdır («Azərbaycan» jurnalında dərc edilmişdir). H. Həşimli adını çəkdiyimiz həmin monoqrafiyada sonetlər çələnginin də yaranma tarixindən söz açır. Məlum olur ki, sonet kimi sonetlər çələngi də İtaliyada yaranmışdır və bir sıra Avropa ədəbiyyatlarında, xüsusilə, rus poeziyasında geniş yayılmışdır. Şəker Aslan hansısa yazısında qeyd edir ki, onun sonetlər çələngini yazmasında rus şairi V. Soluxinin təkidi və təsiri olmuşdur. Ş. Aslan 10-dan artıq sonetlər silsiləsinin və sonetlər çələnginin müəllifidir.

Qısaca sonetlər çələnginin özəlliyindən söz açaq. Sonetlər çələngi on beş sonetdən ibarətdir və bu on beş sonet bir-birilə eyni ideya ətrafında əlaqələndirilir. Amma bu çələngdə formal – qaçılmaz bir qayda var ki, ona mütləq əməl etməlisən. On dörd sonetin hər birinin başlanğıc misrası on beşinci sonetdə təkrar olunur və sonuncu sonet yaranır. Bundan başqa birinci sonetin sonuncu misrası ikinci sonetin əvvəlində, ikinci sonetin sonuncu misrası üçüncü sonetin əvvəlində (sonrakılar da beləcə) təkrarlanır. Əlbəttə, sonet çələngi yaratmaq çox çətindir, – deyə düşünə bilərik. Təbii ki, çətindir, amma Cənub bölgəsində yaşayan şairlərimiz «Şəker Aslan dərslərini» yaxşı mənimsəməyə çalışmışlar. Şəker Aslanla yanaşı, Vaqif Hüseynovun sonetlər çələnginin də («Məhəbbət əyləncə deyil», «İnsan», «Lənkəran») Cənub bölgəsi şairlərinə təsiri az olmayıb. Onun oğluna həsr etdiyi «İnsan» sonetlər çələngi həm şeiriyyət baxımından, həm məzmunca, həm də sonetlər çələnginin formal qaydalarına əməl etmək baxımından Azərbaycan sonetinin ən sanballı nümunələrindən biridir. Baxın:

***Xalı döşənməyib ömür yoluna,
Büdrəyib aşanda əzilməyəsən.
Qüvvət yığ dizinə, güc ver qoluna,
Dolayda tənqiyib üzülməyəsən.***

***Qorxunc bir dərədə yolunu azsan,
Zülmət qurşun kimi çökər üstünə.
Qranit qayanın köksünü qazsan,
Zirvə daş qalağı tökər üstünə.***

***Ancaq heç vaxt olma zirvə girinci,
İnci ol, zirvədə nə gəzir incici?
İncini bağrında gizləyir ümman.***

***Şairin sözünü yadda saxla gəl:
Hamıdan ağıllı, hamıdan gözəl,
Hamıdan güclüsən, insan, ey insan.***

Təbii ki, bu yazıda Cənub bölgəsində yaşayan digər şairlərin sonetləri barədə geniş söhbət asmaq fikrində deyilik. Ancaq son iyirmi ildə az qala bütün yaradıcılığını sonetə həsr edən Elşad Səfərlini və Balayar Sadiqi də unutmayaq. Elşad Səfərlinin 2017-ci ildə «Lənkəran sonetləri» kitabı çapdan çıxıb və bu kitabda Elşadın 60 müstəqil soneti və iki sonetlər çələngi cəm olub. Hüseyn Həşimli həmin kitaba yazdığı ön sözdə E.Səfərlinin sonet yaradıcılığındakı axtarışlarından söz açır. Bu axtarışlar həm onun mövzu-tematika və bədii-sənətkarlıq xüsusiyyətlərini əks etdirir, sonet haqqında sonet, çevrilmiş sonet, yarımçıq sonet, başsız sonet, məsnəvi sonet, sonet-verlibr, sonnet-broxokolon, yaxud monostix, axsaq sonet, birbaşa sonet, quyuqlu sonet, ikiqat sonet... növlərini ilk dəfə Azərbaycan poeziyasına gətirir. Əlbəttə, bu sonet növlərini Azərbaycan poeziyasında görüntüləmək maraqlı təşəbbüsdür. Üstəlik, E.Səfərlinin bir sıra sonetləri ayrı-ayrı sənətkarlara ithaf olunub (V.Şekspir, B.Pasternak, A.Babayev, N.Həsənzadə, Xəlil Rza Ulutürk, Ş.Asan, V.Hüseynov və s.). Biz E.Səfərliyə onu arzulayaq ki, onun «sonet əməliyyatları» izsiz qalmasın, digər sonet müəllifləri də sonetin bu növlərindən istifadə etsinlər. E.Səfərlinin «Qisas himnləri» çələng poemasını vətənpərvərliyə, yurdseverliyə, azərbaycançılığa çağırış kimi mənalandırıq.

***Sənin vulkan səbrində mürğülədiyin yetər,
Oyan, vulkan kimi də, sevimli Azərbaycan.
Qaytar torpaqlarını, bu yolda əzm göstər,
Oyan, türklü, talışlı... hər kimli Azərbaycan.***

***Oyan, Atillam, Metem, Cavad xanım, bəy Həzim,
Koroğlum, Cavidanım, Bilgə xaqanım oyan.
Nə vaxtacan yurdunda başaşağı gezim,
Oyan, yatan vulkanım, Azərbaycanım, oyan.***

***Bir türk kimi döyüşdə daha məğrur oluruq,
Səsini, nəfəsini kəsməliyik biryolluq
Qarabağ torpağında küçükləyən bir itin.***

***Babək ol, Cavanşir ol, sındırma qürurunu,
Çağır, döyüşə səslə babaların ruhunu,
Gücünü, qüdrətini göstər bu məmləkətin.***

Nəhayət, son on ildə sonet yaradıcılığında az qala maksimum həddi də keçən Balayar Sadiqin sonetlər çələngləri haqqında. Onun «Allahın unuduğu adam» və «Payız məktubları» kitablarında 12 sonetlər çələngi toplanıb. Amma bu, nisbi saydır. 2016-dan üzü bəri Balayarın bir o qədər də sonetlər çələngi ilə rastlaşmışıq. Balayar müasir poeziyamızda heç kimə bənzəməyən, poetik üslubunun özünəməxsusluğu ilə seçilən şairdir. Onun şeirlərində poeziyamızın yaşarı ənənələri ilə modern şeir çalarları vəhdət təşkil edir. Bu cəhət özünü onun sonetlər çələnglərində də hiss etdirir. Biz elə bu jurnalda (2020, № 3-4) dərc etdirdiyimiz bir resenziyada Balayar Sadiqin Əli Kərim yolunu davam etdirdiyindən, onun assosiativ şeirə meyil etdiyindən, bənzətmə və metaforalara üstünlük verdiyindən söz açmışdıq və onu da qeyd etmişdik ki, Balayar sonetlər çələngində də uğur qazana bilir. Təbii ki, şair şeirin hansı növünə müraciət edirsə, onun, əgər belə demək mümkünsə, poetik sifəti dəyişmir. Şeirlərində olduğu kimi, B.Sadiq sonetlər çələngində də maraqlı, hətta gözlənilməz metaforalara, bir sözlə, bədii təsvir vasitələrinə meyil edir. Məsələn, «Köynəyi islanıb misralarımın», «Qəhərdən tutulub sözün boğazı», «Solmuş gözəlliyin hönkürtüsüdü, Qara saçlarının bəyaz gülüşü», «Çox öpdüm alından yağışın, qarın», «Kişnədi damarda qanın yaddaşı», Gülür sənsizliyin ayaq izləri», «Yelkənsiz qayıqdır o

tənha qəbir», «Varaqlar dərdimin ləpə döyənə», «Ömrün bir çiçəkdir vaxtın əlində» və s. onlarla bu tipli bənzətmə və metaforalar həmin o poetik sifətin cizgiləridir. Təbii ki onun istər şeirlərində, istərsə də sonetlər çələngində bu tipli bədii «rənglər» içində uğursuz olanları da az deyil. Amma istər şeir olsun, istər poema, istərsə də sonetlər çələngi, hər bir poetik əsər bədii tamlığı və bütövlüyü ilə diqqəti cəlb etməlidir. Balayarın «Şəhid arzusutək gülümsə, Vətən», «Ömrün dan yerinə məktublar», «Həsret qoxulu misrələr», «Tənhalıq rəngləri» sonetlər çələngi həm ideya-məzmun, həm də bədii ustalıq baxımından razılıq doğurur. Necə deyərlər, «çələng» hörülür, son ilmə də tamamlanır. Bir nümunə:

**Ömrün süd qoxulu uzaqlığından,
Xatirə çayları hönkürüb axır.
Taleyn ot basmış binələrindən
Bir səs qərib-qərib üzümə baxır.**

**Yamanca qarışmış yolların alını,
Suallar bürüyüb dağı, dərəni.
Uşaq yaddaşımın əlindən tutub,
Yamyaşıl bir sual aşır bərəni.**

**Külək göy çəməninin darayır saçın,
Sürüşüb alından yaşıl yamacın
Yetim uşaq kimi çəhlim çağırır.**

**Könül, bu harayın başına dolan,
Bəyaz saçlarımdan o tayda qalan
Bir kəndçi uşağı məni çağırır.**

Bu sonet Balayarın «Ömrün dan yerinə məktublar» sonetlər çələngindəndir və Balayarın bir şair kimi özünəməxsusluğunu bəllədir. Və «Bu, Balayar Sadiqdir» ifadəsini işlədə bilirik.

Amma Balayarın poetik ustalıqı heç də bütün sonetlərində aşkara çıxmır. Məsələn, onun «Dərd simfoniyası»nda sanki hər şey var, metaforalar üzümüdə gülümsəyir, təşbehlər var, amma DƏRDin özü yoxdur. Dərd haqqında nə qədər istəyirsənsə söz de, amma özü yox... «Özümə məktublar» sonetlər çələngi də sanki «dərd simfoniyası»nın ikinci variantıdır.

Yaxşı olar ki, Balayar Sadiq hərdən bir nəfəsini də dərsin, tez-tez sonetlər çələnginə üz tutmaq təkrarçılığa da aparıb çıxarır.

Azərbaycan soneti haqqında oxuduqlarımızı, müşahidə etdiklərimizi, düşündüklərimizi ifadə etdik. «Uzaqdan gələn qonağın» milli şeirimizdə yerini müəyyənləşdirdik. Sonet müəllifləri haqqında söz açdıq. Nəticədə, mərhum tədqiqatçı Hüseyn Həşimlinin AZƏRBAYCAN SONETİ ifadəsinə haqq qazandırırıq...

◆ Nəzər nöqtəsi

Südəbə AĞABALAYEVA

HƏMİŞƏ TƏZƏ KÖHNƏ

*Mən yadlardan qorxmuram,
içimizdəki yad səsidə məni qorxudan...*

Fikrət Qoca

Normaların qəhrəmanlıq kimi təqdim olunduğu dövrdə yaşayırıq. Nəyin hesabınadır bu vəziyyət? – sualının cavabı üçün dağa-daşa düşməyə gerek yox; normaları davranış və fəaliyyətlərinə mane kimi gören qaragüruh düşüncənin “söz və fikir azadlığının” məstliyində ağılına və ağzına gələni yazıb-söyləmək “hüququndan” necə istifadə etdiyini redaktoru-korrektoru ailə üzvləri olan müəlliflərin kitablarını vərəqləyəndə, özəl radio-televizionalarda, sosial şəbəkələrdə, “baş redaktorluq” iddiası və hərisliyi ucbatından açılan qəzet-jurnal, sayt, bloq, internet TV bolluğunda necə meydan suladığını izləmək yetər. Bir tərəfdə də vaxtaşırı, yaxşı işlənməmiş hücum mövqeyində “dilimiz əldən gedir” şikəstəsi.

“Dil məsələsi” 100 il əvvəl də vardı, bu gün də cəmiyyət, “aidiyyatı qurumlar” bu mövzu ilə bağlı müzakirələr edir, qərarlar qəbul edir, eksperimentlər aparır, bir-birini ittiham edir, təftiş edir, monitorinqlər, dəyirmi masalar məsələni gündəmdə saxlayır, amma vəziyyət düzəlmir ki, düzəlmir.

Sovet totalitarizminin senzura siyasəti, etiraf etmək lazımdır ki, eybəcərlikləri ilə bərabər, müəyyən nizamın və məsuliyyət anlayışının yaxşı nümunəsini formalaşdırı bilirdi, xüsusilə ədəbi dilə münasibətdə. İctimai münasibətlərin dəyişməsi peşəkarlığın tələbləri anlayışına da yeni çalar qatır. Peşəkarlığın dəb, qazanc, reyting anlayışlarına uduzması humanitar aspektlərin yenidən qiymətləndirilməsini zəruri edir.

Bəli, Azərbaycan mətbuatının, bədii yaradıcılıq sahələrinin bu gün kifayət qədər ciddi problemləri var ki, maliyyə, peşəkarlıq və siyasiləşmə amilləri bu problemlərin önündədir. Peşəkarlığın səviyyəsi ağıllı söz və ağıllı oxucu defisitini labüd edir. Ağıllı və peşəkar mətbuat, ədəbiyyat oxucu zövqünə enmir, oxucunun zövqünün yüksəlməsinə çalışır.

Müşahidələr belə deməyə əsas verir ki, müəyyən elmi-nəzəri və təcrübi biliklərin dərinlən və hərtərəfli mənimsənilməsi hələ peşəkar olmaq üçün kifayət etmir. Elm hansı səviyyədə inkişaf edir-etsin, texnologiyaların tətbiqi imkanları necə sürətlə dəyişir-dəyişsin, istənilən fəaliyyət sahəsində sosial normaların rolu və əhəmiyyəti aktual olaraq qalır. Başqa sözlə, hüquqi və mənəvi yanaşmalar, borc və məsuliyyət hissi sürətli yeniliklər fonunda aktuallığını nəinki itirmir, əksinə, ən müxtəlif situasiyalarda

qarşılıqlı münasibətlərin, eləcə də bütövlükdə cəmiyyətin sağlam mənəvi əsaslar üzərində inkişafında mühüm, vacib, zəruri amil kimi üzə çıxır. Bu müxtəliflik bəzən müəyyən dilemmalarla müşayiət olunur ki, etik dilemmalar bu yöndə daha çox diqqət çəkir. Müxtəlif peşə sahələrində səciyyəvi etik yanaşmalar həmin sahədə çalışanların peşəkarlıq səviyyəsinin göstəricisinə çevrilir.

Bu gün çoxluğun ümumi inkişaf, nitq mədəniyyəti, ünsiyyətdə adaptasiya, düşündüyünü savadlı şəkildə, səlis ifadə etmək kimi problemi yazı mədəniyyətimizin, informasiya təqdimatının klassik yanaşması olan redaktənin yeri və rolu ilə bağlı yanaşmalara yeni məzmun verir. Bu gün klassik anlamda redaktənin mətni yoxlayıb düzəltmək, çapa hazırlamaq kimi dərk olunması fikrini sözün müstəqim mənasında qəbul etmək çətindir. Bəzən onu yanlış olaraq korrektura anlayışı ilə eyniləşdirməyə cəhd edirlər. Məlum olur ki, redaktə heç də, bir çoxlarının düşündüyü kimi, gərəksiz və əhəmiyyətsiz bir iş, müəllif azadlığına müdaxilə deyil, əksinə, redaktə – formalaşmaqda olan yeni dəyərlərə və normativ sintezə nail olmağın mühüm vasitələrindən biridir. Redaktəni texniki proses kimi düşünmək yox, onu ideoloji iş səviyyəsində qiymətləndirmək daha doğru yanaşmadır. Bu günün oxucusuna, dinləyicisinə, tamaşaçısına yalnız fakt, hadisə, xəbər, süjet maraqlı deyil. Bu gün mətni, hətta faktı da nə isə ötürmək kimi məhdud mənada anlamaq düzgün deyil, eyni zamanda, hətta faktı da təqdim etməyin mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsi mühümdür. Yazıçıların ötən qurultayında humanitar siyasət sahəsinə rəhbərlik edən qonaqlardan birinin çıxışındakı bir nüansı xatırlayıram. Xanım çıxışında çoxunun əhəmiyyət vermədiyi, amma çox vacib bir məsələyə toxunmuşdu, demişdi ki, nəvəmlə Kukla teatrının bir tamaşasına baxıb təəssüf elədim, personajların bir-birinə müraciətində qeyri-etik ifadələr, səviyyəsiz danışqlar uşağa nə təlqin edir, onun dünyagörüşünü hansı istiqamətə yönəldir, estetik zövqün yaranıb formalaşmasına necə təsir edir? Uşaq belə tamaşadan nə aparacaq, ümumən estetik idealın formalaşdırılmasından necə danışmaq olar? Hamı hərərətlə alqışlamışdı onu, yəni həmfikir, həmrəy olduqlarını bildirmişdilər. Yəqin ki, bu qədər. Baxırsan ki, yenə həmin-həmindir. Çünki, bu gün mətnlərdən boy göstərən müəllif düşüncəsi, düşüncənin ifadə forması adamı təəccübləndirir və təəssüfləndirir. Bu adam harda qalıb, özü, iddiası dünyaya çıxmaqdan dəm vurur, təhkiyəsinin intonasiası, ritorikası, düşüncə səviyyəsi və dili ikrah doğurur. Elə bilirsiz, etiraf edəcək, razılaşıacaq? Əksinə, qeydlərinə dolayısı ilə etiraz edəcək, özü də mütləq dünya ədəbiyyatından misal gətirməyə tələsərək, üzündə dolaşan kölgəli təbəssümü ilə soruşacaq ki, siz harda qalmırsınız, bu, ədəbiyyatdır. Bəli, Vaqif Yusiflinin təbirincə, bu, ədəbiyyatdır! Qələm adamı, yazıçı, nəşir təqdimatın mənəvi mühitə təsirini də nəzərə almağı düşünməlidir. Təqdimat mədəniyyətinin ilkin şərti isə, savadlı, aydın, dürüst ifadə olunmuş dil, konkret, yığcam, sərrast ifadə vasitələri, dəqiq intonasıyadır. Onun məqsədi də, prinsipləri də buna xidmət edir: yazı və nitq vərdişlərinin peşəkar səviyyədə mənimsənilməsilə ümumi və xüsusi dil normalarına cavab verən, savadlı, aydın, ifadəli dillə müşayiət olunan təmiz mətn, milli ədəbi dilin inkişafı, zənginləşdirilməsi və qorunması.

Milli varlığın başlıca təsdiqi olan dili qorumaq və onun elitə dil statusuna fərmanla, sərəncamla, qərarla, göstərişlə nail olmaq olmaz. Postkolonial cəmiyyətlərdə bu məsələyə münasibətdə iki istiqamət təzahür edir. Birincisi,

dünənəcən hakim dil statusunda çıxış edən qeyri-milli elitar dilə qarşı kütləvi qəzəbin idarə etdiyi güclü müqavimətdir ki, bu müqavimətdə bəzi hallarda millətçilik təzahürü də hiss olunur. Müəyyən ictimai-siyasi gərginlik atmosferində bu təzahürlərin baş qaldırması məntiqi başadüşüləndir.

Müstəqilliyə, milli maraqlara uyğun olmayan atributlardan imtina olunması, eləcə də onların arzuolunmaz təsirlərilə bağlı narahatlıq başadüşüləndir. Amma bu narahatlığın ifadə formaları tolerant mühit, multikultural yanaşma ilə bağlı mövqeyə kölgə salmamalıdır.

Doxsanıncı illərin əvvəllərindən başlayaraq davam edən, bu gün də arasına özünü göstərən bu tipli, bəzən də populist təsir bağışlayan yanaşmalar mədəni müxtəlifliyə dözümlü münasibətin müstəsna milli keyfiyyətini şübhə altına alır.

Azərbaycanda rusdilli mətbuatın gözlənilməz və “yaxşı işlənməmiş” hücumu məruz qalması ilk anda yaxın tariximizin meydan idarəçiliyi ovqatını xatırladır. “Otur-dur” göstərişlərinin, “kim bizim kimi düşünmürsə, bizdən deyil” yanaşmasının nəticələrini xatırlatmaq belə, ağrılıdır. Arqumentlərin kədərdoğurucu bir məqamı da milli dildə yazıb-oxumayanlar millilik anlayışından uzaqdır fikrinin təlqin olunması cəhdidir. Dil və milli təəssübkeşlik fəallığı təqdir olunmaqla yanaşı, ən xoş niyyətə də kölgə salan ikili standartla göz yummaq olmur. Mədəni bağlarla əlaqələrimizin tarixiliyinə üz çevirmək çağırışları ingilis dilinin total işğalına gözyummalarla bir araya sığmır. Məsələnin başqa tərəfi isə, qeyri-milli dilin hakim statusu ilə bağlı şikayətlər natamamlıq kompleksindən, milli dilə təcrid olunmuş şəkildə aşırı vurğunluqsa, milli narsisizmdən xəbər verir. Heç biri də millətə, cəmiyyətə xüsusi mövqe və səlahiyyət vəd etmir.

XX əsrin 90-cı illərində də, həmin yüzilliyin əvvəllərində olduğu kimi, azərbaycanlıların milli kimliyi müxtəlif millətləşmə konsepsiyalarının qarşılıqlı rəqabəti şəraitində formalaşırdı. Millətin varlığının əsas forması olan dilin de-yure və de-fakto dominantlığına nail olmaq səyləri bu yöndə ifrat siyasiləşmənin təsirini loyallaşıdırırdı. Ortaq türk dili, ortaq türk əlifbası məsələsi səslənirdi. Türkiyə türkcəsinin təsiri Azərbaycan mediasını, efir məkanını, ədəbi dili “zəbt etməyə” başladı. Eyni dil ailəsinə mənsubluğun məmnun doğmalığı hissi Azərbaycan ədəbi dilinin işlək lüğət tərkibinə çox sürətlə daxil oldu, özü də təkcə məişət üslubuna yox, bədii və publisistik üsluba da “oturdu”, “musiqisinin” doğmalığı nəticəsində Türkiyə türkcəsinin ifadə tərzini də Azərbaycan şifahi və yazılı dilinə rahatlıqla keçdi, qulağımızı oxşayan, ruhumuzu sığallayan bu sözlərin “özümüzdə” olmasının fərqi varılmadı. “Kollektiv rəğbət” imitasiyanın qarşısını almaqda aciz olan cəhdləri “məğlub etməklə” yanaşı, yazılı və şifahi dili sürətlə “yoluxdurdu”. Əlbəttə, “bir millət – iki dövlət” formulunun ictimai, mədəni, siyasi, diplomatik həyatımıza güclü təsiri, bu birliyin gücümüzə güc qatan coşqusunu kimsə inkar edə bilməz. Söhbət dilə münasibətdə bizim sürətlə başqalaşmaq meylimizdən gedir. Qonşuya evində-əlinə olmayan bir şey üçün diləyə gərdlər.

Ən müxtəlif tarixi dövrlərdə, siyasi-ideoloji cəhətdən mürəkkəb şəraitlərdə Azərbaycan ziyalisinin, yazıçısının ədəbi dilin vəziyyəti, taleyi ilə bağlı mövqeyi meyillənmə təzahürlərinin aradan qaldırılması ilə bağlı olub. Bunun bariz nümunələrindən birini – Əbdürrəhimbəy Haqverdiyevin “Ədəbi dilimiz haqqında” məqaləsindən bir hissəni xatırlatmaq yerinə düşərdi:

“...Sultan Əbdülhəmid zamanında Osmanlı ədibləri hökumətin təhriki altında Osmanlı türk ədəbiyyatının cəmi türk aləminin ədəbiyyatına ağılıq etməsi yolunda cidd-cəhd edirdilər. Azərbaycanda ədəbiyyat olmadığından bu yerlərə əl atmayırdılar. Öylə ki, 1905-ci il inqilabından sonra Azərbaycan ədəbiyyatı yolunda böyük bir hərəkət əmələ gəldi: mətbəələr quruldu, qəzetələr intişara başladı, ədiblərin fəaliyyətləri yüksəldi; maarif cəmiyyətləri, dram dərnəkləri təşkil olundu, ədəbiyyat kitablarının sayı güngündən artmağa başladı.

Bunu gördükdə Osmanlı ədəbiyyatının ağılıq xülyası cümbüşə gəldi. Bu əsas işi icra etmək üçün bir neçə nəfər İstanbuldan Azərbaycana ezam olundu.

Əlibəy Hüseynzadə, Əhməd Kamal, Səbribəyzadə Xəlil Ziya və sairələri. Birinci Əlibəy Hüseynzadə “Füyuzat”ı nəşrə başlayıb, türk Azərbaycan dilini osmanlılaşdırmağa qədəm qoydu. Bunun müqabilində “Molla Nəsrəddin”in amansız mübarizəsi nəticə verə bilmədi və yazıçı gənclərin çoxunu Əlibəy öz nüfuzu altına çəkdi. Əlibəydən sonra Əhməd Kamal “Yeni Füyuzat” jurnalının başında əyləşib Əlibəy yolu ilə getdi. 1910-cu illərdə Səbribəyzadə “Şəlalə” jurnalı ilə meydana atıldı. Bu adam, ondan qabaq gələnlər kimi işlədiyindən əlavə ən mürəccə, qaranlıq sevən, tərəqqi düşməni; qadınlar təsəttürü yolunda canından, başından keçən bir şəxs idi. Bu jurnalın təsirindən cavan ədiblərimiz və şairlərimiz indi də azad ola bilməyirlər. Cavan yazıçılarımızın şeirlərini oxuyanlar bunu təsəvvüf edirlər. Gənclərimiz özləri hiss etməyərək Azərbaycan qulağını deşən ləfzləri istəməlidirlər. Bu sözlər türk sözləri isə də bizim üçün yabancısıdır və əvəzlərində başqa türk sözlərimiz də var. Məsələn: “sırt” – çiyin, “erkək” – kişi. “Ərkək” sözü Azərbaycan türkü təsəvvüründə heyvaniyyəti təşkil edən bir sözdür”.

Millətini, dövlətini, dilini sevmək lazımdır, uğursuzluqların səbəbini başqalarında, kənarda axtarmaq dövrü də keçib, ədəbi dillə bağlı bugünkü narahatlıq və nigaranlığın səbəbini hər kəs özündə axtarmalıdır, Dilin, necə deyirlər, ümumi və xüsusi normalarını gözləməklə. Bu, tək-cə vətəndaş mövqeyi deyil, düşünürsən ki, Fikrət Qoca bunu həm də əxlaqla bağlayanda haqlıdır:

***Hər kəsin əxlaqını
Dili bəlli eyləyir.
Hər elmin səviyyəsin
Yolu bəlli eyləyir.***

Redaksiyaya yazı gətirən müəlliflərin mətnləri ilə tanış olanda, iddialarını eşidəndə düşünürsən ki, bizim başqalaşma həvəsimiz, təsir altına düşməyimizlə bağlı Bəxtiyar Vahabzadə şeirindəki nigaranlığımızın yolu hələ uzundur.

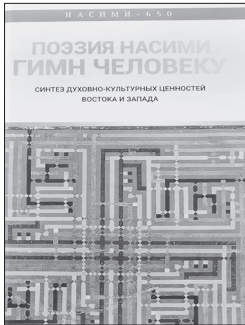
***Özgəyə Dilini öyrən deyirsən,
Özünsə...
Bu dili bəyənməyirsən!
Nə deyək bu miskin riyakarlığa?..
Yoxsa öz qınını bəyənmiş bağa?..***

Müəllif-redaktor münasibətlərinin etik-psixoloji məqamlarıyla bağlı növbəti yazımızda söz açacağıq, hələlikse, dil normaları, yazı mədəniyyəti ilə bağlı bir misalla kifayətlənək. Yaxınlarda redaksiyaya istedadlı, kifayət qədər ciddi yaradıcılıq nümunələri ilə tanınan bir müəllif şeir gətirmişdi. Ən ağılasıqmaz, gözlənilməz istək və iddialara verdiş etsək də, hərdən yenə də təəccüblənirsən. Şairin nigaranlığı “nöqtə-vergül kimi əhəmiyyətsiz, gərəksiz” bir məsələ ilə bağlıydı. İsrarla, dönə-dönə xahiş edirdi ki, mənim şeirlərimi necə var, elə verin, yəni nə baş hərf, nə durğu işarəsi ilə bağlı heç bir düzəliş olmasın! (!!!) Belə təklifləri ilk dəfə eşitmirik, türk şeirindən, “ağ şeirdən” “göy kupletdən”... nümunə göstərib haqlı olduğuna özünü inandıran belə müəlliflər ədəbi dil normaları, qaydaları, punktuasiya haqqında ya heç nə bilmirlər, ya savadsızlıqlarını bu yolla ört-basdır etməyə çalışırlar, ya da istedad və ilhamlarının buxovlanması kimi baxırlar orfoqrafiyaya... Bu müəllif haqqında belə düşünmək ədalətsizlik olardı. Həm də məlum oldu ki, niyəsə, ayrılıqda nöqtəni də, vergülü də həzm etməyən müəllif bircə “nöqtəli vergülü qəbul edir”. Səbrlə, bütün instansiyalarda izah etməli olursan, adam israr edir. Yaxşı, bu dilə belə müdaxilənin adını nə qoymaq olar?! Bir müəlliflə işləyirdim, 2 il ərzində “aşağı” sözünü “aşağa” yazdı ki yazdı, hər dəfə də deyirdi, baş üstə, gələn dəfə mütləq düzgün yazacağam... Mən onun yazısında bu sözün düzgün yazılışını görməsəm də, eşitmişəm saytlardan birində Baş redaktordur, hələ mükafat da alıb!

Nəsrdə vəziyyət daha bərbaddır, adam elə bilir süjet maraqlıdır, dostları əlyazmasını oxuyub hayıl-mayıl olublar, amma cümlənin quruluşundan tutmuş, zaman ardıcılığından tutmuş nə yanlış – səhv var, hər çeşiddən taparsan. Vaxtilə maraqlı əsərlərilə təqdir olunmuş, bu gün tanış-tapşırıqla löyün-löyün mükafatlar toplamaqla məşğul olan yazıçılardan birinin əsərində qəhrəmanın üç fərqli adını oxuyub, düzəliş üçün müraciət edəndə “Mənim yadımda deyil, baxın da, özünüz birini seçib qoyun” – deyə cavab vermişdi. Söhbət tək-cə sözün düzgün yazılmasından getmir, cümlənin quruluşu, fikir ardıcılığı, ən nəhayət, düşüncə tərz, janrın müəyyən olunması, onun tələbləri... haqqında anlayışları belə düzgün olmayanların dilin başına açdığı oyunlar ədəbi düşüncənin ekoloji böhran yaşadığını düşünməyə vadar edir. Ədəbiyyatşünaslıq yazıları ilə bağlı vəziyyət bir ayrı narahatlıq doğurur. Neçə ildir ki, “Uşaq ədəbiyyatı” rubrikası ilə xüsusi buraxılış təqdim edirik. Məqsəd aydındır, amma hər dəfə “Avazın yaxşı gəlir, oxuduğun Quran olsa” misalını xatırlamalı olursan...

Dil tək-cə təbliğatın vasitəsi deyil, həm də mədəniyyət və tarix göstəricisidir. Ən müxtəlif vaxtlarda və vəziyyətlərdə dönə-dönə qayıtmağa vadar edən bir fikri burada təkrar etməkdən saxlaya bilmirəm özümü: mədəniyyət tək-cə yaradılan deyil, mədəniyyət həm də yaradılana münasibətdir. Biz mədəniyyəti hansı səviyyədə və necə təbliğ edirikse, özümüzü təqdim edirik.

♦ Kitab rəfi

NƏSİMİ-650

“NƏSİMİ POEZİYASINDA İNSAN HİMNİ”

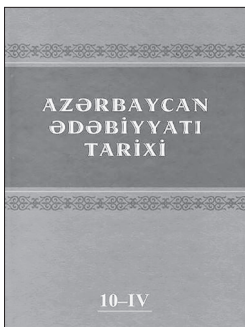
(kollektiv monoqrafiya)

BAKİ, “ELM” NƏŞRİYYATI, 2021

İmadəddin Nəsiminin 650 illiyinə həsr olunmuş, Moskvada keçirilən konfransın materialları kitab şəklində çap olunub. Konfrans 2019-cu ildə Heydər Əliyev Fondunun Rusiya Federasiyasındakı nümayəndəliyi tərəfindən keçirilib.

Monoqrafiyanın elmi redaktorları filologiya elmləri doktoru F.Əzizova və akademik A.Kudelindir. Kitabın tərtibçisi Fəridə Əzizovadır.

Kollektiv monoqrafiyada Azərbaycandan başqa Rusiya, Qazaxıstan, Özbəkistan, Tacikistan, Ukrayna, Polşa, İngiltərə, Avstriya, Finlandiya alimlərinin də Nəsimi haqqında tədqiqatları nəşr olunub.

“AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI TARİXİ”

IV CİLD

BAKİ, “ELM” NƏŞRİYYATI, 2021

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu tərəfindən “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” oncıldiyinin dördüncü cildi nəşr edilib.

Kitab “Azərbaycan ədəbiyyatında erkən realizm dövrü (XVII-XVIII əsrlər)” və Həmid Araslının “Azərbaycan ədəbiyyatının yeni bir mərhələsi” adlı tədqiqatları ilə başlayır.

Kollektiv elmi-yaradıcılıq məhsulu olan fundamental “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabının dördüncü – “Erkən yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı (XVII-XVIII əsrlər)” cildində ilk dəfə olaraq XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı milli ədəbiyyat tarixinin ayrıca bir inkişaf mərhələsi kimi təqdim olunur.

Kitab “Erkən yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatında bədii nəsr”, “XVII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı” və “XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı” bölümlərindən ibarətdir.

Azərbaycan, türk, fars, ərəb, rus və digər Avropa dillərində 396 sayda ədəbiyyat siyahısını və əlyazmaları Elnarə Zeynalova və Lalə Ələkbərova sistemləşdiriblər. Kitabda eyni zamanda ingilis və rus dillərində ətraflı xülasələr yer alıb.

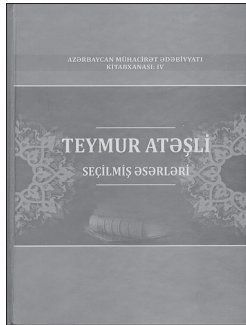

FİDAN RZAYEVA

SƏHNƏ ÇƏLƏNGİ (pyeslər toplusu)

BAKİ, “PERQAMENT” Y. E., 2021

Bu kitabda toplanan əsərlər – müxtəlif xalqlara, hətta müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub olan yazıçıların yaradıcılıq nümunələri Fidan Rzaevanın tərcüməsində oxuculara təqdim olunur. Kitaba Anton Çexovun “İvanov”, “Yubiley”, Bernard Şounun “Onun ərinə necə yalan dedi”, Bertold Brextin “Qalileyin həyatı”, Haldun Tanerin “Kəşanlı Əli dastanı”, Taufik Əl Hakimin “Piqmalion” və “Dəlilik Nəhri” əsərləri daxil edilib.

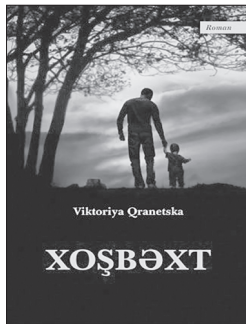

TEYMUR ATƏŞLİ
“SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ”
BAKİ, “ELM VƏ TƏHSİL”, 2021

Kitaba Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının tanınmış nümayəndəsi Teymur Atəşlinin şeirləri, “Stalinqrad cəhənnəmində 95 gün döyüşən türk” adlı savaş xatirələri, “Tuzaq” pyesi və publisistik məqalələri daxil edilmişdir. Mühacir yazarın ədəbi irsi kitab halında ilk dəfə Vətəninə nəşr olunur.

Teymur Atəşlinin “Seçilmiş əsərləri”ni ilk mənbələr əsasında tərtib edən, ön söz və qeydlərin müəllifi filologiya elmləri doktoru Nikpur Cabbarlı, cildin məsul redaktoru isə filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Arif Acaloğludur.

Kitab Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun təsis etdiyi “Azərbaycan mühacirət ədəbiyyat kitabxanası” seriyasından IV kitabdır.

VİKTORIYA QRANETSKA
“XOŞBƏXT” (roman)
BAKİ, “NURLAR” NƏŞRİYYATI, 2021

Çağdaş Ukrayna yazıçısı Viktoriya Qranetskanın “Xoşbəxt” romanının süjet xətti Azərbaycanla bağlı məqamları ilə səciyyəvidir. Əsərdə hadisələr ukraynalı pravoslav qız (Olesya) və Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsindən olan, köçkünlük səbəbindən ailəliklə Vinnitsaya sığınan türk-müsəlman oğlanın (Yusif) sevgi münasibətləri ilə bağlı real, gerçək əhvalatlar üzərində qurulmuşdur. Real hadisələr əsasında qələmə alınmış “Xoşbəxt” romanı Viktoriya Qranetskanın 2015-ci ildə “Sözün taclandırılması” Beynəlxalq ədəbi müsabiqəsinin özəl mükafatına layiq görülən üçüncü romanıdır.

Əsəri Ukrayna dilindən Azərbaycan türkcəsinə Qumru Şəhriyar çevirib.

ORHAN ARAS
“HELENENDORFUN SONUNCU ŞAHIDI”
BAKİ, “QANUN” NƏŞRİYYATI, 2021

Orhan Arasın “Helenendorfun sonuncu şahidi” adlı kitabında XIX əsrin əvvəllərində Qafqaza köçmüş almanların Azərbaycan ərazisində qəsəbələr, kəndlər salaraq üzümçülük, kənd təsərrüfatı, tikinti işləri ilə məşğul olmaları, onların buradakı taleyi, ailələrin faciələri, sevgiləri öz əksini tapıb. Sonuncu alman Sami ilə Şuşadan bu kəndə köçkün düşən tarix məlliminin taleyi üst-üstə düşür.

Əsəri Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdıran şair-publisist Nazim Əhmədliyədir.